13. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

14.-15. oktober 2010

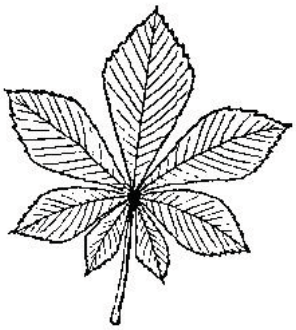

ISBN 87-91134-37-4

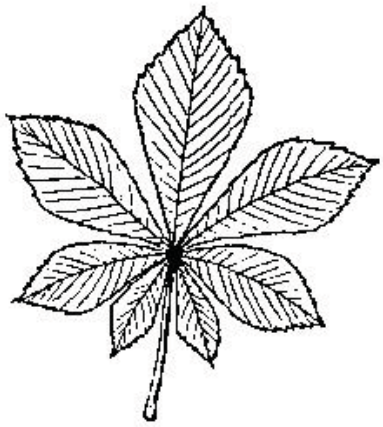

13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
14.-15. oktober 2010

Redigeret af
Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell

Århus 2011

Nordisk Institut
Aarhus Universitet
www.muds.dk

Layout: Kirsten Lyshøj
Tryk: SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2011

Forord

Nordisk Institut, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 13. møde, der fandt sted i oktober 2010, deltog 46 forskere fra ind- og udland med 30 foredrag.

Denne rapports artikler er godkendt af fagfællebedømmere. Vi vil gerne takke både fagfællebedømmere og bidragydere for de mange gode artikler. Der bringes desuden et antal resumeer af bidragydere der fx har fået publiceret deres artikel andetsteds.

Vores motto "Ingen lingvistik uden humor" blev også holdt i ære ved 13. møde.

Århus, august 2011

Inger Schoonderbeek Hansen Peter Widell

INDHOLD

Program		4
Deltagere		8
Astrid Ag	Sprogbrug og identitetsarbejde hos senmoderne storbypiger – resume	17
Gunnstein Akselberg	Norvagismar i nydansk	19
Lena Wienecke Andersen	Fra sag til ord til ordbog	31
Margrethe Heidemann Andersen	Særskrivning og sammenskrivning i dansk	43
Ulf Dalvad Berthelsen	Om Hintikka og omtalen af propositionelle attituder i dagligsproget	55
Simon Borchmann	Relevansstrukturens kommunikationslogiske rolle	73
Randi Benedikte Brodersen	Sproglig tilpasning og korrespondanceanalyse	91
Ken Ramshøj Christensen	Flere folk har været i Paris end jeg har	113
Per Durst-Andersen	Når den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson	137
Frans Gregersen	Om hævning af [ɛ] foran [ŋ]; hvilken slags lydforandring? – resume	155
Frans Gregersen og Randi Skovbjerg Sørensen	Individet i sproget	157

Magnus G.T. Hamann, Simon Bierring Lange og Karen Kiil Brøcker	Tunge led i forfelt og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik – udvidet resume	171
Simone Haréll og Mette Vinum Jensen	Hvad er det nu det hedder? – Dementes sprog i et syntaktisk, semantisk og pragmatisk perspektiv	177
Lars Heltoft	Endnu et blik på lethedsreglen – eller hvorfor "object shift" ikke findes i dansk – resume	191
Henrik Galberg Jacobsen	Sprogpolitikeren Peter Skautrup – resume	193
Eva Skafte Jensen	Er subjektet virkelig antifokus?	195
Torben Juel Jensen	Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog – resume	207
Tore Kristiansen, Marie Maegaard og Nicolai Pharao	Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang – resume	209
Sara Losch og Janne Rösler	Sprogmodus på Facebook – resume	211
Nicholas Hedegaard Mikkelsen	Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*	213
Karen Margrethe Pedersen	Relativt *som* i grammatisk, historisk og geografisk belysning	225

Karen Margrethe Pedersen	Sønderjysk sang og rap	237
Kathrine Thisted Petersen	Fokus på tryk	251
Ole Ravnholt	Links og topics i tredje klasse	261
Mikolaj Sobkowiak	Endnu en aspektteori – om aspekt i dansk og danske aspektmarkører	275
Janusz Stopyra	Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik	293
Andrzej Szubert	Danske nominalkompositas struktur – resume	305
Ole Togeby	Genrer, tekstarter og andre sproglige handlinger	307
Alice Westergaard	Flersprogethed i Nordslesvig i spændingsfeltet mellem mundtlighed og skriftlighed – resume	321
Peter Widell	Talehandling og tekst	323

Program

Torsdag den 14. oktober 2010, Bygning 1451, mødelokale 120

10.00-10.05 Mødet åbnes

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

10.05-10.35 Henrik Galberg Jacobsen: Sprogpolitikeren Peter Skautrup

	Sektion 1 (1451, mødelokale 120) *Ordstyrer: Eva Skafte Jensen*	Sektion 2 (1453, mødelokale 131) *Ordstyrer: Margrethe Heidemann Andersen*
10.35-11.05	Magnus Glenvad Tind Hamann; Simon Bierring Lange (Karen Kiil Brøcker): Tunge led i forfelt og ekstrapostiton – et fænomen i dansk talesprogs-grammatik	
	K a f f e p a u s e	
11.30-12.00	Lars Heltoft: Endnu et blik på letledsreglen – eller hvorfor "object shift" ikke findes i dansk	Sara Losch og Jane Rösler: Sprogmodus på Facebook
12.00-12.30	Torben Juel Jensen: Ord-stilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog	Elin Fredsted (for Alice Westergaard): Mundtlighed og skriftlighed

F r o k o s t

	Ordstyrer:Ole Togeby	*Ordstyrer: Elin Fredsted*
14.00-14.30	Simon Borchmann: Relevansstrukturens kommunikationslogiske rolle	Astrid Ag: Sprogbrug og identitetsarbejde hos senmoderne storbypiger
14.30-15.00	Eva Skafte Jensen: Er subjektet virkelig antifokus?	Randi Skovbjerg Sørensen og Frans Gregersen: Individet i sproget: Hvad ser vi når vi stiller skarpt på den enkelte taler i lyset af hans gruppetilhørsforhold?
15.00-15.30	Kathrine Thisted Petersen: Fokus på tryk	Nicolai Pharao, Tore Kristiansen og Marie Maegaard: Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang

K a f f e p a u s e

	Ordstyrer: Ole Ravnholt	*Ordstyrer: Marianne Rathje*
16.00-16.30	Per Durst-Andersen: Når den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson	Randi Benedikte Brodersen: Slutresultater fra en undersøgelse af sproglig tilpasning, sprogbrug og sprogholdninger blandt danskere i Norge
16.30-17.00	Mikolaj Sobkowiak: Endnu en aspektteori - om aspekt i dansk og danske aspektmarkører	Gunnstein Akselberg: Norske lånord i nydansk – mellom bokmål og nynorsk
17.00-17.30	Ulf Dalvad Berthelsen: Propositionelle attituder i dagligsproget	Janusz Stopyra: Divergenser i tysk-dansk leksik

M i d d a g kl. 19.00

Fredag den 15. oktober 2010

	Sektion 1 (1451, mødelokale 120)	Sektion 2 (1453, mødelokale 131)
	Ordstyrer: Erik Vive Larsen	*Ordstyrer: Elena Krasnova*
9.00-09.30	Ole Togeby: Genrer og andre tekstarter	Simone Harréll og Mette Vinum Jensen: Hvad er det nu det hedder?
9.30-10.00	Peter Widell: Tekstparameter og tekstgenre	Karen Margrethe Pedersen (SDU): Sønderjysk rap

K a f f e p a u s e

	Ordstyrer: Gunnstein Akselberg	*Ordstyrer: Henrik Galberg Jacobsen*
10.30-11.00	Ole Ravnholt: Links og topics i tredje klasse	Karen Margrethe Pedersen (KU): Relativt *som* i grammatisk, historisk og geografisk belysning
11.00-11.30		Andrzej Szubert: Danske nominalkompositas struktur
11.30-12.00	Nicholas Hedegaard Mikkelsen: Betydningsforskelle ved brugen af helsætning efter *fordi*	

F r o k o s t

Bygning 1451, mødelokale 120
Ordstyrer: Peter Widell

13.00-13.30 Lena Wienecke Andersen: Fra sag til ord til ordbog

13.30-14.00 Ken Ramshøj Christensen: "Flere folk har været i Paris end jeg har." Om sprogforståelse

14.00-14.30 Frans Gregersen: Om hævning af [ɛ] foran [ŋ]; hvilken slags lydforandring?

14.30-15.00 Margrethe Heidemann Andersen: Særskrivning og sammenskrivning i dansk

15.00-15.15 Afslutning

15.30- Reception i anledning af udgivelsen af første nummer af *Skandinaviske Sprogstudier* (receptionen finder sted i Nobelstuen, Bygning 1465, lokale 315)

DELTAGERNE

13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Astrid Ag
Sprogforandringscentret (DGCSS)
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
astridag@hum.ku.dk

Sprogbrug og identitetsarbejde hos senmoderne storbypiger

Gunnstein Akselberg
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
Sydnesplassen 7
5020 Bergen
gunnstein.akselberg@lle.uib.no

Norvagismar i nydansk

Lena Wienecke Andersen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
wienecke@hum.ku.dk

Fra sag til ord til ordbog

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
heidemann@dsn.dk

Særskrivning og sammenskrivning i dansk

Ulf Dalvad Berthelsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norudb@hum.au.dk

Om Hintikka og omtalen af propositionelle attituder i dagligsproget

Simon Borchmann
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norsib@hum.au.dk

Relevansstrukturens kommunikationslogiske rolle

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet
Sæmundargötu 2
101 Reykjavík
rbb@hi.is

Sproglig tilpasning og korrespondanceanalyse – hovedresultater fra en sociolingvistisk undersøgelse af danskeres tilpasning til norsk

Karen Kiil Brøcker
Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
simon.bierring.lange@post.au.dk

Tunge led i forfelt og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik (sammen med Magnus G.T. Hamann og Simon Bierring Lange)

Ken Ramshøj Christensen
Institut for Sprog,
Litteratur og Kultur
Aarhus Universitet
kenrc@hum.au.dk

Flere folk har været i Paris end jeg har.

Per Durst-Andersen
LaCoMe
CBS
pd.ikk@cbs.dk

Når den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson

Elin Fredsted
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
fredsted@uni-flensburg.de

Frans Gregersen
Sprogforandringscentret (DGCSS)
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
fg@hum.ku.dk

Om hævning af [ɛ] foran [ŋ]; hvilken slags lydforandring?

Individet i sproget (sammen med Randi Skovbjerg Sørensen)

Karen Thagaard Hagedorn
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norkth@hum.au.dk

Magnus Glenvad Tind Hamann
Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
simon.bierring.lange@post.au.dk

Tunge led i forfelt og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik (sammen med Simon Bierring Lange og Karen Kiil Brøcker)

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4, bygn. 1483
8000 Århus C
jysis@hum.au.dk

Simone Haréll
Aarhus Universitet
simoneharell@hotmail.com

Hvad er det nu det hedder?
– Dementes sprog i et syntaktisk, semantisk og pragmatisk perspektiv (sammen med Mette Vinum Jensen)

Lars Heltoft
Sprogvidenskabelige Studier
Roskilde Universitet
heltoft@ruc.dk

Endnu et blik på lethedsreglen – eller hvorfor "object shift" ikke findes i dansk

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
galberg@language.sdu.dk

Sprogpolitikeren Peter Skautrup

Marie Beck Vilstrup Jacobsen
Aalborg Universitet
eiram007@hotmail.com

Eva Skafte Jensen
Institut for Sprog og Kultur, Dansk
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3
Universitetsvej 1, Postboks 260
4000 Roskilde
eskafte@ruc.dk

Er subjektet virkelig antifokus?

Mette Vinum Jensen
Aarhus Universitet
simoneharell@hotmail.com

Hvad er det nu det hedder? – Dementes sprog i et syntaktisk, semantisk og pragmatisk perspektiv (sammen med Simone Harell)

Torben Juel Jensen
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
tjuelj@hum.ku.dk

Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norhj@hum.au.dk

Elena Krasnova
Nordisk Institut
Sankt Petersborg Universitet
Beringgade 25-1-152
RUS-197198 Sankt Petersborg
ekrasnova@gmail.com

Tore Kristiansen
Afdeling for Dialektforskning
og Sprogforandringscentret (DGCSS)
Københavns Universitet
tk@hum.ku.dk

Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang (sammen med Nicolai Pharao og Marie Maegaard)

Simon Bierring Lange
Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
simon.bierring.lange@post.au.dk

Tunge led i forfelt og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik (sammen med Magnus Glenvad Tind Hamann og Karen Kiil Brøcker)

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus N
norvive@hum.au.dk

Sara Losch
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
sara-losch@uni-flensburg.de

Sprogmodus på Facebook (sammen med Janne Rösler)

Marie Maegaard
Afdeling for Dialektforskning
og Sprogforandringscentret (DGCSS)
Københavns Universitet
mamae@hum.ku.dk

Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang (sammen med Nicolai Pharao og Tore Kristiansen)

Nicholas Hedegaard Mikkelsen
Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
nicholasmikkelsen@gmail.com

Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*

Malene Monka
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
monka@hum.ku.dk

Karen Margrethe Pedersen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
kmp@hum.ku.dk

Relativt *som* i grammatisk, historisk og geografisk belysning

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Grænseregionsforskning
Syddansk Universitet
Alsion 2
6400 Sønderborg
kam@sam.sdu.dk

Sønderjysk sang og rap

Kathrine Thisted Petersen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus N
norktp@hum.au.dk

Fokus på tryk

Nicolai Pharao
Sprogforandringscentret (DGCSS)
og Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
nicolaip@hum.ku.dk

Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang (sammen med Tore Kritiansen og Marie Maegaard)

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
ravnholt@dsn.dk

Links og topics i tredje klasse

Charlotte Høyer Ringgaard
Aalborg Universitet
charlotteringgaard@gmail.com

Janne Rössler
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
janne.roesler@uni-flensburg.de

Sprogmodus på Facebook
(sammen med Sara Losch)

Mikolaj Sobkowiak
Institut for Skandinaviske Studier
Adam Mickewicz Universitet
Poznan
miksobko@amu.edu.pl

Endnu en aspektteori – om aspekt i dansk og danske aspektmarkører

Janusz Stopyra
Uniwersytetu Wroclawskiego
ul. Orkana 28/5
POL-55-120 Oborniki Slaskie
jstopyra@uni.wroc.pl

Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik

Randi Skovbjerg Sørensen
Sprogforandringscentret (DGCSS)
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
rss@hum.ku.dk

Individet i sproget: Hvad ser vi når vi stiller skarpt på den enkelte taler i lyset af hans gruppetilhørsforhold?
(sammen med Frans Gregersen)

Andrzej Szubert
Institut for Skandinaviske Studier
Adam Mickewicz Universitet
Poznan
szubert@amu.edu.pl

Danske nominalkompositas struktur

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norot@hum.au.dk

Genrer, tekstarter og andre sproglige handlinger

Alice Westergaard
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
mail@astridwestergaard.dk

Flersprogethed i Nordslesvig i spændingsfeltet mellem mundtlighed og skriftlighed

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norwidell@hum.au.dk

Talehandling og tekst

Camilla Bredal With
Clavis sprog og kompetence
camilla_with@hotmail.com

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Sprogbrug og identitetsarbejde hos senmoderne storbypiger

Astrid Ag
Københavns Universitet

Resume
Siden januar 2009 har en københavnsk skole været omdrejningspunkt for en større undersøgelse af sprog og identiteter hos børn og unge. Undersøgelsen er baseret på holdetnografi (Creese et al. 2008), og jeg har som en del af en forskergruppe fra Københavns Universitet fulgt en gruppe unges hverdag i og uden for skolen i det meste af et år. Foruden etnografiske data omfatter undersøgelsens data optagelser fra forskellige kontekster initieret af de unge selv eller af os, interview med lærere, forældre, pædagogmedhjælpere og de unge selv samt skriftlige hjemmeopgaver fra de unge. I præsentationen fokuserer jeg på et aspekt af tre pigers sprogbrug, nemlig senmoderne urban ungdomsstil (Madsen 2008). Denne sproglige praksis er identificeret og beskrevet i en lang række europæiske byer. Træk tilskrevet senmoderne urban ungdomsstil er overvejende blevet identificeret hos drenge (se for eksempel Madsen 2008, Jonsson 2007 og Quist 2000), men jeg viser, at de ligeledes bruges af piger, og jeg relaterer brugen af disse træk til pigernes interaktionelle identitetskonstruktioner. Desuden belyser jeg, hvilke værditilskrivninger senmoderne urban ungdomsstil har og sammenholder den med en anden form for sprogbrug, nemlig den de unge kalder 'integreret'.

Litteratur: – Creese, Angela, Arvind Bhatt, Nirmala Bhojani & Peter Martin (2008) *Fieldnotes in team ethnography: researching complementary schools.* Qualitative Research 8 (2). SAGE Publications:197-215. – Jonsson, Rickard (2007) *Blatte Betyder Kompis*. Om Maskulinitet och Språk i en Högstadieskola. Stockholm: Ordfront. – Madsen, Lian Malai (2008) *Fighters and Outsiders: Linguistic practices, social identities, and social relationships among urban youth in a martial arts club*. Phd.-dissertation. University of Copenhagen. – Quist, Pia (2000) Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer. *Danske Talesprog* nr. 1. København: C.A. Reitzel:143-212.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Norvagismar i nydansk[1]

Gunnstein Akselberg
Universitetet i Bergen

1. Norvagismar i nydansk[2]

I denne artikkelen skal eg gjera ein analyse av einskilde kategoriar av norske importord i nydansk skriftspråk og i kva grad desse er i bruk i dansk i dag. Eg studerer ordtilfang som finst både i den skriftlege bokmålsnorma og i den skriftlege nynorsknorma, og legg spesiell vekt på ord som har ein særnorsk karakter. Grunnlagsmaterialet for artikkelen finst i den danske etymologen Niels Åge Nielsen sine to arbeid *Norske indslag i nydansk. I. Dansk over for norsk sprog ca. 1700–1950* (1983) og *Norske indslag i nydansk. II. Liste over låneord fra Norge ca. 1700–1950* (1984).

2. Dansk leksikalsk påverknad på norsk skriftspråk og vice versa

Det lange kulturelle, politiske, administrative og økonomiske hopehavet mellom Danmark og Noreg har sett preg på tale- og skriftspråka i dei to landa. I Noreg er vi lærde opp til å meina at den danske språkpåverknaden på norsk er heller stor, og innom nynorsk skriftspråktradisjon har elevane alt frå barneskulen vorte innprenta at ein stor del av dansk leksikalsk påverknad gjennom bokmål er uønskt og direkte feil. Såkalla *an-be-heit-else*-ord (som til dømes *anfører*, *bekjenne*, *kjærlighet* og *forelskelse*) (Nes 1978, Akselberg 1999) har

[1] Takk til Randi Benedikte Brodersen som har vore heimelskvinne for dette prosjektet ved å vurdera dei norske importorda som vert studerte i artikkelen. Brodersen har også kome med nyttige råd for utforminga av stoffet.

[2] I artikkelen vert termane *norvagisme, lånord, leksikalsk lån* og *importord* nytta med den same tydinga.

ført til mange raude strekar i dei skriftlege nynorskarbeida til elevane.[3] Slår vi opp i allmenne norske ordbøker og i norske etymologiske ordbøker, vil vi ofte finna opplysning om at ord og uttrykk har kome til oss frå eller via Danmark. At mange av *an-be-heit-else*-orda har fått ein negativ klang i den nynorske skrifttradisjonen, er ikkje berre at dei kjem til oss frå Danmark i ein periode då norsk hadde bruk for å få ein eigen identitet, men også det at mange av dei har bakgrunn i tysk språk. For den nynorske tradisjonen har det vore viktig å etablera ei skriftnorm på heimleg grunn, mest mogleg fri for danske og tyske importord. Den puristiske tradisjonen i nynorsk har hatt eit særleg sterkt leksikalsk fokus.

At vi også har hatt norsk språkpåverknad på dansk skriftspråk og talespråk, er mindre kjent. Nielsen studerer "norske indslag", dvs. ei nemning som er synonym med "norskheder, særnorskheder og norvagismer" (1983:3), som i praksis tyder "lån fra norsk på det tidspunkt og i den tekst, hvor de forekommer" (loc.cit.). Krava som Nielsen set til dei norske låna er at dei skal vera frå den nynorske perioden, dvs. etter reformasjonen, dei skal finnast i danske tekstar, og dei skal vera "særnorske" (loc.cit.). Nielsen studerer dansk litteratur frå yngre nydansk periode, dvs. perioden frå ca. 1700. Fremre grense set han til ca. 1950. Frå denne perioden er den danske litteraturen overveldande i omfang, difor har Nielsen måtta gjera eit utval (op. cit.:11–16). Han har valt "et bredt, repræsentativt udvalg af trykte tekster efter 1700, som kunne formodes at indeholde norvagismer" (op.cit.:14). Hovudmengda er stoff henta frå kjelder som ikkje er med i *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) (op.cit.:2).

3. Nielsen sine norvagismar

I lista over lånord (Nielsen 1984:17-104) er dei aller fleste orda substantiv. På andre- og tredjeplassen kjem verb og adjektiv, med mange færre registreringar. For adverb, preposisjonar, talord og interjeksjonar finst det berre få eksempel. Grovt rekna er lånordmengda slik[4]:

[3] *An-be-heit-else*-orda er mykje nytta i norske dialektar, og grunnleggjaren av den skriftlege nynorsktradisjonen, Ivar Aasen, nytta fleire av desse orda i ordboka si frå 1850 (Aasen 1850). I ordboka frå 1873 (Aasen 1873) var desse orda tekne ut. Sjå Nes 1984, Akselberg 1999.

[4] Eg nyttar omtrentlege kvantifiseringar (ca.) av di det er råd å telja saman orda på forskjellige

Substantiv	ca. 3100
Verb	ca. 200
Adjektiv	ca. 120
Adverb	ca. 16
Preposisjonar	ca. 3
Talord	3
Interjeksjonar	1

Nielsen har gjort eit utval av danske kjelder for å illustrera norske innslag i yngre nydansk. Eg har her i artikkelen gjort eit utval frå lånordslista til Nielsen. Utvalet mitt er om lag 10 % av den samla ordmengda til Nielsen. Kriteriet mitt for utveljing av ord frå lista til Nielsen er subjektivt; dei skal – for meg – vera meir typisk norske enn dei fleste andre orda i lista. Utvalet er såleis ikkje tilfeldig, med dei avgrensingar det set for representativitet og generalisering av resultatet. Eg har gått gjennom ordlista til Nielsen og plukka ut dei orda som vert presenterte her, til saman 320 ord. Nielsen har sett opp orda i alfabetisk rekkjefylgje. Den ordmengda eg har plukka ut, har eg sortert etter tyding og denotasjon i sju ordklassar. Av di substantivklassa er den dominerande, har eg delt denne inn i underkategoriar for å få eit oversyn over den semantiske og denotative karakteren til lånordmaterialet.

Orda som eg har plukka ut til denne studien, har eg testa i kva grad dei er kjende for danske brukarar i dag på to måtar:

1) Randi Brodersen har intuitivt vurdert orda ut frå om dei er kjende og brukte (aktiv leksikalsk kunnskap), kjende og ikkje brukte (passiv leksikalsk kunnskap), eller om dei er ukjende for danskar i dag. Ord som Brodersen vurderer som brukte, er merkte med +. Ord som Brodersen vurderer som kjende for danske språkbrukarar, men ikkje brukte av dei, er merkte med (+). Ord som Brodersen vurderer som ukjende for danskar i dag, er ikkje merkte. Brodersen nyttar sin eigen kompetanse som dansk språkbrukar og si allmenne innsikt om dansk språkbruk i dag.

2) Eg har dessutan kontrollert om orda er registrerte i KorpusDK. Ord som finst i KorpusDK er merkte med #. For slike ord er det også

måtar. Til dømes kan eit ord i lista til Nielsen verta kategorisert til to ordklassar, t.d. "hæsje s." og "hæsje vb.". *Opfor* og *opover* blir begge av Nielsen kategoriserte som "præp., adv.". Eg vel då å kvantifisera slike ord som éi registrering.

opplyst om kor mange belegg ordet har i KorpusDK. Talet på belegg i KopusDK står bak registreringa mi, t.d. #27. KorpusDK representerer dansk skriftspråk i bruk i perioden ca. 1990–2000 på grunnlag av registrering av skriftspråkbruk i eit breitt spekter av skriftlege danske tekstar. KorpusDK høver såleis svært godt som testreferanse for denne granskinga.

Det er berre oppslagsformer som er sette opp i oversynet, men alle substantivformer og verbtider er registrerte.

3.1 Substantiv:

• Abstrakt:

bolk, *bragd*(+), *bygderykte*, *bygdeskik*+, *bygdesladder*+, *emne*+#6953, *mistag*, *mål*(+), *odel*, *odelsting*#1, *præstegæld*+#2, *snev*+, *tålmod#30*, *tøjs*+, *ugrej*e, *ymt*#1, *vigsel*

• Plantar:

blåvejs (+), *brasengræs*, *bringebær*(+), *briskebær* (‘enebær’), *bugræs*(+), *einstape*, *enerbusk*(+), *gøgesyre*(+), *hvidvejs*(+), *kongle*, *krækling*(+), *kveke*, *multe*+, *næpe, osp*, *renlav*

• Dyr/fiskar:

bikje, *binne*, *bjørneskinke*(+)#1, *botnsild*, *brillefugl*, *bringe* (‘elg-okse’), *brisling*(+)#27, *brosme*(+)#11, *brugde*#3, *bufe*, *bufærdsdag*, *buhund*, *buskab*, *bustedyvel* (‘pindsvin’), *byrkelange*, *bækkefugl*, *bøling*, *dølehest*, *ekorn*+, *enghumle*+, *erle*, *fossekal*, *gamp*, *gaupe*(+), *klæg, knot*, *mark* (‘maddike’), *mehenk*, *myrsneppe*+, *måse*, *narhval*+#30, *natterangel*, *nise*, *orre, pale*, *purke*, *renbuk*, *røskat*, *skjor*, *tordivel*, *skrej*, *smelte*+#(uklar), *varg*

• Mat og måltid:

barkebrød, blødkage, *brim*, *brus*, *dravle*, *fadost*, *graut*, *hermetik*, *klipfisk*+#39, *kødkage*, *ludfisk*, *myse*+, *mølje*, *niste*, *prim*, *pult-ost*, *ragefisk*, *rømme*(+), *rømmekolle*, *rype*+#39, *slo, tørfisk*+#11, *eftasverd*

• Natur, vêr og føre:

aur, *bergfod*+, *berghammer*(+), *bergryg*+#12, *bjergelv*#1, *bjerg-*

fos(+), *bjergur*, *brimhest*, *bræ*+#50, *bræelv*+, *bræis*+, *brækant*+, *brække*, *brævand*+, *bråne*, *bundis, dalføre*, *dalstrøg*#12, *drev*, *elvemel, elveos*, *elveskrænt*+, *evje*, *højfjeld*+#16, *jøkel*#3, *kjern/tjern*, *knaus*, *myr*, *nedbør*+#225, *regnskur*+, *røs, småskarv*, *sneflog*, *snekam*#1, *sneskavl*, *skærgård*+#61, *skare*, *skiføre*+#7, *stenrøs*, *vasdrag*

• Naturprodukt:
briskelåg, *briskevand*

• Bygd og by:
grænd

• Personar:
benrangel, *døl*, *fant*#1, *fantefolk*, *fantekjærring*, *felespiller*(+), *fingut*, *gadegut*+, *garp*, *gjæterjente*, *gut*+#323, *halling*, *kakse*, *kramkar*, *kærring*, *kårfolk*(+), *lagmand*+, *messegut*(+), *målgransker*(+), *opsidder*, *raring*, *rækel*, *skrønemager*, *skydskarl*, *storfolk*(+), *tomsing*, *stril*, *unggut*(+)

• Språk:
blandingsmål, *bokmål*+#2, *bygdemål*+, *bymål*+, *landsmål*+#2, *ordelag*, *ordskifte*+#6, *rigsmål*+#7, *skrøne*+#133, *taleflom*+

• Helse, kropp og sjukdom:
farang, *helsebod*+#1, *juling*, *ørske*

• Klede:
ragsok#6

• Veg- og kommunikasjon:
benvej, *bygdevej*+, *bådfærd*+#1, *rørgade*

• Eigedom, jord og innhegning:
beite, *bygsel*, *bygselgård*, *bygård*(+), *bø*, *bømark*, *ækre*, *hjæmstøl*, *jordflæk*, *kve*, *støl*(+), *sæter*+#18, *tejg*

• Hus og heim:
bondeheim, *fjøs*, *husvære*, *hybel*+#30, *laft*, *nov*, *nøst*(+), *stabbur*, *vårstøl*, *støpul*

• Materiale:
bordstabel, *savflis*

• Form og fasong:
botn, staup

• Reiskap/middel/arbeid:
greje s./vb. +#49, *hejs*#6, *korketrækker*, *kornstør*, *kværnkald*, *not*, *orv*, *pulk*+#13, *truge*, *sparkstøtting*#7, *ski*+#583, *tollekniv*#1, *staur*, *snadde*+#6, *skydspenge, træl*

• Musikk, dans og kunst:
hardangerfele(+)#2, *nystev*, *rosemaling*, *sølje*, *stev*#1, *åklæde*

• Tid og periode:
høonn, *jonsoknat*, *kvældsbil*, *nonsbel*, *olsok*

3.2 Verb:
bjergtage+#40*, efterglemme, friskne*, *gjæte*, *hikste*+#23, *huske* s./vb., *hæsje* s./vb., *høve, klore*, *kna*, *kose sig*, *krangle*, *ljome*, *mægre*, *rable*#103, *rape* (‘skride ned’), *raute*, *rundjule*, *skydse*, *tærge*, *spøte*, *skofte*, *vyrde*, *vigsle*

3.3 Adjektiv:
fåmælt+#126, *hændig*, *koselig*(#)1, *morsk*, *rovs* (‘raus’), *skråsikker*+#130, *snøg*, *snål*, *vejrbidt*+#41, *snild*+#16

3.4 Adverb:
efterpå#2, *højstsommers*, *indenskærs*#4, *ifra*#1, *ind*+#(uklart), *indengærdes*, *indensunds*, *nordefter*(+), *nordover*+#30, *opefter*+#266, *sydover*+#66, *søndenfjelds*+, *tværtom*#42, *tværtover*

3.5 Preposisjonar:
opfor, *opover*+#10/*op over*+#(uklart), *udfor*#5/*ud for*+#(uklart)

3.6 Talord:
femti+#109, *firti*+, *syvti*+#7

3.7 Interjeksjon:
huttetu

4. Bruk- og kjennskap

Det som slår meg når eg studerer testresultatet, er at forbausande mange, ja, dei aller fleste av desse norske importorda i dansk er både ute av bruk og ukjende for danske språkbrukarar i dag. Dessutan er nokre hyppige. Det er også interessant at det er eit nært samanfall mellom Brodersen si vurdering av kva for ord som er i bruk og registreringa i KorpusDK. KorpusDK registrerer berre språket i bruk, ikkje kjennskap til språk, medan Brodersen også har med kva for ord som det finst kjennskap til.

Vi ser dessutan at fleire av orda som er registrerte som bruksord i KorpusDK, har svært få belegg, og dei vil såleis vanlegvis ikkje bli rekna å høyra til det danske allmennspråket. Substantiva *bjergelv*, *fant, snekant*, *helsebod* og *ymt* er berre registrerte 1 gong. *Hardangerfele*, *præstegæld* og *bokmål* er berre registrerte 2 gonger. Den reelle bruken er såleis endå mindre enn det registereringa i KorpusDK gjev uttrykk for.

På den andre sida er det einskilde lånord som er høgfrekvente, som t.d. *emne* (6953 belegg), *ski* (583), *gut* (348), *nedbør* (225) og *fåmælt* (130).

I KorpusDK er 66 av dei 320 importorda i denne artikkelen registrerte, dvs. 20,6 %. Heile 79,4 % av orda som Nielsen har registert, vert altså ifylgje KorpusDK ikkje nytta i dansk skriftspråk i dag. I Brodersen si vurdering er 58 ord vurderte som brukte, dvs. 18,1 %, og 25 ord som kjende, dvs. 7,8 %. Ifylgje Brodersen er altså 81,9 % ikkje brukte i dansk skriftspråk i dag. Vurderingane til Brodersen og KorpusDK har såleis eit nært samanfall, sjølv om det er ein mindre diskrepans på einskildordnivå. Til saman utgjer Brodersen sine samla vurderingar (bruk og kjennskap) 84 ord, dvs. 26,3 %. Det tyder at

ifylgje Brodersen si vurdering er det 73,7 % av dei 320 orda som verken er brukte eller kjende.

5. Spreiing og aksept

Nyord i språket, såkalla leksikalske innovasjonar eller neologismar, får vi heile tida. Mange av desse, ofte dei fleste, er importord frå eit anna språk og dei er nært knytte til nye reiskapar, ny teknologi, nye bruksformer, nye organisasjonsformer eller mentale, ideologiske og filosofiske endringar og nyskapingar. På denne måten vert dei mentale leksikona våre stendig utvida, og det utviklar seg felles leksikon for visse sosiale grupper, yrkesgrupper, geografiske område (lokalsamfunn, regionar, nasjonar), eller det utviklar seg felles internasjonale og globale leksikon.

Leksikalske nyskapingar eller importord spreier seg på same måten som andre språklege innovasjonar. For dei aller fleste språklege nyovringane skjer dette ved at innovasjonane startar hjå eit eller nokre få einskildindivid, og så spreier dei seg ved at dei vert aksepterte av fleire og fleire medlemer i eit språksamfunn. Til slutt kan ein stor del av medlemene i språksamfunnet både ha kunnskap om og i tillegg nytta nyovringane i praktisk språkbruk. I avgrensa språksamfunn spreier innovasjonane seg som oftast etter ei s-kurve. Kurva illustrerer at spreiinga går sakte i byrjinga, så skyt ho fart, og til sist går spreiinga nokså sakte igjen før den er meir eller mindre gjennomført i språksamfunnet. Sjå den grafiske illustrasjonen.

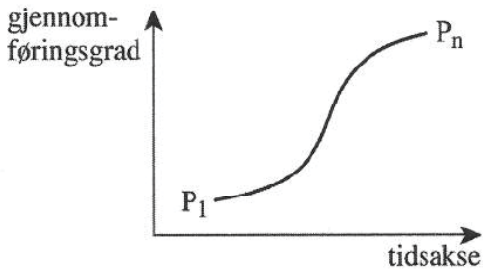

S-kurve. P_1 representerer den personen som introduserer ein språkleg innovasjon, ein innovatør, og P_2 representerer ein av dei siste i språksamfunnet som internaliserer innovasjonen. Den loddrette aksen representerer grad av spreiing (gjennomføring) av ein språkleg innovasjon i eit språksamfunn. (Frå Sandøy 2008:209 etter Chambers & Trudgill 1980:179)

Når det gjeld dei norvagismane – eller norske importorda – som Nielsen har studert, må det tyda at dei aller fleste orda som eg har plukka ut i denne studien, berre har gjennomgått delar av s-kurveprosessen. Berre nokre få har gjennomgått heile denne prosessen, og såleis gått inn som ein aktiv del i det danske skriftspråket, som t.d. *emne*, *gut* og *nedbør*. I motsetnad har store delar av dei danske importorda i norsk, danismane, som t.d. *an-be-heit-else*-orda, gjennomgått heile s-kurveprosessen.

Grunnane til denne skilnaden mellom aksepten av norvagismar i dansk skriftspråk og aksepten av danismar i norsk skriftspråk, kan vera mange, men to årsaker er truleg viktigare enn andre.

Den eine årsaka er importorda sin *funksjon* i mottakarspråket. Ord knytte til nye arbeidsformer, ny teknologi, nye reiskapar og osb. vil ofte lett bli tekne opp i mottakarspråket av di dei er praktisk nyttige og synest naudsynte.

Den andre årsaka har med *makttilhøve* å gjera. Ord frå ei teknologisk, kulturell, økonomisk og politisk "overmakt" vil lettare bli tekne opp i eit mottakarspråk som representerer ein nasjon som er "underlegen".

For norske språktilhøve har vi eit godt døme på begge desse årsakene representerte ved dei mange lågtyske lånorda i norsk tale- og skriftspråk. Det lågtyske språket vart nytta av dei mektige hanseatane som stod sterkt mange stader i Noreg særleg frå midt på 1200-talet til ut på 1600-talet, ikkje minst i Bergen. Og dei lågtyske orda som er lånte inn i det norske språket er nettopp nemningar på nyttige objekt og mentale førestellingar. Døme på slike lågtyske importord i det norske språket, og som i dag av nordmenn vert rekna som erkenorske, er t.d. desse:

angst m. (mlt. *angest)*, *anxt*, *arbeid* n. (mlt. *arbe(i)t*), *bukse* f. (mlt. *buxe*), *frykt* f. (mlt. *vruchte*), *gaffel* m. (mlt. *gaffele*), *prata* vb. (mlt. *praten*), *prenta* vb. (mlt. *prenten*), *reiskap* m. (mlt. *redtschap*), *slak-*

tar m. (mlt. *slachter*), *spikar* m. (mlt. *spiker*), *språk* n. (mlt. *sprake*), *tallerken* m. (mlt. *tallorken*), *tanke* m. (mlt. *danke*), *taske* f. (mlt. *tasch*e)[5]

Ser vi på prosessen med opptak av engelske importord i norsk og i andre språk i dag, minner dei om prosessen med opptak av dei lågtyske orda i norsk: Det står overlegne teknologiske, kulturelle, økonomiske og politiske språksamfunn bak, og dei leksikalske låna vert vurderte å vera nyttige, praktiske og viktige. Slik må tilhøvet mellom Danmark og Noreg også ha vore frå seinmellomalderen og fram til nyare tid, t.d. i store delar av den perioden Nielsen studerer, altså den yngre nydanske perioden. Danmark var "overmakta" og Noreg den "underlegne". Motsett har dei norske importorda i dansk ofte vore representerte ved nemningar som er knytte til særnorsk natur og særnorske kulturelle tilhøve, som ein ikkje treng i det danske kvardags- og allmennspråket, og som danskane berre har hatt trong for i særtilfelle som er knytte spesifikt til Noreg (som t.d. eldre administrasjon, næringsliv, ferie, fritid og familie).

6. Konklusjon

Denne studien har vist, med dei restriksjonane på representativitet og generalisering som utveljingsmetoden min set, at norvagismane som Nielsen publiserte i 1983 og 1984, eit stort arbeid som han begynte på i 1946 (Nielsen 1983 [I]:6), er svært lite brukte og kjende mellom danske språkbrukarar i dag. Rundt 80 % av materialet i det utvalet eg har gjort i denne artikkelen, er ikkje i bruk. Det gjeld både resultatet av kontrollen som er gjort mot KorpusDK (79,4 %) og resultatet av den intuitive vurderinga til Brodersen (81,9 %), to registreringar som er gjorde uavhengig av kvarandre. I tillegg er det ifylgje Brodersen berre 8,1 % som er kjende for danske språkbrukarar, og samla 73,7 % som verken er brukte eller kjende. På grunn av at fleire av orda har svært

[5] Ein setning som den nedanfor er eit godt døme på korleis norsk skriftspråk som vert vurdert som erkenorsk, er sett saman av i all hovudsak mellomlågtyske ord. Berre to-tre ord i setninga er norske (den stipla lina):
"Skredderen tenkte at trøya passet fortreffelig, men kunden klaget og mente at plagget var kort og tøyet simpelt og grovt!" (Hødnebø 1971:41).
..... at ....., ... og ..... at ..... var .....

låg frekvens i KorpusDK, til dømes *helsebod* og *præstegæld*, som har respektive 1 og 2 belegg, er det endå fleire av desse norvagismane som ikkje høyrer til det danske allmennspråket. På den andre sida er det få som er høgfrekvente som t.d. *emne* med 6953 og *gut* med *583* belegg.

I neste omgang vil eg ta føre meg heile lista til Nielsen, for å kunne generalisera om norvagismetilhøva i dansk skriftspråk på grunnlag av det store registreringsarbeidet han har gjort. Då vil eg også trekkja inn fleire danske språkbrukarar som referansegruppe for å finna ut meir om kjennskap og bruk til orda i dag – i tillegg til KorpusDK.

Korleis importen av norvagismar i nydansk skriftspråk har vore etter 1950, som er den fremre grensa for Nielsen sine registreringar, og fram til i dag, veit vi lite og inkje om. Vi veit også lite om danske importord, danismar, i norsk språk i denne perioden. Kunnskap om slike tilhøve kan fortelja mykje om relasjonane mellom Danmark og Noreg, om kommunikasjonen mellom dei, om praktiske tilhøve og om identitetar. Her ligg viktige framtidige forskingsoppgåver.

Litteratur

Akselberg, Gunnstein (1999) Anbeheitelse – fleire dansk-tyske importord i nynorsk?. 7. *Møde om Udforskningen av Dansk Sprog*. Peter Widell og Mette Kunøe (red.). Århus: Aarhus Universitet:25-35.

Chambers, Jack K. og Peter Trudgill (1980) *Dialectology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hødnebø, Finn (1971) Nedertyske (platt-tyske) lånord i norsk. *En bok om ord*. Gundersen, Dag m.fl. (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

Nes, Oddvar (1984) *Om nokre affiks i nynorsk – mest om -heit*. 2. utg. Bergen: Nordisk institutt.

Nielsen, Niels Åge (1983) *Norske indslag i nydansk. I. Dansk over for norsk sprog ca. 1700-1950*. Århus: Aarhus Universitet.

(1984) *Norske indslag i nydansk. II. Liste over lånord fra Norge ca. 1700-1950*. Århus: Aarhus Universitet.

Ordbog over det danske Sprog (1918-1956) Udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal.

Sandøy, Helge (2008) Språkendring. *Språkmøte*. Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland og Helge Sandøy (red.). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag:195-219.

Aasen, Ivar (1850) *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kristiania: Werner.

(1873) *Norsk Ordbog. Anden forøgede Ugave af Ordbog over det norske Folkesprog.* Christiania: Malling.

Nettadressa til KorpusDK:
http://ordnet.dk/korpusdk_en

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Fra sag til ord til ordbog
Præsentation af et ph.d.-projekt om datastrukturering

Lena Wienecke Andersen
Københavns Universitet

1. Indledning

Mit ph.d.-projekt, som jeg påbegyndte 1. marts 2010, har arbejdstitlen "Fra virkelighedens verden til ordbogens. Et studie i datastrukturering med henblik på betydningsdefinitioner i ordbøger". Projektet placerer sig i krydsfeltet mellem dialektologi, leksikografi og leksikalsk semantik – mellem praksis og teori.

I denne artikel præsenteres projektet indledningsvis i store træk, derefter præsenteres projektets praktiske del dybdegående, og endelig gennemgås, mere kortfattet, den teoretiske del og nogle af planerne med projektet.

2. Projektet i store træk

Projektet er tre-årigt og er finansieret af Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation. Jeg har base på Afdeling for Dialektforskning på Københavns Universitet hvor Ømålsordbogen redigeres; den ordbog der er omdrejningspunkt for mit projekt.

Projekttitlen dækker over at jeg vil se på sproget og på verden: Hvordan det ene er med til at konstruere og strukturere det andet og omvendt – og hvordan man forholder sig til det i ordbøger. Mere specifikt vil jeg kredse om

- hvordan ords betydning kan udledes og afgrænses
- hvilken indflydelse det har på betydningsdefinitionens form i ordbogen.

Projektet har således dels en teoretisk side, dels en praktisk: Teoretisk set skal jeg beskæftige mig med ords betydning, altså leksikalsk semantik. Den praktiske side er leksikografien, herunder Ømålsordbogen. Kort sagt vil jeg afprøve forskellige leksikalsk-semantiske modeller på Ømålsordbogens materiale om "mælk". Målet er bl.a. en diskussion af hvad en betydningsdefinition i en ordbog kan og skal indeholde: lingvistisk og/eller encyklopædisk information.

3. Fra sag til ord til ordbog: praksis og leksikografi

I det følgende skitseres arbejdet med at indsamle materiale til Ømålsordbogen og bearbejde det for endelig at redigere ordbogen; herunder præsenteres diverse problemstillinger. For en nærmere gennemgang henvises til fx Ømålsordbogens tillægsbind og Gudiksen & Hovmark 2009.

3.1. Ømålsordbogen

Arbejdet hen mod Ømålsordbogen begyndte i 1909 hvor Udvalg for Folkemaal, det nuværende Afdeling for Dialektforskning, blev oprettet. Ømålsordbogen er en sproglig-saglig dokumentationsordbog i foreløbig ti bind (fra *a* til *kursmed*). Ordbogen beskriver dialekterne på Fyn, Sjælland, Lolland, Falster og omliggende øer i perioden 1750-1950 med hovedvægten på perioden 1850-1920. Som der står i ordbogens præsentationshæfte: "Ordbogen omfatter hele ordforrådet hos landbefolkningen, ikke kun de særlige dialektale ord og udtryk, og den giver en grundig beskrivelse af ordenes udtale, bøjning, betydning og brug" (ØMO-præs:2).

3.2. Indsamling af ord

I begyndelsen fokuserede man på at indsamle fonetiske og morfologiske informationer til ordbogen, men fra midten af 1920'erne begyndte man på en systematisk indsamling af hele ordforrådet og altså brugen og betydningerne af ordene.

Selve ordbogen er ordnet alfabetisk, men for at få indsamlet ordene gik man onomasiologisk til værks. Man emneinddelte den verden der skulle undersøges, dvs. landbosamfundet som det så ud for omkring 100 år siden; det resulterede i emner som "Husdyrenes Røgt", "Mælken og dens Produkter" og "Høst". På denne baggrund

lavede man emneinddelte spørgelister som igen inddeltes i "sager" – ikke kun konkrete genstande, men også abstrakte fænomener – som dialekttalende meddelere skulle sætte ord på. Således kom man systematisk omkring hele den verden der skulle beskrives.

Denne fremgangsmåde og tankegang sås flere steder i begyndelsen af 1900-tallet. Det østrigske tidsskrift *Wörter und Sachen* gav navn til forskningstraditionen og måden at indsamle data på – altså: ord og sag.

Den vigtigste inspiration for Udvalg for Folkemaal til at arbejde på denne måde kom fra to mere konkrete kilder: (1) Peter Skautrup skrev i 1920'erne en prisopgavebesvarelse om en dialekts ordforråd (Skautrup 1927-79). I udspørgningen af de dialekttalende og måske især i den efterfølgende fremstilling af det indsamlede ordforråd gik Skautrup også onomasiologisk til værks; han samlede og grupperede ordforrådet efter emne. Den metode overførte man direkte til indsamlingen af ødialekternes ordforråd. Man havde akut brug for et praktisk redskab, og vha. Skautrups afhandling fik man hurtigt lavet en sagligt ordnet ordliste (UfF's spørgeliste). (2) Samtidig med Skautrup udformede man i svensk dialektforskning nogle mere udførlige, bl.a. illustrerede, spørgelister (Landsmålsarkivets Frågelistor), og inspireret af dem blev de senere danske spørgelister også mere udførlige (UfF's spørgehæfter).

3.3. Seddelsamlingen

Spørgelisterne var rygraden i indsamlingen af en stor del af materialet i Ømålsordbogens samlinger. De tidligste spørgelister handlede som nævnt om udtale og grammatik; først senere blev fokus mere semantisk orienteret. Spørgelisterne gav besvarelser der blev overført til sedler hvilket er eller i hvert fald var det typiske format man arbejdede med når man lavede en ordbog (se eksempel på seddel i figur 2).

Ud over spørgelister bygger Ømålsordbogen også på besvarelser baseret på et billedhæfte. Desuden tog dialektforskere ud og interviewede ud fra spørgelister eller mere frit, hvilket først har givet såkaldte optegnelser, siden båndoptagelser. En del af disse båndoptagelser er transskriberet og findes således også på skrift. Ligesådan findes der skriftlige kilder på dialekt.

Dette materiale er løbende blevet skrevet ud på sedler, og efterhånden indeholder samlingen ca. 3 millioner ordsedler.

3.4. Arbejdet med sedlerne

Ligesom spørgelisterne var emneinddelt, blev sedlerne også placeret emnevis, i alt i ca. 60 emner der kendetegnede landbosamfundet.

Ideelt set var første skridt at alle emner skulle gennemgås systematisk; i praksis har man kun nået omkring halvdelen. En systematisk gennemgang vil sige at alle sedler inden for et emne blev gennemgået samlet med henblik på at skaffe overblik over sedlerne, ordene og de semantiske relationer – som minimum i form af en synonymkreds, men også del-helheds-relationer og over-under-begreber og andre semantiske størrelser kunne registreres. På figur 1 ses den systematiske gennemgang af sagen *komfur*.

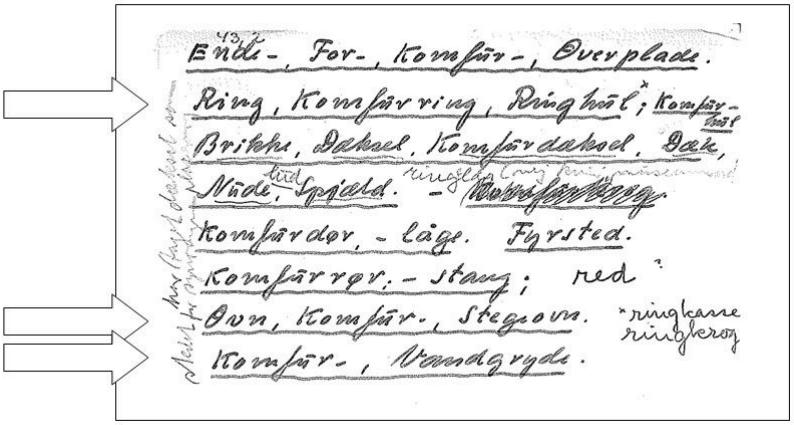

Figur 1. Systematisk gennemgang af ordene forbundet med sagen *komfur* (ØMO-saml).

De fleste af ordene i den systematiske gennemgang betegner dele af komfuret. Umiddelbart kan man undre sig over de to gryder, *komfur-* og *vandgryde*, men det viser sig at der ikke er tale om gryder som

i den moderne husholdning, men en slags beholder indbygget i komfuret. *Ring* og *komfurring* er et eksempel på synonymer, og *ovn* er et eksempel på et overbegreb til de to underbegreber *komfurovn* og *stegeovn* osv.

Når sådan et arbejde er udført, er der ideelt set ingen tvivl om hvilke andre ord der er med til at give det enkelte ord betydning, og således hvad der skal henvises til på kryds og tværs i ordbogen. Det er yderst praktisk når nu ordbogen redigeres og udgives alfabetisk fra en ende af.

3.5. Emnet "mælk"

I mit projekt skal jeg arbejde med emnet "mælk"; dvs. alle de ord der er optegnet inden for emnet: produkter som mælk, ost og smør, processer som at kærne smør, redskaber som en kærne osv. Alle de ord de dialekttalende brugte når de talte om, eller i hvert fald blev udspurgt om, emnet. Det var en tid hvor man på det enkelte landbrug selv malkede og lavede produkter ud af mælken til eget forbrug, og derfor fyldte emnet "mælk" meget i hverdagen.

Efterhånden som ordbogens redaktion er skredet fremad, er sedlerne blevet taget ud af de emner de kom fra, og er blevet samlet i en alfabetisk samling. Derfor består emnet "mælk" i mit projekt dels af redigerede artikler i ordbogen (med hertil hørende sedler indføjet i den alfabetiske seddelsamling), dels af de sedler der stadig er placeret i emnesamlingen (fra kæ- og frem). Hvor omfattende det redigerede materiale er, skal jeg først til at rekonstruere; det uredigerede materiale omfatter ca. 850 forskellige ord fra *kædegang* til *åre* fordelt på ca. 9.500 sedler. Jeg formoder at det uredigerede materiale er større end det der er redigeret, idet de centrale ord der refererer til emnets mest omfattende sagområder, er placeret sidst i alfabetet: *kærne*, *mælk*, *ost*, *smør*; først i alfabetet kan umiddelbart kun nævnes *fløde*.

Én af grundene til at jeg netop skal arbejde med "mælk", er at emnet ikke er blevet gennemgået systematisk forud for ordbogsredaktionen. Ordene er kun blevet gennemgået et for et, alfabetisk. Og det medfører nogle problemer som jeg vil præsentere i det følgende med substantivet *krøsning* som eksempel.

3.6. Eksemplet *krøsning*

Mælkespørgelisten var på 16 sider, inddelt i punkter, med illustrationer, forslag til ord osv. Et spørgsmål angående den beholder man bl.a. transporterede mælk i, lyder: "Hvad kaldtes Træringen, hvorpaa Laaget hvilede foroven i Bøtten: *Krøsning*, *Himmel*?" (Møller 1938:4). Og en af besvarelserne heraf lyder: "et lille Stykke fra Overkanten var, indvendig, indsat en Krans af Træ, til at møde for Mælken under Transporten, Kransen kaldtes Krøsning" (jf. topografisk samling nr. 1091 i ØMO-saml). Understregningen i besvarelsen er foretaget af en dialektforsker der har vurderet at ordet og forklaringen skulle bruges til ordbogen; efterfølgende er stykket blevet skrevet ud på en seddel som belæg på én af betydningerne af ordet *krøsning*. En anden betydning af *krøsning* fremgår af sedlen gengivet i figur 2:

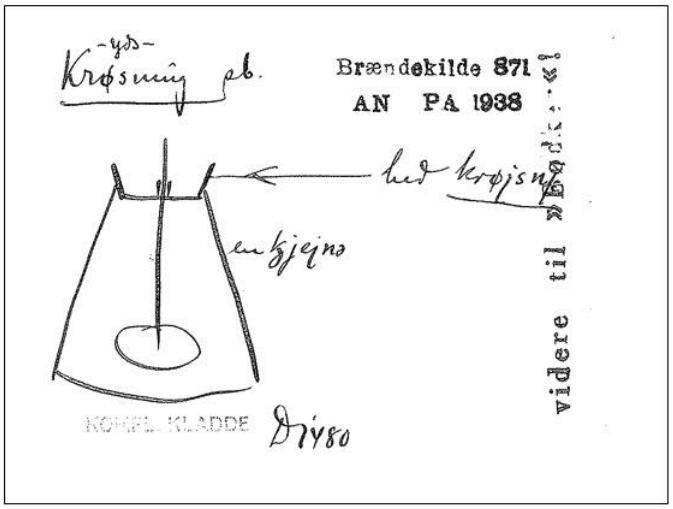

Figur 2. Seddel med illustration af én betydning af *krøsning* (ØMO-saml).

Her er det låget til en kærne, et særligt låg med skrå kant, der hedder krøsning. Alt i alt er der 53 sedler med ordet *krøsning* som er blevet gennemgået og redigeret, og er blevet til en ordbogsartikel opdelt i fem betydninger.

Fordi "mælk" ikke er blevet gennemgået systematisk, har redaktøren ikke haft fuldstændigt overblik over de semantiske relationer, og det har givet nogle problemer med at få defineret betydning 4, det særlige låg:

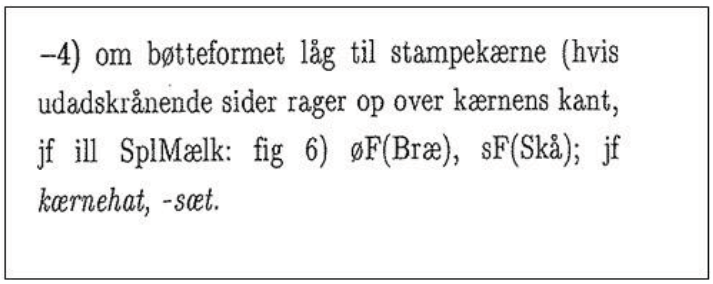
–4) om bøtteformet låg til stampekærne (hvis udadskrånende sider rager op over kærnens kant, jf ill SplMælk: fig 6) øF(Bræ), sF(Skå); jf *kærnehat, -sæt.*

Figur 3. Udkast til betydning 4 i Ømålsordbogens artikel *krøsning* (ØMO-saml).

Redaktøren har med kursiv angivet to synonymer: *kærnehat* og *kærnesæt*. *Kærnehat* fremgår af spørgelisten. *Kærnesæt* fremgår af en anden seddel i materialet med en tegning som den der ses i figur 2. Men if. redaktøren kan der sagtens være flere synonymer som hun ikke har fundet frem til fordi hun ikke har siddet med en fuldstændig synonymkreds – fordi der ikke er udarbejdet en systematisk gennemgang af materialet. Havde der været opstillet en kreds af synonymer, havde der sikkert også været valgt et hovedsynonym hvorfra der så skulle være henvisninger til alle de andre synonymer og retur, men ikke på kryds og tværs mellem alle synonymerne.

Ligesådan ses ordet "stampekærne" – der *ikke* er kursiveret og dermed *ikke* henviser til den kommende artikel *stampekærne*. Det kunne man have forventet, men igen har redaktøren manglet en systematisk gennemgang. For hvad er hovedsynonymet for denne type kærne hvor der kærnes med en lodret bevægelse op og ned? Det kunne være stampekærne, men det kunne fx også være stav- eller stangkærne eller noget helt fjerde. Denne type kærne står i øvrigt i modsætning til det der bl.a. kaldes en svingkærne hvor der kærnes med en roterende bevægelse. Disse to typer har begge overbegrebet kærne. Det vil sige

at en mere udførlig forklaring, en sagredaktion, der beskriver kærnens dele, hvad den bruges til, og hvordan den bruges, også kunne tænkes at blive placeret under *kærne* – og så skulle henvisningen gå derhen. Men det er der aldrig blevet taget stilling til, og så er det ikke let at redigere ordbog.[1] Og her kommer mit projekt på banen.

4. Fra sag til ord til ordbog: teori og leksikalsk semantik

Ord og sag-forskningen som ordbogen er inspireret af, var praktisk og ikke teoretisk orienteret; således er arbejdet med betydning i Ømålsordbogens regi indtil videre sket uden en eksplicit teoretisk ramme. For at få skabt overblik over emnet "mælk" *og* for at få systematiseret arbejdet med betydninger i Ømålsordbogen vil jeg i mit projekt inddrage teorier om leksikalsk-semantiske relationer og organiseringen heraf. Jeg vil bl.a. inddrage forskningen i semantiske felter og nyere retninger som frame semantics og wordnet. I det følgende præsenteres disse retninger kort; for mere omfattende gennemgange kan bl.a. henvises til Schmidt-Wiegand 1999 og Geeraerts 2010.

4.1. Wörter und Sachen

Ord og sag-tankegangen opstod som tidligere nævnt omkring år 1900. Det er især de to østrigske sproghistorikere Rudolf Meringer og Hugo Schuchardt der forbindes med ideerne; måske fordi de to i en årrække diskuterede forholdet mellem og prioriteringen af ord over for sag uden at blive enige. Men de ville altså begge gøre op med junggrammatikernes fokus på etymologi og lydudviklinger og inspireret af bl.a. den unge folkemindevidenskab og etnologi begyndte de at inddrage kultur og herunder sagområder.

Fra 1909 var Meringer med til at udgive det før omtalte tidsskrift *Wörter und Sachen* (1909-1944) og med det blev der for alvor sat navn på tankegangen.

Kendetegnet for ord og sag-forskningen var som nævnt den onomasiologiske tilgang: Man havde nogle sager, både konkrete og abstrakte, der skulle sættes ord på. Som udgangspunkt var det af interesse for ords betydningsændringer, men i fx dialektforskningen var det også for at få registreret den samtidige variation.

[1] Flere af ordene i Ømålsordbogens samlinger kan naturligvis slås op i *Ordbog over det danske Sprog*, og således er man ikke nødvendigvis på bar bund hver gang.

4.2. Semantiske felter

I tråd med ord og sag-tankerne, men også i lyset af strukturalismens gennembrud, opstod i 1920'erne studiet af semantiske felter, sproglige felter, ordfelter og hvad man nu ellers kalder dem. Det første større sammenhængende værk inden for retningen kom i 1931 med Jost Triers analyser af tysk: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. Bd. I: Von Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*.

Fokus var på det man kunne kalde den "lingvistiske sammenhæng", dvs. ords sammenhæng med andre ord, synonymer, antonymer osv., og hvordan de på den baggrund kunne grupperes i felter, todimensionelle, ikke nødvendigvis skarpt afgrænsede, felter.

4.3. Semantiske netværk

I de seneste år er det, gennem psykolingvistikken og den kognitive lingvistik, netværkstanken der har om ikke domineret så fyldt meget inden for den leksikalske semantik – sikkert fordi det er blevet lettere i kraft af computernes fremkomst og hele den teknologiske udvikling. Jeg har tænkt mig at skulle se nærmere på frame semantics og framenet (med Fillmore fra 1970'erne og frem), på wordnet (med Miller og Fellbaum fra 1980'erne og frem) og ikke mindst på det danske digitaliserede begrebsnetværk DanNet (udviklet af Center for Sprogteknologi og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab fra omkring 2000 og frem) (se de tre nets hjemmesider, jf. litteraturlisten).

Ud over at se på den lingvistiske sammenhæng, som i feltteorien, udvides beskrivelsesapparatet her til også at omfatte omverdensviden. Betydning bliver derfor mere kompleks, og der skal flerdimensionelle netværk til for at illustrere de semantiske relationer.

5. Projektplaner

En af planerne med mit projekt er at få skabt overblik over emnet "mælk" og få lavet den systematiske gennemgang der mangler, men på et mere teoretisk grundlag end de gennemgange der allerede findes for nogle af ordbogens emner. Jeg skal afprøve de omtalte teoretiske modeller på data og finde ud af hvad der fungerer.

I og med struktureringen af emnet "mælk" i Ømålsordbogens emnesamling vha. tankesættet bag det danske digitaliserede begrebsnetværk wordnet, DanNet, vil jeg bl.a. undersøge om denne analysemetode der er udviklet til moderne standarddansk, overhovedet kan anvendes på ældre danske dialekter. Her har jeg især én problemstilling i tankerne: Når man koder moderne standarddansk, kan man langt hen ad vejen støtte sig til sin egen brug af eller viden om ordet; det kan jeg ikke med mit materiale. Jf. *komfurgryden* som jeg studsede over i figur 1.

Når jeg har fået overblik over "mælk", vil jeg undersøge om man kan man finde frem til en mængde af træk, en særlig kombination af de semantiske relationer, der netop gælder for dette emne, og som kan beskrives formelt og på den måde anvendes til (semi)automatiseret inddeling i semantiske emner. Man kan gå fra emne til alfabet, men kan man gå den anden vej? Det alfabetiske princip er langt hen ad vejen umådeligt praktisk, men der er nogle problemer: Hvad gør man når man ikke kender ordet, ikke kan huske ordet, ikke kan stave til ordet? Man kunne måske slå op i en synonym- eller begrebsordbog – eller håbe på henvisninger fra et beslægtet ord i ordbogen som man *kan* huske. Men hvad gør man ellers?

Inden for sprogteknologi arbejder man på at udvikle det semantiske web, hvor – forenklet forklaret – den der indtaster et ord på en søgemaskine på nettet, ikke bare får forslag med ortografisk lighed, men også med semantisk lighed. Netop Ømålsordbogens emneinddelte materiale kunne tænkes at kunne bidrage til afkodningen af denne bevægelse fra ord til emne.

Det sidste led i diskussionen af hvordan ords betydning udledes og afgrænses, skulle gerne blive en diskussion af hvad en betydningsdefinition kan og skal indeholde af lingvistisk og/eller encyklopædisk information. Det er en klassisk diskussion inden for den praktisk-orienterede leksikografi – som jeg gerne skulle tilføre nogle teoretiske indsigter.

Litteratur

DanNet: www.wordnet.dk (oktober 2010).

FrameNet: http://framenet.icsi.berkeley.edu (oktober 2010).

Geeraerts, Dirk (2010) *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.

Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. *Dialektforskning i 100 år.* Asgerd Gudiksen m.fl. (red.). København: Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet:13-64.

Landsmålsarkivets Frågelistor 1-38,1 (1926-1947).

Møller, Kristen (1938) Mælken og dens Produkter. *Danske Folkemaal* 12:1-16.

Schmidt-Wiegand, Ruth (1999) Einleitung. *Germanistisches Linguistik 145-146: "Wörter und Sachen" als methodisches Prinzip und Forschungsrichtung* I:7-36.

Skautrup, Peter (1927-79) *Et Hardsysselmål.* København. Udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund.

UfF's spørgehæfter (1932-57). Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.

UfF's spørgeliste = Spørge-listen for Udvalg for Folkemaal (1926) udarbejdet paa Grundlag af cand. mag. P. Skautrups prisbelønnede Arbejde: "Undersøgelse af Ordforraadet i Hardsyssel" ved Poul Andersen, sekretær. Duplikeret eksemplar, ca. 100 sider i kvartformat. Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.

WordNet: http://wordnet.princeton.edu (oktober 2010).

Wörter und Sachen 1-18 og 1-5 (1909-37 og 1938-43/44).

ØMO-præs = *Ømålsordbogen. En præsentation* (2004). København: Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.

ØMO-saml = *Ømålsordbogens samlinger*. Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1- (1992-). Red. af den nuværende Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet. Udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København: C.A. Reitzels Forlag, Videnskabernes Selskabs Forlag; Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Ømålsordbogens tillægsbind (1992). Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. København: C.A. Reitzels Forlag.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Særskrivning og sammenskrivning i dansk

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn

Særskrivning af sammensatte ord er et område der for 30 år siden ikke havde været genstand for større undersøgelser eller udredninger i nogen af de skandinaviske lande (Bauer 1978:32). Det gælder stadigvæk for Danmark, mens emnet i de senere år er blevet grundigt behandlet i flere svenske og især norske undersøgelser (Bakken 1995; Walmsness 1999; Walmsness 2002; Hallencreutz 2003; Hoaas 2008; Vollan 2009a; Vollan 2009b). I disse undersøgelser, hvoraf de fleste er koncentreret om elevtekster, argumenteres der for at særskrivning ikke er noget nyt fænomen i skolesammenhæng, men at det dog først for alvor er slået igennem i tiden efter 2. verdenskrig (Walmsness 2002:26), og der gøres rede for at særskrivning generelt er en udbredt fejltype i elevtekster (Hallencreutz 2003; Hoaas 2008; Vollan 2009a; Vollan 2009b). Der er dog endnu ikke nogen danske undersøgelser der har gjort rede for arten og mængden af særskrivningsfejl i danske elevtekster, og der er således ikke tvivl om at vi har med et område at gøre som mangler at blive belyst i en større, dansk kontekst. Det agter jeg at råde bod på i forbindelse med et igangværende forskningsprojekt om netop særskrivning og sammenskrivning i moderne dansk. Denne artikel tager udgangspunkt i projektet, og formålet er at indkredse hvad en sammensætning er og derved forsøge at forklare hvilke faktorer der kan bevirke at sammensætninger særskrives, og at give nogle foreløbige bud på hvilke og hvor mange særskrivningsfejl der findes i moderne dansk.

Hvad definerer en sammensætning?

Reglerne for særskrivning og sammenskrivning i dansk kan umiddelbart se lette ud. Sammensætninger har enhedstryk, enstavelsesord med stød der optræder i en sammensætning, taber stødet, det er sidsteleddet i en sammensætning der bøjes og tager køn, der er semantisk forskel på sammensætninger og flerordsforbindelser (*rødvin* og *rød vin*) osv. Men faktisk er der en mængde undtagelser fra disse regler, fx sammensætninger med andetledstryk og sammensætninger hvor reglen om at kønnet følger sidsteleddet, ikke overholdes. I de følgende afsnit vil jeg opridse og kommentere reglerne (og ikke mindst undtagelserne) for sammensætning og særskrivning i dansk for derved at anskueliggøre at der kan være god grund til at antage hvorfor i hvert fald nogle sprogbrugere kan blive usikre på retskrivningen på dette punkt.

Tryk

Det vigtigste kriterium for sammensætninger er at de har ét hovedtryk. Det er således det princip der bliver nævnt i Retskrivningsordbogen, 3. udg., 2001, hvor der i § 18 står at "Hvis en ordforbindelse udtales med hovedtryk (stærkt tryk) på det første led og bitryk (svagere tryk) på det andet, skrives forbindelsen i ét ord: *havestol, hvidtøl, kæmpehøj, landevej, medbestemmelse* […]". Denne regel gælder uanset hvor langt ord er, og hvor mange indlejrede led der findes i sammensætningen, jf. fx *landshold, fodboldlandshold, ungdomsfodboldslandshold* (Grønnum 2005:249). Der er dog en række undtagelser for denne regel. Fx findes der såkaldte kerneledstryk i enkelte gammeldags ord som *rigsdaler, skærsommer* og *grønærter*, i ord hvor førsteleddet og sidsteleddet ikke er almindelige som enkeltord, fx *rødbeder* og *fastelavn* (Diderichsen 1974:248) og i visse skånske og fynske dialekter (Hansen 1943:72). Også visse veletablerede sammensætninger kan have tryk på andetleddet, fx *stift'amtmand* (Grønnum 2005:247). Bauer nævner desuden en række andre eksempler, fx stednavne som *Overlund* og *Bjerringbro*, og småord som *undertiden* og *imellem* og konkluderer på den baggrund at "Stress evidently does not provide a totally reliable criterion in Danish" (Bauer 1978:35).

Stød

Sammensætninger præges af andre fonologiske ændringer end enhedstryk. Disse ændringer "består i en nedsættelse af første leds kvantitet og (eller) bortfald af stødet" (Hansen 1943:73), eller som Bauer (1978:36) skriver: "Generally a monosyllabic formative with a glottal stop which becomes the first element of a compound loses its glottal stop; if it becomes the second element it retains it". Der er dog flere eksempler på sammensætninger hvor der er stød på førsteleddet, fx *rødgrød* (Hansen 1943:75), ligesom der er eksempler på sammensætninger hvor der er stød på andetleddet, selvom dette ikke ville have stød som simpleksord, især hvis førsteleddet er et adverbium eller en præposition, fx *afholde*, *indånde* (Juul-Jensen 1943:11 ff.).

Heller ikke reglen om tab af førsteledsstød er altså uden undtagelser. I Hansen 1943 findes der således en række eksempler på tilfælde hvor reglen om førsteledsstød ikke gælder, og han konkluderer derfor at "De ændringer vi har iagttaget ved enstavelsesordenes overgang til første led af sammensætninger, kan derfor kun betragtes som et middel til yderligere at tydeliggøre enheden sammensætning" (1943:76). Tab af førsteledsstød er desuden ifølge Hansen (1943:74) sekundært i forhold til enhedstrykket da det først indtræder når sammensætningen er blevet almindelig. Nydannelser og mindre almindelige sammensætninger bevarer således ofte stødet på førsteleddet og mister det først når de blevet mere almindelige, eller når de danner en større gruppe faste sammensætninger med fast førsteled. Stødfordelingen er altså heller ikke nok til at definere en sammensætning.

Leksikalisering

Bakken (1995) har beskrevet leksikalisering som en proces der tager udgangspunkt i spontandannelser og ender i et arbitrært simpleks. Leksikaliseringsprocessen starter når en spontandannelse ikke længere er specifikt knyttet til den kontekst hvori den opstået. Det første trin i denne proces kaldes konventionalisering og defineres således: "En spontanlagring blir konvensjonalisert når det har oppstått en sosial enighet om en gitt forbindelse mellom et uttrykk og et innhold, og

når denne forbindelsen kan etableres uavhengig av kontekst" (Bakken 1995:72). Et eksempel på en konventionaliseret sammensætning er *damesko* hvor betydningen af sammensætningen er lig med betydningen af hvert enkelt led (en damesko er en sko til damer). Det næste trin kaldes betydningssammensmeltning, og den defineres ved at helhedens betydning er mere specialiseret end det de enkelte leds betydning hver for sig tilsiger. En *rødvin* er fx noget andet end *rød vin* – selv hvis vi tilsætter blå farve til rødvinen, vil der stadigvæk være tale om rødvin. Og omvendt er ikke alle røde vine rødvine (jf. Diderichsen 1974:231). I den sidste fase, der kaldes demotivering, er betydningen af mindst ét af leddene irrelevant ift. helhedens betydning. I stærkt demotiverede sammensætninger kan ingen af leddene relateres til helhedens betydning (fx *edderkop*), men i de fleste tilfælde vil bare et af leddene være demotiveret (fx *muldvarp*). Leksikaliseringsprocessen slutter når den oprindelige sammensætning er blevet til et arbitrært simpleks, fx *bryggers* der oprindelig er sammensat af *brygger* + *hus*. Bakkens hovedkonklusion er at stærkt leksikaliserede sammensætninger (fx *muldvarp*) sammenskrives, mens svagt leksikaliserede sammensætninger (fx *damesko*) særskrives.

Undersøgelser tyder på at leksikalisering – eller måske rettere manglen på leksikalisering – er årsag til mange særskrivningsfejl. Ifølge Walmsness (1999:96) er det således en af de vigtigste årsager til særskrivningsfejl hos skoleelever.

Hvilke faktorer har betydning for om der særskrives?

Som nævnt tidligere findes der flere nordiske undersøgelser der viser hvilke (og hvor mange) særskrivningsfejl der findes i tekster skrevet af skoleelever og studerende. Disse undersøgelser viser at det især er sammensætninger med substantiver som enten forled eller efterled der ofte særskrives (Walmsness 1999:71; Vollan 2009b:287), og at særskrivning er særligt udbredt hvis førsteleddet består af et sammensat substantiv (Walmsness 1999:71). Desuden har Vollan påvist at sammensætninger med en kompleks struktur, uanset ordklasse, særskrives hyppigere end sammensætninger med en enkel struktur (Vollan 2009b:297). Hallencreutz (2003) peger på at lange sammensætninger oftere særskrives end korte sammensætninger,

og Bakken (1995) har som nævnt påvist at svagt leksikaliserede sammensætninger oftere særskrives end stærkt leksikaliserede sammensætninger.

Men det er ikke blot selve sammensætningens struktur der har betydning for om den sammenskrives eller ej; også sprogbrugerens ortografiske kompetence – altså om han eller hun generelt staver godt eller dårligt – ser ud til at have betydning for mængden af særskrivningsfejl. Vollan peger således på at der i de elevtekster hun har undersøgt, er en sammenhæng mellem særskrivning og andre normafvigelser og konkluderer derfor at der ser ud til at være "en sammenheng mellom generell ortografisk kompetanse og mer spesiell kompetanse i spørsmålet om særskrivning eller sammenskrivning" (2009b:286). Disse resultater stemmer overens med andre undersøgelser der viser at der er tæt sammenhæng mellem tilegnelsen af morfologiske kundskaber og udviklingen af stavefærdigheder. Walmsness konkluderer således at særskrivningsfejl ofte skyldes at "ordkunnskap og bevisshet om ordgrenser er svakt utviklet" (1999:108), og kæder det sammen med flere internationale undersøgelser der understreger at forholdet mellem stavning og morfologiske kundskaber er gensidigt:

> We wish to emphasize the fact that the relationship between spelling and morphological knowledge is undoubtly reciprocal, and that spelling similarities can give rise to morphological insights perhaps at least as readily as morphological awareness can lead to improvements in the skills of writing and reading words in English (Derwing m.fl. 1995:5)

Undersøgelser viser også at det især er øvede (og unge) skribenter der laver særskrivningsfejl (Hallencreutz 2003:46) hvilket endnu engang understreger sammenhængen mellem sprogbrugerens generelle ortografiske kundskaber og antallet af særskrivningsfejl.

Resultater

Selvom alle de nævnte undersøgelser udelukkende omhandler norske og svenske forhold, er der ikke noget der tyder på at resultaterne af en dansk undersøgelse vil adskille sig nævneværdigt fra de svenske og norske undersøgelser – men vi ved det ikke. Jeg vil derfor undersøge

om de forhold der medfører særskrivning hos norske og svenske elever og studerende, også fører til særskrivning hos danske studerende. I et korpus, der indtil videre består af 8 bachelorprojekter fra Copenhagen Business School (CBS), har jeg undersøgt om følgende faktorer har betydning for antallet og mængden af særskrivningsfejl:

- Ordklasse
- Længde (dvs. om en sammensætning er over eller under 15 bogstaver)
- Leksikalisering
- Kompleksitet

I de 8 stile er der tilsammen 2709 sammensætninger. Alle sammensætninger er kun talt med én gang, medmindre sammensætningen optræder i forskellige bøjningsformer. *Fodboldkamp, fodboldkampen, fodboldkampene* er altså medregnet som 3 selvstændige sammensætninger. Særskrivningsfejl af typen *indenfor/inden for* er ikke talt med da reglerne på dette punkt er ugennemskuelige og til en vis grad vilkårlige (se fx Aage Hansen 1969) og således ikke er udtryk for om skribenten som sådan er en god eller en dårlig staver.

I materialet er der i alt 2522 korrekte sammenskrivninger, 114 ukorrekte særskrivninger (fx *familie struktur, sæson betinget, fokusgruppe interviews*) og 73 sammensætninger der er skrevet med bindestreg (fx *nations-følelse, pull-faktorerne, smeltedigel-modellen*). Det vil sige at 4 % af sammensætningerne er skrevet direkte forkert, mens andre 3 % er skrevet med en bindestreg der nogle gange er om ikke decideret forkert, så i hvert fald unødvendig (*nations-følelse*), og andre gange vel egentlig er i orden (*pull-faktorerne*), jf. Retskrivningsordbogens § 63.8. Til sammenligning kan det nævnes at Hallencreutz fandt at i et korpus bestående af stile fra 5. klasse, var 9,6 % af i alt 5000 sammensætninger fejlagtigt særskrevet (Hallencreutz 2003), mens Dahler fandt at 5,1 % af i alt 6000 sammensætninger i stile fra gymnasieelever var særskrevet (Dahler 2004, refereret efter Malmgren og Vatvedt Fjeld 2006:276). Det kunne tyde på at antallet af særskrivningsfejl falder jo ældre informanterne er, og jo længere de er nået i uddannelsessystemet, hvilket bekræfter Hallencreutz' udsagn om at det især er unge og uøvede skribenter der særskriver.

Hvilke faktorer har betydning for særskrivningsgraden?
Tre af de tidligere nævnte faktorer har betydning for graden af særskrivning. For det første er langt størstedelen af særskrivningerne (89 %) som forventet substantiver. Derudover er 6 % proprier, 4 % er adjektiver og 1 % er adverbier. Årsagen til at der er en del proprier der bliver særskrevet (fx *Latin Amerika* og *Central Amerika*), er formentlig at de studerende har hentet deres baggrundslitteratur fra engelsksprogede bøger og artikler og dermed har overtaget den engelske måde at skrive proprier på. For det andet er der flere lange sammensætninger (57 %) end korte sammensætninger (43 %) der særskrives. Hallencreutz (2003:37) kommer i sin undersøgelse frem til at det især er lange forled der medfører særskrivning, hvilket hun begrunder med at den uøvede skribent "tager sig an förleden först, fram till den ordfog som praktiskt taget varenda elev kan identifiera och lokalisera (…). Efterleden i det sammansatta ordet skrives sedan som ett nytt, självständigt ord". Samme tendens kan ikke spores i mit materiale, og det er formentlig et udtryk for at de studerende – der jo her er på universitetsniveau – ikke i samme grad er usikre på ordgrænser som elever i 5. klasse. For det tredje er det stort set kun svagt leksikaliserede sammensætninger der særskrives. Det skal dog understreges at der er mange ulemper forbundet med at klassificere sammensætninger efter leksikaliseringsgrad fordi det ofte er subjektivt hvor skellet mellem svag og stærk leksikalisering går, og fordi man ikke kender den "interne" leksikalisering der foregår i skribentens bevidsthed (jf. Walmsness 1999:76). Denne interne leksikalisering kan, som Walmsness påpeger sammesteds, fx være betinget af hvor hyppig sammensætningen som helhed er i forhold til hyppigheden af de enkelte dele.

Undersøgelsen kan ikke bekræfte at det primært er komplekse sammensætninger der særskrives, idet to tredjedele af sammensætningerne i materialet (67 %) er enkle. Dette resultat støttes af Hoaas som skriver at "høy kompleksitet i seg selv ikke nødvendigvis slår ut i mer særskrivning. Ordlengde, målt i antall bokstaver, ser derimot ut til å være mer avgjørende enn om sammensetningen er enkel eller kompleks" (Hoaas 2008:65).

Det skal dog også nævnes at det ofte er ret vanskeligt at pege på præcis hvilken faktor der er afgørende for om en sammensætning særskrives eller ej. Fx vil lange sammensætninger ofte være komplekse, og lange sammensætninger er også ofte substantiver. Alle undersøgelser, også min, er dog fælles om at konkludere at det primært er substantiver der særskrives, og at også længden af sammensætningen også har en vis betydning for særskrivningsprocenten.

Sammensætninger med kompliserende faktorer

En gennemgang af materialet viser at der er yderligere to faktorer der i høj grad har betydning for om en sammensætning særskrives eller ej. For det første er der 22 % af særskrivningerne der enten er et proprium (*Latin Amerika, Vest Europa*) eller indeholder et proprium (*spanien problematikken, middelhavs landene*). For det andet er der en fjerdedel af særskrivningerne der enten er sammensætninger med forkortelser (*BA projekt*), med tal (*3 årigt*) eller er gruppesammensætninger (*pull/ push teori*). Lægger vi de to grupper sammen, viser det sig at næsten halvdelen (44 %) af særskrivningerne tilhører en af de to grupper. Hoaas er i sin undersøgelse af særskrivningsfejl i diktater hos 1.g.elever kommet frem til at lignende resultat, nemlig at der er 42 % særskrivningsfejl i sammensætninger med "kompliserende faktor", dvs. sammensætninger med forkortelser, tal, proprier og gruppesammensætninger, mens antallet af fejl i almindelige sammensætninger er 14 % (Hoaas 2008:59). Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt at det ikke er usædvanligt at den samme studerende både skriver *EF debatten* og *EF-debatten* eller *familie og samfundsrelationer* og *guld-og sølvtogter* hvilket tyder på at de faktisk behersker reglerne om brugen af bindestreg, men blot glemmer den indimellem. En del af særskrivningsfejlene kan altså simpelthen skyldes sjusk.

Hvorfor særskriver vi?

Flere nordiske undersøgelser peger på at særskrivning er en udbredt stavefejlstype blandt skoleelever. I og for sig har det været et problem længe, men antallet af fejl er tilsyneladende stigende (se fx Jervelund 2007:47). Og hvad skyldes denne stigning så? Mange har peget på at den øgede tendens til særskrivning i de nordiske sprog kan skyldes

indflydelse fra engelsk (se fx Johanson & Graedler 2002:172; Zola Christensen og Christensen 2005:39) hvor der ikke som i de nordiske sprog er faste regler for hvordan man skriver sammensætninger, men derimod "stor ortografisk vaklen i brug af sammenskrivning og brug eller ikke-brug af bindestreg" (Steller & Sørensen 1993:249). Andre forskere sætter dog spørgsmålstegn ved dette udsagn (se fx Walmsness 1999:121), selvom de fleste vist er enige om at engelsk i det mindste kan have bidraget til udviklingen. Formentlig er der dog også andre faktorer der spiller ind. Flere forskere har således peget på at stavekontrollen i Word er kilde til mange fejlagtige særskrivninger fordi den ikke kender en del (mere ualmindelige sammensætninger), jf. Malmgren & Vatvedt Fjeld 2006:276. Mange lærere hævder ifølge Vollan (2009a:24) at særskrivningsfejl er blevet hyppigere, også i elevtekster der er skrevet på computer, og hun har selv dokumenteret at stavekontrollen kan være årsag til mange særskrivninger (ibid.). Også den indbyggede ordbog i mobiltelefoner kan være årsag til mange særskrivningsfejl fordi det er nemmere og hurtigere at skrive en sammmensætning som ordbogen ikke kender, i to ord, end at skulle stave sammensætningen. Dertil kommer at vi med internettets opståen har fået en helt ny situation ift. skriftsproget hvor almindelige mennesker kan læse andre almindelige menneskers tekster (Duncker 2010) – og dermed også alle de fejl vi måtte lave.

Er der grund til bekymring?

På baggrund af denne undersøgelse ser det ikke umiddelbart ud til at særskrivning er voldsomt udbredt blandt danske studerende på universitetsniveau. Ja, der er særskrivningsfejl, men mange af dem skyldes enten usikkerhed omkring brugen af bindestreg i forbindelse med forkortelser, tal og gruppesammensætninger eller almindelig sjusk. En indskærpelse af reglerne for brugen af bindestreg og vigtigheden af almindelig korrekturlæsning kunne formentlig komme en stor del af særskrivningerne til livs. Er der så overhovedet grund til at bekymre sig?, kan man spørge. Sjuskefejl kan man jo aldrig komme helt til livs, og desuden fører særskrivningsfejl kun sjældent til egentlige misforståelse som *lamme lår* for *lammelår* og og *fad øl* for *fadøl* – misforståelser som ganske vist kan have en vis underholdningsværdi,

men som sjældent fører til egentligt kommunikationsbrud. På den anden side ved jeg fra mit arbejde i Sprognævnets svartjeneste at der faktisk er mange der er i tvivl om reglerne for sammensætninger i dansk, ikke mindst når et udenlandsk ord (som regel engelsk) skal sættes sammen et dansk ord. Det kunne tyde på at problemet er mere udbredt end min undersøgelse blandt danske universitetsstuderende tyder på, og at det derfor er værd at arbejde videre med. Om der så ligefrem er grund til bekymring, må mine fremtidige studier vise.

Litteratur

Bakken, Kristin (1995) *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprocessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Avhandling for graden doctor artium. Avdeling for navnegranskning. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet.

Bauer, Laurie (1978) *The Grammar of Nominal Compounding with special reference to Danish English and French*. Odense: Odense University Press.

Dahler, Camilla (2004) *Fram tida vardags företeelser. En granskning av hur gymnasister särskriver*. Göteborg: Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet. (Otryckt kandidatuppsats).

Derwing, B.L, M.L. Smith & G.E. Wiebe (1995) On the Role of Spelling in Morpheme Recognition: Experimental Studies with Children and Adult. L. B. Feldman: *Morphological Aspects of Language Processing*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publ. Hillsdale:3-27.

Diderichsen, Paul (1946/1974) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal. 3. udg.

Duncker, Dorthe (2010) *Hvad sker der med dansk skriftsprog på internettet?* http://sprogetmuseet.dk./skriftsprog

Eklund, Brita (1986) "Om särskrivning av sammensatta ord". *Språkvård* 2/1986:22-24.

Elbro, Carsten (2006) "Sammensatte ords deling. Sær skrivning". *Mål og Mæle* 1/2006:12-19.

Faarlund, J. T., S. Lie & K. I. Vannebo (1997) *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Grønnum, Nina (2005) *Fonetik og Fonologi*. København: Akademisk Forlag.

Hallencreutz, Katharina (2001) "Skyll på längden, intet på engelskan". *Språkvård* 2001/4:4-9.

(2003) *Särskrivningar och andra skrivningar i elevspråk*. Uppsala: Uppsala universitet, FUMS.

Hansen, Aage (1943) *Stødet i dansk*. København: Munksgaard.

(1967) *Moderne dansk* I-III. København: Grafisk Forlag.

(1969) *Om moderne dansk retskrivning*. København: Gads Forlag.

Heidemann Andersen, Margrethe (2009) "Om særskrivning, sammenskrivning og brugen af bindestreg i moderne importord". *Nyt fra Sprognævnet* 2009/4:28-33.

Hoaas, Kristin Andvik (2008) *Særskrivningsmønstre. En kvantitativ og kvalitativ studie av VG1elevers særog samskrivning av sammensatte ord i norsk*. Utrykt Masteroppgave ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Universitetet i Oslo.

Jervelund, Anita Ågerup (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavefejl.* Dansklærerforeningens Forlag og Dansk Sprognævn.

Johansson, S. & A.L. Graedler (2002) *Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*. Kristiansand: HøyskoleForlaget.

Juul-Jensen, H (1934) "Om den lexikalske udnyttelse af efterleddet i sammensætninger". *Studier tilegnede Verner Dahlerup på femoghalvfjerdsaarsdagen den 31. oktober 1943*. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus:8-24.

Malmgren, SvenGöran & R. Vatvedt Fjeld (2006) "Om felaktiga särskrivningar i svenskan och norskan". *Nordiske Studier i Leksikografi* 8:275-282.

Mobärg , Mats (1997) "Om särskrivning, engelska och gestalttext". *Språkvård* 1/1997:20-26.

Retskrivningsordbogen (2001) København: Aliena – Aschehoug.

Steller, Poul & K. Sørensen (1993) *Engelsk Grammatik*. Munksgaards Forlag.

Vollan, Magnhild (2007) "Holdnings skapende handlings planer. Særskrivning i studenttekster". *Språknytt* 2007/4:23-28.
(2009a) "Sammensatte ord i nye norskverk". *Klamme former og sær skrivning? Språklege rettar, sidemål og rettskrivning i ein ny skulealder. S. Tvitekkja (red.)*. Språkrådets skrifter 1.Oslo: Språkrådet. 64-88.
(2009b) "... i et faglig utenfra og innenfra perspektiv...". Om normering av sammensatte ord og uttrykk i norsk. *Språknormering – i tide og utide?* H. Omdal & R. Røsstad (red.). Oslo: Novus Forlag:283-299.
Walmsness, Roar (1999) *Særskrivning av sammensatte ord. En studie av feiltyper hos grunnkurselever i videregående skole*. Hovedfagsoppgave i nordisk språk og litteratur. Oslo: Universitetet i Oslo.
(2002) "Særskrivning av sammensatte ord". *Språknytt* 3-4:26-29.
Zola Christensen, Robert & L. Christensen (2005) *Dansk Grammatik*. Syddansk Universitetsforlag.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Om Hintikka og omtalen af propositionelle attituder i dagligsproget
– En pragmatisk løsning på et epistemisk problem

Ulf Dalvad Berthelsen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Mentale tilstande som formodninger, forventninger, håb og overbevisninger benævnes i den analytiske filosofi *propositionelle attituder*. Omtalen af disse fremkalder ofte såkaldte *intensionelle kontekster*, hvilket vil sige, at ytringen, hvori den propositionelle attitude omtales, tilsyneladende unddrager sig ekstensionel semantisk tolkning. Dette gælder særligt udsagn, hvori et individ tilskrives en bestemt propositionel attitude. Ytringen af "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er et eksempel på denne type udsagn, der i det følgende benævnes *attituderapporter*.

De semantiske problemer, der knytter sig til attituderapporter, har været diskuteret, siden Frege i årtierne omkring forrige århundredeskifte lagde grunden til den moderne logik og formelle semantik. Frege (1994) peger selv på problemerne, men først med udviklingen af muligverdens-semantikken i halvtredserne og tresserne bliver det muligt at formalisere hans intuitioner.

En af de væsentligste bidragydere til udviklingen af muligverdens-semantikken er Jaakko Hintikka. Hans semantiske analyse af propositionelle attituder, herunder af begreberne *viden* og *overbevisning*, er idag standarden inden for epistemisk logik og i vid udstrækning også inden for analysen af propositionelle attituder i naturligt sprog.[1]

[1] Se fx Heim (1992) og Heim & Kratzer (1998).

I det følgende vil jeg argumentere for, at Hintikkas analyse, uanset dens formelle kvaliteter, giver anledning til et særligt epistemisk problem, når den anvendes på attituderapporter i det naturlige sprog. Problemet knytter sig til den rolle de mulige verdner spiller i Hintikkas semantiske model, og min påstand er, at vi for at kunne beskrive og forstå attituderapporterne i naturligt sprog må evaluere dem relativt til den aktuelle verden og ikke, sådan som Hintikka forslår, relativt til mængder af mulige verdner.

Efter en kort fremstilling af Hintikkas teori samt en udførlig beskrivelse af problemet vil jeg diskutere mulighederne for at løse det ad pragmatisk vej. Jeg vil foreslå, at man i stedet for muligverdenssemantikken fastholder en ekstensionel semantisk tolkning af attituderapporter, og at man fremfor at udvide det semantiske apparat med intensionelle elementer inddrager en beskrivelse af den illokutionære sammenhæng, hvori udsagnet indgår.

Med udgangspunkt i denne pragmatiske tilgang vil jeg afslutningsvis vise, hvordan det lader sig gøre at håndtere en række af de vanskeligheder, der traditionelt knytter sig til den semantiske analyse af attituderapporter, herunder vanskelighederne ved at forklare, hvorfor substitutionsprincippet ikke holder, og vanskelighederne med at forklare, hvorfor den indlejrede proposition ikke kan indgå i en efterfølgende deduktion.

2. Hintikkas semantiske analyse

Hintikkas semantiske analyse af attituderapporter er teknisk kompleks. Selve idéen, der danner udgangspunktet for analysen, og som Hintikka første gang præsenterer i bogen *Knowledge and Belief: An Introduction to the Logic of the Two Notions* (Hintikka 2005 (1962)) og siden fuldt udfolder i artiklen *Semantics for propositional Attitudes* (Hintikka 1971) er til gengæld simpel. Hintikka beskriver den selv således:

> My basic assumption (slightly oversimplified) is that an attribution of any propositional attitude to the person in question involves a division of all the possible worlds (more precisely, all the possible worlds which we can distinguish in the part of language we use in making the attribution) into two classes: into those possible worlds which are in accordance with the attitude in question and into those which are incompatible with it. (Hintikka 1971:150)

Ifølge Hintikkas antagelse resulterer ytringen af "Penelope formoder, at Odysseus er i live" altså i en deling af de mulige verdner i to mængder. Én, der indeholder de mulige verdner, hvor Odysseus er i live, og som derfor er kompatible med Penelopes formodning, og én, der indeholder de mulige verdner, hvor Odysseus ikke er i live, og som derfor ikke er kompatible med hendes formodning. På baggrund af denne antagelse kan Hintikka nu angive sandhedsbetingelserne for attituderapporter. Disse fortæller, at sandhedsværdien af denne type udsagn ikke er afhængig af den aktuelle verdens beskaffenhed, men derimod af en række bestemte mulige verdners beskaffenhed.

Når vi specificerer sandhedsbetingelserne for et almindeligt udsagn, fx "Odysseus er i live", angiver sandhedsbetingelserne, at udsagnet er sandt alene i det tilfælde, at Odysseus faktisk er i live i den aktuelle verden:

(1) "Odysseus er i live" er sand, hvis og kun hvis Odysseus er i live.

Specificerer vi derimod sandhedsbetingelserne for en attituderapport, fx "Penelope formoder, at Odysseus er i live", angiver sandhedsbetingelserne, at udsagnet er sandt alene i det tilfælde, hvor Odysseus er i live i alle de mulige verdner, der er kompatible med Penelopes formodning:

(2) "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand, hvis og kun hvis det i alle de verdner, der er kompatible med Penelopes formodninger, er tilfældet, at Odysseus er i live.

For at kunne håndtere dette formelt er det nødvendigt med en række modifikationer af det almindelige semantiske apparat for prædikatslogikken. Her har vi dels en mængde I af individer og dels en værditilskrivningsfunktion φ, der tilskriver de sproglige udtryk en ekstension i form af individer eller mængder af individer, der tilhører I. For at kunne håndtere attituderapporter må vi for det første tilføje en mængde M af mulige verdner. For det andet må vi modificere vores værditilskrivningsfunktion, så den ikke blot tilskriver semantisk værdi til de sproglige udtryk i den aktuelle verden ($\varphi(a)$ eller $\varphi(A)$, hvor a står for termer og A står for prædikater), men også tilskriver værdi til de sproglige udtryk relativt til de forskellige mulige verdner ($\varphi(a,m)$ eller $\varphi(A,m)$, hvor m står for en mulig verden). Endelig må

vi for det tredje tilføje det, Hintikka omtaler som en *alternativeness relation*. Denne relation, der er hjørnestenen i Hintikkas analyse, er en funktion φ_B, der for en given propositionel attitude B relaterer en mængde mulige verdner til et givent individ $i \in$ I og til en given mulig verden $m \in$ M. Denne mængde af mulige verdner indeholder præcis de mulige verdner, der er kompatible med i's attitude B i m, og Hintikka benævner derfor disse mulige verdner *alternativerne* til m. På baggrund af disse udvidelser af det semantiske apparat angiver Hintikka følgende generelle form på sandhedsbetingelserne for attituderapporter, der noteres $B_i p$ (læses 'i B at p', hvor B står for en propositionel attitude):

(3) $B_i p$ er sand i m, hvis og kun hvis p er sand i ethvert medlem af $\varphi_B(i,m)$

For at afgøre sandhedsværdien af udsagnet "Penelope formoder, at Odysseus er i live", må vi altså ifølge Hintikka vælge en mulig verden, fx $m \in$ M (typisk den aktuelle). Herefter må vi gennemgå de af φ_B givne alternativer, dvs. de mulige verdner, der er kompatible med Penelopes formodninger i m, for at tjekke, om "Odysseus er i live" er sand i netop disse alternativer. Hvis dette er tilfældet, er udsagnet sandt. Funktionen φ_B er altså nødvendig for at kunne evaluere udsagnet, idet den giver os listen over de mulige verdner, der er kompatible med Penelopes formodning i m. Har vi ikke denne liste, kan vi ikke afgøre udsagnets sandhedsværdi, fordi vi da ikke nøjagtigt vil kunne bestemme udsagnets sandhedsbetingelser.

3. Et epistemisk problem

Hintikkas formelle formulering af sandhedsbetingelserne for attituderapporter har tydelig karakter af algoritme. Formuleres sandhedsbetingelserne i overensstemmelse med den generelle form angivet i (3), angiver de en skridtvis procedure, der uden videre lader sig implementere. Så længe vi alene er interesseret i kalkulation og muligheden for implementering er Hintikkas analyse uproblematisk. Vi kan da fodre computeren med oplysninger om, hvilke individer der tilhører I, hvilke mulige verdner der tilhører M samt definere funktionerne $\varphi(a, m)$, $\varphi(A,m)$ og φ_B. Herefter giver vi computeren en

input-sætning af formen $B_i p$ og beder den svare på, om input-sætningen er sand eller falsk. Så vidt så godt.

Der er imidlertid et problem med formuleringen i (3). Problemet er knyttet til den rolle, funktionen φ_B spiller, og bliver tydeligt, hvis vi sammenligner (3) med måden, hvorpå sandhedsbetingelser specificeres for udsagn i henholdsvis ekstensionel prædikatslogik og modallogik.

Lad os antage, at vi har tre forskellige sprog: $\mathcal{L}$, der tillader os at udtrykke simple prædikatslogiske udsagn, $\mathcal{L}_m$, der tillader os at udtrykke modale udsagn, og endelig $\mathcal{L}_p$, der tillader os at udtrykke attituderapporter. Vi så ovenfor, hvordan det var nødvendigt at udvide semantikken for $\mathcal{L}$ for at kunne tolke $\mathcal{L}_p$. Vi så, at det var nødvendigt at tilføre en mængde M af mulige verdner, samt at det var nødvendigt at gøre værditilskrivningsfunktionen φ relativ til et individ i og en mulig verden m. Desuden var det nødvendigt at tilføje funktionen φ_B, der udpeger alternativerne til en given mulig verden m relativt til et individ i.

Semantikken for $\mathcal{L}_m$ kræver ligesom semantikken for $\mathcal{L}_p$ en udvidelse af det ekstensionelle semantiske apparat for $\mathcal{L}$. Ligesom før må vi tilføje en mængde M af mulige verdner. Vi må også gøre værditilskrivningsfunktionen φ relativ til medlemmerne af M, og endelig må vi tilføje en tilgængelighedsrelation ψ, der for hver mulig verden, dvs. for hvert medlem $m \in$ M, specificerer hvilke mulige verdner, der er tilgængelige fra m. Disse tre forskellige semantikske modeller giver os følgende generelle formuleringer af sandhedsbetingelserne for udsagn i henholdsvis $\mathcal{L}$, $\mathcal{L}_m$ og $\mathcal{L}_p$:

(4) $\mathcal{L}$: "p" er sand, hvis og kun hvis p[2]

(5) $\mathcal{L}_m$: "$\Box p$" er sand i m, hvis og kun hvis p er sand i alle $m' \in \psi(m)$[3]

(6) $\mathcal{L}_p$: $B_i p$ er sand i m, hvis og kun hvis p er sand i ethvert medlem af $\varphi_B(i, m)$

---

2 Det er en smagssag, om man vil tilføje 'i m' eller 'i den aktuelle verden'. I praksis er det overflødigt. Dels fordi der ikke er nogen alternativer, og dels fordi det i det fuldt udfoldede semantiske apparat vil være specificeret for evalueringsfunktionen, i hvilken model/verden evalueringen skal foregå.

3 Sandhedsbetingelserne er for overskuelighedens skyld kun angivet for 'nødvendigvis p'. Den generelle form på sandhedsbetingelserne for 'muligvis p' er: "$\Diamond p$" er sand i m, hvis og kun hvis p er sand i mindst en $m' \in \psi(m)$.

Som nævnt indledningsvis kan sandhedsbetingelserne for udsagn i $\mathcal{L}$ betragtes som en anvisning på, hvordan udsagnet verificeres. Vi ved, at "p" er sand, hvis og kun hvis p. Hvis vi ønsker at verificere udsagnet, må vi altså finde en måde at godtgøre, at p er tilfældet. Dermed ikke sagt, at der ikke kan være praktiske og empiriske problemer forbundet med fx at godtgøre, at Odysseus er i live. Men det er ikke logiske problemer og ikke noget, der følger af måden, hvorpå det semantiske apparat er bygget op.

Det samme kan siges om sandhedsbetingelserne for udsagn i $\mathcal{L}_m$. Også her kan sandhedsbetingelserne betragtes som en anvisning på, hvordan udsagnet verificeres. Vi ved, at "$\Box p$" er sand, hvis og kun hvis p er tilfældet i alle de mulige verdner, der er tilgængelige.[4] Der er herefter blot tilbage at undersøge de tilgængelige mulige verdner én for én for at fastslå om p er tilfældet. Som før gælder det, at der kan være praktiske forhindringer i forbindelse med verificeringen af udsagnet, men heller ikke her er der tale om logiske eller semantiske problemer.

Betragter vi nu den generelle form for sandhedsbetingelserne for udsagn i $\mathcal{L}_p$, kunne det umiddelbart se ud til, at disse på samme måde som sandhedsbetingelserne for udsagn $\mathcal{L}$ og $\mathcal{L}_m$ kan betragtes som en anvisning på, hvordan udsagnet verificeres. Hvis vi ved, at "B_i p" er sand, hvis og kun hvis p er sand i alle de verdner, der af φ_B er udpeget som alternativer, burde der blot være tilbage at undersøge, om p faktisk er tilfældet i hvert af disse alternativer. Vi er nu fremme ved sagens kerne. For har vi listen over alternativer, er der ingen problemer. Har vi den ikke, mangler vi en helt central oplysning: Vi ved ikke, hvilke mulige verdner, der i den aktuelle situation er alternativer. Dette er ikke tilfældet, når vi evaluerer udsagn i $\mathcal{L}$ og $\mathcal{L}_m$. Her mangler vi ingen information, idet sandhedsbetingelserne eksplicit giver os alle nødvendige oplysninger. De fortæller os nemlig både, hvad vi skal tjekke (at p er tilfældet), og hvor vi skal tjekke (enten i den *aktuelle*

[4] Tilgængelighedsrelationen giver i princippet anledning til nogle af de samme problemer som Hintikkas alternativeness relation. Jeg vil dog ikke gå nærmere ind i problematikken her, fordi tilgængelihedsrelationen for det første (og vigtigste) ikke er afhængig af den aktuelle verdens beskaffenhed på samme måde som Hintikkas alternativeness realtion er det. For det andet er tilgængelighedsrelation overflødig, hvis vi som udgangspunkt tager en situation, hvor alle mulige verdner er tilgængelige fra alle mulige verdner.

verden eller i *alle mulige* verdner). I forbindelse med evalueringen af attituderapporter skal vi kun tjekke nogle bestemte mulige verdner, og det er præcis behovet for denne ekstra information, der adskiller evalueringer af udsagn i $\mathcal{L}_p$ fra evalueringen af udsagn i $\mathcal{L}$ og $\mathcal{L}_m$.

I Hintikkas formulering af sandhedsbetingelserne for attituderapporter fremgår det ikke eksplicit af sandhedsbetingelserne, hvilke verdner vi skal tjekke. Denne information fremgår derimod af listen over alternativer. Hvis computeren er fodret med listen, kan vi naturligvis bare bede den løbe listen igennem og efterfølgende tjekke de relevante alternativer, men hvis der er tale om en situation i den aktuelle verden, hvor vi skal evaluere en attituderapport ytret i naturligt sprog af en naturlig sprogbruger, har vi ingen umiddelbar adgang til denne liste. Spørgsmålet er nu, hvordan vi i en faktisk brugssituation tilvejebringer denne nødvendige information. Betragt følgende lille eksempel:

> En dag står to af Penelopes terner i kongsgårdens køkken og sludrer. I løbet af samtalen udbryder den ene: "Penelope formoder, at Odysseus er i live".

Lad os nu antage, at vi skal hjælpe den anden terne med at afgøre om udsagnet "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sandt. Vi vil i første omgang forsøge at følge Hintikkas anvisninger. Vi står i en given situation *m* og skal ifølge (3) gennemgå alternativerne til *m*, dvs. de mulige verdner, der er kompatible med Penelopes formodninger, for at konstatere, om "Odysseus er i live" er sand i dem alle. Som udgangspunkt har vi ingen liste over alternativerne, idet φ_B endnu ikke er defineret. Alternativerne er en delmængde af M, så for at kunne definere φ_B må vi afgøre, hvad betingelsen er for at et givent medlem af M er kvalificeret til være et alternativ. Det springende punkt er nu, hvordan vi får afgjort dette.

Vi kan i første omgang spørge os selv, hvilken type betingelse der mon er tale om. Dette er nemt at svare på. Sandhedsbetingelserne fortæller os, at "Odysseus er i live" skal være sand i alle alternativer til *m*, hvis "Penelope formoder, at Odysseus er i live" skal være sand i *m*. Generelt kan vi derfor sige, at betingelsen for at blive udvalgt som alternativ *m'* til *m* er, at et eller flere nærmere specificerede udsagn er

sande i *m'*. Dette deler ganske rigtigt mængden af mulige verdner i to delmængder. I vores tilfælde i én, hvor det i alle verdner er tilfældet, at Odysseus er i live, og én, hvor det ikke er tilfældet. Det eneste der stopper os nu er, at vi ikke ved, hvilken af mængderne der indeholder alternativerne til *m*. Det gør vi ikke, fordi vi endnu ikke ved, om "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand i *m,* og derfor heller ikke ved, om det kvalificerer en given mulig verden *m'* til at være et alternativ til *m*, at "Odysseus er i live" er sand i *m'*.

Vi er nu fremme ved det epistemiske problem, der følger af Hintikkas analyse: Vi er havnet i en ring. For at kunne udpege alternativerne til *m* og via dem afgøre om "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand i *m*, må vi vide, om "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand i *m*, da det er denne information, der gør det muligt at udpege alternativerne til *m*.

Problemet er et epistemisk problem, fordi det følger af mangel på viden. I første omgang mangler vi viden om, hvilke alternativer vi skal undersøge, og i anden omgang viden om, hvilke betingelser de mulige verdner skal opfylde for at kvalificere sig til at være et alternativ. Det, der afgør, hvilke verdner der i en given situation er alternativer til den aktuelle verden, er indholdet af den omtalte propositionelle attitude. Vi må med andre ord vide, hvad indehaveren af den omtalte propositionelle attitude tror, håber etc. i den aktuelle verden, før vi kan udpege alternativerne. Men når vi ved det, har vi allerede den information, som en gennemgang af alternativerne skulle give os. Vi ved nemlig om attituderapporten er sand eller falsk. Dermed har vi også forstået attituderapporten, idet vi må kende dens mening i form af dens sandhedsbetingelser for at kunne afgøre dens sandhedsværdi. Hintikkas formulering i (3) kan derfor ikke være en formulering af den generelle form på sandhedsbetingelserne for attituderapporter i det naturlige sprog. Den er i stedet en formulering af en algoritme, der angiver proceduren for evaluering af attituderapporter, der som forudsætning har, at vi har en præcis beskrivelse af den aktuelle verden, herunder en angivelse af, hvilke propositionelle attituder, de respektive medlemmer af I har i en given situation *m*.

4. En pragmatisk løsning

Hvis Hintikkas analyse er en korrekt semantisk beskrivelse af attituderapporter i det naturlige sprog, betyder det, at vi, som eksemplet ovenfor viser, i en lang række konkrete brugssituationer (sandsynligvis de fleste) vil være ude af stand til præcist at kunne specificere deres sandhedsbetingelser. Som følge heraf vil vi også være ude af stand til at evaluere dem, hvilket naturligvis stemmer dårligt overens med vores intuitioner om dagligsprogets virkemåde og med vores oplevelse af, at vi i vores daglige omgang med sproget uden vanskeligheder ytrer, forstår og evaluerer attituderapporter.

Sammenligningen af sandhedsbetingelserne for udsagn i $\mathcal{L}$, $\mathcal{L}_m$ og $\mathcal{L}_p$ og de deraf følgende evalueringsprocedurer peger da også klart i retning af, at udgangspunktet for Hintikkas analyse, nemlig mængden af mulige verdner, er forkert. Sandheden af attituderapporter i det naturlige sprog synes ikke at følge af de udvalgte alternativers beskaffenhed. Tværtimod synes φ_B, dvs. listen over alternativer til den aktuelle verden, at være overflødig, idet udvælgelsen af alternativer efter alt at dømme er en konsekvens af den aktuelle verdens beskaffenhed.

Følger sandheden af attituderapporter i det naturlige sprog af den aktuelle verdens beskaffenhed, må dette naturligvis afspejle sig i formuleringen af sandhedsbetingelserne for denne type udsagn. Vi må derfor finde en formulering af sandhedsbetingelserne for attituderapporter i det naturlige sprog, der sikrer, at evalueringen tager udgangspunkt i den aktuelle verden. Den simpleste måde at gøre det på er at bruge sandhedsbetingelserne for udsagn i $\mathcal{L}$ som forbillede. Hvis vi gør det, får vi følgende formulering af sandhedsbetingelserne for attituderapporter:

(7) "$B_i p$" er sand, hvis og kun hvis $B_i p$

Sandhedsbetingelserne for udsagnet "Penelope formoder, at Odysseus er i live" bliver da følgende:

(8) "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand, hvis og kun hvis Penelope formoder, at Odysseus er i live.

Denne formulering fortæller os, at udsagnet "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sandt, hvis og kun hvis det i den aktuelle verden er tilfældet, at Penelope formoder, at Odysseus er i live. Formuleringen har umiddelbart den fordel, at den ligesom formuleringerne af sandhedsbetingelser for udsagn i $\mathcal{L}$ og $\mathcal{L}_m$ fortæller os både, hvad vi skal tjekke, og hvor vi skal tjekke: Hvis vi vil vide om "Penelope formoder, at Odysseus er i live" er sand, må vi tjekke, om det i den aktuelle verden er tilfældet, at Penelope formoder, at Odysseus er i live.

Problemet med at vælge at gøre evalueringen af attituderapporter i det naturlige sprog relativ til den aktuelle verden er, at vi risikerer at miste fordelene ved Hintikkas analyse: Nemlig at vi undgår de vanskeligheder, der traditionelt knytter sig til den semantiske analyse af attituderapporter. For at overkomme disse vanskeligheder vil jeg foreslå, at vi i stedet for at inspicere mulige alternativer retter blikket direkte mod de mentale tilstande samt mod de konkrete kontekster, hvori disse mentale tilstande omtales.

Som første skridt på vejen til en løsning vil jeg foreslå, at vi betragter mentale tilstande som entiteter i den aktuelle verden, der kan refereres til og kvantiseres over. Hermed bliver det muligt at betragte attitudeverber som kvantorudtryk, hvis domæne er mentale tilstande. Forbilledet for denne analyse er Davidsons (2001) event-semantik. Her foreslår Davidson, at handleverber, der bruges til at beskrive handlinger som fx at cykle en tur eller at smøre madpakke, bør forstås som kvantorudtryk, hvis domæne er begivenheder (events), og ikke som udtryk, der denoterer relationer mellem individer og fx objekter, steder og tidspunkter. I udsagnet "Penelope trævlede Laertes' liglagen op om natten" er det med andre ord ikke Penelope, der gøres til genstand for beskrivelse, men den begivenhed, at hun trævlede liglagnet op. I Davidsons notation kommer det til at se således ud:

(9) $\exists e$ {trævlede_op (Penelope, Laertes' liglagen, e) & om_natten(e)}
Læses: Der eksisterer en begivenhed e, således at e består i Penelopes optrævling af Laertes' liglagen, og e fandt sted om natten

Hvis vi accepterer, at mentale tilstande er entiteter, der kan kvantiseres over, kan vi bruge en lignende strategi i forhold til attituderapporterne.

Gør vi det, kommer den logiske form på udsagnet "Penelope formoder, at Odysseus er i live" til at se ud som følger:

(10) $\exists a$\{formodning(a) & tilhører(a,Penelope) &
indeholder(a,[i_live(Odysseus)])\}
Læses: Der eksisterer en attitude *a*, således at *a* er en formodning, og *a* tilhører Penelope, og *a* indeholder [Odysseus er i live]

Ved at følge Davidsons strategi får vi på denne måde en formulering af sandhedsbetingelserne for attituderapporter, der forankrer evalueringen i den aktuelle verden i den forstand, at sandhedsbetingelserne er opfyldt, hvis og kun hvis en given person har en given attitude med et bestemt indhold i den aktuelle verden.

At betragte mentale tilstande som entiteter, der kan kvantifiseres over, er imidlertid ikke nok til at overkomme de vanskeligheder, der knytter sig til den semantiske tolkning af attituderapporter i det naturlige sprog. Der er nemlig stadig tilbage at forklare, hvad det vil sige, at en given attitude har 'et bestemt indhold'. Formuleringen synes umiddelbart at antyde tilstedeværelsen af et intensionelt element i form af en proposition i den semantiske tolkning.

For at kaste lys over dette spørgsmål kan vi med fordel vende blikket mod Searles (1983) intentionalitetsanalyse. Her sammenligner han mentale tilstande med talehandlinger: Hævdelser (assertions) er sande, hvis og kun hvis de stemmer overens med den aktuelle verdens beskaffenhed (word-to-world direction of fit). Ifølge Searle er overbevisninger (beliefs) på samme måde rettet mod den aktuelle verden, idet de er rigtige, hvis og kun hvis de stemmer overens med den aktuelle verdens beskaffenhed (mind-to-world direction of fit). Såvel hævdelser som overbevisninger er altså ekstensionelle, og vi behøver derfor ikke at operere med intensionelle størrelser for at kunne redegøre for deres relation til den aktuelle verden.

Hvis mentale tilstande er ekstensionelle, forekommer det rimeligt at spørge, hvorfor de tilsyneladende bliver intensionelle i det øjeblik, de bliver omtalt. Searles svar på dette spørgsmål er, at vi ikke skal kigge indad i det semantiske beskrivelsesapparat, men udad i handleverdenen. Han skelner i denne forbindelse mellem *repræsentation* og *præsentation*: Når vi hævder noget, ytrer vi

et propositionelt indhold med en bestemt illokutionær kraft. En nødvendig betingelse for, at hævdelsen er vellykket, er, at taleren er forpligtet på sandheden af dens propositionelle indhold. Searle (1969) omtaler dette som *oprigtighedsbetingelsen* (the sincerity condition). Hvis Penelope ytrer "Odysseus er i live", er der med andre ord kun tale om en oprigtig og vellykket hævdelse, hvis hun selv tror, at det er sandt. Det samme gælder propositionelle attituder. Det giver således ingen mening at sige, at Penelope er overbevist om, at Odysseus er i live, men at hun ikke tror på det. I de tilfælde, hvor den forpligtelse på sandheden foreligger, taler Searle om en *repræsentation* af det propositionelle indhold.

Når mentale tilstande omtales, forligger der en anden situation: Idet en af Penelopes terner hævder, at Penelope formoder at Odysseus er i live, er hun naturligvis, som ovenfor beskrevet, forpligtet på, at Penelope har en bestemt formodning i den aktuelle verden, og at indholdet af denne formodning er, at Odysseus er i live. Hun er til gengæld ikke forpligtet på sandheden af det indlejrede propositionelle indhold, nemlig at Odysseus er i live. Det er hun ikke, fordi man ikke kan være forpligtet på sandheden eller oprigtigheden af andres illokutionære handlinger og mentale tilstande. Ternen videregiver med andre ord det propositionelle indhold, som Penelope er forpligtet på, uden selv at være forpligtet på det. I denne situation taler Searle (1983:23) om en *præsentation* af en repræsentation.

Repræsentation og *Præsentation* (i det følgende skrevet med stort, når de anvendes i Searles forstand) er ikke semantiske begreber. De er pragmatiske. Det er de, fordi de ikke angår reglerne for brugen af sproget men derimod selve brugen. Det vil altså sige, at der kun kan være tale om *Repræsentation* og *Præsentation* i konkrete situationer, hvor individer udfører illokutionære handlinger eller er indehavere af propositionelle attituder.

Denne handlemæssige kontekst kan nemmest illustreres ved at anvende diskursrepræsentationsteoriens boksnotation[5]:

[5] Diskursrepræsentationsteoriens boksnotation har den fordel frem for den traditionelle kvantornotation, at den på en anskuelig måde gør det muligt at håndtere større ytringskomplekser, og at den gør det muligt også at repræsentere den illokutionære kontekst. For en udførlig introduktion til diskursrepræsentationsteori se fx Kamp (1981) eller Kamp, van Genabith & Reyle (2008).

(11)

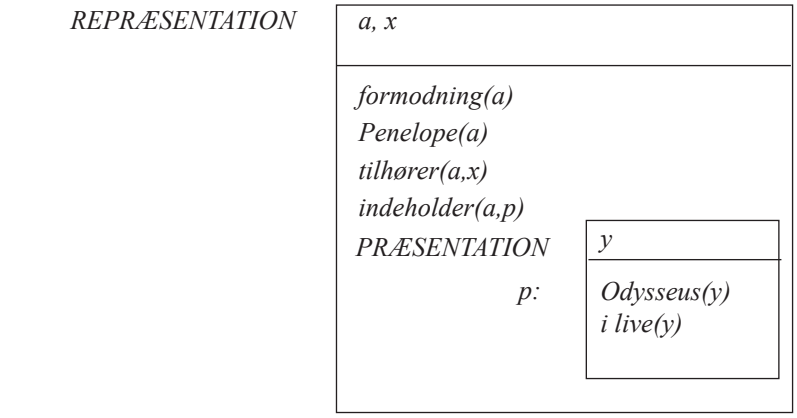

Den yderste boks repræsenterer den samlede illokutionære handling, dvs. ternens ytring af "Penelope formoder, at Odysseus er i live". Denne ytring er en Repræsentation i den forstand, at ternen er forpligtet på sandheden af, at Penelope formoder, at Odysseus er i live. Mere præcist kan vi sige, at hun er forpligtet på eksistensen af de individer, der anføres i boksens øverste linie (svarende til eksistenskvantorer), samt på sandheden af det, der prædiceres om disse individer.

Ud over disse simple prædikationer indeholder den samlede illokutionære handling også en Præsentation af indholdet af Penelopes formodning Repræsenteret ved den indlejrede boks. Ternen er ikke forpligtet på sandheden af dette indhold. Det vil sige, at hun hverken er forpligtet på eksistensen af de omtalte individer eller på sandheden af prædikationerne. Til gengæld er hun forpligtet på angivelsesmåden.[6]

Denne forpligtethed på angivelsesmåden er et centralt aspekt ved den pragmatiske tilgang til propositionelle attituder og til tolkningen af attituderapporter. Det er den, fordi perception, mentale tilstande og rationel handlen, herunder illokutionær handlen, altid er

[6] *Angivelsesmåde* er en oversættelse af Freges (1994) begreb *Art des Gegebenseins*. Hos Frege er der tale om entiters objektive måde at være os givet på. Begrebet rummer imidlertid en dobbelthed i den forstand, at objekter og fænomener både kan være os givet på en bestemt måde, men også kan være angivet på en bestemt måde.

situeret og dermed belagt med et bestemt perspektiv. Ting, personer og situationer er os med andre ord altid givet på en bestemt måde, ligesom vi altid angiver ting, personer og situationer på en bestemt måde: Vi ser Morgenstjernen om morgenen og kalder den 'Morgenstjernen', og vi ser Aftenstjernen om aftenen og kalder den 'Aftenstjernen' etc.

Der knytter sig således en bestemt angivelsesmåde til Penelopes formodning, og ternen er forpligtet på, at Præsentationens angivelsesmåde stemmer overens med angivelsesmåden for Penelopes mentale tilstand. Gør den ikke det, er der ikke tale om en vellykket Præsentation, og det samlede udsagn, dvs. den samlede Repræsentation, bliver dermed falsk.

5. Semantiske problemer i pragmatisk perspektiv

Vi er nu i stand til at kaste lys over to af de problemer, der traditionelt har knyttet sig til den semantiske tolkning af attituderapporterne.

Ser vi først på, hvorfor substitutionsprincippet ikke holder, kan vi sige, at ækvivalente udtryk ikke kan substitueres salve veritate inden for rammerne af en Præsentation, fordi taleren er forpligtet på, at Præsentationens angivelsesmåde stemmer overens med den omtalte propositionelle attitudes angivelsesmåde. Penelopes formodning er en Repræsentationen, og det propositionelle indhold er hende givet på en bestemt måde. Penelope er naturligvis forpligtet på sandheden af Repræsentation, men ternen er, idet hun ytrer "Penelope formoder, at Odysseus er i live" kun forpligtet på, at de to angivelsesmåder stemmer overens. Hvis et udtryk efterfølgende substitueres, forandres angivelsesmåden og talerens forpligtelse bortfalder. Det følger derfor ikke af en ytring af "Penelope formoder, at Odysseus er i live", at Penelope formoder, at en af verdenslitteraturens største helte er i live. Idet vi erstatter 'Odysseus' med 'en af verdenslitteraturens største helte', kan vi ikke længere forlade os på ternens forpligtelse på, at der er overensstemmelse mellem de to angivelsesmåder. Ternens oprindelige udsagn tæller derfor ikke som en verificering af det afledte udsagn, hvorfor deduktionen falder. I det tilfælde, at ternen selv substituerer et udtryk, er hun naturligvis forpligtet på den nye angivelsesmåde, og hvis den ikke er i overensstemmelse med angivelsesmåden på indholdet af Penelopes formodning, er Repræsentation slet og ret falsk.

Svaret på, hvorfor Præsentationer ikke kan indgå som præmisser i deduktioner, er nært beslægtet med svaret på, hvorfor det ikke lader sig gøre at substituere ækvivalente termer salve veritate inden for rammerne af en Præsentation. Konklusioner bygger på sande præmisser, og vi har derfor brug for at få verificeret de udsagn, der indgår i en given deduktion. I dagligsproget foregår det normalt ved, at vi i det store hele tager andre menneskers udsagn for pålydende. Når vi indgår i hverdagens praktiske og sprogøkonomiske kommunikationsfællesskab, forventes vi at tale sandt, jf. oprigtighedsbetingelsen, og det er netop denne forventning om, at de øvrige medlemmer af kommunikationsfællesskabet lever op til denne oprigtighedsbetingelse, der i det daglige tæller som verificering af et udsagn. Vi går med andre ord ikke rundt og tjekker alt, hvad andre siger. Med mindre der gives os en særlig anledning til at tvivle på det sagte, accepterer vi det som sandt og bruger det uden videre som præmisser for deduktion.

Vi er nu fremme ved sagens kerne, for det er spørgsmålet om verificering, der er afgørende for, om en ytrings propositionelle indhold kan indgå i en efterfølgende deduktion. Som ovenfor beskrevet er taleren i forbindelse med attituderapporter kun forpligtet på sandheden af Repræsentationen. Ternens ytring af "Penelope formoder, at Odysseus er i live", tæller derfor, jf. oprigtighedsbetingelsen, som en verificering af, at Penelope har en formodning, og at denne formodning har et bestemt indhold, nemlig at Odysseus er i live (dvs. indholdet af den yderste boks). Vi kan derfor udmærket på baggrund af ternens udsagn slutte, at nogen formoder, at Odysseus er i live. Vi kan derimod ikke slutte, at Odysseus er live. Det kan vi ikke, fordi taleren ikke er forpligtet på sandheden af Præsentation, men kun på, at angivelsesmåderne stemmer overens. Indholdet af Præsentationen tæller derfor ikke som verificeret og kan derfor heller ikke indgå som præmis i en deduktion.[7]

[7] Pladsen tillader ikke en udførlig analyse af de semantiske problemer, der knytter sig til *de re*/*de dicto*-distinktionen. Det skal derfor blot nævnes, at den her skitserede analyse også kaster lys over dette problem. Kort fortalt betyder en de re-tolkning af et udsagn, at taleren er forpligtet på eksistensen af Præsenterede individer, hvorimod en de dicto-tolkning betyder at taleren ikke er forpligtet på eksistensen af Præsenterede individer. Dette repræsenteres let vha. boksnotation, idet individvariablerne noteres i den yderste boks ved de re-tolkninger og i den inderste boks ved de dicto-tolkninger. (11) er et eksempel på en de dicto-tolkning.

6. Afslutning

Uanset hvordan de iøvrigt er formuleret, er det generelt træk ved intensionelle semantiske tolkninger, at den semantiske analyse af den indlejrede proposition i attituderapporter medfører en udvidelse af det semantiske apparat. Det gør den pragmatiske forklaringsmodel ikke. Præsentationer tilskrives semantiske værdier fra de samme mængder af individer, der danner grundlag for den semantiske tolkning af Repræsentationer. Sandhedsbetingelserne for 'Odysseus er i live', dvs. at Odysseus er i live i den aktuelle verden, er de samme, uanset om der er tale om en Præsentation eller en Repræsentation. Det afgørende er, om taleren eller indehaveren af en given propositionel attitude er forpligtet på sandheden af det propositionelle indhold. Men denne forpligtelse er ekstra-lingvistisk, og den er ikke afhængig af ordenes betydning. Den er derimod bundet til det at handle rationelt i den aktuelle verden. Der er derfor ikke tale om, at ordene i forbindelse med repræsentationer har en særlig intensionel mening, men derimod om, at de bliver anvendt på en bestemt måde.

Dette skal ikke forstås som en kritik af de formelle kvaliteter ved Hintikkas semantiske model. Det er blot en påpegning af, at vi ikke bør opfatte den som en ontologisk forpligtende analyse af semantikken for attituderapporter i det naturlige sprog, men i stedet som en formel repræsentation af semantikken for attituderapporter i det naturlige sprog.

Litteratur

Davidson, D. (2001) On the Logical Form of Action Sentences, *Essays on Actions and Events*, Oxford University Press.

Frege, G. (1994) Über Sinn und Bedeutung. *Funktion, Begriff, Bedeutung – fünf logische Studien*, Vandenhoeck & Ruprecht.

Heim, I. (1992) Presupposition Projection and the Semantics of Attitude Verbs, *Journal of Semantics* vol. 9:183-221.

Heim, I. & A. Kratzer (1998) *Semantics in Generative Grammar,* Blackwell Publishing.

Hintikka, J. (1971) Semantics for Propositional Attitudes. *Reference and Modality*, L. Linsky (ed.). Oxford University Press:145-167.
(2005) *Knowledge and Belief – An Introduction to the Two Notions*, Reprint of the original 1962 edition prepared by Vincent F. Hendricks & John Symmons, Kings College London Publication.

Kamp, H. (1981) A Theory of Truth and Semantic Representation. *Formal Methods in the Study of Language*, J. Groenendijk, T. Janssen & M. Stokhof (eds.). Matematisch Centrum Tracts:277-322.

Kamp, H., J. van Genabith & U. Reyle (2008) Introduction to Discourse Representation Theory.
Http://www.ims.uni-stuttgart.de/hans/papers/hpl-drt.pdf

Searle, J. R. (1969) *Speech Acts – An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press.
(1983) *Intentionality – An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Relevansstrukturens kommunikationslogiske rolle

Simon Borchmann
Aarhus Universitet

Inden for kommunikationslogikken har man formuleret et lille antal retningslinjer for at lave Generelle Konversationelle Implikaturer (herefter GKI). Det er retningslinjer der ved brugen af et bestemt udtryk tillader at lave en bestemt inferens, f.eks.:

> 1) For nogle har det spillet en stor rolle at komme af med den mellemøstlige regions værste diktator. (Kaae & Nissen: *Vejen til Irak*)
> GKI (*nogle*): ikke for alle har det spillet en stor rolle

Ifølge Levinson er disse retningslinjer defaultregler, dvs. de anvendes med mindre der er indikationer på at det er en særlig kontekst (Levinson 2000). Denne antagelse om GKI'ernes defaultstatus er siden gjort til genstand for diskussion. Artiklen er et kognitionspsykologisk funderet og funktionel lingvistisk bidrag til denne diskussion.

Udgangspunktet for bidraget er et af Levinsons egne eksempler hvor den GKI der angiveligt har defaultstatus, er irrelevant. En lille korpusundersøgelse viser at dette ofte forekommer i sprogbrugen. Således synes Levinsons antagelse om statussen ikke at være plausibel fra et kognitionspsykologisk synspunkt. En anden mulighed er imidlertid at de sproglige betingelser for GKI'er er underbeskrevet. Det er denne mulighed der forfølges i artiklen. Med udgangspunkt i den antagelse at ytringens relevansstruktur influerer på om en inferens skal laves, opstilles to hypoteser om relationen mellem relevansstruktur og GKI'er: en stærk og en svag. Den stærke falsificeres af observationer i korpus; den svage gør ikke.

1. Generelle Konversationelle Implikaturers status

Grice skelner tre typer af implikaturer der falder i to hovedgrupper: konventionelle der omfatter de Konventionelle Implikaturer (herefter KI), og konversationelle der omfatter Generelle Konversationelle Implikaturer (GKI) og Partikulære Konversationelle Implikaturer (herefter PKI).

Konventionelle	**Konversationelle**	
Konventionelle *Selv kørelys er nu standard* KI: der er grunde til at tro kørelys ikke var standard	**Generelle** *De har jo haft ret på nogle områder* GKI: ikke på alle områder har de haft ret	**Partikulære** *Din mor arbejder her ikke* PKI: vask op efter dig

Ifølge Grice adskiller de to grupper sig fra hinanden ved følgende to egenskaber. De konventionelle er ikke annullerbare og kan afmonteres uden at ændre på ytringens sandhedsbetingelser; de konversationelle er annullerbare og kan ikke afmonteres uden at ændre på ytringens sandhedsbetingelser:

Konventionelle	**Konversationelle**
ikke annullerbare: **Selv kørelys er nu standard, men det kan ikke komme som en overraskelse*	annullerbare: *De har jo haft ret på nogle områder; ja, faktisk har de haft ret på alle områder.* *Din mor arbejder her ikke, men dermed ikke sagt at du skal vaske op efter dig.*
kan afmonteres: *Kørelys er nu standard*	kan ikke afmonteres[0]

De generelle og de partikulære adskiller sig fra hinanden på to områder. Mens de partikulære er afhængige af hvilken kontekst

[0] Dette kan naturligt nok ikke godtgøres, men kun eksemplificeres. F.eks. vil man afmontere GKI'en med ytringen *De har jo haft ret på alle områder,* og PKI'en med *Din mor arbejder her*, men dermed er ytringernes sandhedsbetingelser også ændret.

ytringen optræder i[1], er de generelle så nært knyttet til et sprogligt udtryk at de normalt (dvs. i fraværet af særlige omstændigheder) skal laves når udtrykket bruges (Grice 2001 (1975):216). Og mens de partikulære typisk foranlediges af brud med maksimer (*flouting*) eller maksimesammenstød, forudsætter de generelle at maksimerne er overholdt.

Mens PKI'er uden videre kan regnes til det mente og dermed til pragmatikken, er den kombination af egenskaber GKI'erne besidder, lidt af et problem for en sprogvidenskab der forsøger at opretholde en arbejdsdeling mellem semantik og pragmatik. At de på den ene side kan modsiges uden at afsenderen gør sig skyldig i selvmodsigelse, men at de på anden side er så nært knyttet til et udtryk at de normalt skal laves når udtrykket bruges, placerer dem så at sige i et ingenmandsland mellem det sagte og det mente. Man har således også set bestræbelser på at bortreducere dette mellemlag, bl.a. ved at omdefinere det sagte så det omfatter GKI'er (Sperber og Wilson 1986, Recanati 1989, Carston 2002), eller ved at afvise skellet mellem GKI'er og PKI'er med henvisning til GKI'ers kontekstafhængighed (Geurts 2010).

Levinson insisterer imidlertid på at der er et sådant mellemlag; han kalder det *ytringstypemening* (*utterance-type-meaning*) (Levinson 1995). Redegørelsen for dette lag tager udgangspunkt i den egenskab ved GKI'er at de er maksimebaserede. Ud fra maksimerne formulerer han et lille antal retningslinjer for at lave inferenser. Disse kalder han *heuristikker* som mere specifikt dækker over 'antagelser der kan bruges til at berige det kodede indhold på forudsigelige måder'(1995:96). I denne sammenhæng vil jeg begrænse mig til den første heuristik da det dels er den mest diskuterede, dels er den der er relevant for det problematiske eksempel.

Den første heuristik kaldes *Q1-heuristikken* efter Grices første kvantitetsmaksime, og den lyder i al sin enkelhed: Det der ikke siges, er ikke tilfældet. Q1-heuristikken beskrives som metasproglig og negativ: metasproglig i og med at den er baseret på hvad der kunne være blevet sagt, men ikke blev det; negativ i og med at

[1] Her ser jeg bort fra semikonventionaliserede tolkninger af bestemte sproghandlinger, f.eks. tolkningen "ræk mig venligst saltet", af sproghandlingen *Kan du nå saltet?*

det der implikeres, er et negerende udsagn. Som metasproglig tolkningsprocedure relaterer heuristikken det aktuelle sproglige valg til alternativer inden for en lille mængde af kontrasterende udtryk ordnet på en logisk skala. Af sådanne skalære udtryk kan bl.a. angives følgende: kvantifikatorer: <alle, flest, mange, nogle>, talord: <n+1, n>, modaladverbier: <nødvendigvis, sandsynligvis, muligvis> og gradsadjektiver: <gloende, varm>. På disse skalaer kan man udpege et ordnet par hvor det ene udtryk er stærkere end det andet i den forstand at det logisk set indeholder det svagere, men forpligter afsenderen på mere end det svagere med hensyn til ytringens sandhedsbetingelser, f.eks.: <alle, nogle>. I sin egenskab af at være negativ tillader heuristikken at udelukke ikke bare det alternative, stærkere valg, men også de forhold i virkeligheden der ville være udtrykt med dette valg, f.eks.:

> 2) Men da det i månederne efter krigen viste sig, at nogle af udtalelserne om Saddam Husseins våben ikke bare beroede på fejltagelser, men var bevidste manipulationer, voksede problemerne i nogle af de krigsførende lande til egentlige politiske skandaler.(Kaae & Nissen: *Vejen til Irak*)
> GKI: ikke i alle de krigsførende lande voksede problemerne til egentlige politiske skandaler

Den tolkningsmæssige fremgangsmåde kan rekonstrueres som følgende ræsonnement:

> P1: Hvis S er tilfældet, vil afsenderen i henhold til den første kvantitetsmaksime vælge det stærkeste udtryk A på den logiske skala L.
> P2: Afsender har ikke valgt A på den logiske skala L.
> K: S er ikke tilfældet.

Ræsonnementet er en abduktion for så vidt som P2 er udgangspunktet, og K er en forklaring på P2. Men det kan altså rekonstrueres som en gyldig deduktion, og den viser at ræsonnementets holdbarhed beror på at afsender vælger det stærkere udtryk hvis det er muligt. Når afsenderen ikke vælger det stærkere udtryk, implikerer det i henhold til Levinsons redegørelse ceteris paribus at han vurderer at S ikke er tilfældet (Levinson 2000:79)

Som forbeholdet *ceteris paribus* angiver, kan der forekomme undtagelser fra P1, dvs. tilfælde hvor afsenderen bruger det svagere

uden at (kunne) vurdere om S er tilfældet eller ej. Ifølge Levinson må sådanne kontekster imidlertid regnes for særlige. Således anses P1 for at være en generel regel. Det betyder ganske vist at heuristikkerne under alle omstændigheder må anses for at være abduktive; men ifølge Levinson laves disse abduktioner per *default* hvormed der forstås i alle tilfælde med mindre der i konteksten eller ytringens indhold er eksplicitte indikationer på at de ikke skal anvendes (Levinson 1995:96).

2. Problematisering af Levinsons antagelse om GKI'er defaultstatus

Levinsons defaultantagelse er blevet problematiseret fra flere sider, bl.a. relevansteoretisk (Sperber & Wilson 1986, Carston 2002), minimalistisk (Borg 2009), "maksimalistisk" (Recanati 1989) og griceansk (Geurts 2010). Mit problematisering har ikke en sådan teoretisk oprindelse, men tager udgangspunkt i den basale intuition at GKI'en i flere af de eksempler der diskuteres, ikke forekommer at være relevant. Sådanne eksempler findes ikke kun hos Levinson, men også hos hans kritikere (f.eks. Borg 2009). Det er som om pragmatikken her har distanceret sig fra sprogbrugen, og anvendelsen af konstruerede eksempler er da også udbredt.

Min præteoretiske problematisering kan imidlertid funderes på kognitionspsykologiske antagelser. I henhold til kognitionspsykologien er kapaciteten af det hukommelsessystem der varetager sprogforståelsen, begrænset. Da det endvidere er kapacitetskrævende at lave inferenser, kan sprogbrugere kun lave et meget begrænset antal online. Hvilken type inferenser der laves, under hvilke omstændigheder og på hvilket grundlag, er der uenighed om (Keenan et al 1990); men der er bred enighed om at der laves dem der er nødvendige for forståelsen. Inden for disse rammer kan man endvidere antage at inferenser laves selektivt ud fra tekstuelle omstændigheder (Sanford 1990, Sanford & Garrod 1994), og denne antagelse er understøttet af eksperimentel evidens (Schnotz 1985, Whitney et al, 1992, Klin et al 1999).

Hvis man antager at implikaturer er intenderede inferenser, og at forståelsen af en ytring er betinget af at modtageren laver det inferensielle modsvar til implikaturen, må implikaturer principielt være underkastet de samme selektionskriterier som inferenser. Dvs. at

implikaturer skal være nødvendige for den intenderede tolkning. Det er det overordnede relevanskriterium.

Ifølge Horn er det en kategorifejltagelse at forbinde implikaturer med sætninger eller tilhørere/læsere (Horn 2004). Men her kan det anføres at Grice selv fremhæver som en betingelse for Konversationelle Implikaturer at de skal være nødvendige for at det taleren siger, kan anses for at være i overensstemmelse med samarbejdsprincippet (Grice, 2001 (1975):209). Og det er lidet samarbejdende at intendere inferenser der er irrelevante for den intenderede tolkning (eller ligefrem modarbejder den). I de seneste år har man da også i større og større udstrækning accepteret at pragmatiske teorier om mening og forståelse skal være psykologisk plausible, herunder kunne forklare eksperimentel evidens (se f.eks. Emma Borg 2009, Geurts 2010). Denne tendens har endog udmøntet sig i et forskningsprogram, nemlig *eksperimentel pragmatik* (Noveck & Sperber 2006).

Under alle omstændigheder antages det i artiklen at en GKI – for så vidt den skal laves – skal være relevant for den intenderede tolkning, dvs. det der svarer til PKI'en.

Min skepsis med hensyn til defaultantagelsen blev vakt ved mødet med et af Levinsons egne eksempler, nemlig følgende (det oprindelige er angivet til højre):

A: Hvad er klokken?	What time is it?
B: Nogle af gæsterne er allerede ved at gå	Some of the guests are already leaving
GKI: ikke alle gæsterne er allerede ved at gå	Not all of the guests are allready leaving
PKI: det må være sent	It must be late

Problemet er at GKI'en ikke forekommer at være relevant for den intenderede tolkning "det må være sent". Det fremgår af det forhold at man kan anvende det alternative, stærkere udtryk uden konsekvenser for PKI'en:

A: Hvad er klokken?
B´: Alle gæsterne er ved at gå
PKI´: det må være sent

Det er selvfølgelig en mulighed at A og B nærer en aversion mod ure og har opfundet et lille sprogspil hvor klokken bestemmes ud fra antallet af gæster der er gået. Men med mindre vi opfinder sådanne særlige kontekster, må GKI'en anses for irrelevant. Den variabel der kan fastlægges enten med værdien *nogle* eller med værdien *alle*, er med andre ord det hjul i maskinen der kan dreje uden at noget andet bevæger sig. Det vil således være dårlig økonomi at allokere hukommelseskapacitet til at drage implikaturen, og derfor må det fra et kognitionspyskologisk synspunkt anses for implausibelt at den drages.

Faktisk er GKI'en ikke bare irrelevant; den er endog i modstrid med den intenderede PKI. Det viser brugen af de kodede varianter af GKI'en:

B´´: Ikke alle gæsterne er ved at gå
PKI´´: Det er *ikke så* sent
B´´: Kun nogle af gæsterne er ved at gå
PKI´´: Det er *ikke så* sent

De giver anledning til en tolkning der er i direkte modstrid med den intenderede PKI.

Derforuden er GKI'en i uoverensstemmelse med en anden tolkningsindikation i ytringen, nemlig refleksionsadverbiet 'allerede' der i henhold til Grices redegørelse må give anledning til KI'en "gæsterne går tidligere end forventet i forhold til en norm B antager". Hvis man indsætter de kodede varianter af GKI'en, er resultatet således pragmatisk ugyldige ytringer:

B"': #Ikke alle gæsterne er allerede ved at gå
B"': #Kun nogle af gæsterne er allerede ved at gå
B"': #NOGLE af gæsterne er allerede ved at gå

De kodede varianter af GKI'en fremtvinger en metakommunikativ tolkning af ytringen hvor B ikke er forpligtet på betingelserne for brugen af refleksionsadverbiet, men udelukkende gengiver det som et ekko. Adverbiet *allerede* stiller krav til retningen på skalaen; det fordrer en kontekst hvor der peges op af skalen: "ikke ingen", mens

GKI'en peger ned: "ikke alle". Derved ligner adverbiet *Polarity Items* (Israel 2004) som *endda* og *slet*. Det vil altså ikke alene være dårlig processeringsøkonomi at drage GKI'en; en sprogbruger der drager den i situationen, må ganske simpelt anses for dysfunktionel.

På denne baggrund forekommer antagelsen om at GKI'en har defaultstatus i det konkrete eksempel, ikke plausibel. Nu er der tale om et enkelt, konstrueret eksempel. Hvis defaultantagelsen skal problematiseres som en generel antagelse, må det ske på grundlag af observationer af den faktiske sprogbrug og et større eksempelmateriale. Det har givet mig anledning til at lave en lille korpusundersøgelse.

3. En lille korpusundersøgelse af brugen af *nogle*

Udgangspunktet for undersøgelsen er de første 200 forekomster der dukkede op i en søgning på udtrykket *nogle* på Korpusdk. Først har jeg frasorteret forekomster hvor *nogle* grammatisk set ikke kan erstattes med *alle*. Det gælder en række kollokationer, f.eks.: 'nogle få', 'endnu nogle', 'nogle stykker', samt brugen som ubestemt artikel, f.eks.: 'F.eks. skrive nogle digte, som ikke behøver at rime' og 'Det var især nogle stjerneformede, diamantbesatte brocher, der trak beløbet op'. Herefter resterer 70 forekomster. Dernæst har jeg frasorteret forekomster hvor skribenten forekommer usikker med hensyn til at skelne mellem *nogle* og *nogen* og *nogle* og *andre*, og hvor meningen er uklar. Efter denne frasortering resterer der 62 forekomster. Det er så disse 62 der har dannet grundlag for at afgøre om det ofte var tilfældet at GKI'en var irrelevant.

I vurderingen af GKI'ens relevans har jeg anvendt følgende betingelser, kriterier og restriktioner.

> Betingelsen for at inferensen 'ikke alle' kan være relevant ved brugen af *nogle*:
> – Brugen opdeler en kendt (situationelt eller generisk), velafgrænset mængde i to: en del af mængden (mere end en) og den resterende mængde.
>
> Kriteriet for at inferensen 'ikke alle' er relevant:
> – Den alternative mængde (resten) spiller en rolle i tolkningen således at den fordres inddraget.

Restriktioner:
– GKI'en må ikke være i modstrid med tolkningsindikatorer i ytringen.
– Det stærkere alternativ må ikke være kontrafaktisk.

Med hensyn relevanskriteriet er der i hvert fald fire måder hvorpå den alternative mængde kan spille en rolle i tolkningen: a) som kontrast, f.eks.: 'Nogle bliver måske nervøse af den slags, men jeg følte, at jeg blev båret frem af publikums utrolige medleven.', b) som komplement, f.eks.: 'Racens farver varierer utroligt, nogle er brun-hvide, andre tigerstribede og andre igen sort-hvide.', c) som forbehold, f.eks.: 'Nogle forskere mener, at geparder kan være bragt til Afrika af mennesker, der brugte dem som supplement til jagthundene.', og d) som ubestemt supplement, f.eks.: 'Det er nogle af de initiativer, vi bør støtte, hvis vi skal have ledige ud af passiv forsørgelse.'

Ud fra dette kriterium vurderer jeg at GKI'en "ikke alle" er relevant i 36 forekomster ud af de 62. For de resterende forekomsters vedkommende gælder det at GKI'en ikke er relevant i henhold til betingelsen, kriteriet og/eller restriktionerne. For det første er der en række forekomster hvor brugen af *nogle* ikke opdeler en kendt, velafgrænset mængde, f.eks.:

3) Jeg lukker overtrykket ud ved at optræde. Ellers ved jeg ikke, hvor det ville havne. Men manisk, det er jeg ikke, selv om nogle tror det.

4) Det er ikke pengene, jeg er interesseret i, men i at fuldføre mit arbejde og overholde de aftaler, jeg har gjort med nogle af operaverdenens førende kunstnere.

For det andet er der en række forekomster hvor den alternative mængde ikke spiller en rolle for tolkningen, f.eks.:

5) Stor var hans forbavselse – og forargelse, da han på stolerækkerne opdagede nogle af dem, der derhjemme prædikede den rette, missionske tro.

6) Han er blevet præsenteret sammen med vore største på FIAC-messerne i Paris, men han er også blevet gemt bag om ikke "liguster-hækkene", så dog de hække, der omhegner nogle af vore store samleres haver.

Det er forekomster hvor der peges op af skalaen, dvs. hvor det der er afgørende for tolkningen, er at der er nogen (ikke ingen). De er kendetegnet ved at man kan indsætte *alle* uden konsekvenser for den intenderede tolkning. At GKI'en er irrelevant, kan endvidere være understøttet af sproglige valg der markerer at det udsagn *nogle* indgår i som kvantifikator, er en mindre vigtig tilføjelse, f.eks. parentetisk ledsætning eller adverbier som 'i øvrigt' og 'desuden', f.eks.:

> 7) Bryan Brown, som nogle vil huske fra DR-succesen "Fem Sorte Høns", har hovedrollen i "The Shiralee", en miniserie om en mand, der rejser Australien rundt.
>
> 8) Men for at få råd til at tage over at besøge ham i USA, begik han syv bankrøverier og et røveriforsøg på godt ét år. Han tog til USA, hvor han endelig fandt sin far. Han besøgte desuden nogle af sine halvsøskende i USA. Treschow benyttede samme fremgangsmåde ved alle røverierne.

For det tredje er der en række forekomster hvor inferensen er i uoverensstemmelse med andre tolkningsindikationer. Disse forekomster omfatter bl.a. de tidligere nævnte Polarity Items, f.eks.:

> 9) Jeg har endda hørt nogle af vore vælgere sige, at de vil stemme på et andet parti, hvis der ikke er en kvinde at stemme på.
>
> 10) Tænk at sidde deroppe og få hjertestop eller en blodprop og ikke ane, hvor hurtigt hjælpen kan nå frem. Kommunen kan ikke rydde alle de små veje, ja, nogle veje kan slet ikke bære en sneplov.

Polarity Items kræver et miljø hvor de kan være tilstrækkeligt stærke (Israel 2004:716). 'Endda' peger op af skalaen og fasciliterer den tolkning at det er problematisk hvis der ikke er kvinder blandt de opstillede i afsenderens parti. Den er således uforenelig med den bevægelse ned af skalaen GKI'en "ikke alle" repræsenterer. 'Slet' peger ned af skalaen, men fasciliterer her den tolkning at det er et problem at bo steder hvor ambulancer ikke kan komme frem om vinteren. Og GKI'en er kontraproduktiv i forhold til denne tolkning; den indebærer nemlig at ambulancer faktisk vil kunne komme frem flere steder. Det karakteristiske ved disse tilfælde er at *nogle* ikke kan erstattes af den kodede variant af GKI'en uden at fremtvinge en metakommunikativ

tolkning. Endvidere kan man bemærke at disse tolkningsmæssige retningsgivere lægger restriktioner på trykfordelingen. Således fordrer 'endda' i 9 at trykket lægges på 'parti', mens 'slet' i 10 fordrer at trykket lægges på 'bære' hvormed der samtidig blokeres for det tryk på 'nogle' der netop kunne have aktiveret den alternative mængde.

Endelig er der et antal forekomster hvor det stærkere alternativ er kontrafaktisk, f.eks.:

> 11) Det giver et fingerpeg om den udvikling, som førte til, at nogle dinosaurer fik fjer og vinger.
>
> 12) Nogle politiske kommentatorer kaldte Thatchers seneste udfald mod EF for en "røst fra graven" i og med, at hun nu i over et halvt år har været væk fra magten i Downing Street.

Hvis modtageren kender betydningen af udtrykket *dinosaur*, er GKI'en triviel i forståelsen af 11. I forståelsen af 12 kan man ikke forestille sig at alle politiske kommentatorer ville bruge netop den karakteristik, og derfor er GKI'en også her triviel.

Disse resultater problematiserer antagelsen om at GKI'er har defaultstatus. Man kunne ganske vist indvende at tolkningsindikationerne netop er eksplicitte indikationer på særlige kontekster. Men ud fra Levinsons eget eksempel at dømme regnes disse kontekster altså ikke for særlige. Og selv hvis vi anså Levinsons eksempel som en fejl, vil der stadig restere de øvrige tilfælde der ikke opfylder betingelsen eller kriteriet, ligesom særlige kontekster synes at være relativt hyppigt forekommende. Konklusionen er derfor at Levinsons antagelse om GKI'ers defaultstatus er problematisk. Som eksemplerne ovenfor peger i retningen af, kan en forklaring på problemet imidlertid være at de sproglige betingelser for GKI'er ikke er tilstrækkeligt beskrevet. I det følgende opstilles og afprøves en hypotese om disse betingelser.

4. En hypotese om de sproglige betingelser for Generelle Konversationelle Implikaturer

Udgangspunktet for hypotesen er at sætningens relevansstruktur[2] indgår som betingelse for at en GKI skal drages. Man kan her anføre

[2] Termen relevansstruktur bruges her bredt således at den dækker samtlige de tre fokustyper kontrastfokus, identifikationsfokus og nyfokus (Borchmann 2005&2009 (I Borchmann 2005 bruger jeg den lidet hensigtsmæssige term *konstruktionsfokus* om nyfokus)).

at relevansstrukturen ikke er kodet i dansk, og at betingelsen således ikke – som angivet ovenfor – er sproglig. Der er ikke desto mindre intersubjektivt gyldige grammatiske regler for *fokusdomæner* (Heltoft 2003, efter Nølke 1994), dvs. felter hvor den relevansstrukturelle konstituent fokus realiseres. Således er fokus med systematiske undtagelser realiseret i slutfeltet i en umarkeret sætning, og kløvninger og eksistentielle *der*-sætninger er prototypiske eksempler på konstruktioner der indskrænker fokusdomænet (Heltoft 2003:52). Derudover er visse udtryk og funktioner fokusindikatorer; det gælder ubestemt form (Togeby 1993), verber med høj specifikationsgrad og funktionerne prædikativ, mådesadverbial og gradsadverbial (Borchmann 2007). Endelig er visse funktioner og felter *nonfokus* (Heltoft 2003:54), nemlig subjektet og fundamentet i en umarkeret sætning. Derforuden er bestemt form en kontraindikation på (ny-) fokus (Borchmann 2007). I den forstand *er* relevansstrukturen en sproglig betingelse.

Grundlaget for hypotesen er de psykolingvistiske og kognitionspsykologiske antagelser at man ved sproglige midler kan bringe informationer i psykologisk fokus (Sanford 1990), og at det psykologiske fokus spiller en afgørende rolle i tekstforståelsen som en inferensbaseret proces (Garrod 1995, Klin et al 1999, Whitney et al 1992, se Rickheit & Habel 1995 for et overblik). Der er paralleller til disse antagelser inden for den funktionelt orienterede lingvistisk. Inden for det funktionelle sætningsperspektiv, FSP, har man beskrevet informationsstrukturelle statusser ud fra deres *kommunikative dynamik*, dvs. i hvilken grad et sprogligt element bidrager til udviklingen af kommunikationen (Firbas 1964 & 1974). I disse beskrivelser er statussen *Rheme proper* kendetegnet ved at bidrage mest til udviklingen, og denne status er så godt som sammenfaldende med den relevansstrukturelle konstituent fokus. Det dynamiske aspekt har endvidere været anvendt i beskrivelsen af teksters organisering, og her beskrives den organiseringsform der er kendetegnet ved at fokus (*Rheme proper*) bliver genoptaget som emne (*Theme*) i den efterfølgende sætning, som den mest elementære (Danes 1974). Disse beskrivelser indebærer at man – i det mindste analytisk og strategisk – kan udkaste forventninger om fortsættelsen på grundlag af relevansstrukturen. I

Togebys pragmatiske tekstteori samt hans funktionelle sproglære beskrives netop en sådan relevansstrukturelt baseret heuristik (1993 & 2003). Her er retningslinjen at fokusset indikerer hvilken type forlæns inferens der skal laves.

Den afgørende egenskab ved relevansstrukturen i sprogforståelsen som inferensbaseret proces er at den relevante inferens er relateret til den variabel der fastlægges med den relevansstrukturelle konstituent fokus, således at hvis du ændrer på fokusværdien, ændrer du også på den relevante inferens (Borchmann 2009), f.eks.(fokus er markeret med fed):

> 13) Den 22 årige betjent er **hårdt** såret af skuddet i Købmagergade.
> Inferens: der er risiko for at han dør
> 14) Den 22 årige betjent er **lettere** såret af skuddet i Købmagergade.
> Inferens: han kommer sig hurtigt

Relevansstrukturens funktion i den inferensbaserede proces kan således beskrives som den at udskille den variabel der spiller en særlig rolle for den intenderede inferens, og fastlægge den med en værdi (Borchmann 2009).

For så vidt som Konversationelle Implikaturer kan anses for intenderede inferenser, skulle fokusindikatorer altså kunne bidrage til at GKI'er foranlediges (se også Geurts 2010). Denne formodning er bekræftet af et eksperiment med disjunktion som genstand. Her foranledigede en (kontrast)fokusering af *or* (*eller*) et højere antal eksklusive tolkninger, dvs. 'ikke både og' (Chevallier et al. 2008).

En mulig forklaring på de undtagelser der optræder i korpusset, kunne så være at det GKI-relaterede udtryk ikke er fokuseret, og at dette er en betingelse for at GKI'en skal drages. Den sidste del af forklaringen kan formuleres som en hypotese: Betingelsen for at GKI'en skal drages, er at det GKI-relaterede udtryk er fokuseret, dvs. enten realiseret i fokusdomænet, indikeret ved fokusindikatorer eller markeret som fokus (ved kontrastmarkering, udkløvning, eksistentiel der-sætning eller operatorer). Dette er den stærkest tænkelige hypotese om relationen mellem relevansstruktur og GKI'er. Denne hypotese kan falsificeres ved observation på samme måde som defaultantagelsen blev problematiseret.

Man kan på forhånd have en vis skepsis over for den stærke hypotese i og med at *nogle* ofte indgår i subjektet der i henhold til beskrivelserne ovenfor er antifokus og fordrer særlige konstruktioner eller prosodiske markeringer for at kunne tildeles fokus. Men det tager hypotesen altså også højde for ved at angive de særlige midler. Skepsissen bekræftes ikke desto mindre af observationer i det lille korpus. Således er der forekomster hvor GKI'en er relevant for tolkningen uden at det GKI-relaterede udtryk er fokuseret, f.eks.:

> 15) Storebæltsforbindelsen har selv beregnet, at de vil få et rentetab alene på jernbaneforbindelsen på 45 mill. kr. om måneden – for hver måneds forsinkelse. Nogle af udgifterne vil kunne dækkes ind af **bøder fra entrepenørerne**. Men MT Group kan maksimalt betale bøder på 190 mill. kr., mens en forsinkelse på f.eks. ti måneder, vil koste A\S Storebæltsforbindelsen 450 mill. kr.

Endvidere er der forekomster hvor GKI'en er irrelevant for tolkningen selv om det GKI-relaterede udtryk realiseres i fokusdomænet, f.eks.:

> 16) Men for at få råd til at tage over at besøge ham i USA, begik han syv bankrøverier og et røveriforsøg på godt ét år. Han tog til USA, hvor han endelig fandt sin far. Han besøgte desuden nogle af sine halvsøskende i USA. Treschow benyttede samme fremgangsmåde ved alle røverierne.

Disse observationer indikerer at den stærke hypotese ikke holder. Der er i øvrigt også eksperimentel evidens med engelsk der viser at placeringen af det GKI-relaterede udtryk *some* i objektsposition frem for subjektposition ikke bidrager til at GKI'en laves, men tværtimod hæmmer den:

> 1A) Some of the consultants had a meeting with the director.
> 1B) Only some of the consultants had a meeting with the director.
> 2A) The director had a meeting with some of the consultants.
> 2B) The director had a meeting with only some of the consultants.
>
> 3) The rest did not manage to attend.

Læsetidsforsøg med dette materiale viste at der er samme læsetid på 3 når den kommer efter 1A, og når den kommer efter1B, mens læsetiden

på 3 er signifikant længere når den kommer efter 2A, end når den kommer efter 2B (Breheny et al 2006).

5. En alternativ, svagere hypotese

Hvis man ud fra relevansstrukturen både vil forklare den intuitive forskel på GKI'er og PKI'er, og det relativt store antal forekomster hvor GKI'en ikke er relevant, må relationen mellem relevansstruktur og GKI'er altså være en anden og svagere.

Mens der ikke er en direkte relation mellem relevansstruktur og GKI'er, er der til gengæld en klar relation mellem relevansstruktur og PKI'er. Således vil PKI'en – som den relevante inferens – være relateret til den variabel der udskilles med relevansstrukturen. Det kan anskueliggøres med Levinsons eksempel. I henhold til de relevansstrukturelle beskrivelser præsenteret ovenfor er det 'på vej hjem' der realiserer fokus. Dvs. at det er den variabel der fastlægges med værdien 'på vej hjem', der spiller en rolle for hvilken PKI der skal laves:

A: Hvad er klokken?	
B: Nogle af gæsterne er allerede	på vej hjem –> det er sent på vej til bords – > det er spisetid ankommet –> det er omkring den tid festen begynder

Denne antagelse er der ingen undtagelser fra i det lille korpus.

Et bud på en svagere relation kunne så være følgende: Hvis vi antager at relevansstrukturen er bestemmende for PKI'en, og samtidig antager at GKI'en skal have en funktion i forhold til PKI'en, vil relevansstrukturen indirekte lægge restriktioner på om GKI'en skal drages ved brugen af et GKI-relateret udtryk. Denne hypotese har forklaringsværdi for samtlige de korpusforekomster hvor GKI'en ikke er relevant.

Afsluttende kommentar

Mens hypotesen kan forklare de korpusforekomster hvor GKI'en ikke er relevant, kan supplerende, korpuseksterne observationer imidlertid problematisere hypotesen. Det er ytringer med bredt fokus, f.eks.:

'Nogle børn har første skoledag flere gange', og ytringer med flere foci, f.eks.: 'Man kan narre nogle mennesker hele tiden'. Problemet er at den relevansstrukturelle beskrivelse som hypotesen er funderet på, forudsætter at ytringen kun har ét fokus, og at dette skal være så snævert som muligt. Ud fra to eksempler at dømme, kan brugen af kvantifikatoren imidlertid i sig selv etablere et fokus – i eller ved siden af det relevansstrukturelle fokus. Her må den svage hypotese om relevansstrukturens rolle for GKI'er forsvares med at ytringer med bredt fokus og ytringer med flere foci er særtilfælde.

Et mere alvorligt problem er at fokusset sprogligt set er underbestemt og må fastlægges i konteksten ud fra relevanskriterier. For dermed synes der at være en fare for en cirkelslutning: Fokusset indikerer hvilken inferens der er relevant, men fokusset fastlægges samtidig ud fra hvilken inferens der er relevant. Her kan man ikke alene forsvare hypotesen med at der er intersubjektivt gyldige grammatiske regler for fokusdomæner; for fokusdomæner kan omfatte flere elementer med hver deres inferensielle potentiale. For at kunne hævde relevansstrukturens forklaringsværdi for GKI'er relevans i en given kontekst er der med andre ord behov for en systematisk beskrivelse af de faktorer der indvirker på fastlæggelsen af fokus.

Litteratur

Borchmann, Simon (2005) *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

(2007) Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. U.D. Berthelsen & P. Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet.

Borg, Emma (2009) On Three Theories of Implicature: Default Theory, Relevance Theory and Minimalism. *International Review of Pragmatics* 1:63-83.

Breheny, R., N. Katsos and J. Williams (2006) Are generalised scalar implicatures generated by default? An on-line investigation into the role of context in generating pragmatic inferences. *Cognition* 100:434-463.

Carston, Robyn (2002) *Thought and Utterances*. Blackwell Publishing.

Chevallier, C., I. A. Noveck, T. Nazir, L. Bott, V. Lanzetti and D. Sperber (2008) Making disjunctions exclusive. *The quarterly journal of experimental psychology* 61:1741-1760.

Danes, Frantisek (1974) Functional sentence perspective and the organisation of text. *Papers on Functional Sentence Perspective.* F. Danes (ed.). Prag: Academia, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.

Firbas, Jan (1964) On defining theme in functional sentence analysis. *Travaux Linguistiques de Prague*. Prag: Académie tchécoslovaque des Sciences.

(1974) Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective. *Papers on Functional Sentence Perspective.* F. Danes (ed.). Prag: Academia, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.

Geurts, Bart (2010) *Quantity implicatures*. Cambridge: Cambridge University Press

Grice, Paul (2001 (1975)) Logic and Conversation. *Can you reach the salt?* Carol Henriksen (ed.). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag

Heltoft, Lars (2003) Iconic and categorial focus systems in Scandinavian. *Structures of Focus and Grammatical Relations*. J. Hetland & V. Molnár (eds.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Horn, Laurence R. (2004) Implicature. *The Handbook of Pragmatics*. Laurcence R. Horn & Gregory Ward (eds.). Malden M.A.: Blackwell Publishing.

Israel, Michael (2004) The Pragmatics of Polarity. *The Handbook of Pragmatics*. Laurcence R. Horn & Gregory Ward (eds.). Malden M.A.: Blackwell Publishing.

Keenan, J.M., G.R. Potts, J.M. Golding & T.M. Jennings (1990) Which elaborative inferences are drawn during reading? A question of methodologies. *Comprehension processes in reading*. D.A. Balota, G.B. Flores d´Arcais & K. Rayner (eds.). Hilsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum.

Klin, Celia M., Alexandria E. Guzmán & William H. Levine (1999) Prevalence and Persistence of Predictive Inferences. *Journal of Memory and Language* 40:593-604.

Levinson, Stephen C. (1995) Three levels of meaning. *Grammar and Meaning: Essays in honour of Sir John Lyons*. F. Palmer (ed.) Cambridge: Cambridge University Press.

(2000) *Presumptive Meanings*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Noveck, Ira & Dan Sperber (2006) *Experimental pragmatics*. Palgrave Macmillan.

Nølke, Henning (1994) *Linguistique modulaire: de la forme au sens*. Louvain: Éditions Peeters.

Recanati, Franscois (1989) The Pragmatics of What is Said. *Mind & Language*. Vol. 4. No. 4

Rickheit, Gert & Christopher Habel (1995) Introduction. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. G. Richeit & C. Habel (eds.). Berlin: Walter de Gruyter.

Sanford, Anthony J. (1990) On the nature of text-driven inference. D. A. Balota, G. B. Flores d´Arcais & K. Rayner (eds.). *Comprehension processes in reading*. Hilsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum.

Sanford, Anthony & Simon Garrod (1995) Selective Processing in Text Understanding. *Handbook of Psycholinguistics*. Morton Ann Gernsbacher (ed.). Academic Press.

Schnotz, Wolfgang (1985) Selectivity in Drawing Inferences. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. G. Richeit & C. Habel (eds.). Berlin: Walter de Gruyter.

Sperber, Dan & Deidre Wilson (1986) *Relevance. Communication and Cognition*. Cambridge: Blackwell.

Togeby, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

(2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.

Whitney, P., B.G. Ritchie & R.S. Crane (1992) The effect of foregrounding on readers use of predictive inferences. *Memory and Cognition* 20:424-432.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Sproglig tilpasning og korrespondanceanalyse – hovedresultater fra en sociolingvistisk undersøgelse af danskeres tilpasning til norsk

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet/Universitetet i Bergen

1. Indledning: Forskningsspørgsmål, fokus og formål

Hvad sker der med voksne danskeres sprog når de flytter til Norge og kommer i kontakt med nordmænd og norsk? Hvordan, hvor meget og hvorfor tilpasser de sig til norsk? Hvad betyder antal år i Norge og det at være norsk eller dansk gift? Er der forskel på kvinders og mænds sproglige tilpasning (eller akkommodation)? Er der geografiske tilpasningsforskelle mellem danskere afhængig af om de bor i Bergen, Kristiansand eller Oslo? Og hvilket billede giver korrespondanceanalyse af danskeres sproglige tilpasning? Det er spørgsmål som jeg giver svar på i denne artikel.[1] Svarene er resultater fra den del af min undersøgelse af sproglig tilpasning, sprogbrug og sprogholdninger blandt danskere i Norge som jeg her kalder tilpasningsundersøgelsen.

Jeg har fokus på hovedresultater, sproglig tilpasning og korrespondanceanalyse. Hovedresultaterne er dels grafiske resultater fra korrespondanceanalysen, dels talresultater fra leksikalske frekvensanalyser og variationsanalyser. Talresultaterne udgør sammen med informanter og sociale variabler datamaterialet i korrespondanceanalysen. På den måde hænger de tre typer analyser sammen. Den sproglige tilpasning er 49 danske informanters tilpasning

[1] Denne artikel er en bearbejdet version af mit indlæg på 13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 14.-15. oktober 2010 ved Aarhus Universitet og et indlæg på Institutt for filosofi og førstesemesterstudier ved Universitetet i Bergen (UiB) 2. december 2010. En varm tak til Daniel Apollon, UiB, for al god hjælp i forbindelse med brug af korrespondanceanalysen og for vejledning og tolkningsassistance. Og hjertelig tak til min datter Nadine Stevens for teknisk og praktisk PC-hjælp.

til norsk i et telefoninterview med en norsktalende interviewer. Min norske interviewer er vigtig, for i en samtale med en norsk interviewer kan de danske informanter forventes at tilpasse sig mere til norsk end i en samtale med en dansk interviewer. Brug af en norsk interviewer er derfor en metodologisk pointe og en forudsætning for at få et velegnet datamateriale når formålet er at kaste lys over danskeres tilpasning til norsk. Også brug af den "bourdieuske" korrespondanceanalyse er en pointe, eftersom korrespondanceanalysen er en holistisk metode som gør det muligt at udforske et stort og kompleks datamateriale med mange informanter og variabler og samtidig vise samspil og sammenhænge mellem mange variabler i én samlet visuel oversigt, i et korrespondanceanalysediagram eller -kort. Det er ikke bare en stor fordel, men direkte nødvendigt når vi ved eller kan forvente at mange variabler samvirker. Her er den afgørende forskel mellem korrespondanceanalysen og sociolingvistikkens traditionelle metode, korrelationsanalysen: Korrespondanceanalysen håndterer få eller mange variabler samtidig for at studere hvordan flere variabler samvirker indbyrdes, og korrelationsanalysen isolerer og håndterer to eller evt. tre variabler ad gangen. I øvrigt har den norske sociolog Lennart Rosenlund sammenlignet korrespondanceanalysen og traditionelle metoder som korrelationsanalysen og regressionsanalysen, og han når frem til:

> at korrespondanseanalysen er overlegen korrelationsanalysen når det gjelder å beskrive strukturer i et datamateriale og å frilegge samspillseffekter mellem analysevariablene. Utfra den kunnskap korrespondanseanalysen gir, kan vi også slutte oss til at en videre analyse av disse variabler, uten denne kunnskap, basert på liniære metoder – for eksempel en tradisjonell regresjonsanalyse – ville kunne føre galt av sted og gi feilaktige resultater (Rosenlund 1995:72).

Korrespondanceanalysen findes i forskellige varianter. Den variant jeg præsenterer og bruger i min undersøgelse, er multivariat eller multipel korrespondanceanalyse (ofte forkortet til MCA, som er forkortelsen for den engelske betegnelse). Den udforsker et kompleks datamateriale med mange (eller få) variabler og informanter og afdækker mønstre,

relationer, sammenhænge og modsætninger mellem mange variabler, i modsætning til enkel korrespondanceanalyse (ofte forkortet til CA for "correspondence analysis") hvor man undersøger sammenhængen mellem to variabler. I min præsentation og brug af metoden støtter jeg mig til disse introduktioner og præsentationer: Apollon 2007, Hjellbrekke 1999, Hovden 1997, Høyen 2004, 2010, Jæger 2003, Le Roux & Rouanet 2010, Rosenlund 1995 og Rosenlund 2009.

Formålet med denne artikel er 1) at præsentere hovedresultater fra tilpasningsundersøgelsen, 2) at demonstrere hvordan korrespondanceanalysen afdækker de underliggende strukturer eller mønstre i mit materiale og viser relationer og sammenhænge mellem analysens mange variabler samtidig visuelt, og 3) at udbrede kendskabet til korrespondanceanalysen.

Artiklen indeholder efter denne indledning fem afsnit: 2. Informanter og variabler, 3. Resultater fra tilpasningsundersøgelsen og datamaterialet i korrespondanceanalysen, 4. Hvad er korrespondanceanalyse, og hvad viser et korrespondanceanalysekort? 5. Hvilke resultater viser min korrespondanceanalyse? 6. Konklusion: Hvad kendetegner og forklarer danskeres sproglige akkommodation til norsk i Norge?

2. Informanter og variabler

Mit datamateriale stammer fra 74 danske informanter, og i korrespondanceanalysen bruger jeg materiale fra 49 af disse informanter. Informanterne er et statistisk tilfældigt udvalg af danske statsborgere over 18 år som er registreret i Det Sentrale Personregister i Norge. De bor i tre norske byer i forskellige dele af Norge: Bergen i vest, Kristiansand i syd, og Oslo i øst. 20 informanter bor i Bergen, 14 i Kristiansand og 15 i Oslo. Der er 27 kvinder og 22 mænd. Den yngste er 26 år, den ældste 67. Deres alder ved flytning til Norge varierer fra 17 til 50 år. De har boet i Norge imellem 2 og 40 år. 16 er dansk gift, 27 norsk gift, 3 er enlige, og 3 bor sammen med en partner som ikke er dansk eller norsk. Nogle er uddannet i Danmark, andre i Norge, og atter andre i begge lande. En del har børn i norsk skole, andre har voksne børn, enkelte har ingen børn. Informanternes motiv for at bo i Norge er ofte arbejde eller familie. Andre motiver er nye udfordringer, udfærdstrang eller tilfældigheder. En del har en boglig uddannelse,

andre en praktisk eller håndværksmæssig uddannelse, dvs. en ikke-boglig uddannelse. Nogle har et arbejde hvor de skriver meget, nogle skriver kun i begrænset omfang, andre skriver meget lidt eller af og til eller slet ikke. Mange føler sig danske, andre norske, atter andre både-og, nogle få føler sig hverken danske eller norske, men som skandinav eller europæer. Disse baggrundsoplysninger kommer fra registreringsskemaer som informanterne har udfyldt. Oplysningerne fungerer som sociale variabler i korrespondanceanalysen. Der er 12 sociale variabler med disse kategorier:

- *Køn:* K = kvinde; M = mand
- *By:* Bg = Bergen; Krs = Kristiansand; Osl = Oslo
- *Alder:* Ald1 = 26-42 år; Ald2 = 46-57 år; Ald3 = 59-67 år (disse alderskategorier ligger i datamaterialet på den måde at informanternes alder fordeler sig i de tre kategorier, dvs. ingen informanter er under 26 år, ingen er 43, 44 og 45 og ingen 58)
- *Alder ved flytning til Norge:* AldFlytN1 = under 22 år; AldFlytN2 = 23-27 år; AldFlytN3 = 30-38 år; AldFlytN4 = over 40 år (disse kategorier ligger i datamaterialet på den måde at informanternes alder ved flytning fordeler sig i de nævnte grupper, og ingen informanter flyttede til Norge i en alder af 28 og 29 år og 39 år)
- *Antal år i Norge:* ÅriN1 = under 13 år; ÅriN2 = 14-20 år; ÅriN3 = over 21 år
- *Civilstatus:* CivstN = Norsk partner; CivstD = Dansk partner; CivstE = Enlig; CivstA = Andet
- *Uddannelsesland:* UddanDK = Uddannet i Danmark; UddanN = Uddannet i Norge; UddanDK&N = Uddannet i Danmark og Norge
- *Børn:* BørnSkN = Børn i norsk skole (hvis et af flere børn i en familie er 5 år eller ældre, kategoriseres informanten som havende børn i norsk skole); Børn÷ = Ingen børn; VoksBørnN = Voksne børn i Norge; VoksBørnDK= Voksne børn i Danmark; Små børn = Børn under 4 år
- *Motiv for at bo i Norge:* MotArb = Arbejde (eget eller partners arbejde); MotFam = Familie; MotAnd = Andet (tilfældigheder, nye udfordringer, udfærdstrang, kompromis Færøerne og DK); Mot÷ = Ingen oplysninger

- *Uddannelse:* Bog+ = Boglig uddannelse (dvs. højere uddannelse efter gymnasium, men ikke tekniske og håndværksmæssige uddannelser); Bog÷ = Ikke-boglig uddannelse (praktiske og tekniske uddannelser)
- *Erhvervsmæssig brug af skriftsprog:* SkrKrea = Kreativ/professionel; SkrBegr = Begrænset og standardiseret (skemaer, rapporter ol.); Skr÷ = Skriver ikke eller kun af og til
- *National identitet:* IdD = Dansk; IdN = Norsk; IdDN = Dansk og norsk (inkl. "mest dansk" og "mest norsk"); IdAnd = Andet (hverken dansk eller norsk; skandinav; europæer; ved ikke; ikke opgivet).

I korrespondanceanalysen har jeg foruden de 12 sociale variabler tre sproglige variabler: 1) leksikalsk tilpasning (AkkLeks-variablen), 2) udtalemæssig tilpasning (FonLeks-variablen) og 3) talesprog (TAL). Den første sproglige tilpasningsvariabel, AkkLeks, har tre kategorier, som jeg forklarer i afsnit 3 nedenfor:

AkkLeks1 = 0,9–1,6 % tilpasning
AkkLeks2 = 2–4,9 % tilpasning
AkkLeks3 = norsk.

Den anden sproglige tilpasningsvariabel, AkkFon, drejer sig om kun ét sprogligt træk, nemlig de danske informanters tilpasning af deres lyse, danske *a*-lyde til mørke, norske *a*-lyde, og denne variabel har fem kategorier, som jeg også forklarer i afsnit 3 nedenfor:

AkkFon– = ingen udtalemæssig tilpasning
AkkFon1 = under 21 % tilpasning
AkkFon2 = 31-40 % tilpasning
AkkFon3 = 62-67 % tilpasning
AkkFon4 = 100 % tilpasning.

Forkortelser:
Akk = akkommodation (tilpasning)
Leks = leksikalsk
Fon = fonetisk (udtalemæssig)
TAL = talesprog

Den tredje sproglige variabel, TAL, falder indholdsmæssig sammen med de to tilpasningsvariabler og fungerer på den måde som kontrolvariabel, og den har tre kategorier:

> TalD = Dansk (sammenfatter AkkLeks1 og AkkFon÷)
> TalN = Norsk (rummer AkkLeks3 og AkkFon4)
> TalBl = Blandingssprog (rummer AkkLeks2 og AkkFon1, -2 og -3).

De 15 variabler, de 51 variabelkategorier og de 49 informanter møder vi igen i tre korrespondanceanalysediagrammer i afsnit 5 nedenfor. Disse variabler, kategorier og informanter udgør datamaterialet i korrespondanceanalysen.

3. Resultater fra tilpasningsundersøgelsen og det komplekse materiale i korrespondanceanalysen

De to ovennævnte tilpasningsvariabler, AkkLeks og AkkFon, stammer fra to analyser af transskriberede interview med de 49 informanter. De to variablers kategorier er resultater i procenter fra den leksikalske frekvensanalyse og variationsanalysen som er nævnt ovenfor.

Frekvensanalysen er en analyse af de 49 informanters *samlede leksikon* i et telefoninterview. Variationsanalysen er en analyse af 41 informanters *udtale af a-lyde*, dvs. et enkelt udtaletræk. At der er 41 variationsanalyser, og ikke 49, skyldes at 7 interview er transskriberet på norsk fordi de 7 informanter taler norsk, dvs. de har 100 % tilpasning og bruger kun norske *a*-lyde. Og at der er tale om kun ét udtaletræk, nemlig vokalen *a*, skyldes at det valgte træk er et meget hyppigt tilpasningstræk blandt alle informanter der tilpasser deres udtale til norsk, og det rammer et stort antal almindelige ord og er derfor egnet til at repræsentere udtalemæssig tilpasning. Desuden er en fonetisk analyse meget tidkrævende.

Frekvensanalyserne er ordlister lavet ved brug af en programfunktion i CHILDES (http://childes.psy.cmu.edu/) og indeholder alle ord som informanterne bruger i det nævnte interview. På listerne har jeg markeret en række norske ord, dvs. 1) særnorske ord, 2) stilistiske samord (fælles dansk-norske ord med forskellig stilværdi), 3) nabosproglige homonymer og 4) norske idiomer (Brodersen 1998).

Derefter har jeg regnet ud hvor stor hver informants samlede andel norske ord er i forhold til informantens totale antal ord.

Variationsanalyserne af informanternes udtale har jeg lavet manuelt ved at jeg har lyttet mig igennem en bestemt del af alle interview og samtidig i transskriptionen har markeret hver informants mulige og faktiske forekomster af mørk, norsk *a*-lyd hvorefter jeg har regnet procentandelen af mørk *a*-lyd ud.

Frekvensanalysen viser at informanternes leksikalske tilpasning er ganske beskeden, idet 35 af informanterne har et omfang af norske ord på mellem 1 og 5 %. De øvrige 14 informanter har et mere norsk tilpasset ordforråd. Informanternes udtalemæssige tilpasning derimod er præget af betydelig variation: 42 informanter har en tilpasning fra 0 % til 67 %, og 7 informanter har 100 % tilpasning. En sammenfattende oversigt med de sproglige resultater af frekvensanalysen og af variationsanalysen står i tekstrammen nedenfor. Her viser den procentvise inddeling hvordan informanterne grupperer sig efter omfanget af deres tilpasning. Den nedre grænse for deres leksikalske tilpasning er 0,9 %, og den øvre grænse 4,9 %, og ingen informanter har en leksikalsk tilpasning på 1,7-1,9 %. Således opstår der en naturlig gruppering af informanter med lav grad og høj grad eller mellemgrad af leksikalsk tilpasning. Det samme gælder grupperingen med hensyn til informanternes udtalemæssige tilpasning. Her er der 4 grupper når vi ser bort fra gruppen med fuld tilpasning.

Leksikalsk tilpasning:	
Lav grad af tilpasning (AkkLeks1) = 0,9-1,6 % tilpasning:	11 informanter
Høj grad af tilpasning (AkkLeks2) = 2-4,9 % tilpasning:	24 informanter
Fuld tilpasning (AkkLeks3) = norsk:	14 informanter
Udtalemæssig tilpasning (dvs. fra lys til mørk *a*-lyd):	
Ingen tilpasning (AkkFon–) = 0 %:	14 informanter
Lav grad af tilpasning (AkkFon1) = under 21 % tilpasning:	16 informanter
Mellemhøj grad af tilpasning (AkkFon2) = 31-40 % tilpasning:	6 informanter
Høj grad af tilpasning (AkkFon3) = 62-67 % tilpasning:	6 informanter
Fuld tilpasning (AkkFon4) = 100 % tilpasning:	7 informanter

Mine 15 variablers 51 kategorier (nævnt i afsnit 2) har jeg omkodet manuelt i Excel til et binært og disjunktivt format, dvs. med to gensi-

digt udelukkende kategorier, fordi korrespondanceanalysen behandler alle variabelkategorier som selvstændige variabler. Resultatet er en binær datamatrix eller tabel med 51 rækker (med alle variabelkategorier) og 49 kolonner (med de 49 informanter) med bare ettaller og nuller. Denne 51x49-tabel med i alt 2499 celler er det statistiske råmateriale i korrespondanceanalysen. Et eksempel på en binær tabel, står i mit MUDS 12-bidrag (Brodersen 2009:117). I denne tabel har fx informant K1 følgende egenskaber: 1-0-1-0-0-1-0-1-0-0-1-0-0-1-0-0-1-0-1-0-0-1-0-1-0-1-0-1-0-1-0-1-0-1-0. Her er 1 = at have en egenskab, og 0 = ikke at have en egenskab. De to første cifre (1-0) gælder kønsvariablen, og det første 1-tal betyder at K1 er 'kvinde', det første 0 betyder 'ikke mand'. De næste tre cifre (1-0-0) er aldersvariablen hvor 1-tallet betyder 'under 37 år', og de to nuller betyder henholdsvis 'ikke 43-57 år' og 'ikke over 64 år', osv. indtil alle variabelkategorier er omkodet til 1 eller 0 (Brodersen 2009:118).

4. Hvad er korrespondanceanalyse, og hvad viser et korrespondanceanalysekort?

Korrespondanceanalyse er en induktiv, dynamisk og fleksibel metode – og yderst stabil, også i undersøgelser med få informanter. I mit MUDS 12-indlæg brugte jeg metoden på et pilotprojektmateriale med kun 11 informanter (Brodersen 2009). Dynamikken, fleksibiliteten og stabiliteten er fordele som sammen med den grafiske præsentation af analyseresultater og repræsentationen af det komplekse sociale rum gør korrespondanceanalyse til en yderst velegnet metode i sociolingvistiske undersøgelser. Metodens "anvendelighet er nærmest ubegrenset", skriver sociologen Lennart Rosenlund (Rosenlund 1995:57).

Korrespondanceanalyse er forholdsvis ny i dansk og nordisk sociolingvistik og er indtil videre kun blevet brugt i to sociolingvistiske undersøgelser (foruden min, Knutsen 2007 og Røyneland 2005). I sociologien derimod er metoden velkendt. Den er blevet brugt i en række sociologiske undersøgelser i både Danmark og Norge (Brodersen 2010). Det mest kendte eksempel på brug af korrespondanceanalyse er stadig den franske sociolog og antropolog Pierre Bourdieus store værk *La distinction* (1979). I øvrigt brugte Bourdieu korrespondanceanalysen allerede i 1976, i *Anatomie du*

Goût [smagens anatomi], som han skrev sammen med Monique de Saint Martin (Hovden 2010:38), og senere også i *Homo Academicus* (1984). Især de engelske oversættelser af Bourdieus værker – *Distinction* (1984) og *Homo Academicus* (1988) – har bidraget til at gøre korrespondanceanalysen internationalt kendt og anerkendt. En anden vigtig faktor som har haft betydning for udbredelsen af korrespondanceanalysen uden for Frankrig, er indførelsen af metoden i de store statistikpakker SPSS og BMDP omkring 1990.[2]

Korrespondanceanalyse er en geometrisk analyseteknik hvor data bliver repræsenteret som punkter i et multidimensionalt rum, og også betegnelsen for resultatet af analysen. Resultatet er dels to geometriske rum, med hver sin punktsky, et rum med informant-punkter og et rum med egenskabs-punkter (eller variabel-punkter) samlet i et og samme kort eller diagram, dels statistiske resultattabeller med analysens talmateriale. Fordi analysen projicerer de to rum ind i et og samme kort og viser informanter og egenskaber "oven i" hinanden, kan vi opdage, udforske og vise mønstre, relationer og sammenhænge som traditionel statistik ikke kan få frem i så tydelig og helhedspræget form.

Korrespondanceanalysen behandler som nævnt alle variablers kategorier – og alle informanter – som selvstændige variabler eller modaliteter, som de kaldes i den franske tradition. I et stort materiale skal der mange dimensioner til for at afdække eller dekomponere den samlede inerti, som er målet på punkternes eller punktskyens spredning i det multidimensionale rum. Målet er imidlertid at finde det rum, eller delrum, som med færrest muligt dimensioner (og akser) giver den bedste sammenfatning af materialet, altså som bedst sammenfatter eller dækker punktskyens form i rummet. Det er som regel to eller tre dimensioner, akse 1 og 2, og evt. 3, som er dem vi er i stand til at afbilde og se i en grafisk gengivelse. Hvis vi har to akser, får vi et todimensionalt plan, og har vi tre akser, får vi et tredimensionalt rum. I geometrien skelner man mellem linje, plan og rum; en linje = 1 dimension, et plan = 2 dimensioner (i et koordinatsystem med en x- og en y-akse) og et rum = 3 dimensioner (i et koordinatsystem med en x-, y- og z-akse).

[2] Røyneland 2005:423, med henvisning til Jörg Blasius & Michael Greenacres *Visualization of Categorical Data* (1988).

I analyseprocessen sker der som nævnt en rekonstruktion af et tabelmateriale til en punktsky i et flerdimensionalt rum og en reduktion af antal dimensioner ved at analysen trækker den vigtigste information ud og fjerner mindre vigtig information, *samtidig* med at materialet beholder sin kvalitative karakter. Resultatet er da en punktsky i et optimalt lavdimensionalt rum. Her ser vi de mønstre og det system af relationer, sammenhænge og oppositioner som materialet rummer. Både selve analysen og tolkningen af kortene er gentagelses- og venden-tilbage-præget, og der er flere metoder knyttet til tolkningen af kortene (jf. fx Hjellbrekke 1999 og Høyen 2010). Denne iterative analyse- og tolkningsproces har at gøre med teoretiske antagelser og forventninger der ligger bag valget af variabler, og med at vi ofte har brug for at køre flere analyser og eksperimentere med at udelukke variabler eller slå variabelkategorier sammen for at nå frem til en god analyse.

Korrespondanceanalysekort rummer et væld af oplysninger og detaljer og kan derfor umiddelbart nok virke overvældende og uoverskuelige. Men indtegnede figurer i form af ellipser eller polygoner, mangekanter, som i mine tre kort nedenfor, gør det enklere at vise mønstre og relationer i materialet og lettere at læse kortet og tolke analysen, forudsat at vi kender visse principper med hensyn til hvordan vi læser korrespondanceanalysekort.

Når vi skal læse kortet og tolke analysen, har vi brug for 1) punkternes bidragsværdier i de resultattabeller der hører sammen med kortene, dvs. bidragsværdier for alle punkters bidrag til de forskellige akser (punkternes bidrag til inertien, dvs. spredningen i materialet), og 2) værdier som fortæller hvor godt punkterne er repræsenteret. Først da kan vi foretage en præcis tolkning af punkternes placering i kortet og deres bidrag og betydning i analysen som helhed og på den måde kontrollere den visuelle tolkning og undgå at fejltolke punkterne.

Vi begynder med en visuel inspektion af kortet. Vi ser på fordelingen og spredningen af de to punktsæt i kortet og på ét punktsæt ad gangen, dvs. først alle egenskabspunkters placering i forhold til hinanden og de indbyrdes afstande mellem punkterne i ét punktsæt, og så alle informantpunkters placering osv. (eller omvendt). Punkter i kortets yderkant er de mest interessante, fordi de bidrager

mest til opbygningen af en akse, mens punkter der ligger omkring x- og y-aksernes krydsningspunkt, det såkaldte barycenter eller origo, repræsenterer gennemsnitsværdier i materialet, og disse punkter har lave bidrag. Origo er det punkt som alle punkter orienterer sig i forhold til. Målet for punkternes afstand fra origo er det kendte chikvadrat, $\chi 2$. Jo større afstand mellem origo og punkterne, desto højere inertiværdier. Og jo større afstand, jo større afvigelse fra en helt tilfældig fordeling. Afvigelsen bliver brugt ved punktplaceringerne i den mangedimensionale punktsky. Kort afstand mellem punkter i et punktsæt betyder at de optræder *relativt* ofte sammen, de ligner hinanden, de har samme fortegn (lignende koordinater: + eller ÷). Stor afstand betyder det modsatte: at de optræder *relativt* sjældent sammen og har forskellige fortegn (modsatte koordinater).

Vi tolker helst klynger af punkter fra samme punktsæt sammen snarere end enkeltpunkter i forhold til hinanden. Vi lægger mærke til store og små *afstande* mellem punkter og *oppositioner* og *relationer* mellem punkter; punkter der ligger langt fra hinanden, har relativt mindre til fælles end punkter der ligger tættere på hinanden som har relativt mere til fælles. Punkt-par der ligger i hver sin ende af en akse, er hinandens modsætninger. Akserne er udtryk for modsætninger i materialet.

På korrespondanceanalysekort er x-aksen, den vandrette og vigtigste akse, første dimension. Første dimension dekomponerer den største del af inertien, og her finder vi de stærkeste oppositioner eller modsætninger i materialet. Næstvigtigst er y-aksen, den vertikale akse, som er anden dimension med de modsætninger der ikke blev dækket af x-aksen. Tredjevigtigst er z-aksen og tredje dimension osv.

På mine tre korrespondanceanalysekort i figur 1, 2 og 3 ser vi et todimensionalt plan som består af et koordinatsystem med en x- og en y-akse som deler kortet i fire felter og vandret og lodret i to halvdele. På alle tre kort er akse 1 og 2 med første og anden dimension vist, og alle 49 informanter og alle 51 variabelkategorier, dvs. informanternes egenskaber, er repræsenteret som punkter. Alle punkters værdier står i resultattabellerne.

Formålet med min korrespondanceanalyse er at afdække mønstre, relationer og sammenhænge med hensyn til de danske informanters sproglige tilpasning til norsk og deres sociale egenskaber.

Min analyse er foretaget med Analytica Toolbox for MATLAB, som er udviklet af Daniel Apollon, Universitetet i Bergen.

5. Hvilke resultater viser min korrespondanceanalyse?

I min præsentation giver jeg en forholdsvis fyldig databeskrivelse af hvad vi ser på de tre korrespondanceanalysekort nedenfor. Dels fordi den visuelle inspektion af kortene er vigtig for den efterfølgende tolkning, dels fordi geometrisk statistik er relativt ny og ukendt i sprogvidenskaben. Resultaterne er fra min første korrespondanceanalyse i tilpasningsundersøgelsen og vil kunne variere på visse punkter i forhold til evt. senere analyser (jf. overfor om analysens fleksibilitet og dynamik). Jeg tager også forbehold på grund af materialets omfang. I statistisk sammenhæng er 49 informanter trods alt ikke alverden.

Af pladshensyn viser jeg ikke et baggrunds-korrespondanceanalysekort uden indtegnede mønstre. Dette kort er det samme som de tre kort i de tre figurer nedenfor, men uden indtegnede mønstre. De tre kort er også alle de samme, dvs. de rummer de samme røde variabel- og blå informantpunkter, den samme punktbeliggenhed og de samme mønstre. Forskellen mellem kortene er kun at der er indtegnet forskellige mønstre som analysen får frem, dvs. tilpasningsmønstret, antal-år-i-Norge-møntret og bostedsmønstret.[3] Det letter læsningen at se hvert mønster på et eget kort. Andre mønstre i analysen og informantpunkterne kommenterer jeg af pladshensyn ikke. De variabelpunkter jeg fokuserer på, har alle forholdsvis høje bidragsværdier i resultattabellen.

På kortene i de tre figurer nedenfor ser vi i parentes den procentdel som hver akse afdækker af inertien eller variansen, punktskyens spredning. Den første akse, x-aksen, den vandrette akse ("CA axis 1"), afdækker 17,54 %. Den anden akse, y-aksen, den lodrette akse ("CA axis 2"), 15 %. Til sammen afdækker de to akser, og 1. og 2. dimension, 32,54 %. (Der er analyseret i alt 10 dimensioner, og de resterende akser dækker til sammen 67,46 %).

[3] Bostedsmønstret kunne også hedde fx by- eller kommunemønstret, men bosted er en mere gennemsigtig og sigende term i denne sammenhæng.

På kortet i figur 1 nedenfor ser vi det leksikalske tilpasningsmønster, dvs. hvordan danskere tilpasser sig leksikalsk til norsk. Af kortets indtegnede mangekanter fremgår: 1) de tre førnævnte gruppers tilpasning med gruppernes størrelse, spredning og placering i forhold til hinanden, 2) modsætningen mellem gruppen med mindst og gruppen med mest tilpasning, markeret ved henholdsvis den røde og den blå mangekant som ligger langs med y-aksen (de to har modsat fortegn på y-aksen), og 3) hvordan informanterne fordeler sig i de tre grupper.

Mangekanternes betydning på kortet i figur 1 (nedenfor):

- Rød mangekant = De 11 informanter med AkkLeks1 = 0,9-1,6 % leksikalsk tilpasning
- Grøn mangekant = De 24 informanter med AkkLeks2 = 2-4,9 % leksikalsk tilpasning
- Blå mangekant = De 14 informanter med AkkLeks3 = norsk.

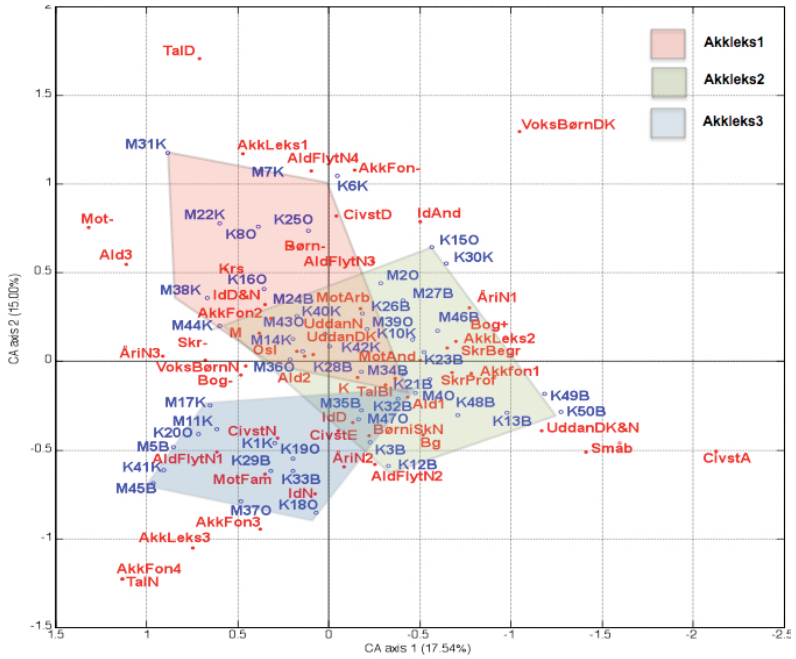

Figur 1. Korrespondanceanalyse af 49 danskeres leksikalske tilpasning til norsk. Akse 1 og 2.

I figur 1 (ovenfor) har vi *den røde AkkLeks1-gruppe* med mindst tilpasning i nord og *den blå AkkLeks3-gruppe* med mest tilpasning i syd, i hver sin halvdel af kortet, som hinandens modsætninger, og i midten *den grønne AkkLeks2-gruppe* med mest "gennemsnitlig" tilpasning. I AkkLeks1-gruppen ligger også CivstD, mod nord, næsten på y-aksen, og i nærheden også Ald3 (59-67 år), i vest. Begge trækker i retning af mindst tilpasning, i dansk retning. I AkkLeks2-gruppen med mest "gennemsnitlig" tilpasning har vi også TalBl som kan siges at sammenfatte den typisk "gennemsnitlige" tilpasning. I AkkLeks3-gruppen har vi også CivstN, i syd. Det betyder at Civilstatus er en kraft i tilpasningen. Den trækker i to modsatte retninger: De dansk gifte informanter tilpasser sig relativt mindst, og de norsk gifte informanter relativt mest, som forventet, men at være dansk gift betyder mere end at være norsk gift. Desuden ser vi nær AkkLeks1-punktet i nord også AkkFon÷ og nær AkkLeks3-punktet i sydvest både FonLeks3 og FonLeks4. Det betyder at leksikalsk og udtalemæssig tilpasning til dels går hånd i hånd. I den øverste AkkLeks1-gruppe ser vi videre en sammenhæng mellem ringe sproglig tilpasning, det at være dansk gift og at komme til Norge velvoksen alder, dvs. over 40 år (AldFlytN4). AkkLeks-variablen præger anden dimension mest, sammen med AkkFon÷. Modsætningen mellem mindst og mest tilpasning er vigtigst ved denne dimension.

På kortet i figur 2 (nedenfor) ser vi opholdstidsmønsteret, dvs. hvad antal år i Norge betyder. De tre mangekanter viser: 1) de tre ÅriN-grupper og deres placering i forhold til hinanden, 2) modsætningen mellem kort og lang opholdstid i Norge (ÅiN1 og ÅiN2), 3) hvad opholdstid betyder i sammenhæng med sproglig tilpasning og visse andre faktorer og 4) udviklingen med hensyn til antal år i Norge, fra ÅiN1 til ÅiN2 og videre til ÅiN3. (De to ekstreme punkter VoksBørnDK og CivstA er trods deres placering ikke vigtige.)

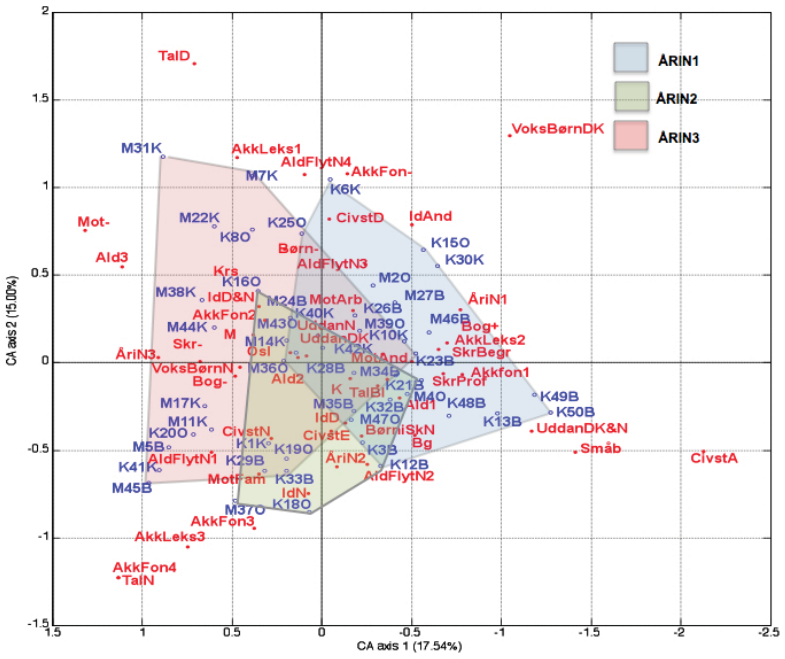

Figur 2. Korrespondanceanalyse af 49 danskeres sproglige tilpasning til norsk i forhold til antal år i Norge. Akse 1 og 2.

Mangekanternes betydning på kortet i figur 2 (ovenfor):

- Blå mangekant = De 20 informanter i ÅriN1-kategorien = under 13 år
- Gul mangekant = De 11 informanter i ÅriN2-kategorien = 14-20 år
- Rød mangekant = De 19 informanter i ÅriN3-kategorien = over 21 år.

I figur 2 (ovenfor) har vi *den blå ÅiN1-gruppe* i øst og *den røde ÅiN3-gruppe* i vest, i hver sin halvdel af kortet, som hinandens modsætninger, og i mellem dem *den grønne ÅiN2-gruppe* mest sydlig.

Ved de tre ÅiN-gruppers tilpasningsspredning er det interessant at den røde ÅriN3-gruppe med længst opholdstid har størst spredning, lige fra de mest dansksprogede informanter i den danske ende i nord til de mest norske informanter i syd, mens den gule ÅriN2-gruppe i midten strækker sig længst mod syd og den blå AiN1-gruppe længst mod øst. Alle tre grupper har med andre ord forholdsvis stor tilpasningsvariabilitet. Videre er ÅriN1 interessant pga. nærheden til AkkLeks2 og AkkFon1 og til Bog+. Det kan betyde at både en god del leksikalsk og udtalemæssig tilpasning sker inden for ÅriN1-perioden, at tid er den kraft der giver tilpasningsenergi til et vist punkt, og at boglig uddannelse her spiller en rolle. Også ÅriN3, lang opholdstid, er interessant fordi punktet ikke ligger nær højtilpasningspunkterne i sydvest, men nær Skr÷ og Bog÷. Det kan for det første tyde på at lang opholdstid kan være koblet til ingen/begrænset brug af skriftsprog og praktisk uddannelse, hvad der måske kan opfattes sådan at en del af "prisen" for lang opholdstid, er problemer knyttet til at skrive[4] og at det især gælder for danskere med en praktisk uddannelse, og for det andet at lang opholdstid *ikke* er en kraft der giver tilpasningsenergi og trækker i retning af stærkere tilpasning med årene. Tilpasningen stopper med andre ord nok op eller når en grænse på et tidspunkt. Ellers ville lang opholdstid være koblet til stærkere tilpasning. Opholdstid er den variabel der præger første dimension mest og som giver kulør med modsætningen mellem kortest og længst opholdstid. Tid er den kraft der strækker første dimension. Første dimension kan derfor kaldes tidsdimensionen.

På kortet i figur 3 (nedenfor) ser vi bostedsmønsteret, dvs. hvilken betydning bosted har. De tre mangekanter fortæller os: 1) de tre bosted-grupper og deres placering i forhold til hinanden, 2) modsætningen mellem Bergens- og Kristiansand-gruppen, 3) de tre gruppers spredning i forhold til hinanden.

---

4 I interviewmaterialet og de sprogbiografiske beretninger findes oplysninger fra informanter som fortæller at de har problemer med at skrive og/eller at de har mistet deres danske skriftsprog.

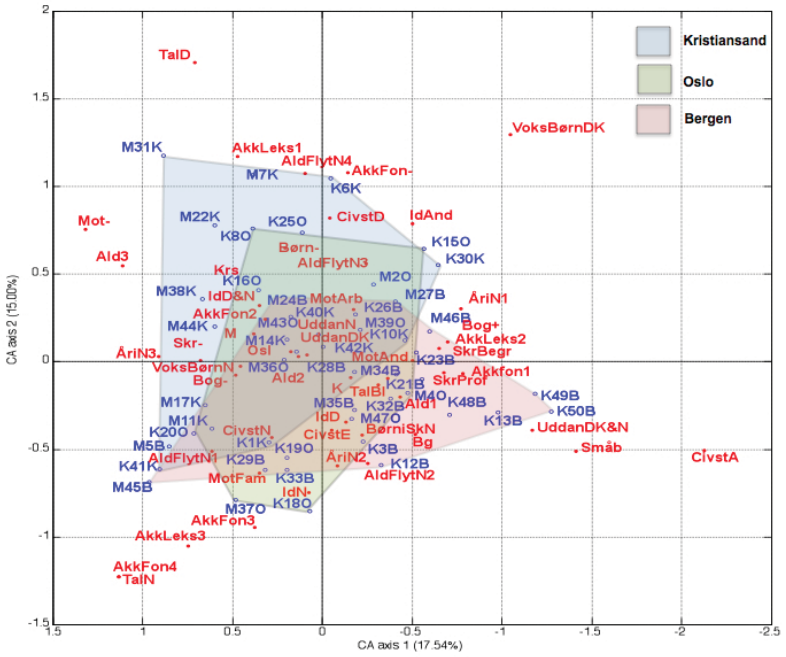

Figur 3. Korrespondanceanalyse af 49 danskeres sproglige tilpasning i forhold til bosted. Akse 1 og 2.

Mangekanternes betydning på kortet i figur 3 ovenfor:

- Blå mangekant = De 15 informanter i Kristiansand (= Krs)
- Gul mangekant = De 14 informanter i Oslo (= Osl)
- Rød mangekant = De 20 informanter i Bergen (= Bg).

De tre mangekanter ligger delvis oveni hinanden, men forrykket i forhold til hinanden sådan at *Kristiansand-gruppen* strækker sig helt op til AkkLeks1 og AkkFon÷ i nord og overlapper med både *Oslo-gruppen* i midten og *Bergens-gruppen* mod syd. Også mellem Bergen og Oslo er der ret stor overlapning. Mest iøjnefaldende og interessant er Kristiansand-gruppen. Den fylder mest, dvs. der er størst spredning i den gruppe i forhold til de to andre grupper. Nogle informanter i Kristiansand befinder sig i den sprogligt mindst norske (eller mest

danske) ende af kortet, og nogle i den norske ende af kortet. Måske spiller både geografisk nærhed til Danmark og sproglig nærhed mellem kristiansandsk og dansk en rolle. Måske har det betydning at kristiansandere er mere vant til og derfor bedre til at forstå dansk end bergensere og osloseanere. Måske er Kristiansand-norsk lettere end oslosk og bergensisk. Oslo-gruppen ligger mest i midten og ser ud til at være "gennemsnitgruppen". Bergens-gruppen er interessant fordi den overrapper pænt med Oslo-gruppen og også fylder godt i den norske ende af kortet. Men geografi er mindre vigtig end civilstatus og opholdstid.

Sammenfattende viser korrespondanceanalysen de mest og mindst betydningsfulde faktorer i tilpasningssammenhæng. Vi får med andre ord ingredienser til en slags "opskrift" på hvad der kan give mest og mindst tilpasning, og også enkelte overraskelser:

- Civilstatus, opholdstid og til en vis grad alder (59+) er vigtige faktorer og vigtigere end geografi
- Danskere som er norsk gift, bor i Oslo og har forholdsvis kort opholdstid i Norge, har typisk "gennemsnitlig" og moderat leksikalsk og udtalemæssig tilpasning
- Danskere som er dansk gift og som er kommet til Norge i velvoksen alder (40+), eller som er midaldrende (59+) eller måske har boet i Norge i mange år (over 20 år) vil være tilbøjelig til at tale dansk og kun tilpasse sig lidt leksikalsk
- Danskere i Kristiansand har typisk ringe leksikalsk tilpasning eller moderat eller stærk tilpasning, både leksikalsk og udtalemæssig
- Uden (nævneværdig) betydning i tilpasningssammenhæng er bl.a. køn og identitet.

6. Konklusion: Hvad kendetegner danskeres sproglige tilpasning til norsk i Norge?

Jeg vender afslutningsvis tilbage til spørgsmålene i indledningen og opsummerer punktvis de omtalte resultater i form af svar på tre spørgsmål: Hvordan, hvor meget og hvorfor tilpasser danskere i Norge sig sprogligt?

Hvordan tilpasser danskere i Norge sig?[5]

- Mange danskere i Norge tilpasser sig leksikalsk og udtalemæssigt og kombinerer ofte de to former for tilpasning, dvs. danskere som tilpasser sig meget leksikalsk, tilpasser også deres udtale mere til norsk, men ingen danskere har kun udtalemæssig tilpasning. De to forskellige tilpasningsformer hænger sammen og går til dels hånd i hånd.
- Nogle danskere i Oslo tilpasser sig leksikalsk mere "gennemsnitlig" i forhold til mange danskere i Bergen og Kristiansand. Måske bl.a. pga. større tilpasningspres i Oslo. Måske fordi Oslo-norsk har stor prestige som hovedstadssprog og er nær bokmål som igen er nær dansk. Måske er folk i Oslo mindre vant til eller mindre gode til at forstå dansk end fx folk Kristiansand.

Hvor meget?

- Danskeres leksikalske tilpasning til norsk er præget af stor variabilitet og spredning, især i Kristiansand. Her forekommer ingen, moderat og stærk tilpasning. *Ingen* tilpasning måske fordi kristiansandsk ligner dansk mere end andre norske talesprog og fordi kristiansandere er særlig gode til at forstå dansk. "Her forstår alle dansk!", siger en informant fra Kristiansand. Forholdsvis *stærk* tilpasning måske fordi kristiansandsk er lettere at lære på grund af nærheden til dansk. Måske er kristiansandere ofte meget tolerante i forhold til danskeres sproglige tilpasning til norsk fordi de *selv* er "reservedanskere", som de kalder sig selv.
- Mange danskeres leksikalske og udtalemæssige tilpasning er meget variabel af omfang: Nogle har næsten ingen tilpasning, nogle har bare leksikalsk tilpasning, nogle tilpasser sig både leksikalsk og udtalemæssig, nogle har ringe leksikalsk og udtalemæssig tilpasning, andre har omfattende tilpasning på begge områder.
- Mange danskere tilpasser sig moderat leksikalsk, en del

[5] Sproglig tilpasning forekommer ofte i kombination med andre tilpasningsstrategier: langsommere og tydeligere tale og brug af gentagelser.

tilpasser sig i ringe grad leksikalsk og en del er leksikalsk stærkt norskpræget. Måske er moderat tilpasning for mange tilstrækkelig (for at blive forstået) eller bare en naturlig del af det at bo i Norge. Måske hænger ringe tilpasning for nogle sammen med at der er mange leksikalske ligheder mellem dansk og norsk (eller få forskelle hvis det er forskelle vi fokuserer på), og derfor er behovet for tilpasning ikke særlig stort. Måske er et stærkt norskpræg for nogle udtryk for et bevidst valg, for at ville tale norsk, at ville høre til i Norge, og for andre spiller tidens tand, kontinuerlig norskpåvirkning, afsmitning og vane en rolle.

Hvorfor (– dvs. hvilke faktorer påvirker og forklarer tilpasningen)?

- Tilpasningsfremmende faktorer er at være norsk gift, at bo i Oslo, at have forholdsvis kort botid i Norge, boglig uddannelse og små børn. Modsat er tilpasningshæmmende faktorer at være dansk gift, at flytte til Norge efter at have rundet de 40, at være over 60 år og ikke at have børn.
- Bosted er en vigtig faktor: danskere i Kristiansand tilpasser sig ofte både forholdsvis mindre og mere end danskere i Bergen og Oslo. Nogle danskere i Oslo tilpasser sig mere moderat og mere gennemsnitlig end danskere i de to andre byer.
- Informantforklaringer på tilpasning til norsk er: a) forståelseshensyn, b) gradvis og langvarig norskpåvirkning, c) vane og afsmitning, d) et ønske om at høre til i Norge og e) resultatet af et bevidst valg. Informantforklaringer på ingen eller begrænset tilpasning: a) unødvendig, b) norsk og dansk er dialekter og c) brug af andre tilpasningsstrategier end sproglige.
- Køn og national identitet spiller ikke – som i flere andre undersøgelser – nogen særlig vigtig rolle. Kvinder tilpasser sig generelt hverken mere eller mindre end mænd. Danskere der føler sig danske, tilpasser sig generelt hverken mere eller mindre end danskere der føler sig norske eller både norske og danske. Med andre ord: flere andre samvirkende faktorer er vigtigere for tilpasningen end køn og identitet.
- Informanters forklaringer på deres tilpasning til norsk er: a) forståelseshensyn, b) gradvis og langvarig norskpåvirkning,

c) vane og afsmitning, d) et ønske om at høre til i Norge, e) et ønske om at være "sig selv" og ikke bare dansker og e) resultatet af et bevidst valg. Informantforklaringer på begrænset leksikalsk tilpasning: a) tilpasning er unødvendig, b) norsk og dansk er dialekter, c) nordmænd er gode til at forstå dansk, det er synd at "radbrække det kønne norske sprog" og d) brug af andre tilpasningsstrategier end sproglige.

Min korrespondanceanalyse viser kompleksiteten og variabiliteten i danskeres tilpasning til norsk og afdækker såvel tilpasnings-, opholdstids-, og bostedsmønsteret som sammenhænge og relationer mellem bl.a. sproglig tilpasning, civilstatus og opholdstid. Analysen lokker til teoretisk perspektivering og rejser nye spørgsmål og hypoteser om danskeres tilpasning til norsk som nye korrespondanceanalyser kan kaste lys over.

Litteratur

Apollon, Daniel (2007) *Correspondence Analysis. An Introduction*. Ppt-præsentation på workshop efteråret 2007. Universitetet i Bergen.

Brodersen, Randi Benedikte (1998) Leksikalsk akkommodation blandt 11 danskere i Norge. *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes*. Gunnstein Akselberg & Jarle Bondevik (red.). Bergen: Norsk bokreidingslag: 57-78.

(2009) Korrespondanceanalyse – et dynamisk og fleksibelt sociolingvistisk værktøj. *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 9.-10. november 2008*. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet:115-130.

(2010) Hvordan, hvor meget og hvorfor tilpasser danskere i Norge sig sprogligt til norsk? Hovedresultater fra en sproglig undersøgelse vist ved brug af korrespondanceanalyse. *Millimála. Ársrit Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum*. Rebekka Þráinsdóttir & Erla Erlendsdóttir (red.). Reykjavik: Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum, Islands Universitet:247-280.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
(1988) *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.

Hjelbrekke, Johannes (1999) *Innføring i korrespondanseanalyse*. Bergen: Fagbogforlaget.

Hovden, Jan Fredrik (1997) Vedlegg G. Multippel korrespondanseanalyse av bivariate indikatormatriser. *Eit forsøk på å konstruere eit felt for personleg datakommunikasjon ved hjelp av Pierre Bourdieu sin praksisteori*. Hovedopgave i sociologi, Bergen: Universitetet i Bergen. Elektronisk version: www.fou.uib.no/fd/1998/h/710001/vedg.htm [hentet 28.10.2010].

Hovden, Jan Fredrik (2010) "Review: Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, Multiple Correspondence Analysis". *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab* 3/2010. Elektronisk version: www.hexis.dk/praktiskegrunde3-2010-hovden-review.pdf [hentet 3.1.2011].

Høyen, Marianne 2004. *Korrespondanceanalyse*. København: Akademisk Forlag.
(2010) *Introduktion til korrespondanceanalyse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Jæger, Mads (2003) *Korrespondanceanalyse* – et sociologisk værktøj. (Elektronisk var tidligere tilgængelig via Socialforskningsinstituttets hjemmeside: www.sfi.dk).

Le Roux, Brigitte & Henry Rouanet (2010) *Multiple Correspondance Analysis*. London: Sage.

Knutsen, Anne Moseng (2007) *Variation du français a Abidjan (Côte d'Ivoire): étude d'un continuum linguistique et social*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Rosenlund, Lennart (1995) Korrespondanseanalyse. Dataanalysens 'magiske øye'. *Sosiologisk tidsskrift* 1995, 1:55-78.
(2009) *Exploring the City with Bourdieu. Applying Pierre Bourdieu's theories and methods to study the community*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

Røyneland, Unn (2005) *Dialektnivellering, ungdom og identitet: ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset.* Oslo: Universitetet i Oslo.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Flere folk har været i Paris end jeg har

Ken Ramshøj Christensen
Aarhus Universitet

Vildspor og Blindgyder i Strukturen

Sproget er fuld af tvetydigheder, men ikke alle tvetydigheder er problematiske, og i mange tilfælde opdager man det slet ikke. Fx er der mange tilfælde af leksikalsk tvetydighed, dvs. hvor enkelte ord har mere end én betydning, såsom *kø*, *nød*, *ben*, *fedt* og *sygt*. Mange sætninger har lokale strukturelle tvetydigheder, fx *Jeg har hørt klaveret blev solgt* hvor klaveret kortvarigt tolkes som objekt for *høre*, dvs. det der blev hørt, men efterfølgende tolkes som subjekt i den indlejrede sætning, altså som det der blev solgt. Andre sætninger er globalt tvetydige, altså har mere end én mulig betydning med hver sin struktur, som fx sætningerne i (1):

(1) a. Han vil så gerne kysse en smuk kvinde med en rød kjole på.
(Hvem skal så have kjolen på?)
b. Hun mødte en mærkelig mand uden en trevl på kroppen.
(Hvem var nøgen?)
c. Jeg slog altså ikke manden med skovlen.
(Hvem slog jeg så, eller hvad slog jeg så med?)
d. Hun sad og så en film om at rejse til Månen helt alene.
(Var hun alene, eller handlede filmen om en solo-rejse?)
e. Han købte en trøje til sin kæreste der desværre var alt for tyk.
(Tyk trøje eller tyk kæreste?)

Alle disse tvetydigheder er normalt uproblematiske og giver højst anledning til morsomheder. Der findes dog også tvetydigheder der er svære eller umulige at parse (dvs. analysere og tilskrive struktur og mening). En såkaldt *garden path*-sætning er en sætning der indeholder en lokal strukturel tvetydighed hvor et ord kan tilhøre mere end én ordklasse (substantiv, verbum, adjektiv, etc.), der gør at man er tilbøjelig til at parse sætningen forkert. Dvs. man tilskriver den en forkert syntaktisk struktur, og er nødt til efterfølgende at reanalysere sætningen, hvilket er meget svært (fx Ferreira, Christianson & Hollingworth, 2001; Frisch, Schlesewsky, Saddy & Alpermann, 2002; Mason et al., 2003; Osterhout, Holcomb & Swinney, 1994; Pritchett, 1992). Sådanne *garden path*-sætninger, som jeg her kalder "(syntaktiske) vildspor" på dansk, bruges ofte til at illustrere forskellen mellem den sproglige kompetence (det man ubevidst ved om ens sprog) og performans (hvordan denne viden anvendes i praksis). Sætningerne i (2) er vildspor:

(2) a. Han så en fed kat dovne ikke havde lukket ud.
b. De mest overbebyrdede offentligt ansatte møder læser også bøger.

Sætningen i (2)a er svær at forstå. Det skyldes at man er tilbøjelig til at tolke *dovne* som et verbum (jf. *Jeg så at en fed kat dovnede* eller *Jeg så en fed kat der dovnede*), dvs. hovedverbet i den nonfinitte ledsætning [*en fed kat dovne*], men det er ikke kompatibelt med det efterfølgende hvor *havde* er finit hjælpeverbum til hovedverbet *lukket*. Der er for mange verber, og der mangler et subjekt. Parseren er ført på vildspor, og sætningen er tilskrevet en struktur der er globalt ukorrekt, og der er brug for at lave en ny analyse. Denne reanalyse er meget svær, hvis ikke (næsten) umulig, meget ulig det automatiske og uproblematiske skift mellem de to strukturer i sætningerne i (1). Bemærk at (2)a er grammatisk korrekt, og at sætningen betyder det samme som *Han så en fed kat som dovne personer ikke havde lukket ud*. Men pga. vildsporseffekten er (2)a ikke acceptabel.[1]

[1] En acceptabel sætning er en der er findes mulig, tilladt og naturlig i en given kontekst af folk der har det pågældende sprog som modersmål. Det er et subjektivt mål for "skønhed" der kan påvirkes af en lang række faktorer inkl. semantik, pragmatik, syntaks, prosodi, stilistik, arbejdshukommelse, etc. Fx er en ugrammatisk sætning også uacceptabel. Det samme

I (2)b er det ordet *overbebyrdede* der fejlagtigt tolkes som et adjektiv der modificerer *ansatte*, og dermed tolkes strengen [*De mest overbebyrdede ansatte*] som subjekt til verbet *møder*. Når man så kommer til *læser* bliver det klart at det ikke er en mulig læsning, og den automatiske parsing (analyse) bryder sammen. Man er nødt til at reanalysere sætningen, hvis man kan, således at *overbebyrdede* er et substantiv, og *offentligt ansatte* er subjekt i en relativsætning, [*De mest overbebyrdede* [(*som*) *offentligt ansatte møder*]]. Sætningen betyder altså det samme som *De mest overbebyrdede, som offentligt ansatte møder, (de) læser også bøger*.

Det at en sætning kan være grammatisk men uacceptabel, opstår også når man indlejrer flere relativsætninger[2]:

(3) Biler mænd kvinder hader, køber, larmer og ruster.

Problemet her er at man løber tør for arbejdshukommelse, på samme måde som Alice gør det i følgende citat fra "Bag Spejlet, og hvad Alice fandt der" af Lewis Carroll (1871).

> – "Kan du lægge tal sammen?" spurgte den hvide dronning. "Hvad er en og en og en og en og en og en og en og en og en og en?"
> – "Det ved jeg ikke," sagde Alice. "Jeg kunne ikke følge med."
> – "Hun kan ikke lægge tal sammen," afbrød den røde dronning.

Sætningerne i (1)-(3) og måden de (mis)forstås på, peger i retning af at syntaktisk parsing er automatisk (ubevidst og obligatorisk), og at parseren vælger én struktur (under påvirkning af faktorer såsom semantik og hyppighed) snarere end at levere alle mulige analyser (hvilket også ville kræve ekstra arbejdshukommelse). Dvs. i stedet

gælder i almindelig sprogbrug en sætning der er overdrevent lang, og derfor kræver megen arbejdshukommelse, eller overdrevent kompleks, og derfor er meget svær, hvis ikke umulig, at parse (tilskrive struktur og mening), selvom den formelt set er velformet (grammatisk), og selvom man godt forstår de enkelte ord.

[2] Det gør ikke den store forskel om man udelader relativmarkøren *som* eller ej, eller om man sætter så mange kommaer som muligt eller ej: *Biler, som mænd, som kvinder hader, køber, larmer og ruster.*

for at satse "bredt" og holde alle mulige analyser af en sætning åbne parallelt i arbejdshukommelsen, parser vi i stedet først i "dybden" og satser på én struktur indtil der er grund til at ændre på analysen (jf. Harley 1996:169). Syntaksen er altså med andre ord "dyb": Den følger én sti ad gangen – til tider den forkerte. (Bemærk at det ikke nødvendigvis betyder at parsing ikke influeres af kontekst, semantik og hyppighed.)

Det omvendte af et syntaktisk vildspor findes også, nemlig i form af "blindgyder" (engelsk *dead ends*, Christensen 2010). Sammenlign sætningerne i (4) og (5):

(4) Flere folk har været i Paris end i Køge.

(5) Flere folk har været i Paris end jeg har.

Sætningen i (4) er en helt almindelig sætning med ellipse og sætningskomparation. Ellipse refererer til at man lader være med at udtrykke et eller flere elementer hvis de allerede er nævnt én gang i en sætning, og derfor let kan rekonstrueres. Fx i *Bertel tegnede et monster, Malte en mand, og Sigurd en nullermand* er verbet *tegnede* udeladt i de to sidste koordinerede sætninger. I (4), er den indlejrede sætning, *end i Køge*, elliptisk og placeret i ekstraposition efter hovedsætningen, men fungerer som komplement til *Flere folk*. Når man parser sådan en sætning, tolker man de uudtalte elementer (overstreget i (6) nedenfor) og rekonstruerer dem i strukturen hvor de fortolkes (herunder fx skopusrelationer). Dvs. man "putter dem tilbage" hvor de "hører til".

(6) a. Flere folk har været i Paris end i Køge.
(med ellipse og ekstrapositionering)
b. Flere folk har været i Paris end ~~(der) har været~~ i Køge.
(ellipse ophævet)
c. Flere folk [end ~~(der) har været~~ i Køge] har været i Paris […].
(rekonstruktion: ekstrapositionering annulleret)

Sætningen i (5) er anderledes: Den er acceptabel, men ugrammatisk. Folk hævder som regel hårdnakket at den er helt acceptabel og grammatisk, og at den fint giver mening – lige indtil man beder dem

om at forklare hvad den betyder. Forskellen fra (4) er at i (5) er *end*-frasen pseudo-elliptisk. Der er altså ikke noget der er uudtalt, det ser bare sådan ud. Det bliver klart når man prøver at ophæve ellipsen (som ikke er der) og rekonstruere (hvilket ikke er muligt), for resultatet er absurd:

(7) a. Flere folk har været i Paris end jeg har.
(pseudo-ellipse)
b. *Flere folk har været i Paris end jeg har ~~været i Paris~~.
(pseudo-ellipse 'ophævet')
c. *Flere folk [end jeg har ~~været i Paris~~] har været i Paris […].
(rekonstruktion: ekstrapositionering annulleret)

En blindgyde-sætning er en sproglig parallel til visuelle illusioner i stil med den såkaldte Djævlens Stemmegaffel i figur 1. Djævlens Stemmegaffel et umuligt (globalt usammenhængende) objekt der består af to uforenelige dele, nemlig tre runde stænger i den ene ende og to forbundne firkantede stænger (bunden af en stemmegaffel) i den anden.

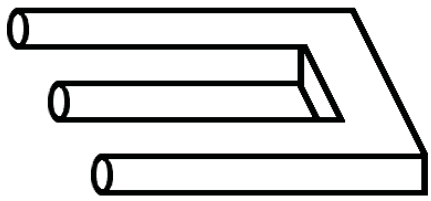

Figur 1

Denne tilsyneladende velformede men meningsløse sætningskonstruktion er velkendt indenfor visse grene af lingvistikken (Christensen 2010, Hinzen 2006:131, Montalbetti 1984:6, Myers 2009:7, Saddy & Uriagereka 2004:384, Smith 2005:10).

I en undersøgelse af sprogforståelse med hjerneskanning vha. fMRI (funktionel magnetisk resonans), fandt Christensen (2010) at ændringer i aktiviteten i hjernebarken korrelerede med syntaktisk kompleksitet. I forsøget skulle deltagerene (19 personer) ligge i

skanneren og læse bl.a. vildspor og blindgyder, mens skanneren målte hvor sprogforståelsen udløste ændringer i hjerneaktiviteten. Sætningen i (8)a er et vildspor og kræver derfor ekstra syntaktisk processering (kognitiv forarbejdning): Den lokale tvetydighed (*sejeste* som adjektiv (den foretrukne analyse) eller som substantiv) leder parseren på vildspor hvilket kræver bevidst (forsøg på) reanalyse. (8) b, derimod, er en helt uproblematisk koordination som ikke udløser ekstra syntaktisk processering.

(8) a. De sejeste mænd kender bruger også sæbe.
b. De sejeste mænd kender og bruger også sæbe.

(9) a. Flere børn har kigget på dyr end du har.
b. Flere børn har kigget på dyr end på biler.

Det viste sig at vildspor, (8)a, øger aktiviteten, mens de utvetydige, (8)b, mindsker aktiviteten. En sammenligning af de to sætningstyper viste en signifikant forskel i hjerneaktiviteten i en række områder i hjernen der udviser øget aktivitet ved syntaktisk kompleksitet (jf. Christensen 2005, 2008, 2009, 2010; Christensen & Wallentin 2011), herunder Brocas område i venstre hjernehalvdel og dele af den såkaldte præmotoriske korteks (se figur 2). Denne effekt er forventelig og fortolkningen forholdsvis ukontroversiel (dvs. at aktiviteten korrelerer med syntaktisk kompleksitet).

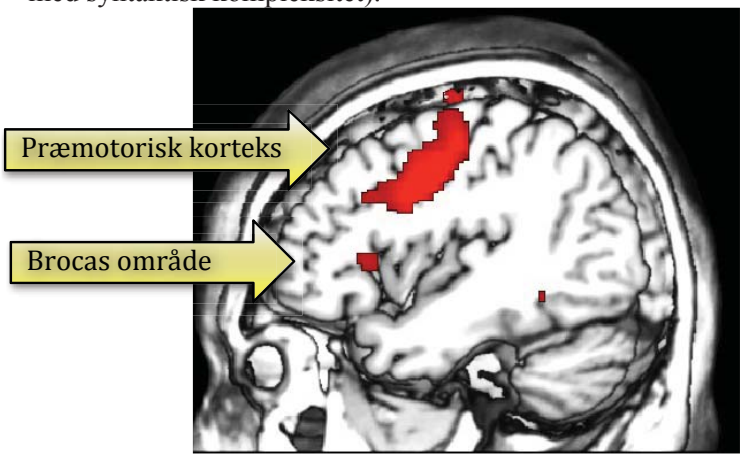

Figur 2

Ved analyse af hjernens respons på blindgyder viste det modsatte mønster sig. I de samme områder der viste forskel i aktivitet mellem vildspor og kontrolsætninger, var der øget aktivitet ved elliptiske sætninger af typen i (9)b og (4) ovenfor. Det passer fint med at sætningerne er elliptiske og derfor udløser syntaktisk rekonstruktion (som illustreret i (6)). Reanalyse (ved vildspor) og rekonstruktion (ved ellipse) gav altså mere eller mindre samme effekt. Det mest interessante var dog at blindgyder, såsom (9)a og (5), der er pseudo-elliptiske (der er ikke ellipse, det ser bare sådan ud), udløste mindsket aktivitet. Med andre ord, behandler hjernen sådanne blindgyder på samme måde som almindelige, uproblematiske sætninger som (8)b: Aktiviteten går ned. Forsøgsdeltagerne opdagede ikke at sætningerne var pseudo-elliptiske, og de blev behandlet som almindelige sætninger, ikke som semantiske anomalier såsom (10)a og (11)a:

(10) a. *Hun drak et stort glas iskoldt, perlende frisk grus.
b. Hun drak et stort glas iskoldt, perlende frisk fadøl.

(11) a. *Han blokerede skrald i afløbet.
b. Han blokerede afløbet med skrald.

Havde de behandlet dem som semantiske anomalier, ville resultatet have vist øget aktivitet i Brocas område (jf. Christensen & Wallentin 2011), altså det modsatte af hvad resultatet rent faktisk viste.

Bemærk at processeringen af blindgyder også understøtter ideen om en "dyb" syntaks. Aktivitetsmønstret indikerer at der ikke foretages rekonstruktion, men for at parseren, der arbejder ganske automatisk og ubevidst, kan vide at der ikke skal rekonstrueres, må sætningen først parses (eftersom rekonstruktion ved ellipse normalt er automatisk, hurtig og ubevidst). Det peger så i retning af at semantikken, afkodningen af betydningen af sætningen, kan være "overfladisk" (engelsk *shallow processing*, se Ferreira & Patson 2007, Sanford & Graesser, 2006, Sanford & Sturt, 2002). Selvom parseren har opdaget at sætningen i (9)a er pseudo-elliptisk, bliver de ikke desto mindre bedømt som acceptable og meningsfulde. Når folk præsenteres for (5), *Flere folk har været i Paris end jeg har*, har de svært ved at acceptere

at sætningen er meningsløs (eller global inkohærent) – selvom de ikke kan forklare hvad den betyder. I de følgende afsnit præsenteres resultater fra en serie undersøgelser af hvad folk giver som mulige fortolkninger på sådanne blindgyder.

Eksperiment 1: Uformel spørgeundersøgelse

Som del af introduktionen til forelæsninger om og/eller undervisning i sprog og hjernen, dels ved Aarhus Universitet, dels ved Københavns Universitet og dels ved Universitetet i Uppsala, Sverige, blev de studerende bedt om at skrive på et stykke papir med deres egne ord hvad de syntes sætningen i (5), *Flere folk har været i Paris end jeg har*, betyder. (De svenske studerende fik naturligvis den svenske oversættelse: *Fler människor har varit i Paris än vad jag har*.) Efterfølgende blev besvarelserne samlet ind på en måde der sikrede at folk forblev anonyme. I alt er der indsamlet 64 besvarelser.

Blandt de 64 besvarelser, sagde 16 % at sætningen betyder *Flere folk end jeg ejer, har været i Paris*. Om end en absurd læsning, er det dog den eneste mulige fulde fortolkning. Det skyldes at *har* er tvetydigt mellem at være et hjælpeverbum (der markerer perfektivt aspekt) og et leksikalsk verbum der betyder *eje*.

24 % sagde at sætningen betyder *Jeg har ikke været i Paris, men det har andre*, hvilket er interessant af to årsager: (a) Fortolkningen licenseres ikke af det leksikalske materiale – det passer simpelthen ikke med ordenes mening. (b) Denne fortolkning indeholder negationen *ikke*. Den indlejrede sætning, *end jeg har* indeholder ikke negation, og for at få denne fortolkning må den oprindelige sætning ændres ikke mindre end tre steder: *Nogle folk har været i Paris, men det har jeg ikke* (plus ændring af den indlejrede sætnings struktur fra underordnet sætning til koordineret hovedsætning).

Der var 17 % der svarede at sætningen betyder *Det er ikke kun mig der har været i Paris*, hvilket kun er muligt hvis man ignorerer verbet *har* i den indlejrede sætning (*end jeg har*). Denne fortolkning har også negation, men her er negationen kompatibel med den faktiske betydning af *Flere-end*-konstruktionen, jf. at *flere end to eksempler* betyder *ikke kun to eksempler*.

Den mest kreative fortolkning kom fra 14 % af deltagerne: *Nogle folk har været i Paris oftere end jeg har*. Her er hjælpeverbet

har ignoreret, kvantoren *flere* ændret til *nogle*, men mest interessant er det at adverbiet *ofte* er indsat.

Kun 20 % svarede at sætningen ikke giver mening.

De resterende 9 % var forskellige andre besvarelser, inklusive sætningen selv, *Mange folk har været i Paris* og *Jeg har ikke været i Paris*.

Resultatet af denne uformelle spørgeundersøgelse antyder at sprogforståelsen kan være "overfladisk". Mere præcist ser det ud til at der er overfladisk processering (engelsk *shallow processing*) i den semantiske afkodning. Kun 20 % svarede at blindgyde-sætningen i (5) ikke giver mening, eller at den er meningsløs. At de resterende 80 % mente at der var tale om en meningsfuld sætning, kunne tages som belæg for at (5) rent faktisk har en fortolkning, at den ikke er meningsløs (eller globalt inkohærent). Selvom det er påfaldende at de 64 besvarelser falder i seks overordnede grupper, så mere end antyder det også at der ikke er tale om en helt almindelig sætning. Folk er ikke engang enige om hvorvidt en del af sætningens betydning er *Jeg har været i Paris* eller om det er *Jeg har ikke været i Paris*, en temmelig vigtig forskel. Omvendt viser det også at der ikke er tale om en almindelig semantisk anomali, såsom en overtrædelse af verbets semantiske krav til objektet, se (10)a og (11)a, som langt de fleste umiddelbart kan se er underlig.

At der ikke er tale om en semantisk anomali, understøttes også af resultatet fra hjerneskanningerne i Christensen (2010) omtalt ovenfor. Den type anomali giver normalt øget aktivitet i Brocas område (Christensen & Wallentin 2011), mens blindgyderne gav lige det modsatte, nemlig mindsket aktivitet.

Det kunne selvfølgelig være at resultatet, det at 80 % ikke ser at blindgyden ikke giver mening, i hvert fald delvist skyldes formen på selve opgaven. Måske føler folk at de er nødt til at komme med et fornuftigt bud på en mulig betydning der giver mening, jf. at vi som sprogbrugere fint forstår hvad andre mener selvom de laver fejl og siger forkert. Man kunne forestille sig at de adspurgte bare antog at jeg som underviser/taler overholdt det kooperative princip[3]

[3] Det kooperative princip: "Sørg for at dit bidrag til samtalen er i overensstemmelse med det der forventes ud fra samtalens mål og retning på det tidspunkt hvor du ytrer det" (frit oversat efter Levinsons (1983:101) gengivelse).

(Grice 1975), men at jeg måske overtrådte maksimet om måde, altså at jeg udtrykte mig klart, utvetydighed, kortfattet, og velordnet. For at undersøge om det gjorde en væsentlig forskel hvis det blev påpeget at sætningen kunne være meningsløs, blev der udført en mere kontrolleret spørgeundersøgelse over internettet.

Eksperiment 2: Internetundersøgelse

I denne undersøgelse deltog 514 personer. Stimulus bestod af otte blindgyder og otte kontrolsætninger, parallelle med henholdsvis (9)a og (9)b (plus 24 fyldsætninger der ikke analyseres her).

Undersøgelsen foregik ved hjælp af programmet *LimeSurvey* (http://www.limesurvey.org/) der kørte på Aarhus Universitets internetserver. Programmet var sat op således at man som deltager blev præsenteret for én sætning ad gangen. Til hver sætninger var der en liste med seks mulige oversættelser baseret på besvarelserne i den uformelle spørgeundersøgelse beskrevet i foregående afsnit. Som vist for blindgyden i (12) og kontrolsætningen i (13) nedenfor, var én af mulighederne altid "Det giver ikke mening" og en anden mulighed var at svare "Andet" hvis man ikke syntes at nogen af mulighederne passede.

(12) Flere folk har været i Paris end jeg har.
   a. "Jeg har ikke været i Paris, men mange andre har."
   b. "Det er ikke kun mig der har været i Paris."
   c. "Der er mange der har været i Paris oftere end jeg har."
   d. "Mange folk har været i Paris."
   e. Det giver ikke mening.
   f. Andet (skriv i kommentarfeltet)

(13) Flere folk har gået med briller end med hjelm.
   a. "Der er flere der har gået med briller, end der er folk der har gået med hjelm."

b. "Det er mest hjelm folk har gået med, men de har også gået med briller."
c. "Der er mange der har gået med briller i stedet for hjelm."
d. "Mange folk har gået med briller."
e. Det giver ikke mening.
f. Andet (skriv i kommentarfeltet)

Sætningerne blev præsenteret i tilfældig rækkefølge både mht. type og eksempel således at fx alle blindgyderne ikke kom lige træk, og således at fx blindgyde nr. 1 til 8 ikke kom i numerisk rækkefølge. Rækkefølgen af svarmulighederne var også randomiseret således at de altid stod i tilfældig rækkefølge for at mindske muligheden for at folk bare valgte den samme (fx "det giver ikke mening") uden først at læse (i hvert fald nogle af) de andre muligheder. Rækkefølgen af sætningerne og svarmulighederne til hver sætning var på denne måde unik for hver deltager.

Der var ubegrænset tid til at besvare undersøgelsen, så deltagerne kunne tage al den tid de havde lyst til eller behov for til at vælge en oversættelse til hver sætning.

Resultatet på tværs af sætninger (otte blindgyder) og deltagere (514 personer) viste en klar effekt af muligheden for at svare "Det giver ikke mening". 63 % svarede at blindgyderne ikke gav mening, mens 37 % svarede at de gav. I forhold til den uformelle undersøgelse beskrevet i foregående afsnit, hvor 20 % svarede at det ikke gav mening, er det en væsentlig stigning, over en tredobling til 63 %. Ikke desto mindre var der stadig en signifikant del der svarede at sætningerne gav mening, nemlig hele 37 %, og det til trods for at der blev gjort tydeligt opmærksomt på at sætningerne kunne være meningsløse. Med andre ord så gættede kun 63 % "rigtigt" på blindgydernes betydning. Til sammenligning svarede 96 % at kontrolsætningerne, såsom (13), gav mening, altså 96 % "rigtigt". (De sidste 4 % kan tilskrives fejl som er forventeligt ved sådanne undersøgelser.)

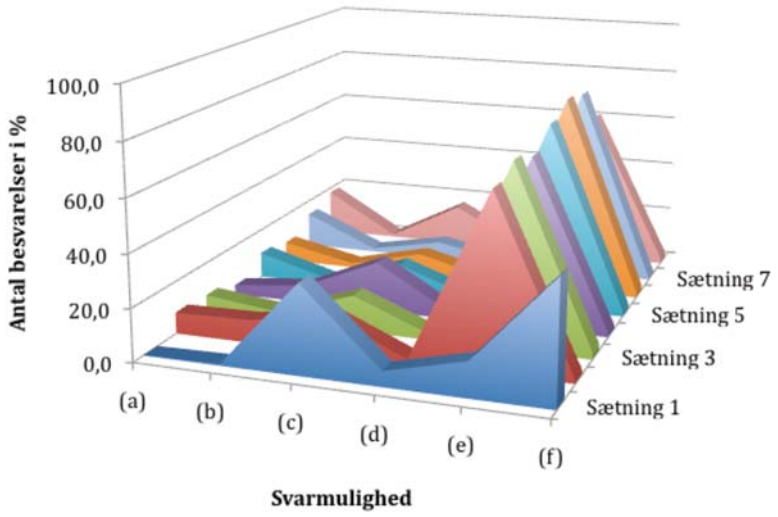

Figur 3

Som illustreret i figur 3, viste det sig at ét af de otte eksempler på blindgyder afveg fra de andre, nemlig sætning 1 gengivet som (14) nedenfor:

(14) Flere kvinder har været på ferie end mænd har i år.
- a. "Ingen mænd har været på ferie i år, men flere kvinder har."
- b. "Det er ikke kun mænd, men også kvinder, der har været på ferie i år."
- c. "Der er mange kvinder der har været på ferie oftere end mænd har i år."
- d. "Mange kvinder har været på ferie."
- e. Det giver ikke mening.
- f. Andet

Sætningen i (14) er fuldstændig parallel (12) med undtagelse af adverbialet *i år*. At der er tale om en blindgyde bliver klart hvis man forsøger at ophæve pseudo-ellipsen og rekonstruere ekstrapositionering som illustreret i (7) ovenfor:

(15) a. Flere kvinder har været på ferie end mænd har i år.
(pseudo-ellipse)
b. *Flere kvinder har været på ferie end mænd har ~~været på ferie~~ i år.
(pseudo-ellipse 'ophævet')
c. *Flere kvinder [end mænd har ~~været på ferie~~] har været på ferie […] i år.
(rekonstruktion: ekstrapositionering annulleret)

Her svarede kun 13 % at det ikke gav mening, meget lig resultatet fra den uformelle spørgeundersøgelse. 34 % valgte svarmulighed (c), *Der er mange kvinder der har været på ferie oftere end mænd har i år*, og det er interessant at bemærke at der til sammenligning 'kun' var 14 % der gav en oversættelse med *oftere* i den uformelle spørgeundersøgelse. Ydermere var der 46 % der valgte svarmulighed (f), *Andet*, og skrev at sætningen betød *Flere kvinder end mænd har været på ferie i år*, en plausible læsning der kun kræver at man ikke parser *har* i *end mænd har*.

Det at sætningen i (14) giver en så kraftig blindgyde-effekt kunne skyldes tilstedeværelsen af adverbialet *i år* da ingen af de andre syv eksempler havde et sådant adverbial. For at undersøge om det var tilfældet, blev der lavet et kontrolleret adfærdsstudie hvor der blev målt svar og responstider på sætninger med og uden præpositionelle adverbialer.

Eksperiment 3: Kontrolleret adfærdsstudie

I denne undersøgelse deltog 60 personer. Stimulusmaterialet bestod af fire typer som vist i (16): (a) Nonsens, (b) blindgyde, (c) komparativsætning og (d) kompareret subjekt. Hver type havde fem eksempler uden sætningsadverbial, (16), og fem eksempler med et sådant adverbial, (17). Altså 40 sætninger i alt.

(16) a. Flere børn end i Tivoli har været i cirkus. (NONSENS)
b. Flere børn har været i cirkus end voksne har (BLINDGYDE)
c. Flere børn har været i cirkus end i Tivoli. (KOMP.-SÆTN.)
d. Flere børn end voksne har været i cirkus. (KOMP. SUBJ.)

(17) a. Flere voksne end i teateret om aftenen har været i biografen.
b. Flere voksne har været i biografen end børn har om aftenen
c. Flere voksne har været i biografen end i teateret om aftenen.
d. Flere voksne end børn har været i biografen om aftenen.

Nonsens-sætningerne fungerede på den ene side som kontrol for blindgyderne mht. meningsløshed idet begge er anomalier, dog af forskellig karakter, og på den anden side som kontrol for sætningerne med kompareret subjekt idet begge typer begynder med *Flere x end*, så man ikke kunne svare ud fra begyndelsen af sætningen alene.

I undersøgelsen blev folk præsenteret for én sætning ad gangen og skulle svare på om sætningen gav mening eller ej ved at trykke på én af to taster på en computer som også målte responstid (hvor hurtigt der blev svaret). Det var altså også i denne undersøgelse klart at sætningerne kunne være meningsløse. Programmet til præsentation af stimuli og indsamling af adfærdsresultater blev lavet med *Cogent 2000* (udviklet af The Cogent Team, Functional Imaging Laboratory og Institute of Cognitive Neuroscience, UCL, London) og *Matlab 2009b* (Mathworks Inc., Sherborn, MA, USA) til *Microsoft Windows XP*. Som i foregående eksperiment var rækkefølgen af sætninger og sætningstyper randomiseret.

Resultatet (se figur 4) viste at blindgyder blev bedømt lavere mht. om det gav mening eller ej, end kontrolsætninger af både type (c) og (d). I gennemsnit på tværs af enkelte sætninger og forsøgsdeltagere sagde 55.8 % at blindgyderne (b) gav mening, mens tallet var 85.2 % for komparativsætningerne (c) og 82.8 % for sætningstype (d). En one-way ANOVA-test med Bonferroni-korrektion for multiple sammenligninger viste at forskellen mellem de to kontroltyper, (c) og (d) i (16) og (17), ikke var ikke signifikant ($p=1.000$), mens forskellen mellem blindgyder og kontrolsætninger var signifikant ($p<0.001$). Blindgyderne blev altså i gennemsnit bedømt anderledes (mindre meningsfulde) end tilsvarende almindelige sætninger. Ydermere var der en signifikant forskel ($p<0.001$) mellem blidgyder

og nonsenssætningerne, (16)a, der kun scorede 4.2 % "ja, det giver mening" (der sandsynligvis også skyldes fejl). Blindgyderne blev altså også bedømt væsentligt anderledes (mere meningsfulde) end helt åbenlyse anomalier.

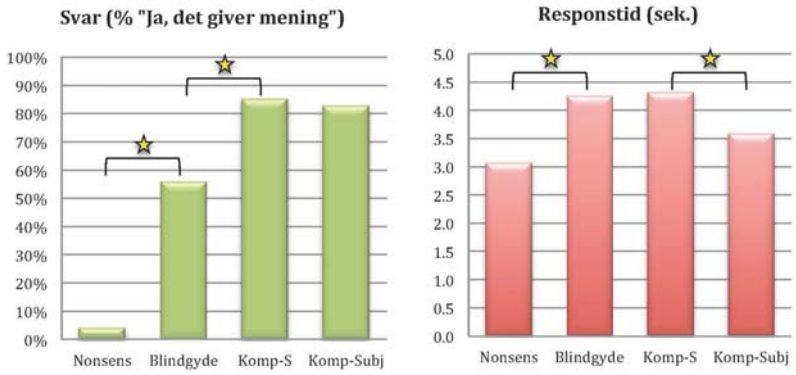

Figur 4: Gennemsnit for svar (% besvarelser med "Ja, det giver mening") og responstid (målt i sekunder). En stjerne angiver en signifikant forskel ($p<0.05$).

Med hensyn til responstid blev der svaret signifikant hurtigere på nonsenssætninger (3.1 sek.) end på både blindgyder (4.3 sek.) og komparativsætninger (4.3 sek.) ($p<0.001$), der til gengæld ikke var signifikant forskellige ($p=1.000$). Responstiden til sætningstype (d) med kompareret subjekt (se (16)d / (17)d) var signifikant forskellig fra blindgyder (b) og komparativsætninger (c) ($p<0.010$), men ikke fra nonsenssætninger (a) ($p>0.071$). En analyse af forskellen i responstid mellem at svare "ja" og "nej" viste at det tog 0.98 sekund længere at svare "nej" (4.8 sek.) end "ja" (3.8 sek.) på blindgyderne og de to meningsfulde kontroltype, (c) og (d) ($p<0.002$, 2-sided t-test), mens det var omvendt for nonsenssætningerne ($p<0.05$). Indenfor blindgyderne viste det sig at kun var forskel på "nej" (4.3 sek.) og "ja" (3.3 sek.) ved sætninger uden sætningsadverbial ($p<0.001$). Med andre ord var de deltagerne der blev narret af blindgyderne, hurtigere til at svare "Ja, det giver mening", mens dem der ikke blev narret og derfor svarede "nej", brugte længere tid. Hvis der var et sætningsadverbial, som i (17)b, tog det lige lang tid at svare "ja" og "nej".

Motivationen for eksperiment 3 var som nævnt at undersøge om det gjorde en forskel om sætningerne havde et præpositionelt sætningsadverbial, fx *om aftenen* som i (17)b. Overordnet var der ingen effekt på bedømmelsen ($p=0.184$), mens der var en signifikant forskel i responstid (tosidet t-test, $p<0.001$). Folk svarede langsommere på sætninger med adverbial (4.17 sek.) end på sætninger uden (3.45 sek.), hvilket nok skyldes at sætningerne med adverbial er længere end dem uden. Indenfor gruppen af blindgyder viste det sig at der var en signifikant effekt af +/-adverbial på både bedømmelse ($p=0.012$) og responstid ($p<0.001$). Med andre ord blev blindgyder med sætningsadverbial, (17)b, bedømt som mindre meningsfulde (49.0 %) end blindgyder uden sætningsadverbial (62.7 %), (16)b – det modsatte af forudsigelsen baseret på eksempel (14) fra eksperiment 2. Hvad det end er der gør at (14) giver så kraftig en effekt, ser det ikke ud til at være noget syntaktisk. Strukturen er jo den samme i (14) og (17)b, men det er effekten ikke.

Diskussion

Blindgyder er verbale illusioner: De er tilsyneladende velformede, men i virkeligheden er de pseudo-elliptiske og meningsløse, eller rettere globalt inkohærente (så samme måde som gaffelfiguren i figur 1). De har ikke en fuld semantisk fortolkning til trods for at de konstituerende dele er meningsfulde. Det ser ud til at blindgyder snarere behandles af hjernen mere som helt almindelige sætninger. Det understøttes af fMRI-undersøgelsen der viste lignende aktivitetsmønstre med generel deaktivering for blindgyder og almindelige sætninger og lignende aktivitetsmønstre med øget aktivitet for vildspor (se (2) og (8)a) og rigtige elliptiske sætninger der begge udløser ekstra syntaktisk processering, reanalyse ved vildspor og rekonstruktion ved ellipse. Blindgyder behandles altså ikke som elliptiske sætninger. FMRI-undersøgelsen viser også at de ikke behandles som anomalier såsom (10)a og (11)a, der udløser øget aktivitet i Brocas område – altså det modsatte af blindgyder, der udløste deaktivering. Resultaterne peger på at der er "dyb" syntaktisk processering, men at der er "overfladisk" semantisk afkodning af strukturen, altså *shallow processing*. Det er også kompatibelt med resultaterne fra talløse studier med elektroencelografi,

EEG, og *event-related potentials*, ERP, der er målinger af ændringer (målt i mikrovolt) i det elektriske spændingsfelt omkring hjernen over tid (målt i millisekunder). Her har det vist sig at dele af den syntaktiske analyse (den såkaldte ELAN-komponent) kommer tidligere end den semantiske (N400), se fx Friederici (2002) for overblik.

Bemærk at fMRI-resultaterne ikke kan forklares med forskelle i sætningskonstruktionernes hyppighed. Eftersom strukturer med lav hyppighed kræver mere processering og dermed giver mere hjerneaktivitet (som fx ved semantiske anomalier eller usandsynligheder, se (10) og (11) ovenfor), kan hyppighed/frekvens redegøre for hvorfor vildsporene (engelsk *garden paths*) giver mere aktivitet end kontrolsætningerne. Alt andet lige er sætninger der næsten ikke kan parses/forstås ikke højfrekvente, og i hvert fald ikke mere frekvente end sætninger der let kan forstås. Men samme logik kan ikke redegøre for hvorfor helt almindelige kontrolsætninger giver mere aktivitet end blindgyder da de almindelige og meningsfyldte sætninger er mest hyppige. Sproget giver jo trods alt som regel mening, og brug af sort snak, såsom blindgyder og grammatisk sludder med sludreord (fx *Klopaderne har strølknet sig flonisk med blofrer*), fungerer i humor og skjult kamera netop af samme grund.[4]

Acceptabilitetsbedømmelserne (% "Ja, det giver mening") viser at blindgyder bedømmes forskelligt fra både velformede kontrolsætninger (både i eksperiment 2 og 3) og nonsenssætninger (eksperiment 3).

Responstiderne fra eksperiment 3 er noget sværere at tolke. Overordnet giver sætninger med sætningsadverbial øget responstid, hvilket også er at forvente eftersom der er flere ord og øget strukturel kompleksitet. Der er ingen forskel mellem blindgyder og elliptiske komparativsætninger; det ville ellers være oplagt at forvente at ophævelse og rekonstruktion ved ellipse ville kræve mere behandlingstid. Dertil kommer at blindgyder uden adverbial giver langsommere responstid hos dem der svarer "nej", måske fordi de bevidst prøver at ophæve pseudo-ellipsen (som den automatiske

[4] Grammatisk velformede sætninger med sludreord kaldes på engelsk Jabberwocky efter et vrøvledigt (om et fantasivæsen af samme navn) i "Bag Spejlet, og hvad Alice fandt der" af Lewis Carroll (1871).

parser allerede har opgivet, jf. fMRI-forsøget beskrevet ovenfor) før de beslutter sig. Overordnet tager det ca. et sekund længere at svare "nej" end "ja" (undtaget i nonsenssætningerne hvor det er modsat). Det tager således længst tid at svare rigtigt "nej" til blindgyder og forkert "nej" til kontrolsætninger.

Folk har svært ved at acceptere at blindgyder ikke giver mening, hvilket også er reflekteret i de forholdsvist høje acceptabilitetsniveauer. Det ville så være nærliggende at hævde at sætningerne rent faktisk giver mening, siden det nu er hvad folk hævder. Problemet er bare at de folk der siger at blindgyderne giver mening, ikke er enige om hvad de så kunne betyde, som illustreret i figur 6.

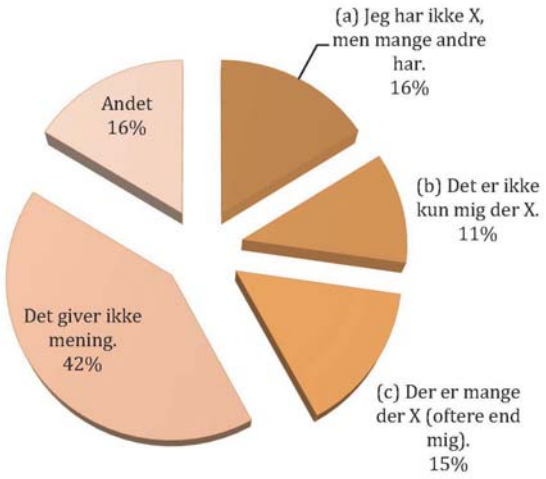

Figur 6: Fordeling af svar på tværs af blindgyder i eksperiment 1 og 2. (I eksperiment 1 er besvarelsen "… end jeg ejer" kategoriseret som "Andet"; i eksperiment 2 (se (12) ovenfor) er svarmulighederne (b) og (d) begge kategoriseret som (b).**)**

Dette mønster er væsensforskelligt fra mønstret for syntaktisk tvetydighed (se (1) og (2) ovenfor). Sætningerne i (1) har to mulige læsninger, og valget mellem dem afhænger af konteksten, selvom den ene læsning er umiddelbart mere oplagt end den anden. Mønstret i figur 6 kan heller ikke tages som udtryk for forskellige, men gen-

sidigt kompatible, præsuppositioner, subjektive konnotationer eller implikaturer. Fx forudsætter en negeret sætning, såsom *Jeg har ikke været i Paris*, at nogen har hævdet det modsatte, at det nægtede i det mindste er muligt og sandsynligt, eller at der måske er fokus på noget andet, fx *Men jeg har været på campingtur*. Besvarelserne på blindgydernes betydning viser at folk har modsatrettede fortolkninger af betydningen: Bemærk at svarmulighed (a) er inkompatibel med (b) og (c), og at alle er inkompatible med "Det giver ikke mening".

At folk er uenige om betydningen, peger ligesom hjerne-skanningerne og acceptabilitetsbedømmelserne snarere i retning af at der er tale om overfladisk semantisk afkodning. Det understøttes også af at mange slet ikke opdager blindgyderne. I eksperimenterne svarer kun hhv. ca. 20 %, 63 % og 45 % at sætningerne ikke giver mening, se figur 7. Selv når det tydeliggøres at sætningerne kan være meningsløse, svarer en signifikant del stadig at de giver mening. Den høje andel af folk der bliver narret af blindgyderne, kan altså ikke udelukkende forklares med af at man som forsøgsdeltager udbedes en fortolkning. Det er også interessant at bemærke at selvom der er en klar og tydelig effekt af at man gøres opmærksom på at der kan være noget der ikke giver mening (sml. søjlerne for eksperiment 1 og 2 i figur 7), er der også en modsatrettet effekt fra eksperiment 2 til 3. Jo mere fokus der er på at noget er meningsløst (det er selve opgaven i eksperiment 3), jo mindre bemærker folk at blindgyderne er meningsløse.

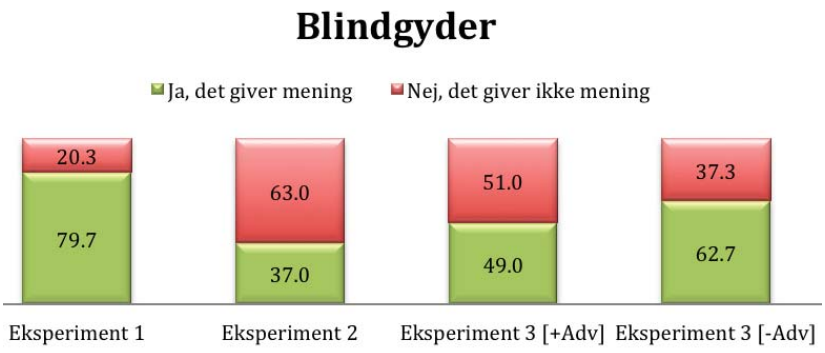

Figur 7: Fordeling af *ja/nej*-svar i de fire eksperimenter.

Tilstedeværelsen af et sætningsadverbial gjorde overraskende nok at folk blev mindre narret. I stedet for at skjule blindgyden, gjorde adverbialet åbenbart at det blev tydeligere deltagerne at sætningerne ikke gav mening – stik modsat forudsigelsen ud fra hvordan (14) blev bedømt i eksperiment 2 (figur 3). Hvad det skyldes, er ikke klart.

Parseren opererer delvist autonomt, og da der ikke er brud på reglerne for basal sætningsstruktur i blindgyder, kan parseren levere en syntaktisk struktur der er velformet og acceptabel. Dertil kommer at koblingen mellem kvantoren *flere* og *end*-frasen er automatisk. *End* kræver (licenseres af) en grads-kvantor (såsom *flere* eller *færre*, men ikke *alle* eller *ingen*). På den anden side forudsætter kvantoren *flere* rent semantisk noget at gradbøje i forhold til, noget som skal realiseres i en *end*-frase. Uden *end* betyder *flere* det samme som *nogle/mange*, jf. *Flere end tredive enlige mødre har ikke råd til gaver* versus *Flere enlige mødre har ikke råd til julegaver*.[5]

På det rent pragmatiske plan spiller Grices maksime om måde og det kooperative princip en vigtig rolle. Sproget giver som regel mening, og i tilfælde hvor det tilsyneladende ikke gør, så prøver vi alligevel at finde en mening. Det er praktisk når folk er ironiske, eller når de laver fejl og fx glemmer et *ikke*, men gør os også sårbare overfor sort snak og blindgyder.

Dertil kommer at gradsudtryk og kvantorer, såsom *flere*, øger kompleksiteten på mere end én måde. Kvantorer fungerer som syntaktiske operatorer og udløser som sådan ekstra syntaktisk forarbejdning, hvilket bl.a. også kommer til udtryk via tvetydighed mht. skopus:

(18) a. Mange børn har set filmen.
(Entydig, men hvor mange er *mange*?)

b. Mange børn har set tre film.
(Tvetydig: *Tre film er blevet set af mange ørn / Mange børn har hver set tre (forskellige) film*.)

[5] I sætninger som fx *Min kone har 130 par sko, men min svigermor har flere* kan *flere* dårligt fortstås om *mange*. Der er snarere ellipse: ~~*flere sko end min kone har.*~~

Desuden er kvantorernes semantik kompliceret, som delvist hænger sammen med syntaksen (og omvendt), men også pga. at folk har forskellig opfattelse af deres betydning (hvor stor mængde og/eller grad), (18)a. Dertil kommer at kvantorerne også er komplekse rent pragmatisk. Der er forskel på kvantorernes fokussæt og dermed hvad anaforiske pronominer refererer til, om det er referencesættet ‚som kvantoren opererer over, (19)a, eller komplementsættet (resten), (19) b, (Paterson et al. 2009, Sanford & Moxey 2006):

(19) a. Meget få kom til festen.
(… *De blev hjemme i stedet for / *De havde det sjovt.*)
b. Nogle få kom til festen.
(… *De havde det sjovt / *De blev hjemme i stedet for.*)

Desuden er mængden som kvantorerne henviser til, afhængig af kontekst (jf. fx Moxey & Sanford 2000).

Konklusion

Syntaktiske vildspor (*garden paths*) er sætninger med en lokal tvetydighed der sender parseren på afveje ned ad havestien, og når det bliver klart at det var et vildspor må man gå tilbage og starte forfra. Blindgyder (*dead ends*) er derimod anderledes for her fører stien ingen steder. Sådanne sætninger er globalt inkohærente og har derfor ikke en fuld semantisk betydning. De er en lingvistisk parallel til den optiske illusion i figur 1.

Hjerneskanninger har vist at blindgyder udløser mindsket hjerneaktivitet i forhold til almindelige elliptiske sætninger, der giver øget aktivitet (som følge af rekonstruktion) – spejlbilledet af vildspor der giver øget aktivitet (som følge af reanalyse), mens almindelige kontrolsætninger giver mindsket aktivitet. Blindgyder bliver altså ikke behandlet i hjernen som elliptiske eller komplekse. Desuden er mange overbevist om at blindgyder rent faktisk giver mening, selvom de ikke er enige om hvad sætningerne betyder. Det er ulig andre tilfælde hvor der faktisk er flere mulige fortolkninger hvor folk trods alt er enige om tvetydigheden (se eksemplerne i (1)). Desuden bedømmes blindgyder lavere mht. om de giver mening, end kontrolsætninger, men også højere end sætninger der helt åbenlyst ikke giver mening.

Blindgydeeffekten, det at folk ikke ser at sætningen ikke giver mening, er så stærk at mellem 20 % og 80 % svarer "ja, det giver mening" når de bliver spurgt – også selvom der bliver gjort tydeligt opmærksomt på at sætningerne kan være meningsløse.

Det der udløser blindgyde-effekten er en sammensværgelse af faktorer. For det første leverer syntaksen automatisk en struktur, hvis der altså ikke er forhindringer undervejs, fx i form af massiv indlejring, vildspor eller fejl. For det andet er der kollokationen mellem kvantoren *flere* og end. *Flere* kræver noget at gradbøje i forhold til, og det skal stå i en *end*-frase. For det tredje er kvantorer og gradsudtryk generelt svære at tolke og blive enige om hvad betyder præcist. Og sidst men ikke mindst er der pragmatikken, det kooperative princip, der gør at vi forventer at sproget giver mening. Og det gør det trods alt også for det meste.

Udover at påvise et fænomen der har været stipuleret i litteraturen, siger resultaterne også noget om forskellen mellem den sproglige kompetence (vores sprogevne) og performansen (brugen af sprogevnen). Vildspor er uacceptable selvom de er grammatisk velformede, mens blindgyder er acceptable på trods af at de er meningsløse (globalt inkohærente). Resultaterne understøtter også ideen om at sproget er modulært opbygget eftersom vi kan blive snydt syntaktisk såvel som semantisk, primært pga. en automatisk og effektiv syntaktisk parser. Vi opdager det hurtigt når syntaksen tager en afstikker, men ikke når semantikken løben panden mod muren. Endeligt peger resultaterne også på farerne ved at kommunikere med kvantorer og gradsudtryk, og på hvor let sproget kan være at misforstå.

Anerkendelser

De hundredevis af anonyme deltagere for at være med. Sten Vikner (SLK, AU) og Johannes Kizach (MIND*Lab*, AU) for diskussion af blindgyder til eksperiment 3. Johannes Kizach desuden for udførelse af eksperiment 3. Kasper Ørum Køhler Simonsen (SLK, AU) for opsætning af LimeSurvey. Donald Smith (Center for Psykiatrisk Forskning & CFIN) for hjælp med SPSS. Doug Saddy (Reading University, UK) for i 2005 at gøre mig opmærksom sætninger som

More people have been to Paris than I have. Ideen til Lewis Carroll citatet ("Kan du lægge tal sammen?...") har jeg taget fra Sten Vikners introduktionshandout til hans indføringskursus i morfologi og syntaks.

Litteratur

Caroll, Lewis (1871) *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*. MacMillan. (Udgivet på dansk 1964, *Bag Spejlet, og Hvad Alice Fandt der*. Oversat af Kjeld Elfelt (digte oversat af Mogens Jermiin Nissen). København: Spektrum.)

Christensen, K.R. & M. Wallentin (2011) *The locative alternation: Distinguishing linguistic processing cost from error signals in Broca's region*. (Ms. under review.)

Christensen, K.R. (2005) *Interfaces: Negation – Syntax – Brain*. Ph.d.-afhandling. Aarhus University.

(2008) Interfaces, syntactic movement, and neural activation: A new perspective on the implementation of language in the brain. *Journal of Neurolinguistics* 21.2:73-103.

(2009) Negative and affirmative sentences increase activation in different areas in the Brain. *Journal of Neurolinguistics* 22:1-17.

(2010) Syntactic reconstruction and reanalysis, semantic dead ends, and prefrontal cortex. *Brain and Cognition* 73.1:41-50.

Ferreira, F. & N.D. Patson (2007) The 'Good Enough' approach to language comprehension. *Language and Linguistics Compass* 1:71-83.

Friederici, A.D. (2002) Towards a neural basis of auditory sentence processing. *Trends in Cognitive Sciences* 6.2:78-84.

Frisch, S., M. Schlesewsky, D. Saddy & A. Alpermann (2002) The P600 as an indicator of syntactic ambiguity. *Cognition* 85:B83-B92.

Grice (1975) Logic and Conversation. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. P. Cole & J.L. Morgan (eds.). New York: Academic:41:58.

Harley, Trevor A. (1996) *The Psychology of Language. From Data to Theory*. Hove: Psychology Press.

Hinzen, W. (2006) *Mind design and minimal syntax*. Oxford: Oxford University Press.

Levinson, S. (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mason, R. A., M.A. Just, T.A. Keller & P.A. Carpenter (2003) Ambiguity in the brain: What brain imaging reveals about the processing of syntactically ambiguous sentences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 29.6:1319-1338.

Montalbetti, M.M. (1984) On the interpretation of pronouns. Ph.d.-afhandling, Cambridge, Mass.: MIT.

Moxey, L.M. & A.J. Sanford (2000) Communicating Quantities: A Review of Psycholinguistic Evidence of How Expressions Determine Perspectives. *Applied Cognitive Psychology* 14:237-255.

Myers, J. (2009) Syntactic judgment experiments. *Language and Linguistics Compass* 3.1:406-423.

Osterhout, L., P.J. Holcomb & D.A. Swinney (1994) Brain potentials elicited by garden-path sentences: Evidence of the application of verb information during parsing. *Journal of Experimental Psychology* 20.4:786-803.

Paterson, K.B., R. Filik & L.M. Moxey (2009) Quantifiers and Discourse Processing. *Language and Linguistics Compass* 3.6:1390-1402.

Pritchett, B. L. (1992) G*rammatical competence and parsing performance*. Chicago: The University of Chicago Press.

Saddy, D. & J. Uriagereka (2004) Measuring language. *International Journal of Bifurcation and Chaos* 14.2:383-404.

Sanford, A.J. & A.C. Graesser (2006) Shallow processing and under-specification. *Discourse Processes* 42.2:99-108.

Sanford, A.J. & L. Moxey (2006) Exploring Quantifiers: Pragmatics Meets the Psychology of Comprehension. *Experimental Pragmatics*. I.A. Noveck & D. Sperber (eds.). New York: Palgrave MacMillan:116-137.

Sanford, A. J. & P. Sturt (2002) Depth of processing in language comprehension: Not noticing the evidence. *Trends in Cognitive Sciences* 6.9:382-386.

Smith, N. (2005) *Language, frogs & savants. More linguistic problems, puzzles and polemics*. Oxford: Blackwell.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Når den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson

Per Durst-Andersen
Copenhagen Business School

1. Indledning

Hvis man kigger på forskellige sprog, viser det sig at nogle sprog har verber der personbøjes, fx russisk, polsk, tysk, fransk og spansk, mens der er andre sprog hvor verbet slet ikke personbøjes – det gælder fx kinesisk, svensk og dansk. Så vidt jeg ved, er der ingen der nogensinde har spurgt sig selv hvorfor sprog adskiller sig fra hinanden på dette punkt. Spørgsmålet synes naturligt, eftersom det trods alt er universelt at en kommunikations-situation altid involverer en førsteperson (afsender), en andenperson (modtager) og en tredjeperson (det der tales om, dvs. virkeligheden i alle dens afskygninger) (cf. Bühler 1933). Man kunne hævde at det universelle netop muliggør at man ganske enkelt ikke behøver at udtrykke forskellen mellem de tre obligatoriske kommunikationsdeltagere. Min egen forskning viser imidlertid at skellet mellem de tre personer er så basalt at det dukker op på alle mulige niveauer – selv på det semiotiske plan som et skel mellem tre sproglige supertyper: (1) virkeligheds-orienterede sprog som russisk, kinesisk og hindi der grammatisk set taler om situationer; (2) afsender-orienterede sprog som bulgarsk, tyrkisk og georgisk der grammatisk set taler om afsenders oplevelser af situationer; og (3) modtager-orienterede sprog som dansk, svensk og engelsk der grammatisk set taler om afsenders oplevelse i forhold til modtagers oplevelse og resultatet af en sådan sammenligning er en information (jf. Durst-Andersen 2011a). Kort sagt opererer de tre forskellige supertyper med tre forskellige output: situation, oplevelse og information.

I det følgende vil jeg forsøge at vise at dansk faktisk har et skarpt skel mellem første-, anden- og tredjeperson. Skellet findes ikke på prædikatsniveau hvor man benævner en situation og dens deltagere, men på ytringsniveauet hvor man framer hvad der allerede er benævnt på et tidligere niveau, og gør det ud fra de konkrete deltagere i kommunikationssituationen. I modsætning til russisk og fransk der går op i deltagerne i en situation, er dansk med andre ord ligeglad med dem, men absolut ikke ligeglad med kommunikationsdeltagerne. Det er grunden til at jeg vil hævde at dansk ikke personbøjer verbet, men så sandelig bøjer ytringen i første-, anden- og tredjeperson. Skellet mellem prædikatsniveau (VP) og ytringsniveau (S) har siden Chomsky (1957) været anerkendt som et meget vigtigt syntaktisk skel, men man har helt negligeret at det afspejler et lige så vigtigt semantisk og pragmatisk skel. Dette skel kalder jeg naming (som afsender alene er ansvarlig for og er uafhængig af modtager) og framing (som kræver at afsender tager hensyn modtagers viden). I Durst-Andersen 2011a (kapitel 2) viser jeg at sprog har tre forskellige framing strategies at vælge imellem – svarende til tre forskellige ledstillingstyper i såkaldt tekst-initial position, dvs. den første ytring i en tekst. Men går man endnu videre og ser på ledstilling generelt, så svarer de tre mere eller mindre anerkendte tilgange til ledstilling, dvs. (1) topic-comment (brugt af den amerikanske strukturalisme); (2) tema-rhema (brugt af Pragerskolen); og (3) focus-presupposition (introduceret af den generative grammatik), netop til ytringens bøjning i førsteperson (topic-comment), andenperson (tema-rhema) og tredjeperson (focus-presupposition). Med andre ord giver inddelingen i topic-comment kun mening ud fra et første-personsperspektiv, tema-rhema ud fra et anden-personsperspektiv og focus-presupposition ud fra et tredje-personsperspektiv. I den forbindelse er det interessant at nævne at Erik Hansen (1974) er den eneste der har hævdet at det danske sprog må forklares ud fra alle tre ledstillingstypologier. Traditionelt opfattes de imidlertid som konkurrerende teoretiske opfattelser.

Hvorom alting er, taler alt for at en dansker obligatorisk må vælge mellem første-, anden- og tredjeperson hver eneste gang han eller hun skal tale eller skrive en dansk ytring. Et mindre oversættelsesstudium (se nedenfor) viser tilmed at valget ikke blot påvirker hvad vi normalt

kalder grammatiske midler, men faktisk hele sproget, således at vi kan tale om at en hel tekst er i første-, anden- og tredjeperson. Skulle denne særegne form for tekstuel kongruens vise sig at holde helt generelt, så er det ikke kun relevant for danske grammatikere, men for alle litterater, retorikere, kommunikologer og semiotikere der beskæftiger sig med dansk.

2. Når ytringen bøjes på andre sprog

Nogle sprog bøjer ikke blot verbet, men også ytringen. Det gælder fx russisk som således er lige så interesseret i kommunikationsdeltagerne som i deltagerne i de fire typer af situationer der kan være tale om: en tilstand, aktivitet, proces eller begivenhed. At russisk bøjer hele ytringen i første-, anden- og tredjeperson viser sig ved at russisk har en lang række af adverbialer der alle falder i grupper af tre, fx *vpročem* 'i øvrigt', *meždu pročim* 'for øvrigt' og *kstati* 'for resten' (for en nærmere beskrivelse af hele systemet, se Durst-Andersen 2004). Her nøjes vi med at kigge på en specifik triade af koncessive adverbialer der desværre ikke lader sig oversætte til dansk:

(1) a. *Ja vsë zhe ne durak* (1. person)
jeg alligevel neg idiot
b. *Ja vsë ravno ne durak* (2. person)
jeg alligevel neg idiot
c. *Ja vsë-taki ne durak* (3. person)
Jeg alligevel neg idiot

Som det fremgår, er der her tale om tre koncessive sætningsadverbialer der alle indeholder udtrykket *vsë*, men adskiller sig fra hinanden ved henholdsvis at have *zhe*, *ravno* og *-taki*. Således viser de tydeligt at de har noget til fælles og alligevel adskiller sig fra hinanden. Alle tre ytringer indeholder en indrømmelse af at nogen tidligere troede at afsender var idiot, men asserterer samtidig at afsender selv ikke mener det i ytringsøjeblikket. De adskiller sig fra hinanden ved at det er afsender selv der troede han var idiot i (1a), at det er modtager i (1b) og en tredje person (eventuelt 'man') i (1c). Med andre ord diskuterer afsender med sig selv i (1a), med modtager i (1b) og med en tredje person/samfundet i (1c). Alt dette kan påvises ved hjælp af kontekst –

fx er det kun muligt at ytre (1a) med et samtidigt smil om munden der viser at afsender er glad for at sige at han alligevel ikke er idiot (sådan som ellers troede).

Som sagt bøjer kinesisk ikke verbet – og det gælder ikke bare i person, men også i tempus. Et kinesisk verbum vil altid optræde i sin grundform og kan efterfølges af en såkaldt sætningsfinal partikel, fx *ma* der er mest kendt som spørgepartikel, *le* der oftest markerer perfektiv aspekt eller *ba* der ofte træder i stedet for en imperativ form. Det viser sig imidlertid at alle sætningsfinale partikler har tre betydninger, fx *ba*:

(2) a. *hǎo ba*. 'Det er i orden med mig.'
b. *wǒmen zóu ba*! 'Lad os gå!'
c. *tā shí měiguó rén ba*. 'Han er (efter min mening) amerikaner.'

I (2a) markerer *ba* at afsender accepterer modtagers forslag, dvs. her er partiklen førstepersonsorienteret og således et symptom på noget, nemlig afsenders accept af noget. I (2b) angiver *ba* at afsender stiller modtager et forslag om at de begge skal gå. Her er partiklen andenpersonsorienteret og således et signal til modtager om at reagere på det fremsatte forslag. I (2c) viser *ba* at afsender fremsætter sit eget bud på en beskrivelse af virkeligheden. Her er partiklen altså tredjepersonsorienteret og således en model af virkeligheden, dvs. afsenders personlige bud på en beskrivelse af en tredje persons nationale tilhørsforhold. Da dette er et generelt træk ved alle sætningsfinale partikler, hævder jeg at den kinesiske ytring obligatorisk bøjes i første-, anden- og tredjeperson. Det ser således ud som om det er vigtigere at markere kommunikationsdeltagere end situationsdeltagere.

Men alt dette gælder ikke kun for virkeligheds-orienterede sprog, men også for et afsender-orienteret sprog som georgisk. Her bøjes ytringen også, selv om den har en noget anden karakter end i de to andre sprog:

(3) a. *Okros saati movip'are*. 'Jeg stjal et guldur (for min egen skyld)'.
Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist.1. person
b. *Okros saati movup'are*. 'Jeg stjal et guldur (for din skyld)'.
Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist.2. person
c. [*Okros saati movp'are*]. 'Jeg stjal et guldur'.
Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist. 3. person

Som det gerne skulle fremgå, har georgisk udviklet et særligt system der viser hvem man har produceret en handling for. Systemet er under udvikling og har huller, jf. 3c. Interessant er det imidlertid at man udover at bøje verbet i forhold til situationsdeltagerne også har fået et system for kommunikationsdeltagerne der viser hvem handlingens konsekvens var beregnet for. Et tilsvarende system findes i øvrigt i japansk.

3. Tre former for grammatik

Alle sprog har uafhængigt af supertype-tilhørsforhold egentlig tre grammatikker: (1) en grammatik for afsender som jeg kalder *input-grammatikken*; (2) en grammatik der versionerer afsenders input til et output, kaldet *output-grammatikken* – det er den grammatik som vi kan høre og se og som supertyperne er inddelt efter; og (3) en grammatik som modtager bruger til at afkode ytringen – den kalder jeg *intake-grammatikken*, da det er den der i sidste instans giver ytringens samlede kommunikerede indhold. Tidligere har man mere eller mindre beskæftiget sig med hvad jeg kalder output- og intake-grammatik, og har ikke haft øje for input-grammatik, hverken for dens funktion eller for dens eksistens. Det er ærgerligt fordi netop den redegør for hvorfor afsender siger som han eller hun gør. Det kan output-grammatikken ikke, da den er automatisk og uden for menneskelig indflydelse under normale omstændigheder. Til gengæld er output-grammatikken dominerende, fordi den giver det enkelte sprog dens semiotiske retning, dvs. mod situationen, mod afsender eller mod modtager.

Input-grammatikken har i et hvilket som helst sprog noget obligatorisk og noget optionelt over sig. Det obligatoriske defineres af sprogets supertype-tilhørsforhold, dvs. om et sprog taler med virkelighedens stemme, dvs. i situationer, med afsenders stemme, dvs. i oplevelser, eller med modtagers stemme, dvs. i informationer. Hvis et sprog, fx russisk, har situation som output, har det information som input fordi information netop er et anliggende mellem afsender og modtager og derfor afgør hvad man ikke behøver at sige og direkte ikke må sige; hvis et sprog, fx bulgarsk, har oplevelse som output, har det situation som input fordi der altid vil ligge en situation bag en oplevelse – ingen situation, ingen oplevelse; og hvis et sprog, fx dansk, har information som output, har det oplevelse som input fordi

en information forudsætter en sammenligning af afsenders oplevelse med modtagers. På den måde har alle tre supertyper et vigtigt ben den en anden supertype – ja, faktisk to ben når intake-grammatikken inkluderes (se nedenfor). Det optionelle består i at afsender i sit input kan vælge mellem to forskellige stemmer – en offentlig og en privat stemme. Den offentlige stemme er som oftest hovedstemmen og den private stemme bistemmen, men paradoksalt nok er det den private stemme der tilegnes først – og det er den private stemme der først og fremmest går i kødet og i blodet på sprogbrugeren (men desværre er det ikke den del af fremmedsproget som man normalt lærer).

Dansk er et modtager-orienteret sprog der involverer informationer, fx *Undskyld forsinkelsen! Jeg sad fast i en taxa*! Det er en information og absolut ikke en beskrivelse af virkeligheden: afsender sad ikke fast i en taxa, men sad i en taxa der var røget ind i en trafikprop. Alt dette ved modtager, fordi han er dansker og derfor har han også en intake-grammatik der mere eller mindre automatisk oversætter informationerne til situationer (der røg det andet ben i en anden supertype) – det er netop grunden til at folk normalt slet ikke kan se at der skulle være noget som helst mærkeligt ved en ytring som *Jeg sad fast i en taxa*. Der skal man som regel kende nogle andre sprog for at se vigtigheden af dette. Men hvad er egentlig en information? En information er netop resultatet af at afsender har sammenlignet sin egen oplevelse af situationen med modtagers oplevelse. Heraf kan vi konkludere at afsenders oplevelse må være en del af input-grammatikken. Gør vi det, kan vi netop forklare hvorfor en dansker siger *jeg sad fast i en taxa* – afsender følte at han sad fast i en taxa i den situation der refereres til. Det var med andre ord vedkommendes oplevelse i referenceøjeblikket. Og det er da også grunden til at modtagerne godtager undskyldningen – vedkommende ville gerne ud af taxaen for ikke at komme for sent.

Kort sagt har vi den danske input-grammatik som fordrer at afsender verbaliserer fra sit oplevelseslager (Afsender føler: "Jeg sidder fast i denne her taxa"). Vi har den danske output-grammatik der oversætter afsenders oplevelse af en situation til en information ved at sammenligne dennes oplevelse med modtagers – er der sammenfald, er der tale om gammel information, er der ikke sammenfald, er der

tale om ny information (Afsender siger: "Jeg sad fast i en taxa"). Og endelig har vi den danske intake-grammatik, hvor modtager oversætter informationen til en situation (Afsender mener: "Jeg sad i en taxa der havde sat sig fast i en trafikprop"). Med andre ord har dansk en grammatik for alle tre kommunikationsdeltagere: en grammatik for afsender (førsteperson), en grammatik for modtager (andenperson) og så en grammatik for deres fælles platform, hvor de sammen taler om virkeligheden (tredjeperson) i informationer. Alt dette betyder at vi faktisk kan hævde at den danske grammatik bøjes i første-, anden- og tredjeperson.

4. Inputstrukturen i dansk

Termen "Oplevelse" som vi hidtil har brugt, viser sig at være for snæver en term, da vi mennesker jo verbaliserer fra alle mulige lagre – fra vores videnslager, erfaringslager, troslager og meningslager som vi nu vil kalde dem. Alle sprogbrugere uafhængig af sproglige tilhørsforhold verbaliserer fra deres lagre, men der er den "lille" forskel at danske sprogbrugere markerer det i deres danske sprog: den private stemme i dansk har altid en partikel, mens den offentlige stemme er uden partikel. De fire lagre deler sig i to dele, kaldet den *objektive verden* der dækker viden og erfaringer (svarende mere eller mindre til den offentlige stemme), og den *subjektive verden* der omfatter tro og meninger (svarende mere eller mindre til den private stemme)(se figur 1):

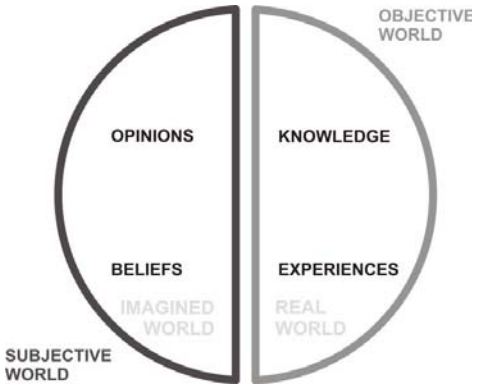

Figur 1: Den danske input-struktur delt i to verdener

I engelsk der også er modtager-orienteret, ligger skellet anderledes – her er der skåret horisontalt. I engelsk skelnes der mellem en konkret verden der omfatter tro og erfaringer og er markeret ved hjælp af ING-formen og en abstrakt verden der omfatter meninger og viden og er markeret ved ikke-ING-form. I engelsk er skellet blevet entydigt grammatikaliseret gennem distinktionen progressiv vs. ikke-progressiv aspekt, mens skellet i dansk ikke har samme reglementerede udtryk. Det betyder dog ikke at der ikke altid skal træffes et valg mellem den objektive og subjektive verden. Det skal den danske sprogbruger hele tiden. Som et kuriosum kan nævnes at de danske tempusbetydninger ser ud til at falde i fire betydninger (jf. Durst-Andersen 2011a:208-12). Præsens, imperfektum, perfektum og pluskvam-perfektum har alle fire betydninger og det er de samme fire betydninger der er tale om, jf. følgende betydninger af aktivitetsverbet *køre* i præsens: (1) situationsbeskrivelse (fx *Du kører for 'stærkt*); (2) generalisering (fx *Danskere kører i bil på arbejde, russere bruger metroen*); (3) karakteristik (fx *Du 'kører for stærkt*); og (4) imagined world (fx *Jeg kører i morgen*). Disse fire betydningstyper svarer fuldstændigt til inddelingen i fire lagre i figur 1: (1) experiences; (2) knowledge; (3) opinions; og (4) beliefs. Der er imidlertid stor forskel på det danske sprogs behandling af henholdsvis tro og mening som vi skal se på nedenfor. Det er der skønt både tro og mening hører til den subjektive verden og tjener akkurat samme hovedfunktion, nemlig at fortælle modtager at informationen er *subjektivt funderet*. Det er netop den private stemmes hovedformål. Den er altså underordnet grundstemmen – informationen. Inputtet er styret af outputtet. Lad os først kaste et blik på trosuniverset og dernæst på meningsuniverset.

5. Afsenders private stemme 1 – tro og argumentation

Et skel som skellet mellem den subjektive og den objektive verden er som alle sproglige skel generaliseret til at omfatte hele sproget, hvilket i praksis betyder at afsender kan give modtager en information om sin tro der enten er subjektivt eller objektivt funderet. Med andre ord kan man – hvor paradoksalt det end lyder – tale om sin tro og sine meninger med sin private eller med sin offentlige stemme (det er netop grunden til at der må bruges to sæt af begreber: objektiv og subjektiv verden på den ene side og offentlig og subjektiv stemme på den anden side).

Lad os først se på den offentlige stemme (se eksemplerne under 4) og dernæst på den private stemme (se eksemplerne under 5).

(4) a. *Han må være rejst til Moskva* – 1. person – konklusion
b. *Han kan være rejst til Moskva* – 2. person – forklaring
c. *Han skal være rejst til Moskva* – 3. person – hear-say

(5) a. *Han er nok rejst til Moskva* – 1. person – konklusion
b. *Han er vel rejst til Moskva* – 2. person – forklaring
c. *Han er vist rejst til Moskva* – 3. person – bud

I (4a-c) er der tale om en objektivt funderet information til modtager – det er en del af deres fælles indhold. Den anden del af deres fælles indhold er at de alle tre præsenterer modtager for et argument. I (4a) går afsender ud fra noget konkret han har erfaret – måske ved han hvornår vedkommende skulle rejse, og da denne dato lige er passeret, konkluderer han på dette objektive grundlag at vedkommende er rejst. I (4b) går afsender ud fra akkurat det samme, men denne gang har modtageren ikke brug for afsenders konklusion, men derimod for en forklaring på, hvorfor vedkommende ikke er at træffe. I (4c) baserer afsender sig på hvad en anden har sagt og videregiver dette til modtager. Hvad vi ser her, er henholdsvis en deduktiv, abduktiv og induktiv argumentationsform (for en nærmere beskrivelse, se Durst-Andersen 2008). At et modalverbum plus perfektum infinitiv baserer sig på objektiv viden fremgår med al tydelighed af Elvira Krylova's korpusundersøgelse fra (2009): man kan altid finde den tidligere eller senere forekommende sætning der indeholder beskrivelsen af det sagsforhold som konstruktionen hævdes at basere sig på. Med andre ord taler (4a-c) alle med det danske sprogs objektive hovedstemme der er den offentlige stemme i dansk. I en normal verden vil man helst verbalisere direkte fra den objektive verden (jf. figur 1), men hvis dette er umuligt, er det næstbedste at lægge et objektivt lag ind over den private stemme.

I (5a-c) hvor vi har med partikler at gøre, er der tale om subjektivt funderet information til modtager. Med andre ord baserer afsender sig ikke på noget som helst andet end sin egen tro eller – i en mere sofistikeret variant – foregiver udelukkende at gøre dette. I (5a) er der

tale om en konklusion som afsender drager ud i den blå luft, hvilket modtager ved og derfor ikke lægger mere i end hvad ytringen siger og hvad modtager i det hele taget ved om afsenders troværdighed og pålidelighed. (5b) er igen en forklaring på et fænomen som modtager ikke selv har en forklaring på, jf. A: *Jeg kan slet ikke fatte at hun kunne dumpe til denne eksamen*. B: *Hun var vel ikke tilstrækkeligt forberedt*. I (5c) med *vist* får vi afsenders bedste bud på en situationsbeskrivelse. Partiklen *vist* er et glimrende eksempel på at de to verdener spiller en særlig rolle i dansk: hvis man ikke kan være i den objektive verden fordi man ganske enkelt ikke har nogen klar erindring om en bestemt situation eller fx om en bestemt dato, bliver man tvunget til at bruge *vist* for at markere at hvor gerne man end ville, kan man ikke verbalisere fra sit erfarings- eller vidensunivers, men må bruge sit trosunivers, fx *Det var vist i 2002*. Hvis man siger *Det bliver regnvejr*, så fortæller man hvad ens øjne og øvrige sanser fornemmer; hvis man siger *Det bliver vist regnvejr*, så kan man udmærket have set og fornemmet det samme, men det man siger, er noget ganske andet, nemlig: det er hvad jeg ser for mit indre blik. Det vil sige partiklen markerer at afsender taler ud fra sin subjektive verden, hvilket betyder at han eller hun taler med sin helt private stemme (for en omfattende beskrivelse af disse tre partikler, se Krylova 2004).

6. Afsenders private stemme 2 – mening og signatur på kontrakt

Hvor trosuniverset i dansk opererer med argumentation, ser vi noget helt andet inden for meningsuniverset, selv om vi i begge tilfælde har at gøre med det danske sprogs subjektive verden. Igen står vi i den situation at et sprogligt skel bliver generaliseret, så selv en mening der er noget af det mest subjektive der findes, forekommer i både en offentlig (objektivt funderet) og en privat (subjektivt funderet) variant. Når afsender verbaliserer sin mening over for modtager, kan han eller hun således udmærket tale med sin objektive stemme, fx *Hun* (her: en lille nyfødt baby) *er dejlig*! Eller *Ghita Nørby er den bedste danske skuespiller*! Her er der ingen partikler, hvilket viser at afsender baserer sig på sin viden eller på en række erfaringer der alle peger i samme retning og derfor samlet set har givet én den pågældende mening. Hvis afsender putter en partikel – eller rettere – en dobbelt partikel ind, markerer afsender at han eller hun taler med sin subjektive stemme.

Der kan skelnes mellem uforbeholden meningstilkendegivelse som i (6a-c) og forbeholden meningstilkendegivelse som i (7a-c):

(6) a. *Hun 'er vel nok dejlig*! – 1. person (Bemærk trykket!)
b. *Hun er godt nok dejlig*! – 2. person
c. *Hun er rigtig nok dejlig*! – 3. person

(7) a. *Ghita Nørby er vel 'nok den bedste danske skuespiller* – 1. person
b. *Ghita Nørby er så nok den bedste danske skuespiller* – 2. person
c. *Ghita Nørby er vist nok den bedste danske skuespiller* – 3. person

Alle ytringerne under (6) kan siges i nøjagtigt den samme situation, dvs. vi kan have at gøre med den samme afsender, samme modtager (en af forældrene) og samme lille nyfødte baby. I alle tre tilfælde giver afsender sin uforbeholdne mening om et nyfødt barn til kende overfor en af forældrene – og i alle tilfælde vil modtager blive glad for det, fordi afsender er så ekspressiv og umiddelbar i sin meget positive karakteristik af barnet. Forskellen ligger i den *kontrakt* som afsender og modtager begge skal underskrive – det skal danskere når de kommunikerer deres mening til andre og taler med deres subjektive stemme. I (6a) er der tale om afsenders eget forslag til kontrakt – den bærer i sagens natur allerede afsenders signatur og skal blot underskrives af modtager, hvilket gøres med en hvilken som helst ytring, gestus eller mimik der kan tolkes som accept eller enighed fra modtagers side. I (6b) foreligger der allerede en kontrakt som bærer modtagers signatur (afsender går ud fra som givet at forældrene synes at barnet er dejlig) – og afsender markerer nu med sin ytring at han sætter sin signatur på denne kontrakt. Bemærk her at afsender sender modtager et anerkendende blik, mens han siger ytringen: han er fuldstændig enig med forældrene. I (6c) er der tale om en fiktiv kontrakt der bærer en hvilken som helst tredje persons signatur som afsender underskriver i ytringsøjeblikket bare ved at sige ytringen med *rigtig nok*. Vi noterer at alle tre ytringer indeholder *nok* der markerer at der er tale om en konklusion (jf. 5a).

Alle ytringer under (7) er ikke-ekspressive og virker derfor ikke så umiddelbare som ytringerne under (6). Men de har faktisk samme funktion. (7a) er afsenders mening som på samme måde præsenteres for modtager som en kontrakt til underskrivelse. (7b) er modtagers mening som afsender tidligere var uenig i, men nu langt om længe er blevet overbevist om. Afsender underskriver således modtagers udkast til kontrakt ved at ytre (7b). I (7c) henholder afsender sig til en tredje person og dennes mening. Her mærker man med tydelighed et vist forbehold som måske går tilbage til vor tidligere fortolkning af *vist*. Man får den tanke at det der føles som noget ikke-ekspressivt, faktisk er en slags objektivering af det subjektive. Dette må selvfølgelig underkastes en nærmere undersøgelse.

7. Efterprøvning af hypotesen

Hvis det er sandt – som meget kunne tyde på – at den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson, så ville det jo være rart om vi kunne finde en måde at teste det på. Det ville måske kunne overbevise tvivlerne og samtidig bekræfte de allerede overbeviste. Her tyr jeg til en noget ældre amerikansk roman der er fortalt i *jeg*-form, hvilket nærmest er en forudsætning, hvis man som jeg er interesseret i afsenders subjektive stemme.

Lige efter at Klaus Rifbjergs nyoversættelse af J.D. Sallingers *The Catcher in the Rye* var udkommet i 2004, lavede Per Øhrgaard en opgave til *Fagets videnskabsfilosofi* på CBS, hvor de studerende skulle sammenligne nyoversættelsen med Vibeke Cerris gamle oversættelse fra 1953. Som lærer i faget måtte jeg også kaste mig over opgaven, og det jeg derved opdagede, forekom mig at være så spændende at jeg måtte grave mig lidt dybere ned i det. Resultatet af dette gravearbejde kan man læse nedenfor.

8. Forhistorien til romanen

The catcher in the rye udkom i 1951 i Amerika og blev hurtigt berygtet for sit ret åbenmundede sprog og for sine sex-scener. Bogen handler om den 16-årige Holden Caulfield der bliver smidt ud fra endnu en privatskole og absolut ikke har lyst til at overbringe forældrene denne nyhed. I stedet tager han til New York og er der 48 timer, inden han forlader byen og lader sig indlægge på en psykiatrisk klinik. Herfra

fortæller han – nu som 17-årig − sin historie i førsteperson. Bogen var egentlig beregnet for det voksne publikum, men blev hurtig ungdommens bog nr. 1 – lidt ligesom Klaus Rifbjergs egen *Den kroniske uskyld* fra 1958 i sin tid blev et stort gymnasie-hit. Sallingers værk i sig selv minder dog ikke så meget om denne bog, men har større lighedspunkter med Leif Panduros *Rend mig i traditionerne*.

Under overskriften *Den forbandede fanger* anmeldte Ulf Joel Jensen Rifbjergs nyoversættelse *Griberen i rugen* og sammenligner den her med Cerris *Forbandede ungdom* (Sentura 16.08.04). Først konstaterer han at der reelt set ikke er sket det store, selv om "vi er blevet dus med Holden Caulfield". Men − skriver han lidt senere − er det nu ikke uvæsentligt for "hele bogens intime stemning, fordi læseren konstant bliver tiltalt af Holden Caulfields fortællerstemme". Lad os prøve at konfrontere de to oversættelser for at se om de skulle adskille sig fra hinanden på andre afgørende punkter. For at kunne gøre dette må vi have originalen også. Jeg har ganske enkelt valgt de første 6-7 linjer af romanen, fordi vi egentlig ikke behøver mere – bare på dette korte stykke finder vi 5-6 markante forskelle der alle peger i samme retning (de er markeret med fed i de to oversættelser som er angivet nedenfor). Som det gerne skulle fremgå med al tydelighed, så begrænser forskellene sig ikke til *Des* og *dus* – der er mange andre. Spørgsmålet er om det er muligt at få forskellene bragt på en fælles formel.

J.D. Salinger's "The Catcher in the Rye"

If you really want to hear about it, …, and what my **lousy** childhood was like,…, but I don't **feel like** going into it. [……]. **They are nice and all** – I'm not saying that – but they are also touchy **as hell**. **Besides**, **I'm not going to tell you** my whole goddam autobiography or anything.

Cerris oversættelse fra 1953

Hvis De virkelig gider at høre om det, … og hvordan min **stakkels, elendige** barndom var, …, men jeg har **ærligt talt** ikke spor lyst til at ribbe op i det. [……]. De er **skam** flinke nok – det er ikke det – men de er **meget** prikne. **Forøvrigt** er det slet ikke min mening at **servere** min livshistorie eller noget i den retning.

Rifbjergs oversættelse fra 2004

Hvis du virkelig vil høre om det, …, og hvordan min **rædsels-fulde** barndom var, …, men **hvis sandheden skal frem**, så er det ikke noget, jeg har lyst til at beskæftige mig med. [……]. De er **Ø** flinke nok og sådan, det er ikke det, jeg mener, men de er altså følsomme **ad h. til**. **I øvrigt** har jeg ikke tænkt mig at **kaste mig ud i** en selvbiografi eller noget i den retning.

9. Analysen af de to oversættelser

Da en dansk oversætter mere eller mindre er tvunget til at tale med den subjektive bistemme, dvs. den private stemme, i forbindelse med en *jeg*-fortælling, er han eller hun altså også tvunget til at vælge mellem første-, anden- og tredjeperson – tre understemmer under den subjektive bistemme.

Allerede i første linje får vi en fornemmelse af den mentale forskel mellem de to oversættere. *Lousy childhood* er gengivet med *stakkels, elendige barndom* i Cerris *Forbandet ungdom*, men med *rædselsfulde barndom* i Rifbjergs *Griberen i rugen*. Hvor *rædselsfuld* helt klart fortæller hvordan fortælleren selv oplevede det, indeholder *stakkels* derudover en appel til læseren. Rifbjerg er således førstepersonsorienteret, medens Cerri er andenpersons-orienteret. Den samme drejning finder vi allerede i linjen efter, hvor Cerri bruger *ærligt talt* der ganske rigtigt viser at fortælleren bekender sig til udsagnets sandhed på en helt særlig måde, men samtidig netop er en forpligtelse over for modtager – dette sidste moment finder man ikke i Rifbjergs *hvis sandheden skal frem* der blot understreger at fortælleren selv er herre over sine egne ytringer. To linjer senere skriver Rifbjerg *De er flinke nok og sådan*, mens Cerri skriver *De er skam flinke nok*. Begge oversættere drager her en subjektivt-baseret konklusion, men Cerris *skam* inddrager endnu engang læseren – De kunne tro ud fra hvad jeg tidligere har sagt at mine forældre er vanvittige, men det er de nu ikke. Rifbjerg fortsætter med *jeg mener* og *ad helvede til* der ikke har nogen modsvarighed i Cerris oversættelse – måske fordi begge ting udelukkende er førstepersonsorienterede og stærkt ekspressivt for det sidste ords vedkommende. I næstsidste linje finder vi *Besides* oversat med *Forøvrigt* og *I øvrigt. Besides* er et såkaldt parentetisk adverbial

der helt klart bøjes i første-, anden- og tredjeperson i dansk: *i øvrigt, for øvrigt* og *for resten*. Hvor *i øvrigt* blot siger at fortælleren finder det relevant at nævne, viser *for øvrigt* at fortælleren samtidig mener at det vil være direkte relevant for læseren – det er faktisk derfor han siger det (sml. *For øvrigt havde du ret* med *I øvrigt havde du ret*). Den sidste forskel er lige så klar som de andre: ved at bruge *servere min livshistorie* viser Cerri at hun har læseren i tankerne – det kan næsten ikke siges tydligere. På samme måde viser Rifbjerg at han absolut ikke har tænkt sig at inddrage læseren: *I øvrigt har jeg ikke tænkt mig at kaste mig ud i en selvbibografi*. Igen ser vi den evige fokuseren på fortælleren eller afsender selv.

Jeg kunne have fortsat gennemgangen, men de 5-6 markante forskelle mellem Cerris og Rifbjergs oversættelse af *The Catcher in the Rye* er nok til at vise at forskellene hver eneste gang peger i samme entydige retning. Cerris oversættelse er direkte henvendt til læseren – den er andenpersonsorienteret, selv om den samtidig er subjektiv (og også selv om hun er Des med læseren). Rifbjergs oversættelse mangler dette, men accentuerer til gengæld det ekspressive element (også selv om han er Dus med læseren), hvorved oversættelsen bliver førstepersonsorienteret i al sin subjektivitet. Den danske oversætter måtte træffe et valg, fordi dansk skelner mellem tre understemmer inden for den subjektive bistemme. Det overraskende er således ikke at der er truffet forskellige valg – Rifbjerg er selv forfatter og med sit valg af strategi understreger han "her-kommer-jeg", mens Cerri var oversætter ene og alene, og formentlig ikke brød sig om at tone teksten med sig selv. Det overraskende og interessante ligger i at valget af understemme rammer alle sprogets planer. Valget er egentligt grammatisk og viser sig i hvert fald ved valg af forskellige partikler der netop markerer den subjektive bistemme som er den private stemme i dansk. Men valget har andre konsekvenser: der vælges forskellige adjektiver, forskellige verber og forskellige syntaktiske konstruktioner og resultatet er at hele teksten bliver første- eller andenpersonsorienteret. Dette er en vigtig pointe som man godt kan tænke lidt over. Måske kunne man med fordel applicere denne tankegang på litterær analyse af dansk skønlitteratur eller på kønssprog for nu at tage to oplagte områder.

10. Konklusion

Jeg har netop forsøgt at vise at selv om det danske verbum ikke personbøjes, er dette ikke ensbetydende med at dansk ikke kender til bøjning. Dansk bøjer ytringen, fx *Han er nok/vel/vist rejst til Århus*, og afsender er tvunget til at vælge mellem første-, anden- og tredjeperson – og der er ikke en fjerde eller femte mulighed – hver eneste gang han eller hun skal sige noget. Som et modtager-orienteret sprog taler dansk i informationer, men for at få en information skal man først verbalisere sin egen oplevelse og så at sige i luften oversætte den til en information ved at sammenligne sin egen oplevelse af en situation med modtagers – er der sammenfald, er der tale om gammel information, er der ikke, er der tale om ny information. Verbaliseringen af egen oplevelse er en obligatorisk del af input-grammatikken, mens informationen der fremkommer af den omtalte sammenligning, hører til output-grammatikken. Det er netop i input-grammatikken at vi finder skellet mellem de tre personer. Afsender skal finde ud af om han vil tale med sin offentlige stemme, kaldet den objektive hovedstemme i dansk, eller med sin private stemme, kaldet den subjektive bistemme i dansk. Når han har truffet det valg, står han over for et yderligere valg. Vælger han at tale med sin private stemme, skal han vælge om han vil være orienteret mod førsteperson (fx *nok*), andenperson (fx *vel*) eller tredjeperson (fx *vist*). Dette valg er netop afsenders eget valg og siger derfor lige så meget om afsender selv som om det danske sprog. Det vigtige i denne forbindelse er dog at valget rammer hele sproget, hvorved vi med rette kan sige at en tekst enten er førsteperson-, andenperson- eller tredjeperson-orienteret. Dette valg findes ikke i engelsk, hvilket således er en af de helt markante forskelle mellem de to modtager-orienterede og på andre områder meget identiske sprog.

Primær litteratur

Sallinger, J.D. (1951) *The Catcher in the Rye*. Little, Brown and Company.
Cerri, Vibeke (1953) *Forbandet ungdom*. Gyldendal.
Rifbjerg, Klaus (2004) *Griberen i rugen*. Gyldendal.

Sekundær litteratur

Bühler, Karl (1934) *Sprachtheorie. Die darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.

Chomsky, Noam (1957) *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.

Durst-Andersen, Per (2004) Første-, anden- og tredjepersonsadverbialer i russisk: Tre konkurrerende stemmer. *Sproglig polyfoni* [=Arbejdspapirer 1], udg. af Nina Møller Andersen & Rita Therkelsen. Roskilde: Roskilde Universitetscenters Trykkeri:17-35.

(2007a) Det danske sprogs mange stemmer. *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine.* Rita Therkelsen et al. (eds.). Århus: Aarhus Universitetsforlag:163-180.

(2007b) Dansk og engelsk i kontrast. *Ved lejlighed.* Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af hans 70 års fødselsdag. København: Dansk Sprognævn:31-49.

(2008) The two aspectual systems in French. *L'Énonciation dans tous ses états* (Mélanges offerts à Henning Nølke à l'occasion de ses soixante ans). M-B. Mosegaard Hansen et Merete Birkelund (eds.). Bern: Peter Lang:473-494.

(2011a) *Linguistic supertypes. A cognitive-semiotic theory of human communication*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

(2011b) Grammatikkens tre ansigter – input, output og intake. *Ny Forskning i Grammatik* 14. Per Durst-Andersen og Henrik Høeg Müller (red.). Odense: Odense Universitetsforlag:xx-xx.

Hansen, Erik (1974) Bestemt og ubestemt sætning. *Nydanske Studier VIII.*

Krylova, E.B. (2004) *Semantika i funkcii datskix modal'nyx častic vel, nok i vist*. Moskva: MGU.

(2009) Funcional'naja semantika grammatizovannyx ustojčivyx sočetanij s modal'nymi glagolami kunne, måtte i skulle v sopastavlenii s modal'nymi casticami nok, vel i vist v datskom jazyke. *vestnik moskovskogo universiteta* 2:102-107.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Om hævning af [ɛ] foran [ŋ]; hvilken slags lydforandring?

Frans Gregersen
Københavns Universitet

Resume
I Projekt Bysociolingvistiks sociofonetiske undersøgelse (Holmberg et al. 1991) optræder en variabel som var ny dengang (hvilket bare betyder at den ikke er med i Brink og Lund 1975), nemlig hævning af [ɛ] til [e] foran den velære nasal i ord som "penge", "tænke" og "engelsk". I Holmberg et al. 1991 karakteriseres variablen netop som ny og i en uklar overgangsfase hvor der er tale om stilistiske forskelle og aldersforskelle som går på kryds og tværs. I forbindelse med genoptagelserne af de informanter som var med i det gamle projekt bysociolingvistik i 2006-07 har vi fået mulighed for at undersøge om der i løbet af 20 år har dannet sig et tydeligere billede. I relationen mellem gamle og ny optagelser fremkommer et kompliceret billede hvor køn, klasse og generation indgår i forskellige forbindelser: De unge middelklassemænd har i 1987 helt op til 74 % af den hævede variant, dvs. den synes på vej mod at blive kategorisk. Men 20 år senere har de samme, nu altså 20 år ældre, middelklassemænd væsentlig færre, nemlig i gennemsnit 62 %. Det ser således ud til at der ikke uden videre er tale om en ny og kraftig (*new and vigorous* i Labovs terminologi) lydforandring, men alligevel er antallet af hævede varianter påfaldende stort også i de nye optagelser. Hertil kommer så at både Finn Køster og Karen Margrethe Pedersen har peget på at der måske netop IKKE er tale om en ny variant, men en gammelkendt. I foredraget vil det blive diskuteret hvornår man kan være sikker på at man finder variation som svinger i intensitet, men aldrig bliver til egentlig forandring (såkaldt *stable variation*) og hvornår man kan forudsige at et variationsmønster vil føre til en egentlig kategorisk forandring.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Individet i sproget

Frans Gregersen og Randi Skovbjerg Sørensen
Københavns Universitet

Indledning

Sociolingvistik har fra grundlæggelsen af den Labovianske variationsmetode været en empirisk videnskab. Sprog studeres derfor i interaktion, men i modsætning til pragmatik eller konversationsanalyse er det karakteristisk for sociolingvistik at de interagerende individer er socialt karakteriserede. Sociale karakteristikker sker i form af indplacering i en gruppe, dvs. en gruppe som er defineret ved sociologisk signifikante kategorier, de såkaldte talervariable; social klasse, køn og etnicitet er de almindeligste. Dermed taber individet særtræk og bliver reduceret til at være en repræsentant for en bestemt samling af talervariable. I denne artikel går vi forsøgsvis den anden vej og forsøger at se på individet. Vi er begge både sociolingvister og sprogpsykologer og vil gerne bidrage til at balancen mellem det individuelle, sprogpsykologisk interessante, og det typiske, sociolingvistisk centrale, bliver tippet lidt mere over mod sprogpsykologien.

Må vi præsentere: Allan K

Allan K er en københavnsk middelklassemand (MK-mand) af etnisk dansk oprindelse. Han var informant i Projekt Bysociolingvistik

(Gregersen og Pedersen 1991) og blev som sådan interviewet første gang af Erik Møller i 1987. Anden gang blev Allan K interviewet af Frans Gregersen i 2006, dvs. næsten 20 år senere. Siden Allan K er født i 1952, var han 35 år første gang han blev optaget og 54 år anden gang.

Allan K er født ind i en opadstigende arbejderklassefamilie. Hans far var udlært smed, men endte som leder, og både Allan K. og hans yngre broder blev akademikere. For så vidt er han mønsterbryder og dermed netop atypisk.

Ud over de to interviews deltager Allan K i en samtale mellem faderen, broderen og Erik Møller optaget i 1987. I det følgende omtales enkeltinterviewet fra 1987 som U1 intv. (undersøgelse 1, interview) mens enkeltinterviewet fra 2006 omtales som U2 intv. Familiesamtalen omtales som U1 grp.

Allan K som individ og som type

Allan K er et individ. Det er vi alle. Han har en bestemt historie: I dette tilfælde adskiller han sig fra nogle af de andre der i undersøgelsen defineres som middelklasse, ved sin arbejderklassebaggrund. Vores tema er om det kan ses i de sproglige variationsmønstre vi finder. Kan vi finde det typiske for hans nuværende status som midaldrende mandlig middelklasse (akademiker) i slutstilling (det var han nemlig allerede i 1987) og/eller kan vi (også) se de særtræk som stammer fra hans særlige historie?

Vi har to sproglige variable som datagrundlag, det såkaldt flade a (Gregersen 2009, 2009a, 2011, Gregersen, Maegaard og Pharao 2009), dvs. en fonetisk variabel, og en leksikalsk semantisk variabel, nemlig kategorien bandeord (Rathje 2010). Vi arbejder med de tre ovenfor nævnte optagelser som råmateriale, men udbygger med en såkaldt diskurskontekstanalyse af optagelserne, dvs. en analyse som klassificerer data i seks dimensioner: samtaletype, interaktion, makrotalehandling, genre, aktivitetstype og udsigelse (se Gregersen, Beck Nielsen og Thøgersen 2009, Gregersen og Barner-Rasmussen 2011, Ag og Skovbjerg Sørensen fthc.). Særlig opmærksomhed vil vi vie genreanalysen – derfor omtales den nærmere nu.

Genreanalysen

Inden for genrer vil vi i artiklen se nærmere på variationer inden for følgende seks typer:

- *Narrativer* (Gna) er karakteriseret ved at de handler om et selvoplevet handlingsforløb der fortælles kronologisk, fremstilles som fortælleværdigt og ledsages af en evaluering.
- *Specifikke redegørelser* (Gsr) omfatter redegørelser for et selvoplevet, konkret forløb.
- *Generelle redegørelser* (Ggr) er beskrivelser af genkommende begivenheder eller rutiner.

Disse tre genrer dækker tilsammen hvad der kan betegnes som det *narrative felt*.

- *Soap Box* (Gsb) består af ét eller flere "politiske" udsagn som fremføres som et alment synspunkt.
- *Sladder og nedsættende omtale* (Gsl) er karakteriseret ved at ét eller flere træk ved en person eller gruppe beskrives og tillægges en negativ vurdering.
- *Refleksion* (Gre) dækker tale om begivenheder der har påvirket talerens liv, ledsaget af en evaluering af begivenhedens betydning.

Ikke alt i en optagelse kan placeres i en genre. Genreplacering finder kun sted når en passage opfylder kriterierne ovenfor. Der er derfor et skel mellem det der findes i en genre og så de passager der er udenfor. De sidste er de fleste.

Det såkaldt flade a

Allan K er som nævnt middelklassemand. Hvordan ser middelklassemændenes mønster ud for den fonetiske variabel AN, det flade a? Det fremgår af Diagram 1.

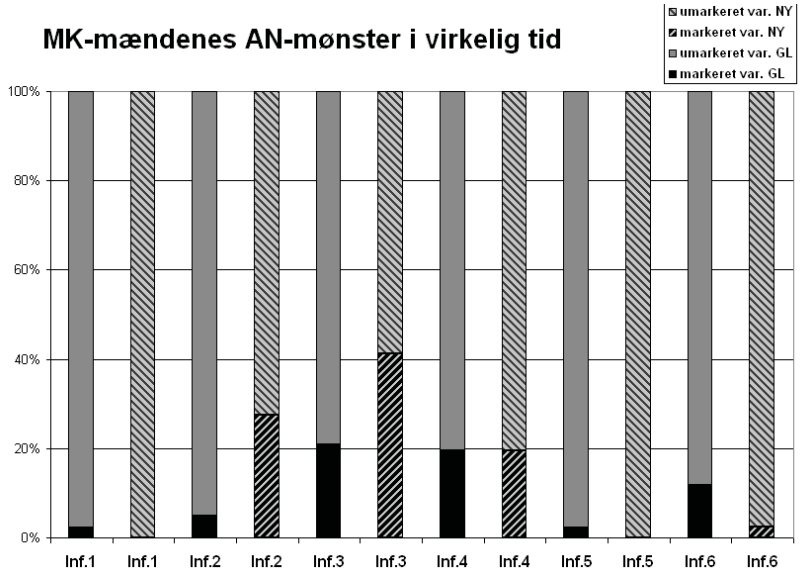

Diagram 1: De 6 informanter som tilhører gruppen af MK-mænd i de to optagelser (U1 (GL) og U2 (NY). Allan K er informant nr. 3, hans broder informant nr. 2. Det flade a er den såkaldt 'markerede variant' i forhold til den 'umarkerede' mere åbne.

Dette er et billede af en heterogen gruppe. Tre mønstre er tydelige: Informanterne nr. 1, 5 og 6 har ikke mange flade a'er i U1 og så godt som ingen (1 og 5 har slet ingen) i U2. Informant nr. 4 har nøjagtig lige stor andel af flade a'er nemlig ca. 20 % (temmelig mange faktisk) i U1 og U2. Det tredie mønster er de to brødres. Både Allan K og hans broder har pænt store stigninger i virkelig tid, dvs. de har i modsætning til resten af gruppen relativt *flere* flade a'er i U2 end i U1. Men de er ikke ens, for i U1 har den yngste broder (informant 2) ikke videre mange flade a'er, men det har Allan K. Han har relativt flest flade a-kvaliteter i U1, men han har suverænt flest i U2. Han adskiller sig således ikke bare fra gruppen, men også fra sin broder, så en simpel læggen vægt på brødrenes baggrund i en arbejderklassefamilie giver ikke nogen forklaring. Et endnu mere udfordrende spørgsmål er hvorfor baggrunden ikke skulle slå igennem i U1 (Gregersen 2009:99f)? Hvis det var faderens indflydelse der viste sig i de relativt mange flade a'er, hvorfor skulle det så stige med årene?

Og hvordan så med genrerne?

I et forsøg på at komme nærmere på hvad der adskiller Allan K fra de andre MK-mænd, har vi udnyttet at netop Allan K er med i det såkaldt eksplorative korpus. Dette delkorpus af Sprogforandringscentrets efterhånden ganske omfattende korpus af optagelser som er annoteret i diskurskontekstuel, grammatisk og fonetisk henseende, består af 20 optagelser som er udvalgt så variationen inden for det større korpus mht. samtaletyper og feltmetoder dækkes bedst muligt. Samtidig er det eksplorative korpus variantsat i fonetisk henseende (bl.a. netop mht. det flade a (AN-variablen)) fra optagelsens begyndelse til den slutter. Det betyder at samtlige korte (a)-lyd foran alveolær konsonant og nul er aflyttet af to uafhængige aflyttere og derpå efterhørt, hvor disse var uenige, af en tredje. Resultatet er at vi for Allan K's vedkommende har mulighed for at se sammenhænge mellem fx genre og brug af AN-variablens to muligheder, det flade og det lidt åbnere ('normale') korte a, i løbet af de to længere samtaler, U1 intv. og U2 intv., og i U1 grp.

Resultatet fremgår af tabellerne 1-3. I disse tabeller er genrerne forkortet som det fremgår af afsnittet ovenfor. Søjletitlen 'fladt (a) %' angiver antallet af flade a'er som en procentdel af samtlige mulige inden for de passager som er blevet kategoriseret som tilhørende den pågældende genre. Kolonnen med N angiver antallet af aflyttede (a)'er:

Genre	fladt (a) %	N
Gna	42 %	26
Ggr	8 %	34
Gsr	30 %	53
Gsb	44 %	23
Gsl	33 %	3
Gre	44 %	9
I Genre	30 %	148
Uden for G	28 %	458
TOTAL	*29 %*	***606***

Tabel 1. Allan K's brug af flade a'er i de forskellige genrer i U1 intv. og i passager som ikke tilhører nogen genre.

Genre	fladt (a) %	N
Gna	26 %	118
Ggr	20 %	25
Gsr	23 %	13
Gsb	23 %	31
Gsl	24 %	33
I Genre	25 %	220
Uden for G	26 %	272
TOTAL	*25 %*	***492***

Tabel 2. Allan K's brug af flade a'er i de forskellige genrer i U1 grp. og i passager som ikke tilhører nogen genre.

Genre	fladt (a) %	N
Gna	30 %	54
Ggr	40 %	70
Gsr	31 %	35
Gsb	33 %	42
Gre	31 %	13
I Genre	34 %	214
Uden for G	28 %	593
TOTAL	*29 %*	***807***

Tabel 3. Allan K's brug af flade a'er i de forskellige genrer i U2 intv. og i passager som ikke tilhører nogen genre.

Det fremgår af tabel 2 at gruppesamtalen viser et forbløffende jævnt mønster. Der er ingen forskel på de forskellige genrers andel af flade a'er, hvilket kunne bekræfte den ide der har været bærende for den Thelander-Gumperzske feltmetode (jf. Gregersen 2009b:11) at et flertal af velkendte samtalepartnere 'holder fast' på informanten så han eller hun taler 'som han (eller hun) plejer' – også selv om der er en feltarbejder til stede under optagelsen. I den forstand er gruppesamtalen et værdifuldt korrektiv til de sociolingvistiske interviews som vi ser resultater fra i tabellerne 1 og 3.

Samtidig er det jo ikke sådan at samtaleformen i sociolingvistiske interviews er ukendt eller for den sags skyld sjælden; vi deltager ganske ofte i samtaler med andre end vores nærmeste. På den baggrund er genrespredningen i Tabellerne 1 og 3 interessant. Særlig er tallene for Generel redegørelse (Ggr) bemærkelsesværdige. I Tabel 1 er andelen af flade a'er ekstremt lav i Ggr, både i forhold til det narrative felt (som således ikke udgør en enhed) og i forhold til alle andre passager, hvad enten disse tilhører andre genrer eller ligger uden for. Og bemærk at det ikke er fordi der er påfaldende få a'er i netop denne genre i netop dette interview; det fremgår af antalsangivelsen i sidste kolonne.

Men i Tabel 3, 19 år senere, er andelen af flade a'er *højere* i Ggr end i resten af det narrative felt og i alle andre passager i øvrigt hvad enten de er inden for eller uden for en genre. Der er med andre ord sket en højsignifikant udvikling af forholdet mellem flade a'er og Ggr i Allan K's livstid. Er det et faktum om ham eller er det generelt? Vi kan sammenligne med tallene for hele den generation af informanter fra København som Allan K tilhører, jf. Tabel 4.

	NARRATIVER		***GENEREL REDEGØRELSE***		***SPECIFIK REDEGØRELSE***		***UDEN FOR GENRER***
datasæt	**fladt (a)%**	N	**fladt (a) %**	N	**fladt (a)%**	N	**fladt (a) %**
Bysoc 1 U1	4 %	57	10 %	128	10 %	161	9 %
Bysoc 1 U2	12 %	41	10 %	123	11 %	106	9 %

Tabel 4. Andelen af flade a'er i de tre genrer der tilhører det narrative felt for alle informanter fra generation 1 i København (Bysoc 1), den generation Allan K tilhører. Både U1 og U2.

Det fremgår af Tabel 4 at dette er noget der er helt specielt for Allan K. Ikke alene er andelen af flade a'er generelt set væsentlig lavere, der er samtidig nøjagtig den samme andel af flade a'er i U1 og U2. Hvis vi skal nærme os en forklaring, skal vi derfor afklare hvilken status Ggr har i de to interviews Allan K deltager i, og sammenholde det med eventuelle ændringer i hans anvendelse af netop denne genre uden for samtaler af typen sociolingvistiske interviews. En mulighed er at se på om Ggr kunne være opfattet som en didaktisk genre. Hvis det

er tilfældet, skulle skiftet i Ggr kunne knyttes sammen med forskelle i opfattelsen af lærergerningen i 1987 og 2006. Eller måske har Allan K's opfattelse af selve genren Ggr ændret sig?

Det må stå som hypoteser til de videre undersøgelser. I mellemtiden kan vi gå til den anden udvalgte (type af) variabel. Bandeord.

Bandeord som leksikalsk semantisk variabel

Et karakteristisk træk ved vores informant, Allan K, er at han bander meget. Interessant er det at der kan ses et mønster i hvornår han typisk bander, i forhold til interviewtype, de introducerede genrer samt interaktionsstrukturer.

I enkeltinterviewet fra 1987 bander Allan K væsentligt mindre end i interviewet fra 2006; i 1987 er 0,87 % af informantens ord bandeord, i 2006 er det 1,19 %. Til gengæld bander han næsten lige så meget i gruppeinterviewet fra 1987 som han gør i 2006, nemlig 1,13 %.

I alle tre optagelser er det primært *sgu* han bruger, men også *fanden* og *fandeme* er forholdsvis frekvente. Desuden forekommer *edderhuggeme*, *eddermame*, *fandenedeme*, *fandmer* (3 gange og kun i U2 intv), *guddødeme*, *kraftedeme*, *satan* og *sateme* enkelte gange. Også *fuck* bruger han en enkelt gang i enkeltinterviewet fra 2006, men kun i sin omtale af de unges sprog; dermed afviger han altså ikke fra det man kunne forvente ud fra Rathjes (2010:152) undersøgelser som viser at det alene er de unge generationer der siger *fuck*. I det hele taget er der ikke stor variation i Allan K's brug af bandeord – i 2006 er det stadig *sgu* og *fanden* han siger – ligesom det var i 1987!

I forhold til interviewtype er det bemærkelsesværdigt at Allan K bruger signifikant færre bandeord i det første kvarter af interviewet end i det andet kvarter. I gruppesamtalen, hvor informanten kender de tilstedeværende rigtig godt (med undtagelse af intervieweren), er der derimod ingen væsentlig stigning i antallet af bandeord fra det første til det andet kvarter af samtalen. Det understøtter et af resultaterne af (a)-analysen. Gruppesamtalen forløber anderledes og kan formentlig kategoriseres som en helt anden samtaletype, eller *speech event*, end de to interviews.

Samtaleparterne må tilskrives betydning: Når Allan K er i selskab med nogen han kender rigtig godt, holder han ikke bandeordene tilbage; til gengæld holder han igen i begyndelsen af en samtale når han ikke kender samtalepartneren på forhånd. Det synes ikke urimeligt at antage at Allan K reducerer sit "bandeordsforbrug" i situationer hvor han føler han skal være høflig, men når han først er inde i en samtale, lader det til at have mindre at sige hvem han taler med. Dog har emnet betydning som vi skal se i det følgende.

Der er forskel mellem genrerne mht. andel af bandeord. I diagram 2 kan man se hvor stor en andel af de forskellige genrer han bander i. Eksempelvis bander Allan K én eller flere gange i samtlige de narrativer han leverer i enkeltinterviewet fra 1987, men kun i 85 % af narrativerne i gruppesamtalen fra samme år. Det fremgår også at når der er refleksion i en optagelse, så er der også mindst ét bandeord i passagen.

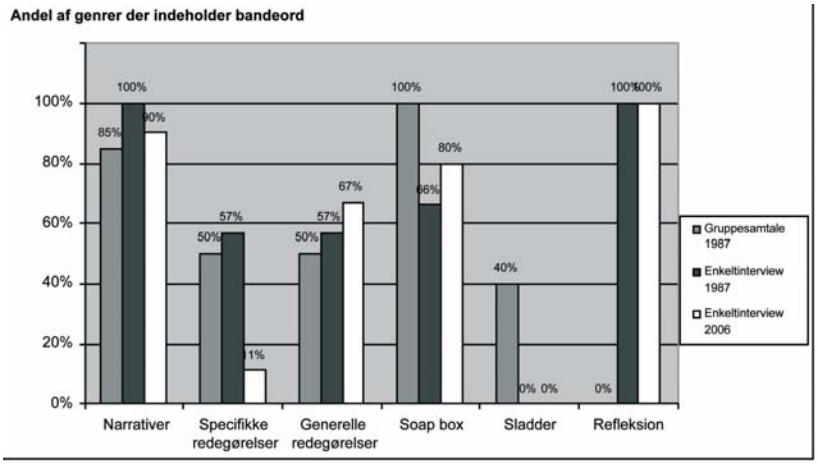

Diagram 2: Andelen af genrer med mindst ét bandeord i de tre optagelser.

Diagram 2 viser endvidere noget om det narrative felt. Allan K bander i væsentlig færre af de specifikke og generelle redegørelser end i narrativer; især ligger de specifikke redegørelser fra interviewet fra 2006 meget lavt. Det fremgår også at informanten hyppigt bruger bandeord når han ytrer holdninger (*soap box*) hvorimod bandeord ikke

er typisk for hans kategori 'sladder eller nedsættende omtale', som dog også kun forekommer i gruppesamtalen hvor han deler omgangskreds med dem han snakker med.

I diskurskontekstanalysen indgår en analyse af de *interaktionsstrukturer* som anvendes i optagelserne. Af disse interaktionsstrukturer er særligt 'monologer' og 'passager uden styring' interessante. 'Monologer' er kendetegnet ved at taleren styrer, og evt. også selv tager initiativ til hvad der tales om, og siger mindst 100 ord uden at andre har indflydelse på talens retning og indhold. 'Passager uden styring' er derimod kendetegnet ved at ingen af talerne styrer væsentlig mere end den anden, men derimod samarbejder om et fælles fokus i mindst tre turpar.

I diagram 3 kan man se hvor stor en andel af de passager der rubriceres under de forskellige interaktionsstrukturer Allan K bander i. Fx fremgår det at af alle Allan K's monologer i gruppesamtalen fra 1987 bander han én eller flere gange i 90 % hvorimod han kun bander i 68 % af passager uden styring. Her er der åbenbart tale om en forskel i virkelig tid, for de to optagelser fra 1987 adskiller sig fundamentalt fra den fra 2006 hvor forskellen er minimal. Til gengæld bander Allan K mere i 2006.

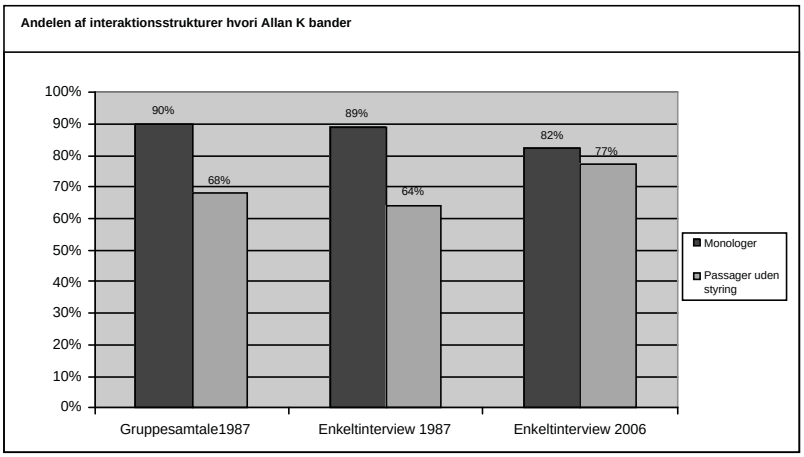

Diagram 3: Andelen af interaktionsstrukturer med mindst ét bandeord i de tre optagelser.

Vi har også i diskurskontekstanalysen taget stilling til om der er skift i *udsigelse*. Ved at optælle hvor hyppigt det forekommer at Allan K skifter udsigelse når han bander, kan det afgøres om han typisk bander når han citerer eller imiterer andre, og dermed altså tilskriver andre de bandeord han bruger[1]: I gruppesamtalen fra 1987 er der 96 udsigelsesskift hvoraf der bandes i 12,5 %. I enkeltinterviewet fra samme år er der bandeord i 19,5 % af de 87 udsigelsesskift. Og i 2006 inkluderer 30,4 % af de 56 udsigelsesskift bandeord; det skal bemærkes at der som nævnt generelt bruges flere bandeord i dette interview. Det lader altså ikke til at være tilfældet at Allan K bander mere når han citerer eller imiterer andre – tværtimod. Langt de fleste bandeord står for Allan K's egen regning.

Allan K's sprogbrug lever op til det forventede – næsten

Flere undersøgelser viser at mænd bander mere end kvinder (jf. Rathje 2010). Allan K er født i 1952. I det nyeste interview (fra 2006) må han dermed betegnes som 'midaldrende'. Flere undersøgelser afkræfter fordommen om at unge skulle bande mere end midaldrende og ældre. Til gengæld viser undersøgelserne at unge og ældre typisk bruger forskellige bandeord. Fx siger Allan K som nævnt kun *fuck* en enkelt gang, og her er det med eksplicit henvisning til de unges sprogbrug. Således er dette ord ikke en del af Allan K's eget ordforråd.

Rathjes undersøgelse (2010) er bygget på generationsbegrebet. Der indgår tre generationer: unge, midaldrende og ældre. Rathjes (2010:153ff) undersøgelse viser at midaldrende bander mere når de taler med jævnaldrende, og særlig når de taler med unge, end når de taler med ældre. Allan K taler ikke i nogen af interviewene med en feltarbejder fra en ældre generation. Han er nogenlunde jævnaldrende med interviewerne fra både 1987 og 2006 (hhv. seks år ældre og tre år yngre end feltarbejderne). Igen passer resultatet her fuldstændig med Rathjes.

En af de talervariable som karakteriserer Allan K, og som umiddelbart synes at tale imod at han skulle bande så meget som han

[1] Analysen af hvornår der er udsigelsesskift, er baseret på udskriften af interviewet.

faktisk gør, er at han er fra middelklassen og har en videregående uddannelse. Undersøgelser (jf. Rathje 2010:144-145) viser at brug af bandeord er mest udbredt blandt folk fra en lav socialklasse og med et lavt uddannelsesniveau. Allan K afviger altså her fra det forventede. Forklaringen kunne jo være at han kommer fra et arbejderklassehjem og derfor i en vis forstand er mønsterbryder. Måske identificerer han sig snarere med arbejderklassen end med folk i middelklassen? Man kan ikke vide om han er bevidst om at hans sprogbrug minder mere om arbejderklassens end middelklassens, men det at han holder igen med bandeordene i begyndelsen af en samtale med en fremmed, kunne tyde på at han, bevidst eller ubevidst, kan kontrollere sit bandeordsforbrug, så det tilpasses situationsdefinitionen. Det kunne fx være interessant at undersøge hvordan Allan K taler i forskellige arbejdsrelaterede situationer. Men det ville være en helt ny undersøgelse – som vi forhåbentlig kan vende tilbage til om nogle år.

Afslutning

Vi har fulgt Allan K gennem to sproglige områder, et fonetisk og et semantisk. Ingen af de to prøveboringer foregiver at resultere i andet end en håndfuld materiale til den mosaik som et sociolingvistisk portræt altid må være. Det afgørende er at det ikke alene er de klassiske sociologiske karakteristika, talervariablene, der afgør hvordan individer taler. Hvert individ har sit eget mønster som kan følge, eller afvige fra, det forventede ud fra de talervariable der nok karakteriserer, men altså ikke udtømmer det.

Litteratur

Ag, Astrid & Randi Skovbjerg Sørensen (2011) uden titel, ms om diskurs-kontekstanalyse og generationsforskelle, Forthcoming.

Gregersen, Frans (2009) To brødre – to søstre. *I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*. Hovmark, Sletten og Gudiksen (red.). København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet:87-102.

(2009a) Hvad ved vi – om det såkaldt "flade" a? *Sprogvidenskab i glimt. 70 tekster om sprog i teori og praksis*. Farø, Holsting, Larsen, Mogensen og Vinther (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag:17-25.
(2009b) The Data and Design of the LANCHART Study. *Acta Linguistica Hafniensia* 41:3-29.

Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen (red.) (1991) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics.* Part one. (Institut for dansk Dialektforsknings publikationer, Serie A nr.30). København: C.A.Reitzel.

Gregersen, Frans, Søren Beck Nielsen og Jacob Thøgersen (2009) Stepping into the same river twice: on the discourse context analysis in the LANCHART project. *Acta Linguistica Hafniensia* 41:30-63.

Gregersen, Frans, Marie Maegaard og Nicolai Pharao (2009) The long and short of (æ)- variation in Danish – a panel study of short (æ)-variants in Danish in real time. *Acta Linguistica Hafniensia* 41:64-82.

Gregersen, Frans og Michael Barner-Rasmussen (2011) The Logic of comparability: On genres and phonetic variation in a project on language change in real time. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 7/1:7-36.

Holmberg, Henrik (1991) The sociophonetics of some vowel variables in Copenhagen Speech. Gregersen and Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics.* Part one. (Institut for dansk Dialektforsknings publikationer, Serie A nr.30). København: C.A.Reitzel:107-239.

Rathje, Marianne (2010) *Generationssprog. Dansk Sprognævns skrifter 43*. København: Dansk Sprognævn.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Tunge led i forfelt og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik

Magnus G.T. Hamann, Simon Bierring Lange og Karen Kiil Brøcker
Aarhus Universitet

Udvidet resume

1. Introduktion

Denne undersøgelse er blevet til i forbindelse med et projekt på Afdeling for Lingivistik på Aarhus Universitet søsat af Jakob Steensig. Projektet hedder DanTIN (Danish talk-in-interaction) og har dansk talesprog som fokus. Det er målet med projektet at udarbejde en talesprogsbaseret grammatik. Talesprogets regler adskiller sig på mange punkter fra skriftsprogets regler. Alligevel behandles dansk grammatik som ét fænomen med skriftsproget som model (for en grundig gennemgang af denne problemstilling, se Linell 2005). Denne undersøgelse behandler et område, hvor der gælder forskellige grammatiske regler for skriftsproget hhv. talesproget. I både tale- og skriftsproget kan sprogbrugere trække elementer, de ønsker at tage udgangspunkt i, frem forrest i sætningen. Det er også muligt at indskyde en kopi af et tungt led mellem selve leddet og resten af sætningen (Christensen & Christensen 2005). I skriftsproget er det mest almindeligt, at tunge led forekommer i forfeltet uden kopi. I talesprog forekommer der imidlertid hyppigt en kopi i forfeltet, mens det tunge led står i ekstraposition. Denne undersøgelses hypotese er, at "tunge led kun forekommer i forfelt i dansk samtalesprog i særlige situationer". Tunge led blev i undersøgelsen defineret som "alle syntagmer, der er større end pronominer og småadverbier."

Undersøgelsen baserer sig på en syntaktisk distributionsanalyse, der er foretaget på baggrund af et samtalesprogskorpus på 452 eksempler på tunge led i forfelt og ekstraposition. Resultaterne fra denne undersøgelse støtter hypotesen om, at tunge led kun i særlige situationer forekommer i selve forfeltet i dansk talesprog. Dette underbygges af tre observationer:

1) alle typer af led kan stå i ekstraposition med en kopi i forfeltet, mens dette ikke gør sig gældende for forfeltet,
2) syntaktisk komplekse led lader til at forekomme overvejende i ekstraposition,
3) for at nominalsyntagmer forekommer direkte i forfeltet, skal de være tidligere nævnt i samtalen, eller givet af den situationelle kontekst.

Undersøgelsen består af en syntaktisk distributionsanalyse samt en analyse af datasættets nominalsyntagmer, der påviser, at informationstunge nominaler optræder i ekstraposition med en kopi i forfeltet i dansk talesprog, medmindre de er tidligere nævnt i samtalen eller er givet ud fra den situationelle kontekst. Dette træk adskiller sig fra den tendens i dansk skriftsprog, hvor informationstunge nominaler normalt vil stå i forfeltet uden kopi.

2. Distributionsanalyse

Vores data bestod af i alt 25 samtaler, som i alt varer 2 timer 57 minutter. Samtalerne varierer på flere aspekter: antallet af deltagere, om de foregår i dagligdags eller institutionelle settings, om de foregår vis-a-vis eller over telefonen, samtaledeltagernes alder, etc. Denne diversitet er med til at styrke datasættet som grundlag for en undersøgelse af talesprogsgrammatik.

Selve analysen bestod i at gennemgå alle sætninger i data, for at kortlægge distributionen af forskellige syntagmer i henholdsvis forfelt og ekstraposition. Langt de fleste forfelter var udfyldt af lette led. Vi

foretog ikke en optælling af, hvor mange sætninger, der havde lette led i forfeltet, men en klart overvejende del af forfelterne var udfyldt af lette led som pronominer eller småadverbier. Et estimat dannet på baggrund af de første syv samtaler er, at tunge led i forfelt eller ekstraposition udgør et sted mellem 5-10 % af det samlede antal sætninger.

Resultatet af vores distributionsanalyse fremgår af figur 1:

Typer af led	**Tungt led i forfelt**	**Tungt led i ekstraposition**
Adverbiel ledsætning	2	85
Genstandsledsætning	1	6
Helsætning		9
Infinitivsyntagme	1	2
Nominalsyntagme	145	140
Præpositions-syntagme	15	16
Adverbium	12	18
Ialt:	**176**	**276**

Figur 1. Antal forekomster af forskellige typer led i forfelt og ekstraposition.

Overordnet kan det noteres, at tunge led generelt hyppigst optræder i ekstraposition med en kopi i forfeltet. Derudover er det tydeligt, at distributionen varierer en del på tværs af syntagmetyper. Helsætninger optræder i data kun i ekstraposition, men er et relativt sjældent led med kun 9 forekomster i alt. Ledsætninger står klart hyppigst i ekstraposition, hvorimod præpositionssyntagmer, infinitivsyntagmer og nominalsyntagmer optræder omtrent lige hyppigt i begge positioner. Figur 2 grupperer syntagmerne mht. deres distribution:

Kun i ekstra-position	**Hyppigst i ekstra-position**	**Omtrent lige hyppigt i begge positioner**	**Hyppigst i forfelt**
Helsætninger	Ledsætninger Adverbier	Præpositionssyntagmer Infinitivsyntagmer Nominalsyntagmer	–

Figur 2. Syntagmernes distribution grupperet efter hyppighed

Overordnet set kan distributionen af tunge led godt passe med hypotesen om, at tunge led kun forekommer i selve forfeltet under bestemte betingelser. Ledsætningssyntagmernes distribution passer godt med hypotesen om, at tunge led kun forekommer i forfelt under specielle betingelser, da disse syntagmer optræder så sjældent i forfeltet i data, at det med rimelighed kan karakteriseres som marginaltilfælde. Derimod passer distributionen af præpositionssyntagmerne, infinitivsyntagmerne og nominalsyntagmerne, samt adverbierne ikke så godt med hypotesen. På grund af relativt få forekomster kunne vi ikke drage konklusioner mht. infinitivsyntagmerne. Præpositionssyntagmernes og adverbiernes distribution så ud til typisk at være betinget af deres tyngde. Simple adverbier var typisk placeret i forfeltet, mens de tungere (mht. antallet af morfemer) præpositionssyntagmer typisk var placeret i ekstraposition. I den videre analyse havde vi specielt fokus på nominalsyntagmernes distribution, da denne gruppe var den klart mest almindelige type syntagme i både forfelt og ekstraposition. De forskellige nominalsyntagmer i vores korpus blev gennemgået, for at afdække systematiske grupperinger syntagmerne imellem. Ligesom de andre syntagmer tenderede nominalsyntagmerne mod at stå i ekstraposition, jo tungere de blev. Ydermere viste syntagmerne en klar gruppering efter to andre faktorer: alle nominalsyntagmer, der stod i forfeltet, havde enten været nævnt tidligere i samtalen, eller fremgik af den situationelle kontekst. Den situationelle kontekst skal her forstås både som elementer, der er til stede i den ekstralingvistiske kontekst, samtalen udfolder sig i, samt referenter, der er blevet aktiveret i

forbindelse med de *scenarier*, forstået som stereotype konfigurationer af aktører og procedurer (Sanford & Garrod 1981), der er aktive i samtalen.

3. Konklusion

Konklusionen på baggrund af data er, at tunge led kun forekommer i særlige tilfælde i forfeltet i dansk talesprog. De særlige tilfælde for nominalsyntagmer er, at de er:

1) tidligere nævnt i samtalen, eller
2) givet af den situationelle kontekst

Derudover lader der til at være en tendens til, at jo tungere et givent led er, jo oftere bliver det placeret i ekstraposition. Videre undersøgelser må forsøge at afdække mere præcist, hvad der betinger valget af konstruktion for sprogbrugerne mht. andre syntagmetyper end nominalsyntagmerne.

Litteratur

Christensen, R.Z. & L. Christensen (2005) *Dansk grammatik*. Odense: Syddansk universitetsforlag.

Linell, Per (2005) *The written language bias in linguistics: its nature, origins and transformations*. New York: Routledge.

Sanford, A.J. & S.C. Garrod (1981) *Understanding written language: Explorations of comprehension beyond the sentence*. Chichester, England: John Wiley and Sons.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Hvad er det nu det hedder?
– Dementes sprog i et syntaktisk, semantisk og pragmatisk perspektiv

Simone Haréll og Mette Vinum Jensen
Stud. ved Aarhus Universitet

Til vores foredrag ved MUDS konferencen i oktober introducerede vi et forskningsprojekt om dementes sprog. Denne artikel vil vi bruge til at uddybe de resultater, vi kom frem til. Vores projekt var et pilotprojekt, og med dette vil vi gerne give et indblik i, hvor spændende, givende og ikke mindst vigtigt det er at arbejde med netop dette emne, der efter vores orientering ikke er særlig godt belyst. Motivationen bag projektet var styret af vores interesse for sprogvidenskab, og sprogvidenskabens mulighed for at vise kognitive resultater. Mens vi skrev opgaven, arbejdede vi begge to på plejehjem, og vi oplevede talrige situationer med eksempler på dårlig eller mislykket kommunikation mellem demente og deres pårørende, deres plejere og deres medbeboere. Så med et spinkelt håb om at kunne finde frem til en løsning eller lempelse af (og i første omgang nok bare en forståelse for) de sproglige kommunikationsvanskeligheder, der opstår hos demente, satte vi vores spæde skridt i sprogforskningsverdenen …

Formålet med rapporten er, at belyse forskelle mellem demente og ikke-dementes verbale sprog. Dette gør vi ved først at undersøge defekter i den syntaktiske formbevidsthed og derefter at undersøge om evt. manglende formbevidsthed hænger sammen med det sproglige indhold.

Metode

Som grundlag for analysen af dementes syntaks har vi placeret 5 demente kvinder med diagnosen alzheimers sammen og ladet dem snakke med hinanden, så de kan udtrykke lange sætningspassager uden afbrydelser. Datasættet omfatter fire normalsiders transskriberet materiale. Som grundlag for den semantiske del har vi lavet ét langt interview med alzheimerpatienten Jytte. Datasættet hertil omfatter 25 sider (spørgsmål + svar) transskriberet materiale. Det giver selvfølgelig ikke et nøjagtigt billede af dementes sprog, men det viser til gengæld en række tydelige tendenser.[1] Som sammenligningsgrundlag har vi anvendt en ikke-dement kvinde på 82 år. Hendes datasæt består af 1,5 normalsiders transskriberet materiale.

1. Formsprogets tendenser i dementes sprog

Der er især to tendenser i dementes syntaks, der kræver særlig opmærksomhed. Det er de samme tendenser som Elisabeth Hansen (Syntaksen i børnesprog, 1975) finder i børnesprog:

1. Informationsfordelingstendensen, som viser hvor stor mængde information hver helsætning har. Desuden viser en informationsfordelingsanalyse, hvordan det semantiske indhold fordeler sig i sætningsstrukturen (såkaldt opløsningstendens).
2. Centrifugaltendensen, som viser hvordan de syntaktiske elementer placerer sig i helsætningen.

1.1 Helsætningslængde og spredt information

Vores undersøgelse viste, hvordan dementes sætninger udtrykker en simpel sætningsstruktur. For at give et billede på denne tendens, har vi foretaget en systematisk grammatisk feltanalyse af de selvstændige sætningsperioder, og det har vist sig at give en nøjagtig talmæssig beskrivelse af den syntaktiske niveauforskel omkring informationsfordelingen på henholdsvis en dement og en ikke-dement.

[1] I en optimal undersøgelse må man inddrage flere analysepersoner så grundlaget for konklusionen bliver større, og måske kan man med fordel dele dem op alt efter, hvor langt henne de er i deres sygdomsforløb, så man ikke kæmmer alle demente over en kam. For vores undersøgelse viste også, at der var stor forskel på, hvor meget de enkelte analysepersoner ville og kunne sige.

Ved en sætningsfordelingsanalyse kan vi få et indtryk af, hvordan informationer i dementes sprog er opløst og spredt ud over flere syntaktiske dele. Dementes helsætninger er i gennemsnit kortere end ikke-dementes. Den gennemsnitlige helsætningslængde hos demente er 3,97 ord pr. helsætning, hvorimod en ikke-dement har 8,8 ord pr. helsætning.

Dement sætning: Det havde vi ikke. Vi var fattige. Jeg kan ikke huske mere.
Ikke-dement sætning: Og vi fik middag henne i vores forsamlingshus, som også lå i den by, hvor jeg er fra

Ifølge Elisabeth Hansen må et idealt sprog ikke indeholde for mange ord med for mange indlejrede ledsætninger, men heller ikke for mange korte opbremsende sætninger. (Hansen, 1993:34) Ikke-demente gør helsætningerne længere, fordi de for det første bruger flere ledsætninger og for det andet gør sproget kohærent med flere sammenbindende konjunktioner.

Demente formår ikke at beherske lige så komplekse sætningsstrukturer, som den ikke-demente gør. Dermed får den demente sværere ved at kommunikere indholdsrig information.

Ledsætningsforhold

Vi har undersøgt ledsætningskoefficienten[2] hos demente, og den viser, hvordan en semantisk periode er fordelt over syntaktiske enheder. Det er tydeligt, at en ikke-dement behersker større syntaktisk formbevidsthed end de demente analysepersoner. Den ikke-demente formår at anvende ledsætningens komplekse struktur. Det viser sig, at demente taler i små bidder uden ledsætningsstrukturer, og det betyder for sammenhængens skyld, at de bliver nødt til at gentage visse ord og ordforbindelser. Den ikke-dementes sætningsstruktur har en bredere repræsentation af ledsætningstyper og dermed også en mere avanceret sætningskonstruktion, der gør informationsfordelingen mere kompleks. Som regel bruger de demente meget få ledsætninger, og de få

[2] Ledsætningskoefficienten viser forholdet mellem antallet af ledsætninger og helsætninger

der er, er ofte type 1. Informationsfordelingen viser dermed et mønster af syntaktisk niveauforskel på en dement og en ikke-dement. Det er tydeligt, at den stigende opløsningstendens hos demente hænger sammen med deres manglende hukommelse. De kan ikke altid placere det semantiske indhold i de forskellige sætningsfelter, og det skaber en simpel sætningskonstruktion:

Det kan du slet ikke fatte. Det skal i ikke høre om. Det kan i ikke læse alligevel. Det skal man være med til

Det er bemærkelsesværdigt, at den demente i stedet for at lave ledsætningsstruktur, benytter det samme subjekt gennem hele sætningsindholdet. Hun behersker ikke evnen til at introducere nye tekstreferenter (jf. afsnittet om deiksis). I stedet anvender hun pronomenet *det,* som fører tilbage til en hel sætning eller en sætningspassage, og knytter dermed det foregående til det nye.

Konsekvensen af opløsningstendensen hos de demente er, at helsætningerne kommer til at indeholde en mindre informationsmængde. I eksemplet opløses det semantiske indhold i 4 korte syntaktiske enheder, og det medfører, at betydningsindholdet inden for de enkelte helsætninger reduceres for logisk sammenhæng. Der er dermed en tydelig sammenhæng mellem sætningsstrukturens kompleksitet, opløsningstendens, helsætningens længde, ledsætningskoefficient og ledsætningsdybde. Tilsammen danner de et mønster, der viser, at dementes sætningsstruktur i gennemsnit er mere simpel end en ikke-dements sætningsstruktur.

1.2 Centrifugaltendens

Demente har en tendens til at placere de betydningsbærende led i sætningens yderkanter. Det er et udtryk for centrifugaltendensen, der viser en bestemt fordeling af information i sætningens felter. Hos de demente har vi observeret at vægten typisk forskyder sig bagud, hvorfor der opstår tunge slutfelter. Særlig kommer det til udtryk ved, at forfelt og det finitte verbums felt indeholder små og lette led, mens slutfeltet indeholder længere og tungere led. I visse tilfælde ser vi også en forskydning forud. Det vil sige, at der oprettes et ekstrapositioneret forfelt foran forfeltspladsen. Heri er det betydningsmæssigt tunge

led placeret, hvorefter det igen bliver genoptaget på forfeltspladsen, oftest som et pronomen. En sådan bevægelse ud mod sætningens yderkanter gør, at sætningen udtyndes på midten. Centrifugaltendensen modvirker altså sætningens ligevægt. Denne uligevægtighed viste sig også tydeligt, da vi regnede på helsætningsfelters udnyttelsesgrad. De demente udnytter i gennemsnit 4 felter pr. helsætning, mens den ikke-demente i gennemsnit udnytter knap 5 felter pr. helsætning.[3] Da vi betragtede de enkelte sætningsfelter hver for sig, kunne vi ligeledes se, at den ikke-demente var i stand til at inddrage flere af helsætningens felter, end de demente var. Forskellen på de to beregninger ligger særdeles i de dementes manglende udnyttelse af subjekts- og centraladverbialspladsen. Hvor den ikke-demente i halvdelen af sine sætninger benytter sig af centraladverbialer, er tallet hos de demente kun ca. en tredje del. Lidt mindre er forskellen, hvis man betragter subjektspladsen. Det er disse fænomener vi i det følgende vil vi belyse ved at slå ned på de karakteristiske felter i helsætningsskemaet, der er af særlig betydning i en syntaktisk sproganalyse.

Forfelt, Subjekt- og centraladverbialpladsen

Forfeltets udnyttelsesgrad varierer ikke så meget, som vi havde regnet med, fra de demente til den ikke-demente. Udnyttelsesgraden fortæller os derfor ikke noget om den sproglige bevidsthed, men det gør indholdet deraf derimod.

Et varierende indhold i forfeltet vil bidrage til, at man undgår ensartede sætninger. Ved hjælp af forfeltet kan man nemlig fremhæve og modstille led, skabe overgange og antyde sammenhænge. Dette giver udslag i, at svage sprogbrugere ofte kun benytter forfeltets variationsmuligheder meget lidt. (Hansen, 1973:85-91) Det er også tilfældet hos de demente. Forfeltet består hos dem i knap 70 % af

[3] vi har brugt følgende helsætningsskema efter Diderichsen med 7 felter:

K	F	v	N	a	V	N+A
konjunktion	Forfelt	finit verbum	Subjekt	adverbier	Infinit verbum	Objekt +adverbier og prædikativer

Konjunktionsfeltet er normalt ikke en del af helsætningsskemaet, men vi har valgt at tilføje den som ekstra kolonne, da meget af vores materiale (pga. talesproget) starter med en konjunktion.

tilfældene af subjekt eller et *det* eller *der,* der repræsenterer et foreløbigt subjekt. Ofte bruger de også pronomener som *vi* og *jeg,* altså lette led. De demente betegner ofte genstande uden at benævne dem eksplicit. De bruger pronomener som en ramme, fordi de ofte ikke er i stand til at fylde rammen ud.

Vi havde sig det dejligt i en familie. Det kan vi vist godt tillade sig. Vi løb sådan rundt om aftenen.

Med overstående in mente kan vi dermed konkludere, at de dementes sprog tenderer et mere abstrakte end præciserende niveau. Hos den ikke-demente ser vi en indholdsmæssig større variation på forfeltspladsen. Her anvendes kun subjekt i 55 % af tilfældene, og vi ser derfor i langt flere tilfælde både adverbialer og objekter. Når den ikke-demente placerer et subjekt i forfeltet, er vedkommende også mere tilbøjelig til at bruge både substantiv og proprium og ikke blot pronomener. Hvor den demente anvender 96 % pronomener, er tallet hos den ikke-demente kun 84 %. Der kommer derfor flere eksempler på betydningstunge led, som placeres i forfeltet. En sådan kompleksitet formår de demente sjældent at inddrage i deres sprog, hvilket viser sig ved at de netop ikke er i stand til at bruge forfeltet særlig varieret.

Udnyttelsesgraden af subjektpladsen hænger nøje sammen med udnyttelsen af forfeltet. Grunden hertil er, at subjektet i en helsætning kun har to placeringsmuligheder: forfelt(F) og subjektspladsen(s). Udnyttelsen af subjektspladsen vil derfor reflektere, hvor mange subjekter der er placeret i forfeltet. Procentudbytte for subjektets udnyttelsesgrad hos de demente er derfor kun 30,9 %, hvorimod det hos den ikke-demente er 46,9 %. De subjekter, der optræder hos de demente, er i de fleste tilfælde igen pronomener og derfor lette led, hvilket igen er med til at understrege centrifugaltendensen.

Vores beregninger af centraladverbialpladsens udnyttelsesgrad viser også en tydelig forskel, da den ikke-demente udnytter pladsen i halvdelen af sine sætninger, mens de demente kun formår at udnytte den i lidt over en tredjedel af deres sætninger. I og med at de ikke udnytter pladsen i lige så høj grad, øges den omtalte centrifugaltendens, da det medfører en udtynding på sætningens midte. Igen her spejler indholdet også de talmæssige beregninger. Den ikke-demente er i

stand til at variere sit adverbielle indhold i langt højere grad end de demente er. Og ofte forskyder demente de tungere led, der normalvis ville have optrådt på centraladverbialpladsen til sætningens slutning. Som i eksemplerne nedenfor.[4]

2. Semantik: Den manglende forbindelse mellem udtryk og indhold

Hos alzheimerpatienter kan det til tider være problematisk at opretholde balancen mellem udtryk og indhold. Dette kan enten være fordi, de ikke sprogligt er i stand til at udtrykke ordet i fysisk forstand, eller fordi deres indholdsside ganske enkelt er forsvundet. Balancen mellem udtryk og indhold kommer særligt til syne ved en semantisk analyse af deres sprog.

2.1 Semantisk tomme felter

I tilfælde hvor den demente ikke sprogligt kan forme sprogtegnets udtryksside, er det ikke lig med, at demente ikke kender til dets indhold. Ofte kan det bare være svært for dem at komme i tanke om det rigtige udtryk på grund af deres hukommelsesproblemer. I sådanne tilfælde kan vi hos vores demente analyseperson, Jytte (som vi i de næste to afsnit koncentrerer os om), se en tendens til tøven, selvafbrydelse eller ganske enkelt afbrud af selve samtalen. Man kan tale om, at der i kommunikationsprocessen opstår semantisk tomme felter. I de tilfælde hvor Jytte ikke opgiver kommunikationen, forsøger hun at udfylde dem. Det gør hun på forskellige måder. Karakteristisk for Jytte er, at hun enten forsøger at omformulere sætningen, så hun ikke bliver konfronterede med det manglende udtryk, eller også selv udarbejder et nyt ord eller en ny formulering, der kan sættes i stedet for det tomme felt. De tomme pladser opstår oftest, hvor substantivet

[4] Pilen peger hen til, hvor man normalt ville placere det adverbielle led, så sætningen ikke får bagvægt.

skulle have været repræsenteret. Dette stemmer overens med, at det netop er den ordgruppe, personer med demens først mister.

For at konkretisere ovenstående skal vi se på et eksempel med Jytte, hvor hun netop ikke formår at opretholde balancen mellem udtryk og indhold. I en samtale, hvor Simone og Jytte taler om Jyttes mand John, som tidligere var pilot inden for militæret, spørger Simone nærmere ind til, hvad det var, han styrede.

ja det var f:: (2.0) det var den der han fløj i – der var de to – to flyvere deroppe i

Her er det tydeligt, at Jytte gerne vil fortælle, at John styrede flyvemaskinen, men hun kan ikke komme på det rigtige ord, hvorfor hun først tøver. Dernæst omformulerer hun det manglende substantiv til en relativ-ledsætning: *den der han fløj i*. Bagefter vil hun ligeså fortælle, at de sad to piloter i flyvemaskinen, hvilket heller ikke lykkes hende, hvorfor hun igen tøver, for derefter at bruge et selvlavet ord. Hun tager verbet "at flyve" og gør det til stammen for sit selvkreerede substantiv "en flyver" – ikke som et substantiv, der knytter sig til flyvemaskine, men som et helt nyt ord, der hurtigt passer ind i det tomme hul, hvor pilot skulle have stået. Hun har altså en forståelsesramme for ordets betydning, nemlig at en pilot flyver, men udtrykket mangler hun, og derfor fylder hun det ud med det selvlavede ord.

2.2 Semantisk tomt indhold

I situationer hvor personer med demens ikke har problemer med udtrykssiden men derimod med indholdssiden, altså referencen til virkeligheden, kan man ikke på samme måde tale om semantisk tomme felter. Her opstår nemlig ikke noget egentligt tomt felt, da den demente ikke på samme måde er bevidst om det ukorrekte i sin sproglige udfoldelse. Den demente taler ud i én køre. Fokuserer vi på ordene, er de nok meningsgivende i sig selv, men fokuserer vi derimod på sammenhængen, kan sætningen meget vel udmunde semantisk meningsløshed. Vi kan altså, i stedet for at tale om semantiske tomme felter, tale om et semantisk tomt indhold. Hos Jytte har vi ikke observeret mange tilfælde af tale med et semantisk tomt indhold, men

enkelte passager kan dog fremhæves for at illustrere fænomenet. Jytte bliver her spurgt, om hun kan fortælle noget fra sit bryllup, hvortil hun svarer:

nej vi havde ikke et stort bryllup – nej vi blev gift sådan som vi blev valgt ind – så blev vi gift efter hinanden – men vi havde ikke sådan noget med at spise i lang tid – nej det havde vi ikke vi var fattige – og det blev for meget bryllupskage – men vi var også glade for vi ikke blev gift til sådan et bryllup (2.0) fordi vi havde fundet hinanden sådan uden vi vidste det for meget

Som eksemplet tydeligt viser, har Jytte ikke problemer med at huske det rigtige ord eller problemer med at udforme et sammenhængende tekststykke. Men fokuserer vi på det semantiske indhold af passagen, er der tydeligvis en ubalance mellem det sagte og dets forhold til virkeligheden. Det lyder for os underligt, at de blev gift, sådan som de blev valgt ind, og at det blev for meget bryllupskage. Hvad der sker her er altså, at Jytte nok husker enkelte ord, som *gift*, *bryllup*, *spise* og *bryllupskage*, men hun formår ikke at udforme en sætning, der kan binde ordene sammen. Derfor siger hun en masse ord uden at være klar over de semantiske konsekvenser. Ordene flyder sammen i en tilfældig rækkefølge, hvorfor det endelige output er et sammenblandet rod af ustrukturerede ord.

2.3 Betydningens dobbelte karakter

Ikke-demente personer vil i almindelig tale anvende sproget uden at tænke videre over det. Vi danner automatisk betydningsfelter, ligesom vi, for at præcisere visse ord, kan vælge ét synonym frem for et andet. Det er ikke noget vi er bevidste om, fordi det i de fleste tilfælde kommer helt umotiveret. (Kristensen, 1972:40) Hos demente er dette dog en anden sag. Betydningsfelterne er hos Jytte karakteristiske, fordi de hjælper hende med at samle ting, der hører sammen. Hun er altså i stand til at koble ting sammen, så der dannes en forståelsesramme, men hun er ikke altid i stand til at gennemskue ordenes værdi inde i forståelsesrammen. Hun kan derfor meget nemt komme til bytte rundt på pronomenerne *han* og *hun*, som ses i interviewet, hvor Jytte siger om Mette: *det er han dygtig til*.

Ligeledes ser vi, at hun udskifter verbet *høre* med verbet *fortælle*, når hun siger: *han sad – jeg ved ikke om han sad ved siden af eller han styrede for han ville aldrig høre om det.* Her mener Jytte selvfølgelig, at John aldrig ville fortælle om dengang, han var i militæret, men hun kommer til at bruge den antonyme værdi af ordet.

3. Deiksis

Jytte perciperer og oplever omverdenen ud fra et subjektivt perspektiv. Ved at pege på en genstand, peger hun fra sig selv og ud på genstanden. Hvis den handling skal udføres verbalt, bruger hun pegeordene og benytter sig af den deiksiske funktion. Deiksis betyder derfor at henvise til genstande i ytringssituationen ved anvendelse af pegeord. Set med lingvistisk optik er emnet interessant, fordi det betegner de størrelser, der er identificerbare i kommunikationssituation. Det er netop disse identificerbare sprogstørrelser, som demente har svært ved at udtrykke med et klart sammenhængende udtryk. Den måde Jytte refererer til omverdenen på er netop et studie af hendes deiktiske sprogkontrol, så derfor har vi undersøgt hendes måde at anvende deiktiske elementer i sproget.

3.1 Pronomener

I vores samtale med en Jytte er det bemærkelsesværdigt, at hun sjældent refererer til en introduceret referent. Hendes brug af pronomener har et selvstændigt indhold, som ikke henviser til noget kendt information. De bliver brugt, når hun skal udfylde en plads på det syntaktiske niveau, som hun af hukommelsesmæssige grunde ikke kan udfylde:

ja det var <u>det</u> der var mest rift om - ja – <u>de andre</u> tog <u>vi</u> bare når <u>vi</u> kiggede – nå – så tager jeg <u>det</u>.

Når Jytte bruger det demonstrative pronomen eller en bestemt artikel, er hun ikke interesseret i at angive en entitet, der er identificerbar for modtager, netop fordi entiteten hverken er blevet præsenteret før, eller er kendt i modtagers bevidsthed. Noget, der er kendetegnet ved Jyttes sprog er, at hun anvender de demonstrative pronomener ved anamnetisk brug. Hun forudsætter at vi har et fælles bekendtskab til det, hun refererer til. Det demonstrative pronomen er med til at indikere, at

Jytte er i tvivl om sætningens individuelle glossar. Hun kan ikke sætte udtryk på det, hun mener. Kommunikationssituationen er distanceret fra konteksten, og det kræver en masse tolkningsarbejde at kode hendes sprog. Jyttes brug af pronomener er dermed ikke udelukkende et udtryk for mangel på identifikation af det, der refereres til, men også et udtryk for manglende ordforråd. Det er ikke helt klart, hvorvidt Jytte ikke er fortrolig med deiksismarkørens semantiske indhold, eller om hun ikke er fortrolig med at udtrykke det semantiske indhold. Men vores undersøgelser viser en tendens til, at hun er fortrolig med indholdet, men at hendes manglende ordforråd gør det svært ved at udtrykke det.

3.2 Personale deiksismarkører

I en samtale har afsender mulighed for at anvende de personale deiksismarkører, så de kan udfylde andre roller end dem, de prototypisk tilegnes. Det kræver et vist sprogligt overskud at gennemføre en subjektiv udfyldning af de personale deiksismarkører. Hos demente kan det være problematisk at anvende de dem til andet end det, de prototypisk refererer til. Eksemplet neden for skal vise denne tendens:

S: Har vi ikke en flot udsigt fra vinduet?
J: Bor du da også her?

S har mulighed for at lade pronomenerne udfylde andre roller, end den grundformen indeholder. Derfor kan det grammatiske systems grundlæggende leksikalske betydning variere i den talte ytring. Det viser imidlertid, at Jytte ikke forstår denne variation, men udelukkende hæfter sig ved pronomenets grundbetydning. For Jytte eksisterer pronomenet *vi* udelukkende som en erstatning for *dig og mig*, og derfor fejlfortolker hun S's ytring.

Desuden anvender Jytte nominaler og proprier i bestemt form, og vi ser, at Jytte bruger *de* om personer, som hun ikke har præsenteret før. Hun anvender proprierne *Majbritt* og *Anette* med den forudsætning, at vi har kendskab til dem, eller de er blevet omtalt tidligere – men det er ikke tilfældet. Det gælder, når hun markere substantiver med bestemthed, før hun har introduceret dem tidligere i samtalen. Der er

netop bestemthedsuffikset, der gør den absolutte bevidsthed til gammel information.

Både den deiktiske og den absolutte kommunikation fungerer i praksis hos Jytte, men en forudsætning for den deiktiske kommunikation er jo, at modtager og afsender deler samme forståelse for det, der refereres til, og den forudsætning er ikke gældende i Jyttes sprog. Vi må antage, at hun er i stand til at skelne mellem, hvornår viden er kendt for både modtager og afsender, og hvornår den ikke er. Hun er dermed ikke udrustet til at anvende den deiktiske sprogbrug optimalt. Samtidig har hun svært ved at beherske den absolutte kommunikation, fordi hun præsenterer diskursreferenter med bestem markering, uden de er præsenteret tidligere.

4. Afslutning

Vi har i vores pilotprojekt lavet en funktionel analyse af dementes sprog, hvor vi har forsøgt at tydeliggøre nogle karakteristiske træk i deres formbevidsthed og ordforråd.

Først fokuserede vi på en funktionel syntaktisk analyse, hvilket særligt fremhævede to tendenser i dementes sprog. Ved at lave beregninger for dementes helsætninger, ledsætninger, sætningsstrukturer og sætningskombinationer, har vi dels vist, at demente har en tendens til at opløse semantisk indhold ud over flere syntaktiske enheder. Det danner en simpel sætningsstruktur, som desuden viser en lav syntaktisk formbevidsthed. Og dels har det vist, hvordan sætningsvægten har tendens til at forskyde sig bagud og forud, hvilket skaber uligevægtig sætningsstruktur. Ud fra vores empiriske materiale og beregninger kan vi derfor konkludere, at der er en tydelig syntaktisk niveauforskel hos demente og ikke-demente.

Yderligere har vi analyseret de dementes sprogs indholdsside. Vi har vist, at demente mangler en balance mellem udtryk og indhold. Dette viser sig, når de ikke kan komme på det rigtige ord, selv konstruerer et ord, eller når de formulerer et meningsløst indhold. Vi har analyseret, at demente har svært ved at orientere sig i tid og rum,

hvilket vi tydeligt ser i deres måde at henvise til omverden. Desuden kan vi konstatere, at demente ikke kan skelne mellem gammel og ny information.

Gennem en syntaktisk, semantisk og pragmatisk analyse af det materiale vores projekt har indbragt, har vi set eksempler på, at dementes indre tænkning og verbale sprog ikke længere er i dialog. Netop derfor har de vanskeligheder ved at udtrykke sig og kommunikere med andre mennesker.

Litteratur

Diderichsen, Paul (1987) *Elementær Grammatik*. Gyldendal.
Hansen, Elisabeth (1975) *Syntaksen i børnesprog.* Gyldendal
Hansen, Erik (1973) *Sprogiagttagelse.* Gjellerup
(1975) *Deiksis.* ©Akademisk Forlag
(1993) *Ping & Pambersprog.* Hans Reitzels forlag
Kristensen, Peter Søby (1972) *Semantik*. Gyldendal
Levin, Poul (1974) *Semantik.* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh.
Poulsen, Ib (1975). *Deiksis.* Erik Hansen (red.) ©Akademisk Forlag

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Endnu et blik på letledsreglen – eller hvorfor "object shift" ikke findes i dansk

Lars Heltoft
Roskilde Universitet

Resume

Letledsreglen i dansk er ikke et eksempel på det man i den generative grammatik kalder object shift – hverken historisk eller synkront. Som fremhævet af Hans Basbøll er den moderne regel derimod en form for kliseregel.

Letledsreglen kan heller ikke formuleres som en baggrundsregel (Togeby 1994); dette er blot en følge af klisen.

Foredraget kan sammenfattes i følgende punkter: Reglen skal ikke formuleres om objekter, men om tryksvage pronomener. Kliseregelen i moderne dansk fandtes ikke i ældre nydansk. Da fandtes der derimod en form for baggrundsplacering for pronominale led.

Baggrundsplacering var en generel mulighed for alle typer argumenter og frie led i ældre nordisk; men dette sprogtrin havde hverken letledsregler eller object shift, men er den skandinaviske form for scrambling.

Moderne islandsk er muligvis et sprog med object shift.

Bjerre, Tavs, Eva Engels, Henrik Jørgensen og Sten Vikner (2008) "Points of convergence between functional and formal approaches to syntactic analysis". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 82:131-166.

Holmberg, Anders & Christer Platzack (1995) *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. New York and London: Oxford University Press.

Pedersen, Karen Margrethe (1993) "Letledsreglen og lighedsreglen – Novation, ekspansion og resistens". *Jyske Studier*. Karen Margrethe Pedersen & Inge Lise Pedersen (red.). København: C.A. Reitzel:199-218.

Togeby, Ole (1994) *PRAXT* 1-2. Århus: Aarhus Universitetsforla

Vikner, Sten (1995) *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. New York: Oxford University Press.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Denne artikel er publiceret i *Jysk, ømål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen.* Århus 2011.

Sprogpolitikeren Peter Skautrup

Henrik Galberg Jacobsen
Syddansk Universitet

Resume
Peter Skautrup ikke bare skrev det danske sprogs historie, men han var også selv en del af den danske sproghistorie, nærmere bestemt sprogrøgtshistorien og sprognormshistorien. Fra 1941 var han aktivt medlem af Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt, der arbejdede for at nærme dansk leksikalsk og ortografisk til de andre nordiske sprog. Han var i Sprogrøgtsforeningen leder af Århus-afdelingens sproglige udvalg og var med til at udarbejde foreningens afløsningsordlister med "unordiske og nordiske ord". For foreningen udarbejdede han også de "Vejledende regler for brugen av stort begyndelsesbogstav" der blev grundstammen i den retskrivningsbekendtgørelse som undervisningsminister Hartvig Frisch udsendte i 1948, og han fungerede i det hele taget som fagkyndig vejleder for Frisch op til retskrivningsreformen. Fra 1942 var Skautrup desuden medlem af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg, hvor han var i stærk opposition til udvalgets sprogkonservative fløj, specielt Johs. Brøndum-Nielsen og Paul V. Rubow. På det organisatoriske plan arbejdede Skautrup for at der blev oprettet et sprognævn i Danmark svarende til sprognævnene i bl.a. Norge og Sverige. Da bestræbelserne var lykkedes og det nye sprogpolitiske organ i 1955 var blevet en realitet, blev Peter Skautrup Dansk Sprognævns første formand (1955-1961) og var således også med til at afstikke kursen for Sprognævnets fremtidige sprogpolitiske arbejde.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Er subjektet virkelig antifokus?

Eva Skafte Jensen
Roskilde Universitet

1. Indledning

Der eksisterer mange antagelser om forbindelsen mellem grammatik og tekstpragmatik. For eksempel kan man finde en del antagelser der drejer sig om i hvilken udstrækning det tekstpragmatiske fænomen fokus er kodet i grammatikken. En af disse antagelser er at subjektet ikke er fokuskandidat på samme måde som andre fokuskandidater (jf. fx Heltoft 1996; Jørgensen 1996; Jensen 2010). En anden er at særligt generiske subjekter ikke er oplagte fokuskandidater (jf. Ladd 1996: 188). En tredje er at udtalen bidrager eller muligvis endda afgør hvad der er fokus i en ytring (jf. fx Bochmann 2007:67; Jackendoff if. Rooth 2007:2). En fjerde er at leksikalske størrelser som *ikke*, *kun*, *også* og lignende er 'fokuspartikler' (eller 'fokusoperatorer'), dvs. størrelser der udpeger og entydiggør hvad der er fokus i en ytring (jf. fx König 1991; Hansen & Heltoft 2011:75ff).

Antagelser som disse har hver især noget på sig, men de mangler for en stor del at blive sammentænkt og nuanceret. For eksempel er der stor forskel på subjekter informationsmæssigt set; et subjekt der består af et (tryksvagt) personligt pronomen, og et subjekt der består af et komplekst opbygget nominalsyntagme med substantiv, artikel og attributiver, har forskellig status hvad angår informationstyngde, og de har dermed også forskellig status med hensyn til om de kandiderer til at være en ytrings fokusbærer eller ej. Der er også forskel på trykkets bidrag til fokusanalysen alt efter om det er et personligt pronomen eller et substantiv der er trykstærkt hhv. -svagt. Og der er forskel på de såkaldte fokuspartiklers bidrag til fokusudpegningen alt efter om de står på samme topologiske plads som det led de udpeger som fokus,

eller om de står på sætningsadverbialspladsen (: Diderichsens 'lille-a'; jf. fx Diderichsen 1946:186; Hansen 1977:44f).

I denne artikel vil jeg gøre rede for hvor antagelsen om subjektet som antifokus kan stamme fra, hvordan midler som syntaktisk konstruktion, trykfordeling, ledstilling og brugen af fokuspartikler kan bidrage til at subjektet opfattes som fokus, og endelig vil jeg give et bud på hvordan det - med disse nuanceringer in mente - kan undersøges om subjektet virkelig er antifokus. Inden jeg går i gang med dette, er det dog nødvendigt kort at skitsere hvad jeg forstår ved fokus.

2. Fokus

De fokusdefinitioner jeg læner mig op ad, kan beskrives som hos Ole Togeby i Praxt. Her står der:

> "Et led som afsenderen meddeler som relevant for modtageren fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model, er sætningens **fokus**." (Togeby 1993:446, fremhævelse ifølge forlæg)

Hos Nølke (1995, 1996) og Hansen & Heltoft (2011:75) kan man læse definitioner der er kompatible med denne definition. Bemærk at der i definitionen indgår afsender såvel som modtager. Fokus er et tekstpragmatisk fænomen, og som tekstpragmatisk fænomen er det knyttet til ytringer, dvs. historiske begivenheder hvori der netop indgår faktorer som afsender og modtager. Man kunne mene at dette aflyser projektet at finde ud af i hvilken udstrækning fokus er kodet (i *langue*-forstand), men som det vil fremgå af det følgende, umuliggør dette forhold ikke projektet, det tilføjer bare en ekstra udfordring.

Det er karakteristisk for et sprog som moderne dansk at det faktisk ikke er kodet (i *langue*-forstand) hvad der er fokus i en given ytring. Det kan illustreres med udgangspunkt i følgende eksempel:

(1) Sofie kunne få noget mælk senere

Uden ko- og kontekst er det ikke til at afgøre om den information der "tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model" er for eksempel *noget mælk* eller *senere*. Både (2) og (3) kunne være rimelige fortsættelser til (1):

(2) - hun var godt træt af saft
(3) - vi skulle først købe noget

I (1) er det altså ikke entydigt hvad der er fokus i ytringen, det må afgøres på *parole*-niveau, men ytringen kunne have været konstrueret med entydiggørende midler kodet på *langue*-niveau. Kendte entydiggørende fokuseringsmidler er kløvning (jf. fx Hansen 1995), emfatisk tryk (jf. fx Togeby 2003:140-141) og placering på pladsen for 'ikonisk fokus', se sætningsskemaet i afsnit 3 (jf. Heltoft 1992; Jørgensen 1996). Fokuspartikler hører også blandt fokuseringsmidlerne: en fokuspartikel der står sammen med et led på dette leds plads, udpeger netop dette led som fokus.

(4) det var **mælk** Sofie kunne få senere (kløvning)
(5) Sofie kunne få noget mælk "**senere** (emfatisk tryk)
(6) Sofie kunne så **senere** få noget mælk (placering på pladsen for 'ikonisk fokus')
(7) netop **Sofie** kunne få noget mælk senere (brug af fokuspartikel)

Som det fremgår af (7) kan fokuseringsmidler sagtens bruges til at udpege subjektet som fokus, i afsnit 4 gives der flere eksempler på dette. I næste afsnit skal blikket dog vendes mod selve den antagelse at subjektet er antifokus.

3. Subjektet som antifokus

Det er altså ikke ualmindeligt at antage at subjektet har særstatus tekstpragmatisk betragtet. I en artikel fra Henrik Jørgensens hånd om ledstilling i moderne dansk kan man for eksempel læse at det er "stik imod subjektets almindelige natur" at være i fokusområdet (1996:78), og i en artikel hvor jeg argumenterer for at ordet *selv* placeret på sætningadverbialets plads har en særlig tekstpragmatisk funktion som subjektfokusator, skriver jeg følgende:

> "At det kan være nyttigt at have en subjektfokusator i et sprog som moderne dansk, skyldes først og fremmest at det grammatiske subjekt ikke er fokuskandidat på lige fod med andre fokuskandidater." (Jensen 2010:58)

Når subjektet således får sin egen karakteristik tekstpragmatisk set, og når denne karakteristik indebærer en særstatus med hensyn til fokus, hænger det formodentlig sammen med at det i mange sprog, heriblandt dansk, ser ud til at det grammatiske subjekt prototypisk er det såkaldte 'topic'[1] i en ytring. Dette kan man læse om i mange fremstillinger. Hos Keenan, der har som erklæret ærinde at lave en universelt gældende subjektsdefinition, kan man således læse at "b-subjects are normally the topic of the b-sentence, i.e. they identify what the speaker is talking about"[2] (Keenan 1976:318), og i Mallinson & Blakes typologibog kan man tilsvarende læse at i "accusative languages the grammatical subject is typically topic" (Mallinson & Blake 1981:154-155).

Det er sandsynligvis denne kobling der fører til at subjektet anses for ikke at være fokuskandidat på samme måde som andre fokuskandidater. Dette udtrykkes eksplicit af Heltoft i følgende citat:

> "The topicality of the Danish subject leads it to shun focus status, making it an *antifocus*, 'the constituent the receiver will take to be non-focus, unless otherwise instructed'" (Heltoft 1996:258, forfatters fremhævelse)

Men det fremgår også af en række andre fremstillinger, ofte indirekte. For eksempel skriver Faarlund at "a subject as focus in the first position [is] hardly acceptable" (Faarlund 1978:241), og i betragtning af at han blandt andet baserer sin subjektsdefinition på at subjektet kun kan stå længst mod venstre i sætningen, afskriver han således i praksis at subjektet kan være en sætnings[3] fokus. At subjektet ikke anses for oplagt fokuskandidat, fremgår også indirekte af Togebys liste over hvilke typer led der kan være såkaldt 'nyfokus'; her optræder subjektet nemlig ikke (1993:503-507). I *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2011:1731) kan man læse om sætningsskemaets indholdsfelt at det udgør det såkaldte fokusdomæne, dvs. det sted hvor

1 Jeg bruger termen 'topic' som en slags forkortelse af hvad der i litteraturen kaldes topic, emne, tema etc.

2 Forkortelsen b står for basic: "a sentence in L [: et givet sprog, ESJ] is a basic sentence (in L) if, and only if, no (other) complete sentence in L is more basic than it" (Keenan 1976:307), og et subjekt i en b-sentence kaldes et b-subject (Keenan 1976:306).

3 Faarlund bruger ikke termen ytring.

fokus typisk kan findes, og det er netop karakteristisk for indholdsfeltet at det ikke rummer subjektet:

fundament-felt	neksusfelt				indholdsfelt
X[4]	finit	subjekt	sætnings-adverbial	'ikonisk fokus'[5]	infinitter, objekter, prædikativer mm.[6]
så	måtte	kongen	jo	-	bøje sig
Sofie	kunne	-	så	senere	få noget mælk
Træet	skal	-	ikke	-	stå til venstre for huset

Termen 'antifokus' udspringer altså af en tradition hvor der er mere eller mindre enighed om at subjektet har særstatus i tekstpragmatisk øjemed, og denne særstatus er koblet til subjektets tilsyneladende tilbøjelighed til at udgøre det såkaldte 'topic' i en ytring.

Når man ser bort fra mere radikale synspunkter som det fremlagt af Faarlund, er det dog helt almindeligt at man på en gang kan mene at subjektet prototypisk er topic, og at det godt kan være fokus, se for eksempel Mallinson & Blake der skriver at "a constituent may be both topic and a point of focus" (1980:152), og Fretheim der har skrevet en artikel med den illustrative titel "When topic and focus coincide" (1978).

4. "... unless otherwise instructed ..."

Lad os nu antage at subjektet faktisk kan betegnes antifokus, men at der ikke ligger i betegnelsen at subjektet ikke *kan* være fokus. I Heltoft-citatet står der netop at subjektet er antifokus "unless otherwise

4 X angiver at pladsens udfyldningsmuligheder ikke er begrænset til én ledtype.

5 Både Heltoft (1992, 2003) og Jørgensen (1996) omtaler denne plads og dens særlige funktion som fokusplads. Navnet 'ikonisk fokus' skyldes Heltoft (2003).

6 Af overskuelighedshensyn slår jeg pladserne i indholdsfeltet sammen. Differentieringen er ikke vigtig i denne artikel.

instructed"; afsender kan altså godt instruere modtager i at subjektet alligevel er fokus.

De midler der står til rådighed når man vil tydeliggøre at subjektet er fokus, er stort set de samme som dem der gælder fokusentydiggørelse i det hele taget, jf. afsnit 2 ovenfor. I afsnit 2 blev der allerede givet et eksempel hvor subjektet entydiggøres som fokus, nemlig *netop Sofie kunne få noget mælk senere*, hvor placeringen af fokuspartiklen *netop* på samme plads som subjektet peger på at subjektet er fokus i sin ytring. Eksempler hvor man kan se de andre fokuseringsmidler brugt ved subjektet er:

(8) det var Sofie der kunne få noget mælk senere (kløvning)
(9) So˥˥fie kunne få noget mælk senere (emfatisk tryk)
(10) så kunne jo Sofie få noget mælk senere (placering på pladsen for 'ikonisk fokus' i sætningsskemaet)

Desuden har ordet *selv* når det placeres på sætningsadverbialets plads, tilsyneladende en funktion som subjektfokusator:

(11) Sofie kunne selv få noget mælk senere

Ordet *selv* som subjektfokusator har jeg gjort udførligt rede for i Jensen 2010.

5. Led og materiale

Fastlæggelsen og identifikationen af fokus i en ytring er altså ikke umiddelbart lingvistisk kodet i et sprog som moderne dansk, men til en vis grad ekstralingvistisk betinget (jf. (1)-(3)). Dog er der tilsyneladende en række lingvistisk kodede regler der spiller sammen på en sådan måde at man i en del tilfælde alligevel ikke er i tvivl om hvad der er fokus i en given ytring. Disse regler omfatter særlige sætningskonstruktioner, trykfordeling, brugen af leksikalske midler (fokuspartikler) og ledstilling, men også de enkelte leds egnethed som fokus spiller ind.

Foruden de særlige forhold der ser ud til at være knyttet til subjekters (u)egnethed som fokus, spiller det en rolle hvilket materiale et givet led (in casu subjektet) består af. Det blev allerede nævnt i afsnit 1 at subjekter i generiske udsagn kan anses for uegnede

fokuskandidater (jf. Ladd 1996:188). Også vigtigt at tage med i betragtning er om et subjekt er dannet som noget der angiver høj grad af indforståethed og redundans som det tryksvage *hun* i °*hun 'nåede* °*det 'ikke*, eller om det er dannet på en måde der kalder på særlig opmærksomhed ved for eksempel at indeholde mange informationer som substantiv, beskrivende adjektiv og oven i købet en ubestemt artikel som nominalsyntagmet *en mølædt gammel hund* i *så kom en mølædt gammel hund ind ad døren*. I disse tilfælde ville det tryksvage *hun* formodentlig næppe være oplagt fokuskandidat, hvorimod *en mølædt gammel hund* sandsynligvis i højere grad ville blive taget under overvejelse som fokus i sin ytring.

6. Er subjektet virkelig antifokus?

Indtil videre har fremstillingen været baseret på at subjektet *er* antifokus, men så vidt jeg ved, er det ikke noget der egentlig er blevet undersøgt eksperimentelt. Så det vil jeg derfor forsøge at gøre.

Indtil videre har jeg designet det første af en række forsøg hvor et antal respondenter skal tage stilling til dette spørgsmål.[7] I dette første forsøg bliver respondenterne udsat for et spørgeskema der indeholder 20 af mig konstruerede forsøgsytringer, og de skal så vælge hvilken af tre spørgende ytringer en given forsøgsytring kunne være svar på. Et eksempel på en sådan forsøgsytring og de tre mulige spørgende ytringer vises i (12):

(12)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvor skal træet ikke stå?	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	

For at neutralisere den tendens der kan være til tankeløst at vælge første valgmulighed blandt spørgeytringerne, har jeg lavet tre versioner af

[7] I et pilotprojekt har jeg allerede foretaget en lille håndfuld forsøg. Disse har hjulpet mig til at designe de(t) forsøg jeg har under afvikling nu. Jeg takker de studerende på de fire Tekst & tegn-hold i husene 45.2, 46.2, 7.1, 7.2 på RUC (2010) og diskussionslystne deltagere ved 13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog og 18. Grammatiknetværksmøde.

spørgeskemaet hvor det veksler hvilken af de tre spørgeytringer der kommer først. En tredjedel af respondenterne får altså den version der er vist i skemaet ovenfor (12), de to andre tredjedele får hhv. de versioner der vises i (12b) og (12c):

(12b)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	
Hvor skal træet ikke stå?	

(12c)

Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	
Hvor skal træet ikke stå?	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	

Forsøgsytringen kunne i princippet have været svar på hver af de tre spørgende ytringer, men sprøgsmålet her er om den *lige vel* kunne have været svar på dem hver især. Hvis subjektet virkelig er antifokus og bliver opfattet som sådan af modtagerne, må man forvente at der vil være et massivt fravalg blandt respondenterne af den spørgende ytring der lyder *hvad skal ikke stå til venstre for huset?*, for det er den af de tre spørgeytringer der peger på at subjektet er fokus i forsøgsytringen.

For at se i hvilket omfang operatorer på sætningsadverbialets plads bidrager til fokusudpegningen, har jeg i denne forsøgsytring indføjet et *ikke* (andre forsøgsytringer indeholder *også* og *kun*). Én gruppe respondenter bliver bedt om at tage stilling til forsøgsytringer som den i (12), dvs. ytringer der indeholder et af disse tre ord – placeret på sætningsadverbialets plads. En anden gruppe bliver bedt om at tage stilling til de samme ytringer, dog *uden* tilstedeværelsen af *ikke*, *kun* og *også*. For at se i hvilket omfang udtale bidrager til fokusudpegningen, bliver én gruppe respondenter bedt om at vælge

en af de tre spørgeytringer på baggrund af oplæste[8] forsøgsytringer, mens en anden gruppe bliver præsenteret for forsøgsytringerne på skrift; i praksis vil dette medføre at de selv – hver især – lægger den udtale og trykfordeling ind over ytringen der giver mening i deres hoveder. I de forsøg jeg har under afvikling netop nu, er der altså 2 x 2 respondentgrupper.

Nogle af forsøgsytringerne har karakter af generiske udsagn, fx *kaffe giver* (*kun*) *hjertebanken* og *forskere skal* (*også*) *kunne formidle*. I andre er subjekterne derimod specifikke, fx *kartoflerne har* (*ikke*) *fået tid nok* og *Riis har* (*også*) *et hold næste gang*.

I de forsøg jeg har under afvikling netop nu, er der ingen af forsøgsytringerne der har personlige pronomener som subjekt. Det skyldes at der i udtalen af personlige pronomener gives et fingerpeg om fokus eller ikke-fokus: trykstærkt udtalte personlige pronomener som subjekt antages at instruere om at fokus ligger i subjektet, mens tryksvag udtale ikke automatisk giver et sådant fingerpeg. Sådan forholder det sig ikke for substantiver (inkl. proprier). Disse er trykstærke per default, og modtager inviteres derfor ikke gennem udtalen til en særlig fokusfortolkning (se også redegørelse for denne problemstilling i Jensen, under udg.).

På længere sigt er det meningen at lave forsøg hvor netop pronomenerne gøres til genstand for nærmere undersøgelser.

Der er selvfølgelig et fuldstændig grundlæggende problem forbundet med forsøg af denne type, og det består i at det er næsten umuligt at skabe en situation der er realistisk i forhold til hvad der faktisk gør sig gældende i en rigtig kommunikationssituation. For eksempel ville en udveksling som "Hvor skal træet ikke stå?" – "Træet skal ikke stå til venstre for huset" (jf. (12)) næppe finde sted i virkeligheden. I stedet ville det være mere oplagt enten at svare med brug af pronominalt subjekt "det skal ikke stå til venstre for huset" eller simpelthen elliptisk "til venstre for huset". Dog vil de pågældende respondenter sandsynligvis forholde sig til opgaven som den er lagt op, dvs. som et laboratorieforsøg med indbyggede besynderligheder. Dette betyder naturligvis at de resultater der kommer ud af forsøget

[8] Tak til Anne Jensen, Ruben Schacthenhaufen og Nicolai Pharao, som har lagt stemmer til.

ikke skal tages som endegyldige vidnesbyrd om hvordan autentisk tale- og skriftsprog arter sig i enhver kommunikationssituation, men som en række forsøgspersoners behjertede forsøg på at løse en given opgave på denne opgaves præmisser. De resultater der kommer ud af en sådan forsøgssituation, kan så forhåbentlig ved nærmere analyser give fingerpeg om i hvilke retninger det kan betale sig at undersøge sagerne nærmere.

7. Afrunding

I dette indlæg har jeg med udgangspunkt i en antagelse om subjektet som antifokus skitseret en problemstilling af særdeles kompleks karakter der fortjener nærmere belysning, og jeg har peget på hvilke særlige forhold der i hvert fald må tages højde for i nærmere studier. Jeg har desuden givet et forslag til hvordan man vil kunne få et større indblik i om subjektet virkelig er antifokus, gennem eksperimentelle studier der trækker på den måde et stort antal respondenter reagerer på en række specialdesigende ytringer.

Litteratur

Borchmann, Simon (2007) Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell & Ulf Dalvad Bethelsen (red.). Århus: Aarhus Universitet:64-75.

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.

Fretheim, Thorstein (1978) When topic and focus coincide. *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics*. Kirsten Gregersen, Hans Basbøll & Jacob Mey (eds.). Odense University Press:247-254.

Faarlund, Jan Terje (1978) Subject and topic in colloquial norwegian. *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics*. Kirsten Gregersen, Hans Basbøll & Jacob Mey (eds.). Odense University Press:241-246.

Grønnum, Nina (2003) Dansk intonation. *Veje til dansk – forskning i sprog og sprogtilegnelse*. Anne Holmen, Esther Glahn & Hanne Ruus (red.). København: Akademisk Forlag:15-38.

Hansen, Erik (1977) *Dæmonernes Port*. 3. udg. København: Reitzel 1984.

Hansen, Erik (1995) Sætningskløvning i moderne dansk. *Danske studier* 1995. København: C.A. Reitzel:126-146.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Dansk Sprog- og Litteraturselskab.

Heltoft, Lars (1992) The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in Sign Functions of Word Order. *Word Order. Two studies on central issues in the syntax of Danish and French. Copenhagen Studies in Language 15*. Michael Herslund (ed.). København: Handelshøjskolens Forlag:13-64.

(1996) Topics in Danish and in Universal Pragmatics. *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Lars Heltoft & Hartmut Haberland (eds.). Roskilde University, Department of Language and Culture:251-262.

(2003) Iconic and categorical focus systems in Scandinavian. *Structures of Focus and Grammatical Relations. Linguistische Arbeiten, Band 477*. Jorunn Hetland & Valéria Molnár (eds.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag:41-85.

Jensen, Eva Skafte (2010) *Selv*-studier. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 17. Merete Birkelund, Lotte Dam, Helle Dam-Jensen & Susana Silvia Fernández (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag:47-65.

(under udg.) Antagelser om fokus. Skitse til et forskningsprojekt. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 18. Henrik Høgh Møller mfl. (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Jørgensen, Henrik (1996) Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjektspladsen i danske hovedsætninger. *Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning* 1994-1995:76-90.

Keenan, Edward L. (1976) Towards a Universal Definition of "Subject". *Subject and Topic*. Charles N. Li (ed.). New York, San Francisco & London: Academic Press, Inc.:303-333.

König, Ekkehard (1991) *The Meaning of Focus Particles*. London: Routledge.

Ladd, Robert (1996) *Intonational phonology*. Cambridge University Press.

Mallinson, Graham & Barry Blake (1980). *Language Typology. Cross-linguistic Studies in Syntax*. Amsterdam, New York & Oxford: North-Holland Publishing Company.

Nølke, Henning (1995) Utterance Focus. Elements of a Modular Theory. *Information Structure*. *Copenhagen Studies in Language* 18. Michael Herslund (ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur:75-108.
(1996) Det attributive adjektivs stilling på fransk. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation* 3. Michael Herslund (red.). Odense Universitetsforlag:49-83.
Rooth, Mats (2007) Notions of focus anaphoricity. *Interdisciplinary Studies on Information Structure* 6:1-11.
Togeby, Ole (1993) *Praxt*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
(2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Denne artikel bliver publiceret i *Ny forskning i grammatik 18* som udkommer senere i 2011.

Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog

Torben Juel Jensen
Københavns Universitet

Resume
Moderne dansk skelner mellem (mindst) to ledstillinger: den såkaldte helsætningsordstilling kendetegnet ved et for- eller fundamentfelt foran det finitte verbal samt ved placering af sætningsadverbialer efter subjekt og finit verbal (Xvsa) og den såkaldte ledsætningsordstilling kendetegnet ved fraværet af fundamentfelt samt ved placering af sætningsadverbialer mellem subjekt og finit verbal (sav). Specielt i talt dansk er det dog tydeligt at der ikke er nogen entydig sammenhæng mellem ledsætningers syntaktiske underordning og deres ordstilling idet det omtrent samme indhold kan udtrykkes med såvel led- som helsætningsordstilling:

"han sagde at han ikke kommer i morgen"
"han sagde at han kommer ikke i morgen

Denne variation er ikke ny, den har eksisteret i adskillige århundreder, og i historisk perspektiv er ledsætningsordstillingen som udtryk for underordning ny. Det er endvidere omdiskuteret hvorvidt de to udtryk er betydningsmæssigt ækvivalente, eller om de udtrykker to forskellige grammatiske indhold, der ikke er direkte knyttet til skellet mellem hel- og ledsætninger.

I min præsentation vil jeg fremlægge de foreløbige resultater af en empirisk undersøgelse af ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog som jeg har gennemført i forbindelse med Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudiers forskningsprojekt om det danske sprogs udvikling i det 20. århundrede. Resultaterne viser at 'helsætningsordstilling' i ledsætninger er langt mere udbredt end ofte antaget. De viser også at den absolut mest afgørende faktor mht. ordstilling i ledsætninger er ledsætningens funktion i oversætningen, selvom også sociale og geografiske faktorer har en vis betydning.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Denne artikel er publiceret i *Jysk, ømål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen.* Århus 2011.

Perceptionsstudier i genkendelse af moderne dansk med henholdsvis jysk og københavnsk aksang

Tore Kristiansen, Nicoli Pharao og Marie Maegaard
Københavns Universitet

Resume
Sprogforandringscentret (DGCSS), hvor vi arbejder til daglig, proklamerer på sin hjemmeside at "Du forandrer sproget. Vi siger det højt" (www.dgcss.dk). Noget af det vi har sagt meget højt i lang tid, er at det i dagens Danmark først og fremmest er det prosodiske der gør en forskel og har social betydning. Det er næppe nogen særlig kontroversiel påstand, men vi har længe selv følt et behov for at underbygge den med eksperimentel evidens. Det er hvad vi forsøger i det eksperiment vi præsenterede på MUDS. Det drejer sig om et eksperiment hvor vi manipulerer med grundtoneforløbet (intonationen) hos indspillede sprogbrugere fra hhv. Århus og København: en stemme fra Århus og to stemmer fra København der adskiller sig ved nogle få karakteristiske segmentalfonetiske træk. Hvis denne manipulation på systematisk vis påvirker informanters placering af stemmerne i hhv. Århus og København, har vi etableret empirisk evidens for at den geografiske kategorisering af moderne danske aksanger bygger mere på intonation end på segmentalfonetik.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Flersprogethed i Sydslesvig i spændingsfeltet mellem mundtlighed og skriftlighed – Sprogmodus på Facebook

Sara Losch og Janne Rösler
Universität Flensburg

Resume
I et tidligere forskningsprojekt med fokus på mundtlig kommunikation har vi kunnet fastslå, at de flersprogede unge er i stand til at tilpasse deres sprogbrug til samtalepartnere og/eller situationer, der enten er monolingvale eller bilingvale: Jo større kravet om sprogenes funktionelle adskillelse er, desto mindre anvendes der 'synlige' sprogkontaktfænomener som kodeskift. Til gengæld optræder der ikke-synlige og ikke-intenderede sprogkontaktfænomener som konvergenser og låneoversættelser. Med udgangspunkt i Grosjeans model om sprogmodus (Grosjean 2001) undersøger vi nu, hvorvidt de skriftlige genrer (som hjemmeopgaver og internetkommunikation) genspejler de mundtlige kontaktvarieteter. Facebook har vist sig at være en interessant platform, da kommunikationen foregår skriftligt med træk fra det mundtlige sprog. Vores ca. 60 informanter bruger også Facebook til at lege med sprogene, hvilket vi viste nogle eksempler på i vores oplæg.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*

Nicholas Hedegaard Mikkelsen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Denne artikel er en del af et forskningsprojektet DanTIN (Danish Talk In Interaction) ledet af Jakob Steensig ved Lingvistik, Aarhus Universitet. Fokus for projektet er dansk talesprogsgrammatik. Samtaleanalytiske studier af lyd og videooptagelser af hverdagssamtaler har vist, at der er en uoverensstemmelse mellem, hvad der betragtes som grammatisk skriftsprog, og hvad der betragtes som grammatisk talesprog. Det langsigtede mål med forskningsprojektet er således at kunne samle en grammatik for dansk talesprog.

Artiklen omhandler, i tråd med ovenstående, brugen af *fordi* på dansk talesprog. På dansk skriftsprog er det grammatisk, hvis *fordi* følges af en ledsætning som fx

(1)
Jeg ringede til Peter, fordi jeg ikke kunne løfte kassen selv

En sætning, hvor *fordi* følges af en helsætningsordstilling er ugrammatisk i overensstemmelse med dansk skriftsprogsgrammatik. Fx

(2)
*Jeg ringede til Peter, fordi jeg kunne ikke løfte kassen selv

Tidligere har Steensig (1998) undersøgt brugen af *fordi* i dansk talesprog. Han finder frem til, at folk i hverdagssamtaler hyppigere lader *fordi* følge af helsætningsordstilling end ledsætningsordstilling i tilfælde, hvor man kan skelne mellem de to.

Jeg vil derfor undersøge, om der er en betydningsforskel mellem brugen af helsætningsordstilling versus ledsætningsordstilling efter *fordi* i dansk talesprog. Jeg vil således indlede med i afsnit 2 dels redegøre for, hvordan *fordi* bruges i dansk skriftsprog og ligeledes redegøre for Steensigs (1998) data. I afsnit 3 vil jeg indledningsvis fremlægge mit eget datakorpus og sammenligne det med Steensigs. Dernæst vil jeg analysere en collection af eksempler fra mit datakorpus. Jeg vil tage udgangspunkt i et eksempel, hvor *fordi* følges af ledsætningsordstilling og sammenligne det med eksempler, hvor *fordi* følges af helsætningsordstilling. Dette gør jeg med henblik på at diskutere, om der er en betydningsforskel mellem at lade *fordi* følge af ledsætningsordstilling eller helsætningsordstilling. Jeg har til min undersøgelse hentet data fra Samtalebank (se reference). Eksempler er transskriberet efter MacWhinney (2000).

2. Om *fordi*

2.1 *Fordi* som underordningskonjunktion

Christensen og Christensen betrager *fordi* som en underordningskonjunktion (2005:154). En underordningskonjunktion "indleder ledsætning[er, red.] (…) og forbinder, syntaktisk og semantisk, en ledsætning med den helsætning, som den optræder i" (2005:153). Jeg vil her fremhæve et eksempel, hvor *fordi* netop indgår i en sådan sammenhæng:

(3)
Drengen græd, fordi han ikke ville i skole.

I dette eksempel binder "fordi" helsætningen, "drengen græd", syntaktisk sammen med ledsætningen "han ikke ville i skole". Underordningskonkjunktionen binder også de to sætninger sammen semantisk, idet der er en kausalitetssammenhæng mellem de to (jf. Christensen & Christensen 2005:237). Helsætningen fremstiller så-

ledes en situation, og ledsætningen (inklusive fordi) angiver en årsag til situationen. I dansk skriftsprog bruges *fordi*, som Christensen og Christensen beskriver ovenfor. Dog er funktionen af *fordi* i dansk talesprog noget mere uklar. Bl.a. er det problematisk at betragte *fordi* som et led mellem en helsætning og en ledsætning, da dette langtfra er normen i dansk talesprog.

2.2 Steensigs fund

At *fordi* ikke nødvendigvis bliver fulgt af ledsætningsordstilling demonstrerer Steensig (1998). Han benytter sig af et datakorpus bestående af 111 forekomster af *fordi* i hverdagssamtaler. Af disse bliver 11 fulgt af ledsætningsordstilling, 46 bliver fulgt af helsætningsordstilling og 54 er neutrale tilfælde, hvor man ikke kan skelne mellem hel- og ledsætningsordstilling. Af de tilfælde hvor man kan skelne – 57 i alt – udgør eksemplerne med helsætningsordstilling 80,7 %, imens eksemplerne med ledsætningsordstilling kun udgør 19,3 %. Samtaleparterne i hans datakorpus demonstrerer altså en præference for at lade *fordi* følge af helsætningsordstilling. Brugen af *fordi* i talesprog synes altså ikke at stemme overens med Christensen og Christensens beskrivelse af *fordi* som en underordningskonjunktion (2005:154). Dette får Steensig til at foreslå, at der kan være en betydningsforskel ved brugen af *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling fremfor ledsætningsordstilling. Han finder dog ikke frem til én tydelig forskel.

I sin artikel omtaler han "de ytringer der indledes med fordi, som *fordi*-ytringer" og tilsvarende kalder han "de ytringer som fordi-ytringen udtrykker årsagen til eller forklaringen på (…) *fordi*-basen" (1998: 1). Jeg vil fremefter anvende den samme terminologi.

3. Analyse og diskussion af forskellige *fordi*-ytringer

For at vurdere mit datakorpus i forhold til Steensigs vil jeg her stille det op på samme måde som ovenfor.

Jeg har til min undersøgelse hentet data fra Samtalebank. Disse samtaler er alle telefonsamtaler. Der er tale om i alt 7 forskellige samtaler.

De tre af dem er samtaler mellem en kvinde og hendes datter, der er flyttet hjemmefra. Endnu en er samtaler hentet fra et radioprogram, hvor lytterne ringer ind for at diskutere diverse problemer i deres liv. Den sidste samtale foregår mellem to jævnaldrende mænd, der snakker om computerspil. Det er altså alle naturligt forekommende hverdagssamtaler. Da radioprogrammet er en optagelse, der er blevet bragt offentligt, er de medvirkende derfor ikke anonymiserede. Derimod er sted- og egenavne i de andre telefonsamtaler anonymiserede i overensstemmelse med almene retningslinjer for datahåndtering.

I alt forekommer ordet *fordi* 56 gange i mit datakorpus. Af disse følges to af ledsætningsordstilling, 26 følges af helsætningsordstilling og 28 er eksempler, hvor den efterfølgende sætning ikke kan kategoriseres – de er neutrale. Det giver følgende statistik:

Neutral ordstilling	Helsætningsordstilling	Ledsætningsordstilling
48,2 %	48,2 %	3,6 %

Tabel 1: Den procentvise fordeling af *fordi*-ytringer med henholdsvis neutral, helsætnings- og ledsætningsordstilling.

Undlader man at tælle eksemplerne med neutral sætningsstruktur med i regnskabet, kommer skemaet til at se sådan ud:

Helsætningsordstilling	Ledsætningsordstilling
93,1 %	6,9 %

Tabel 2: Den procentvise fordeling af *fordi*-ytringer med helsætnings- og ledsætningsordstilling eksklusive neutrale eksempler.

Der er altså en betydelig overvægt af tilfælde, hvor *fordi* følges af helsætningsordstilling snarere end ledsætningsordstilling. Således minder mit datakorpus om Steensigs, der har en tilsvarende overvægt af *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling. Jeg har herunder lavet en collection af eksempler, hvor *fordi* forekommer. Jeg vil starte med at lave en analyse af to eksempler med ledsætningsordstilling i *fordi*-ytringen efterfulgt af en række eksempler med helsætningsordstilling.

3.1 Ledsætningsordstilling

(4) er et oplagt eksempel på *fordi* fulgt af ledsætningsordstilling:

(4)

```
→      4      PIA:   Al'så hun er død, fordi Jehovas vidne=

       5             =ikk' må::øh få blodtransfusion ikk'
```

Her fungerer *fordi* som beskrevet af Christensen og Christensen. *Fordi* fungerer som en underordningskonjunktion, der, semantisk og syntaktisk, binder helsætningen "Al'så hun er død" sammen med ledsætningen "Jehovas vidne ikk' må::øh få blodtransfusion ikk'".

(5) er endnu et eksempel på *fordi* efterfulgt af ledsætningsordstilling:

(5)

```
      349     *BER:     ⌊b⌋ag bag faca:den↗
      350     *LAR:   mmm→
      351     *BER:   så gemmer der sig noget helt andet→≈
      352     *BER:   +≈ ikk fordi jeg siger du ⌈⌈: øh⌉
      353     *LAR:                              ⌊hrøu⌋ hrøu hrøu
      354     *BER:   dumt svin↘ vel↗
      355     *LAR:   ⌈ja⌉↘
      356     *BER:   ⌊·hh⌋h
      357     *LAR:   ⌈der kommer der sån⌉ en rig⌈tig⌉ led
                      lille ⌈fræk ⁇vært⁇⌉↘
      358     *BER:   ⌊men altså     ⌋      ⌊du⌋  ⌊≈j:ɧ:aɧ    ⌋↗
      359     *LAR:   hehh ⌈hh hh hh⌉
      360     *BER:        ⌊·hhhh   ⌋ armen du forstår godt ⌈hva
                      jeg mener ikk      ⌉↗
      361     *LAR:                   ⌊jeg forstår fuldstændig ⌋
      362             hva du men⌈er↘ ·hh⌉hhh
→     363     *BER:             ⌊fordi: ⌋
      364     *BER:   det ikk er alle folk der gider (.) å
                      bruge tid på å finde ind bag↘
      365
      366     *LAR:   ne:j↘
      367             (.)
      368     *BER:   alle de der hund⌈redeog⌉halvtreds ki⌈lo↘
                      ikk⌉↗ •
      369     *LAR:                   ⌊n-  ⌋      ⌊☺nej☺  ⌋↘ •
      370     *LAR:   inde bag de hunderhalvtreds kilo der er
                      der en sød (0.3)Berit↘
```

I linje 349 – 351 afslutter Berit en udredning af, hvordan der kan være stor forskel på, hvordan en person på overfladen kan virke flink, men bag facaden kan vise sig at være en helt anden. I linje 352 og 354 tager hun forbehold for, at ytringen ikke var møntet på Lars, hvorefter følger en digression i samtalen, hvor Lars laver sjov med idéen om, at han skulle være et "dumt svin" bag facaden (jf. linje 357 og 359). I linje 358 prøver Berit at få drejet samtalen tilbage på sporet, men ender med at grine grine sammen med Lars i stedet for at gøre anmodningen færdig. I linje 360 markerer hun med "armen", at hun gerne vil vende tilbage til samtalens oprindelige omdrejningspunkt. Med det efterfølgende "du forstår godt hva jeg mener ikk" synes hun at ville sikre sig, at de taler om det samme – at Lars er indforstået med, hvad hun gerne vil snakke om. Dette bekræfter Lars i linje 361-62, hvor han også betoner "*fuld*stændig" som for ikke at efterlade nogen tvivl om, at han er på bølgelængde med Berit.

Fordi-ytringen i linje 363-64 viser således tilbage til linje 349-51. Man kan dog også argumentere for, at netop de linjer implicit bliver gentaget af i linje 360-62, hvor Berit vender samtalen tilbage til det, den egentlig handlede om. Under alle omstændigheder lægger *fordi*-ytringen i dette tilfælde sig i tydelig forlængelse af *fordi*-basen.

3.2 Helsætningsordstilling

Ligesom Steensig finder jeg, at eksemplerne med helsætningsordstilling i *fordi*-ytringen langtfra er en homogen masse – der er stor variation i eksemplerne. Jeg har således for min analyses skyld valgt at kategorisere mine data alt efter, hvordan *fordi*-ytringen indledes. Jeg har her fundet frem til, at der er 16 tilfælde, hvor *fordi* følges direkte af en helsætning. I fire tilfælde forekommer et indskud imellem *fordi* og helsætningen som fx:

(6)

```
170      *LAR:   ja:h→ ·hh men men det heller ikk noget
                 der hjælper til åbenbart at
→    171         de stopper den vold↘ fordi lussinger det
                 jo rent faktisk oss vold↘
```

I dette eksempel ser jeg "lussinger" som et indskud, der skiller *fordi* og

helsætningen "det jo rent faktisk oss vold". Slutteligt er der 6 eksempler, hvor der mellem *fordi* og helsætningen optræder et disjunktivt *altså* eller *jamen*. Eksempelvis:

(7)

```
→       118     *ANI:   altså de sige:r ikk så meget ↑vel
                        for⌈di⌉ asså→ ≈
        119     *LAR:                                ⌊°hm°⌋→
        120     *ANI:   +≈de siger selvfølgelig jamen det
                        ubehageligt å sån→
```

Her er det "asså" (i skriftsproget repræsenteret ved "altså"), der skiller *fordi* og helsætningen. Jeg vil i det følgende analysere udvalgte eksempler fra de tre kategorier for til sidst at kunne vurdere, om helsætningsordstilling efter *fordi* har semantisk betydning. Jeg finder, at der er relativ stor ensartethed inden for de tre kategorier og håber herved bedre at kunne beskrive de mekanismer, der kan gøre en forskel i betydningen. Jeg har således udvalgt nogle eksempler, jeg finder repræsentative for de respektive kategorier.

3.2.1 Kun helsætning

(8) er et eksempel på en helsætning, der falder lige efter *fordi*:

(8)

```
        15      *ANI:   +≈e:h jeg vil godt snakke om at børn tar
                        skade af å blive
        16              slået ⌈h ·hh ⌉→
        17      *LAR:         ⌊ m↓:m ⌋↗
        18      *ANI:   der var en der ringede ind sidst å
                        snakkede om at eh ·hhh børn tog
        19              skade af å blive slåe ⌈t ·hh      ⌉↘
        20      *LAR:                         ⌊ja→ m det⌋ gør de
                        vel oss↘
→       21      *ANI:   jaer (.) e:h å det mener jeg oss at de
                        gør fordi (.) jeg har selv
        22              prøvet det↗ ·hhhh å ⌈det har min lilleb-⌉
        23      *LAR:                 ⌊ du selv blevet    s⌋lået↘
```

I linje 21 bliver *fordi* brugt som en underordningskonjunktion på den måde, at den semantisk får helsætningen "det mener jeg oss at de gør" til at hænge sammen med det efterfølgende, som Christensen og Christensen beskriver det. Det interessante ved dette eksempel er dog, at "fordi" i linje 21 har begrænset spændvidde, idet det kun

refererer til den foregående helsætning. *Fordi*-ytringen har altså i denne sammenhæng en klart defineret *fordi*-base.

I (9) er der ligeledes tale om en helsætning i *fordi*-ytringen. Dog udmærker denne sig ved at have en anden struktur end (8).

(9)

```
      94     *BER:   ⁎ø-⁎ (0.3) så bakker den ud ikk↗
      95     *LAR:   ·h⌈hhh⌉
      96     *BER:     ⌊for⌋di
      97     *LAR:   men- e-hva- nu ska jeg lige forstå→
      98     *LAR:   ·hhh er det når du mø:der no:gen→
      99             (0.7)
→     100    *LAR:   ⁎a-⁎ altså fordi ⁎øhhh⁎ nu bruger du en
                     der øh deltager i
      101            udsendelsen dem har vi jo ikk set→
      102    *LAR:   men er det ⌈hvis du har⌉ mødt en eller
                     anden→
      103    *BER:             ⌊ne::j      ⌋→
      104    *LAR:   som- som- som du har siddet å snakket
                     med eller hvad↘
```

Hvor (8) er en deklarativ helsætning med subjekt i forfeltet, er (9) en deklarativ helsætning med et adverbial i forfeltet (jf. Christensen & Christensen 2005:200). *Fordi*-ytringen i linje 100 opfører sig derfor anderledes end den tilsvarende i (8). Snarere end at skabe en sammenhæng mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen, virker *fordi*-ytringen her som belæg for at stille spørgsmålet i linje 98, som efterfølgende bliver uddybet i linje 102 og 104. På den måde henviser *fordi*-ytringen til, at Berit tidligere har brugt en anden lytters navn for at give et eksempel på, at hun har nemt ved at snakke med mænd over telefonen. I (9) er der således et større skel mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen end i (8). Den adskiller sig således fra (5), idet *fordi*-ytringen bliver mere central – den ligner i større grad en selvstændig ytring snarere end at være knyttet til *fordi*-basen.

3.2.2 Indskudt ytring

I (10) ses en anden struktur i *fordi*-ytringen.

(10)

```
      226    *BO:    ⌊vi h⌋ar en tre spillere der ska
                     afsted≈
```

```
→       227     *BO:    +≈ m:en det sån lidt krise fordi::
        228             ·hhh du ved Søren Kjøller Lassen han:::
                        han er jo død↘
        229             (1.3)
```

Her følges "fordi::" af en indskudt sætning: "·hhh du ved Søren Kjøller Lassen". I samtalen fortæller Bolette (BO) sin mor, at hun skal til et idrætsstævne. I linje 227 fortæller hun således, at der er et problem angående deres deltagelse, hvis årsag bliver forklaret i linje 228. Den indskudte sætning markerer her et skift i samtalen. Der synes at foregå det, at Bolette introducerer et kontroversielt emne – noget som samtaleparterne ikke er enige om, eller, som det her er tilfældet, refererer til en begivenhed, som Bolette ikke ved, om moderen er bekendt med. Vendingen "du ved Søren Kjøller Lassen han:::" er her interessant. Når hun således vælger at indlede med "du ved", virker det som om, hun vil sikre sig, at moderen også har hørt, at Søren Kjøller Lassen er død. Hun kunne i stedet efter "fordi::" have sagt noget i retning af "fordi Søren Kjøller Lassen er død", men en sådan ytring ville forudsætte, at moderen allerede kendte til hans død. I linje 228 er der tilsvarende et overgangsrelevant sted, idet hun trækker på ordet "han:::". Der er altså en åbning, hvor moderen har mulighed for at tage ordet, hvis hun allerede er bekendt med Søren Kjøller Lassens død (jf. Sacks et al. 1974: 704). Hun forholder sig imidlertid tavs, hvorfor Bolette fortsætter ved at gentage "han" og tilføje "er jo død".

Det viser sig imidlertid, at moderen ikke er bekendt med Søren Kjøller Lassens død. Der følger følger derfor en diskussion af, hvordan han døde, inden de når frem til, hvorfor det er problematisk for deres deltagelse i idrætsstævnet. Det kontroversielle emne, Bolette introducerer, afføder altså en digression i samtalen, der skal afsluttes, før de kan vende tilbage til at diskutere idrætsstævnet.

3.2.3 *Jamen* og *altså*

Som nævnt er der 6 eksempler, hvor *fordi* følges af disjunktivt *jamen* eller *altså*. Dette er (11) et eksempel på:

(11)

```
320     *LAR:   men- men- men- å der føler du at at a:t
                (.) det at du tyk→ ·hh
```

```
        321             (0.5)
        322     *LAR:   er det derfor du ikk tør møde mandenↄ
        323     *BER:   ja→
        324     *LAR:   hvis han ser digↄ
        325             (.)
        326     *BER:   jaↄ
        327     *LAR:   ·hhhhhh
→       328     *BER:   fordi∾ °namen° det osse det der med
                        Larsↄ ·hhhh a når man ser et
        329             menneske ikk↗
        330     *LAR:   ja:↗
        331     *BER:   ·hh e-e- så tænker man- *nå:* ja men hun
                        ser sån å sån ås e-
        332             (.)
        333     *BER:   å så er hun måske:→
```

(11) er taget fra radioprogrammet Natteravn. Her har Berit (BER) ringet ind for at få hjælp med sine problemer med at komme i kontakt med mænd. I linje 320-322 stiller Lars (LAR) – programværten - et opklarende spørgsmål, som Berit bekræfter i linje 323. I linje 324 uddyber Lars spørgsmålet, hvilket igen bliver bekræftet af Berit i linje 326. Herefter følger en *fordi*-ytring i linje 328, hvor "fordi∾" følges af et disjunktivt "°namen°". Brugen af "°namen°" har her karakter af en self-initiated self-repair (jf Hutchby & Woffitt:60). Således viser Berit her, at hun starter på en ny ytring, der er uafhængig af det foregående. Det er tilsvarende svært at få øje på en sammenhæng mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen – både syntaktisk og semantisk. I modsætning til de tidligere eksempler er der i (11) ingen sammenhæng *fordi*-ytringen og -basen. Det må således siges at udgøre den anden ende af spektret, hvor *fordi*-ytringen er en gennemgribende selvstændig ytring.

3.3 Opsamling

Jeg har her analyseret eksempler, jeg finder repræsentative for de kategorier, jeg har valgt at inddele mine data i. Gennem denne kategorisering har det været muligt at analysere beslægtede mønstre i brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*. Den rækkefølge, jeg har valgt at analysere mine eksempler i, afspejler også en gradvis adskillelse af *fordi*-basen og *fordi*-ytringen. Således er der i mit eksempel på *fordi* fulgt af en ledsætning en tydelig sammenhæng mellem *fordi*-ytring og -base. Det samme gør sig gældende for (8), der er en deklarativ

helsætning med subjekt i forfeltet. Dog viser *fordi*-ytringen i eksempel (9), der er en deklaritiv helsætning med en adverbial i forfeltet, større selvstændighed i forhold til *fordi*-basen. Større selvstændighed i forhold til *fordi*-basen er der også i afsnit 3.2.2 med indskudte ytringer og stort set ingen sammenhæng, hvis der overhovedet er en, kan ses af *fordi*-ytringerne med disjunktivt *jamen* eller *altså* efter *fordi.*

4. Konklusion

Jeg valgte i min undersøgelse yderligere at indskrænke mit korpus af *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling ved at kategorisere dem og analysere eksempler fra hver kategori. Mine data taget i betragtning synes der at være en betydningsforskel fra *fordi*-ytringer med ledsætningsordstilling. Denne forskel består i sammenhængen mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen. Graden af hvor stor denne forskel er udgøres af, hvordan *fordi*-ytringen er konstrueret. Der er tale om et kontinuum, hvor *fordi*-ytringer med ledsætningsordstilling på den ene side er tæt knyttede til den tilsvarende *fordi*-base. På den anden side er *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling og disjunktivt *altså* eller *jamen* mere eller mindre selvstændige ytringer uden nogen tydelig *fordi*-base. Betydningsforskellen er altså et spørgsmål om, hvor selvstændig den givne *fordi*-ytring er. På nuværende tidspunkt er jeg således nået frem til en noget snæver konklusion, der skal tage højde for de enkelte ytringers specifikke formulering – fx om der optræder en form for indskud efter *fordi* o.lign. Det kan således være interessant at afprøve min konklusion på et større korpus, for derigennem en måske at kunne formulere en bredere hypotese om betydningsforskellen ved brugen af helsætningsordstilling versus ledsætningsordstilling i en *fordi*-ytring.

Litteratur

Christensen, Robert Zola & Lisa Christensen (2005) *Dansk Grammatik*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Hutchby, Ian & Robin Wooffitt (2008) *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50:696-735.

Samtalebank. http://www.talkbank.org/samtalebank/

Steensig, Jakob (1998) Om fordi i forskellige sætningstyper i dansk talesprog. *Selskab for Nordisk Filologi i København. Årsberetning 1996-1997*. Kristensen (red.). København: Selskab for Nordisk Filologi:179-192.

MacWhinney, B. (2000) *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Relativt *som* i grammatisk, historisk og geografisk belysning

Karen Margrethe Pedersen
Københavns Universitet

I de traditionelle dialekter kan relativsætninger have varierende udfyldning af konjunktionalpladsen og subjektspladsen, såvel intra- som interdialektalt. I relativsætninger, hvor fællesleddet er subjekt, finder man således:

der var en fisker	[-]	der	hed Peter
	at	der	hed Peter (ikke i dele af Jylland)
	te/de	der	hed Peter (kun Jylland)
	da	der	hed Peter (kun Nordjylland)
	hvad	der	hed Peter (kun Sønderjylland)
	som	[-]	hed Peter
	som	der	hed Peter
	som	han	hed Peter (kun Bornholm)
	at	han	hed Peter (kun Bornholm)

Jeg ser her bort fra relativ-sætninger indledt med hv-ord, undtagen sætninger med det sønderjyske *hvad.* Sønderjysk *hvad* har de samme funktioner som det relative *som*. Det er et oversættelseslån fra nedertysk.

Jeg ser også bort fra sætninger som *der var en fisker hed Peter* og *der var en fisker og hed Peter*, idet jeg ikke anser *hed Peter* og *og hed Peter* for relativsætninger. (K.M. Pedersen manus vedr. dialektsyntaks, til en ny *Dansk Sproghistorie*).

Som man kan se i skemaet, kan konjunktionalpladsen være tom, eller den kan være udfyldt af én af konjunktionerne *at,* jysk *te/de,* nordjysk *da,* sønderjysk *hvad* og endelig *som.*[1]

Subjektspladsen kan være tom eller den kan være udfyldt af subjektsvikaren *der* – eller i bornholmsk af et personligt pronomen, her *han* (*som han hed Peter* eller *at han hed Peter*). Den bornholmske konstruktion er beskrevet i K.M. Pedersen 2009.

Det påfaldende ved skemaet er, at det kun er *som,* der tillader tom subjektsplads. Alle andre konjunktioner følges af udfyldt subjektsplads.

Man kunne nu overveje, om *som* kunne stå på subjektspladsen og dermed fungere som pronomen (i overensstemmelse med en ældre grammatisk tradition). *Som* og *der* ville da stå på samme plads:

der var en fisker	[-]	der	hed Peter
	[-]	som	hed Peter

Men det er ikke muligt, for man kan ikke indsætte en konjunktion før *som*:

der var en fisker	at	der	hed Peter
	*at	som	hed Peter

Aage Hansen (1967:442) anfører ganske vist et belæg på *at som* fra den københavnske forfatter Soya, men det bekræftes ikke af andre kilder. Hvis *at som* hørte til ældre lavkøbenhavnsk, ville det uden tvivl være registreret i Brink og Lund 1975, men de har det ikke. Jeg anser det for at være et eksempel på "overdrevet", hyper(u)korrekt lavkøbenhavnsk.

At som findes ikke, men det gør *som at* – med indre *at,* som Lars Heltoft har kaldt det, senest i Heltoft og Hansen 2007. Indre *at* optræder hyppigst i sætninger, hvor fællesleddet er objekt (1), men kan også forekomme i sætninger, hvor fællesleddet er subjekt (2) og (3), eller med tom subjektsplads (4):

[1] Konjunktionernes oprindelse og udbredelse er beskrevet i K.M. Pedersen (under udg.): *Relative konjunktioner i danske dialekter.*

(1) *så går der en bil som at sygekassen betaler*
(2) (det blev solgt?) *ja til de andre som at der skulle bygge jo*
(3) *det er en gammel tømmermand som at han er firs* (Bornholm)
(4) *der var en ung bonde dernede som at [-] var meget interesseret i det*

Der er således ingen tvivl om, at *som* må stå på konjunktionalpladsen.

Forklaringen på *som* med tom subjektsplads må søges i sproghistorien. Det er ganske enkelt et relikt fra gammeldansk I den gammeldanske periode havde man tre forskellige relative konjunktioner: *ær, thær* (der) og *som.* I sætninger, hvor fællesleddet var subjekt, var subjektspladsen altid tom. Konjunktionalpladsen kunne også være tom, men så var sætningen alligevel markeret som ledsætning ved at have relativ kile:

(5) *æn hinum scal bøtæ ær sar fic* (Skånske Lov B74: <108>, ca. 1250)
men til hin skal (man) bøde ær sår fik
(6) *the øghæn, thær wærk haucæ* (Lægebogen Am187:253, ca. 1400)
de øjne, der værk har
(7) *en gardh som gifuer tw pund korn til landgilde*
(diplom 5/10 1406, fra Stevns)
en gård som giver to pund korn til landgilde
(8) *føthær man the diur [-] af blithæ naturæ æræ*
(Skånske Lov B74: <104>)
opføder en mand de dyr af blid natur er

De tre konjunktioner kan alle forekomme i sætninger, hvor fællesleddet er subjekt, objekt og styrelse. Sætninger, hvor fællesleddet er subjekt er illustreret i (5) – (7) ovenfor. De øvrige typer kan illustreres med sætningerne (9) – (14) fra de samme kilder:

(9) *at thæt samma ær sant ær hin sor* (Skånske Lov B74: <108>)
at det samme er sandt ær hin svor
(10) *fore hinum ær han lægthi iarn ofna* (Skånske Lov B74: <137>)
for hin ær han lagde jern på
(11) *stenen, thær thu hauer i thek* (Lægebogen Am187:521)
Stenen, der du har i dig
(12) *thæn, thær bloth løpær af* (Lægebogen Am 187:2626)
den der blod løber af

(13) *then halfue gardh i Hafneløue <u>som</u> iæk fik aff Anders Nielssen*
(diplom 1406)
den halve gård i Havnelev som jeg fik af Anders Nielsen
(14) *then gardh <u>som</u> Pauel i Lund boor wt i* (diplom 1406)
den gård som Paul i Lund bor udi

Forholdet mellem de tre konjunktioner *ær, thær* og *som* er kronologisk og geografisk. Det kronologiske forløb i gammeldansk (1100-1525) er beskrevet af Diderichsen (1938), og mere detaljeret af Brøndum-Nielsen (1965). I grove træk ser det således ud:

indtil 1300:	ær (især i skånske kilder)
	thær
efter 1300:	thær
	som (tidligst i skånsk, dominerende fra omkr. 1425)

I den ældste periode har vi konjunktionerne *ær* og *thær.* Konjunktionen *ær* findes især i gamle skånske håndskrifter. *Ær* går af brug, mens *thær* lever videre. Efter 1300 dukker relativt *som* op, antagelig dannet ved omtolkning af sammenlignende *som.* I svensk kan man finde eksempler på relativt *som* allerede omkring år 1000, og Diderichsen antager, at relativt *som* har bredt sig fra svensk til dansk, altså fra øst mod vest.

Ifølge Diderichsen blev *som* dominerende i skriftsproget fra omkring 1425 til omkring 1750, hvor *der* bliver dominerende. Men Diderichsen overser mærkeligt nok, at det gammeldanske *der* er forskelligt fra det nydanske *der.* Det gammeldanske *der* er en konjunktion, mens det nydanske *der* er subjektsvikar. Det nydanske *der* kan ikke optræde i sætninger, hvor fællesleddet er objekt eller styrelse, som i sætning (11) og (12) ovenfor. Det gammeldanske *der* og det nydanske *der* står således på hver sin plads i sætningsskemaet:

gammeldansk:	the øghæn	der	[-]	wærk hauæ
nydansk:	de øjne	[-]	der	har værk

Jeg har forsøgt at bestemme, hvor længe *der* var i brug som konjunktion, dvs. hvor længe man kan finde *der* i sætninger, hvor fællesleddet er objekt eller styrelse. Kalkars yngste belæg er fra bibeloversættelsen

1647. Men det kan være en ren kalkering efter bibeloversættelsen 1550. Jeg har i stedet søgt i "Renæssancens Sprog i Danmark", et tekstkorpus på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside, dækkende perioden 1500-1700. Det yngste eksempel heri er fra 1618:

(15) *iblant dem, der jeg opregne kand, er ..*
(Arreboe: Hexaemeron 1618:23)

Det relative *der* går altså af brug i 1600-tallet, mens det relative *som* bevares. Fra 1600 og frem konkurrerer *som* ikke med *der*, men med tom konjunktionalplads - og i dialekterne med visse andre konjunktioner, jf. ovenfor.

Som bevarer i hele perioden sin mulighed for at følges af tom subjektsplads. Men i og med, at *der* ændrer funktion, bliver det også muligt for *som* at følges af subjektsvikaren *der.* Det ældste belæg i "Renæssancens Sprog i Danmark" på *som* fulgt af subjektsvikaren *der* er fra 1611:

(16) *det, som der giffuer Forfarenhed* (dvs. erfaring, kundskab)
Naar Mand til Mands monne bliffue
(Claus Christoffersen Lyschander: Den Calmarske Triumph 1611: 14)[2]

Kombinationen *som der* er aldrig blevet almindelig i dansk. I et korpus med traditionelle dialekter har jeg kun fundet 9 eksempler på *som (at) der,* mod 102 på *som [-]* med tom subjektsplads. Og i det københavnske korpus BySoc er *som der* også lavfrekvent – undtagen hos en enkelt informant, en yngre middelklassemand. Man kan spørge, om det er den sproglige normering, der har bremset brugen af *som der*. Det kan måske ikke udelukkes, når det drejer sig om moderne københavnsk *som* i korpus BySoc, men det er meget usandsynligt, når det drejer sig om de traditionelle dialekter, der på mange andre måder afviger fra det normerede sprog.

[2] Der er mange tidligere belæg på kombinationen *som der/thær*, men det er med adverbiet *dér* i relativ kile-konstruktion.

Jeg vil nu se på den geografiske udbredelse af *som*. Ifølge Diderichsen bredte *som* sig fra øst mod vest. Og *som* blev dominerende i skriftsproget indtil omkring 1750, hvorefter konjunktionsløse relativsætninger blev almindelige. Diderichsen antager imidlertid, at denne dominans af *som* var et skriftsprogsfænomen – et modefænomen inden for skriftsproget – mens talesproget foretrak konjunktionsløse sætninger i hele perioden.

Ser vi nu på fordelingen i de traditionelle dialekter – som den fremtræder i båndtekster – så viser der sig et interessant mønster. [3]

Relativsætninger hvor fællesleddet er subjekt

	i alt	% med [-]	% med som	% med at/te/de	% med hvad
Bornholm	88	49	49	2	-
Sjælland	96	69	31	0	-
Fyn	70	60	19	21	-
Vestjylland	141	80	14	6	-
Østjylland	129	91	2	7	-
Nordjylland	63	98	0	2	-
Sønderjyll.	93	68	2	2	28

I første kolonne anføres dialektområderne, i anden kolonne det samlede antal relativsætninger, hvor fællesleddet er subjekt, og i de følgende kolonner anføres procenten af sætninger indledt med tom konjunktionsplads [-] og med konjunktionerne *som, at/te/de* og *hvad.*

Læses tabellen vandret, ser man således, at de bornholmske tekster har 88 relativsætninger i alt, hvor fællesleddet er subjekt. 49 % heraf er indledt med tom konjunktionalplads, 49 % er indledt med *som,* og 2 % er indledt med *at.*

Subjektspladsen er ikke medtaget i skemaet. Generelt gælder det, at subjektspladsen er tom efter *som,* men udfyldt af *der* i de øvrige tilfælde. Der er dog enkelte eksempler på *der* efter *som,* det vil sige på *som der.* Der er ingen eksempler på personligt pronomen på subjektspladsen, således som man kan finde det i ældre bornholmsk.

[3] Teksterne er hentet fra det interne tekstkorpus ved Afdeling for Dialektforskning, og de udgøres af transskriberede båndoptagelser. Ved Nordjylland forstås Jylland nord for Limfjorden.

Tom konjunktionalplads har højest frekvens i alle dialekter. Fra 49 % til 98 % af sætningerne har tom konjunktionalplads.

Konjunktionen *som* har meget forskellig frekvens. Fra 49 % på Bornholm til næsten fravær i Jylland. Vestjylland har dog en overraskende høj frekvens sammenlignet med det øvrige Jylland. Der er 7 vestjyske tekster i mit korpus. De 5 viser samme mønster som teksterne fra det øvrige Jylland: De har ingen eller kun få forekomster af *som.* Men de 2 har til gengæld høj frekvens af *som.* Jeg har ingen forklaring på denne afvigelse. De to fortællere er fra hver sin ende af Vestjylland (Ørslevkloster og Hodde), og de svarer aldersmæssigt til de øvrige jyske fortællere.

I sætninger, hvor fællesleddet er objekt eller styrelse, finder man det samme mønster bortset fra, at frekvensen af *som* er noget højere i Jylland og på Bornholm, mens frekvensen af *som* er noget lavere på Sjælland.[4]

Betragter man skemaet, så ser det ud til, at Diderichsen har ret, når han antager, at tom konjunktionalplads foretrækkes i talesproget. Men talesproget er mere forskelligartet end antaget af Diderichsen. Bornholmsk har kun 49 % sætninger indledt med [-], mod 49 % indledt med *som.* Fynsk har 60 % indledet med [-], mod 40 % indledet med *som* eller *at.* Men Nordjysk har 98 % indledt med [-], og kun 2 % indledt med en konjunktion (*te/de*).

Den geografiske fordeling af *som* ser ud til at følge det gammeldanske mønster: *som* kom fra øst og spredte sig mod vest, og de traditionelle dialekter har højest frekvens af *som* mod øst og lavest mod vest.

Diderichsen gør opmærksom på, at også jyske skribenter havde dominerende brug af *som* i perioden 1425-1750. Det gælder fx for Peder Palladius og Anders Sørensen Vedel. Og jeg kan tilføje, at det også gælder for 1600-tallets jyske tingskrivere fra Skast herred (i Vestjylland), Hvetbo herred (i Nordjylland) og Brusk herred (i Østjylland).

Spørgsmålet er nu: Havde de jyske skribenter også høj frekvens af *som* i deres talesprog, eller var det et rent skriftsprogsfænomen som

[4] I parentetiske sætninger af denne type, kan man ikke udelade konjunktionen. Men parentetiske relativsætninger er sjældne i talesprog, og ved store stikprøveundersøgelser i teksterne har jeg ikke fundet nogen overhovedet.

antaget af Diderichsen? Hvis det hørte til jysk talesprog i 1500- og 1600-tallet, så må *som* være gået af brug i jysk i perioden 1650-1850. Hvis det derimod var et rent skriftsprogsfænomen, så har vi en ubrudt tradition i jysk for manglende *som*.

Problemet er, at vi ikke har adgang til talesproget i 1500- og 1600-tallet. Vi har kun skriftlige kilder, og i og med at de skrivende har lært at skrive, har de også lært skriftsprogets konventioner.

De tre tingskrivere fra Vestjylland, Nordjylland og Østjylland var ganske vist ikke højt uddannede, og de har en del dialektale træk i deres sprog, men sætningsbygningen er klart præget af en skriftlig stil, undertiden en formel, juridisk stil.

Det nærmeste vi kan komme på talesproget i 1600-tallet er måske de replikker, der optræder sporadisk i tingbøgerne, især i Skast Herreds Tingbog. Og dér finder man relativt *som*:

> *.. oc hand greb fatt paa mig oc sloug mig ilde met en steen, som hand haffde i hans haand, og som min hustru kom thil oc ville wndfrj mig fra hanem, greb hand hinder fatt oc sloug hinder nogle gange imod iorden oc røgte hinder i hindis haar* (Skast Herreds Tingbog 5. april 1636)

Replikken stammer fra selve retsmødet. Det er sagsøgerens beskrivelse af hændelsesforløbet. Andre replikker er derimod gengivelser af, hvad der blev sagt under hændelsesforløbet. Det gælder den følgende replik. Niels Christensen er gået ind i Maren Clausens fåresti og har taget hendes vædder. Hun var selv til stede, da det skete, og hun forklarer på tinget, at hun sagde:

> *Huor wilt du hen met den roneweder. Det er min ... , oc her stander hanss moder i stjen, som haffuer fød hanom* (Skast Herreds Tingbog 10. april 1638)

Replikkerne ser autentiske ud, og man kan ikke afvise, at de faktisk har lydt sådan. Men man skal lægge mærke til, at de ikke kan være helt ordret gengivet, for de talende har ganske givet ikke sagt *i jorden* og *i stien,* men *i æ jord* og *i æ sti* med foransat artikel. Det har åbenbart været for langt fra skriftsprogsnormen for tingskriveren. Og så skal man huske, at teksten i tingbogen er en renskrift, som skriveren har nedskrevet

efter tinget (jf. indledningen til Skast Herreds Tingbog 1636:XIIf.). Han må have taget fyldige noter under selve tinghandlingen, men han har næppe stenograferet.

Jeg må konkludere, at jeg ikke kan afgøre, om relativt *som* har været brugt i jysk talesprog i 1600-tallet.

Men så er der endnu en krølle på historien, og den handler om relativt *som* i adverbielle stedssætninger, svarende til *hvor* i moderne dansk.

Det relative *som* i stedssætninger er lige så gammelt som det relative *som* i adjektiviske sætninger, dvs. fra omkring 1300 (jf. Lollesgård 1920:76ff). I den gammeldanske periode konkurrerer stedskonjunktionen *som* med stedskonjunktionerne *thær* og *hvar/hvor,* jf. følgende belæg fra omkring år 1300:

(17) *nokor stath a marko <u>sum</u> han hauir sat spiut sit*
(Skånske Lov Am 28:28[17])
et sted på marken som han har sat spyd sit

(18) *a land <u>thær</u> the bo* (Flensborg Stadsret:115)
på landet der de bor

(19) *ok varæ sithæn <u>huar</u> han uil* (Skånske Lov Am 28:12[29])
og være siden hvor han vil

Som bekendt bliver det *hvor,* der sejrer i dansk, mens *der* sejrer i svensk.

Kalkars Ordbog har mange belæg på *som* i denne funktion fra 1400- og 1500-tallet, og der er belæg fra alle dele af landet. Kalkar citerer jyden Peder Palladius og sjællænderen Christiern Pedersen, og jeg har selv fundet belæg hos fynboen Hans Tausen.

Man kan nu spørge, om dette *som* også er et rent modefænomen inden for skriftsproget, mens talesproget foretrak de øvrige stedskonjunktioner. Det kan jeg sige klart *nej* til. Stedskonjunktionen *som* blev også brugt i talesproget. Det fremgår af den geografiske udbredelse i de traditionelle dialekter. Man finder stedskonjunktionen *som* på Bornholm, i Nord-, Vest- og Sønderjylland og sporadisk i Østjylland. Det er en typisk relikt-udbredelse: *som* må have været udbredt som stedskonjunktion i alle dialektområder, men er kun bevaret i yderområderne.

Jeg har set på forekomsten i Nordjylland. Og her har jeg fundet belæg i en række kilder af forskellig alder, lige fra 1600-tallet til slutningen af 1900-tallet:

(20) *... oc kiendes ved de asteder* (åsteder) *som de tørffue er graffuet*
(Hvetbo Herreds Tingbog 2.7.1631)

(21) *... de stæder, som de af gammel tid hafver staaet*
(landbyvedtægt 1736, Danske Vider.2: 268)

(22) *du står dér som a skal spytte* (J.M. Jensen 1897-1902: § 484)
(talemåde, der betyder 'du står i vejen')

(23) *vi havde sådan en stor klit som te æ køer gik løse*[5]
(lydoptagelse 1948, Uggerby sogn)

(24) *det er dér som nu skolen den ligger*
(lydoptagelse 1974, Børglum sogn)

Relativt *som* i stedssætninger har altså en ubrudt tradition i nordjysk, og der er ingen tvivl om, at det hører til talesproget.

Men man kan ikke slutte heraf, at det relative *som* i adjektiviske relativsætninger også har hørt til talesproget, for de to funktioner af *som* behøver ikke at følges ad, som det klart fremgår både af de traditionelle jyske dialekter og af moderne rigsmål.

Tekster

Brusk Herreds Tingbog 1661, transskriberet 1994 af I.C. Højensgaard, udg. på Peter Skautrup Centrets hjemmeside, www.jysk.au.dk/publikationer.

Flensborg Stadsret [ca. 1300], i *Danmarks Gamle Købstadlovgivning* bd. 1, udg. 1951 af Erik Kroman for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hvetbo Herreds Tingbog 1631, 1632 og 1633, transskriberet 1993-94 af I.C. Højensgaard, udg. på Peter Skautrup Centrets hjemmeside www.jysk.au.dk/publikationer.

Lægebogen Am 187, udg. 1886 af Viggo Såby. Universitets-Jubilæets Danske Samfund.

Skast Herreds Tingbog 1636-1640, bd. 1-4, udg. 1954-1965 af Udvalget for udgivelse af kilder til landbobefolkningens historie, ved Poul Rasmussen.

5 Eksemplet har indre *te*, der i jysk svarer til indre *at* i andre dialekter.

Renæssancens Sprog i Danmark, et tekstkorpus (med ordbøger og tekster) på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside, www.dsl.dk.

Skånske Lov (efter B 74), i Nelly Uldaler og Gerd Wellejus (udg.) 1968: *Gammeldansk Læsebog.* Gyldendal. København.

Skånske Lov (efter Am 28), i P.G. Thorsen (udg.) 1853: *Skånske Lov og Eskils skånske Kirkelov*. København.

Transskriberede båndoptagelser, hentet fra det interne tekstkorpus samt fra Topografisk Samling ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Danske Vider og Vedtægter. 1-5. Udg. 1904-1938 af Poul Bjerre mfl. København.

Litteratur

Brink, Lars og Jørn Lund (1975) *Dansk Rigsmål* 1-2. Gyldendal. København.

Brøndum-Nielsen, Johs. (1965) *Gammeldansk Grammatik. V. Pronominer.* Akademisk Forlag. København.

Diderichsen, Paul (1938) Über das unpersöhnliche und das relative *der* im Dänischen, i *Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague* 3:19-22.

Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk* 3. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Grafisk Forlag. København.

Heltoft, Lars og Erik Hansen (2007, manus) *Grammatik over det Danske Sprog* (under udgivelse af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab).

Jensen, J.M. (1897-1902) *Et Vendelbomåls Lyd- og Formlære.* København.

Kalkar, Otto (1881-85/1976) *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)* 1-5. Udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København.

Lollesgaard, Johs. (1920) *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*. Nykøbing Falster.

Pedersen, Karen Margrethe (2009) Bornholmsk Dialektsyntaks, i Henrik Hovmark mfl. (udg.) *I Mund og Bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009.* Afdeling for Dialektforskning. København:249-262.

(under udg.) *Relative konjunktioner i danske dialekter.*

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Sønderjysk sang og rap

Karen Margrethe Pedersen
Syddansk Universitet

For nogle år siden havde Museet på Sønderborg Slot en udstilling af Sønderjyllandsbilleder. De var fremstillet af folk fra Sønderjylland som i tekst og illustrationer gav deres bud på noget karakteristisk eller særegent for landsdelen inden for ti emner. Sprog og dialekt var ikke heriblandt, men den sproglige situation før og nu blev alligevel kommenteret, og sønderjysk viste sig betydningsfuld for mange uanset om deres nationale identitet var dansk eller tysk (Adriansen og Pedersen 2007).

Det nationale sindelag kom dog frem i forbindelse med emnet en sang, hvor mange danske sønderjyder, men ingen tyske, valgte sange skrevet på sønderjysk af dansknationale forfattere under tysk styre 1864-1920. Især foretrak mange Karsten Thomsens: *Ved Forårstid* fra 1870'erne der begynder med: "Det er så køhnt, det er så dejle" og slutter med: "Mit moersmål, din sång, hær dog den kønnest klång. Ja, det er køhnt, ja, det er dejle." En af udstillerne valgte denne sang "fordi den er digtet i det sønderjyske sprog. Sangen er en hyldest til modersmålet". Denne begrundelse viser klart at udstilleren sætter pris på sønderjysk som modersmål. Flere andre delte denne opfattelse og gav tillige udtryk for at sangen bekræftede det sproglige fællesskab og var med til at bevare dialekten. Dette formulerede en skoleelev således: "Også det at den er skrevet på gammeldags sønderjysk er af stor betydning for det sønderjyske folkefærd."

Andre skoleelever pegede på VOS - pigernes sange på sønderjysk som ikke fik prædikatet gammeldags. De er især landskendte for Giro 413 hittet *E Spritte*, men eleverne trak *Te Ringerien* frem, sange som i øvrigt begge er genudgivet på cd'en *VOS – Når vi vasker vinduer*

fra 2010, der i reklamen fremstår som "flersproget underholdning – dansk og alsisk i skøn forening". Skoleeleverne skrev i begrundelsen for valget at det var: "fordi de synger på sønderjysk. Vores sprog er det, som vi er mest kendt for. Desuden synger de om ringridning, som jo hører til Sønderjylland."

Disse elever identificerede sig øjensynlig med sønderjysk idet de skrev "vores sprog", og i og med at de karakteriserede sønderjysk som et sprog, lå de på linje med den udstiller som skrev: "det sønderjyske sprog". Denne opfattelse af dialekten som et sprog, der også ligger i ordet *flersproget* om den sønderjyske dialekt alsisk og dansk i reklamen for VOS, rækker tilbage til tiden under tysk styre i Sønderjylland. Her blev dialekten betragtet som de dansksindedes nationalsprog, *æ sproch*, som de markerede deres danskhed med i offentlige sammenhænge, mens de tysksindede brugte tysk. Som dagligsprog i det nære miljø anvendte begge grupper imidlertid sønderjysk, som mange tysksindede havde som modersmål, og her var dialekten neutral i national henseende. I andre samfund hvor folk også betragter dialekten som deres sprog, forekommer det nationale aspekt ikke, men fælles er at dialekten har status når den bliver anset for at være et sprog.

Sange på sønderjysk der er forfattet i dag, viser ligeledes at dialekten spiller en rolle og har status. Dette blev fremhævet i et andet bidrag til Sønderjyllandsbilleder hvor udstilleren valgte cd'en *Pornogangster* af L:Ron:Harald og skrev: "Jeg har valgt cd-en, fordi der i disse år lyder mange bekymrede røster, som frygter, at dialekterne snart forsvinder. Måske står det ikke så galt til." En anden trak sangen *Mojn* frem som har tekst på sønderjysk og blev indspillet af *Valdemars Orchestra* i forbindelse med lanceringen af sloganet *Mojn – vi ses i Sønderborg* i 1975. Og hilsen mojn fik følgende ord med på vejen: "vores måde at hilse på [...] Så sønderjysk som det kan blive." Heri er *Den Danske Ordbog* fra 2005 enig da den beskriver mojn som en almindelig hilsen i Sønderjylland.

Rap på sønderjysk

Sangen *Mojn* som er skrevet af Valdemar Rasmussen, blev ikke blot populær i Sønderjylland, den var også et hit på landsplan og opnåede

at komme på Dansktoppen. Ligeledes blev L:Ron:Haralds *Mæ å min Kadett* fra cd'en *Pornogangster* landskendt. De to kompositioner hører begge til genren rap. Det kan undre da *Mojn* er fra før rap blev kendt, men flere musikanmeldere har efterfølgende karakteriseret den som den første danske rap. Herom siger Valdemar Rasmussen:

> "Da jeg i 1975 digtede, komponerede og indspillede *Mojn*, var det med inspiration fra Louis Armstrong, Calloway og andre jazzere som havde sunget scatsang længe før. For mig er det en rytmisk opdragelse, som falder mig helt naturlig. Når *Mojn* gik hen og blev et hit, så skyldes det vel netop, at her var der, uden at nogen vidste det, noget nyt på vej. At det senere skulle vise sig at blive et musikalsk udtryk, anede jeg eller andre intet om." (e-post 2010).

Foruden rytmen udtrykker rap ofte et tilhørsforhold til en bestemt lokalitet og sproget i det miljø som rapperne kommer fra. Derved viser de deres baggrund respekt. Dette er også tilfældet hos Valdemar Rasmussen som i *Mojn* fokuserer på Sønderjylland og Sønderborg, og som i de senere rap inddrager Vestsønderjylland og Tønder, hvor han er opvokset. Dertil kommer brugen af hans modersmål sønderjysk. For L:Ron:Harald er Als og Sønderborg det centrale, og han rapper på sønderjysk.

Rap på sønderjysk fra Vestsønderjylland

I *Mojn* siger Valdemar Rasmussen mojn til alle sønderjyder. De er gjort let genkendelige gennem sønderjyske navne som Kesse for Kristian, Midde for Marie, Fidde for Frederik og Jønne for Jørgen (Pedersen 2003). De traditioner som stadig er levende i Sønderjylland, får også et mojn med på vejen. Det er ringridning og »mærken«, dvs. markeder som Klostermærken og Kliplev Mærken. Og rappen fortsætter:

> Vi svinger og jatzer i Valdes Bande
> og mojner til alle de riger og lande
> mojn til Affenraa, Hadersle og Tynne,
> mojn til åll I stoe bynne.
> Med horn og tromme vi ska jer kanøffel
> Vi ses i Synneborre mæl Als og Døffel.

Foruden rytmen er indflettede referencer til andre sange ligeledes karakteristik for rap. Her er det til Ingemanns digt om Holger Danske fra 1837: "I alle de riger og lande". Nummeret er genudsendt på cd'en *Sønderjysk Kaffebord* i 1991, hvor også *Æ Punch Sti*, *Mojn Mojn ha' do moch i æ øjn*? og *Kagmanden* hører til rapgenren. På den senest udgivne cd *NOK* fra 2008 rapper Valdemar Rasmussen videre på sønderjysk i *Øgenavne*, *Hviskestykke*, *Pip i marsken*, *Sønderjysk Ordbog*, *Tek og Pot* og *Spejlæg,* og dialekten forbinder han med fællesskab og sønderjysk identitet. I sangen *Sønderjysk* fra *NOK* udtrykker han sin positive holdning til sønderjysk således: "Æ elske mit sproch den synnejysk' dialekt". For Valdemar Rasmussen signalerer sønderjysk både et regionalt fællesskab og en selvforståelse som sønderjyde.

Den sønderjyske dialekt i denne række af rap er kendetegnet ved en lang række grammatiske og lydlige særtræk samt dialektale gloser der er karakteristiske for sønderjysk i Vest- og Midtsønderjylland. Til de grammatiske forhold hører at den foranstillede bestemte artikel *æ* markerer at substantivet er i bestemt form fx *æ tanke*. Rigsdansk har efterhængt morfem *tankerne*. Når udtalen af artiklen er en æ-agtig lyd, hører dialekten til vest for den gamle hovedvej A10. Østpå er den e-agtig, og blandt andet L:Ron:Harald skriver den *e* (Nyberg 1993).

Endvidere har verber med en stamme der udlyder på l, n, r, eller s, men ikke indgår i konsonantgrupper, ingen bøjningsendelse i præsens *æ vind den sus*. Rigsdansk er *vinden den suser*. Og verberne *får*, *går* og *står* har omlyd i præsens *hvilken vej det ge*. Dertil kommer at det personlige pronomen i første person er *æ* der svarer til rigsdansk *jeg,* og adverbiet *it* svarer til *ikke.*

Til særtrækkene inden for de lydlige forhold i vestsønderjysk hører udtalen af de gammeldanske konsonanter *k*, *p, t og th* (*ð*) i udlyd og indlyd mellem vokaler. Dialekten har for gammeldansk *k* ch-lyden der nærmer sig den tyske -ich/-ach-lyd i fx *tebach, lechet.* Disse ord svarer til rigsdansk *tilbage, legede*. Gammeldansk *p* har udtalen *f* som i *æ fugl de pif, pifkoncert* der svarer til rigsdansk *pibe, pibekoncert.* Gammeldansk *t* enten bortfalder eller bliver til svækket r [ɹ] eller [ə] fx *uen*, hvor rigsdansk har *uden* og udtale med blødt d [ð]. Og gammeldansk *th* falder enten væk i vestsønderjysk eller har en udtale

svarende til det skrevne *j* fx *glaj, blaj* som på rigsdansk er *glad* og *blad,* men i rappene forekommer imidlertid også den rigsdanske udtale i fx *Snehvide* og *bestride.*

Inden for vokalerne er det dybe sønderjyske *a* karakteristisk for udtalen, men er ikke gengivet i skriften fx *land*. Dette *a* ligger ifølge Nyberg (1990:168) ret fjernt fra konservativt rigsmåls a-lyd. Endvidere er det karakteristisk for vestsønderjysk at det lange *e*, *ø* og *o* bliver udtalt med glidning, dvs. at man går fra en lyd hen imod en anden, fra *e* mod en i-lyd der ofte skrives j som i *sej* (ser), og fra *ø* mod en y-lyd som bliver skrevet både som *j* og *i* som fx i *høje* (høre). Dertil hører at langt *o* glider mod en u-lyd. Denne diftongering forekommer imidlertid ikke i udtalen i rappene og er heller ikke angivet i skriften da der står fx *store, sol, bro, tro*. For langt *e* og *ø* gælder ligeledes at de både har rigsdansk udtale og skrift og den dialektale fx *se* og *sej* (se) og *høe* og *høje* (høre).

Ordforrådet i rappene er som sagt karakteriseret ved en række dialektale gloser som verbet *støb* (bakke), substantivet *løbbels* (marmorkugler) adjektivet *dose* (svimmel) hvoraf mange er tyske låneord (Nyberg 1988). Hertil kommer proprierne Ludde (Louise), Midde (Marie), Stinne (Kirstine) og Tidde (Katrine) for kvindernes vedkommende og for mændene: Calle (Carl), Kedde eller Kesse (Christian), Fidde (Frederik) og Jønne (Jørgen). Endvidere har rappene en række indlånte tyske udtryk som fx *mit swung und freude* og *liebe* (Hviskestykke). De er ret almindelige i sønderjysk på Tønderegnen som resultat af tysk sprogkontakt.

Denne analyse viser at Valdemar Rasmussens dialekt ligger ret tæt ved den traditionelle sønderjyske dialekt i Tønder og egnen deromkring når der ved traditionel sønderjysk forstås en traditionel lokal dialekt som er knyttet til et geografisk afgrænset område, en bestemt lokalitet, og karakteriseret ved en fast kombination af særtræk der ikke stammer fra udviklingen af rigsdansk (Pedersen 2011:188). Grunden til at den ikke helt opfylder kriterierne for at være en traditionel dialekt, er at der inden for de lydlige forhold ikke er en fast kombination af særtræk. Diftongering forekommer ikke altid. Dette er med til at karakterisere den sønderjyske dialekt i rappene som en moderne regional dialekt (Pedersen 2011:189). Dette vil sige moderne

sønderjysk som er en dialekt fælles for Sønderjylland og som har en del af særtrækkene fra en eller flere af de traditionelle sønderjyske dialekter, men ikke noget fast antal særtræk og heller ikke særtræk i nogen fast kombination.

Rap på Sønderjysk fra Als

L:Ron:Harald har understreget sit tilhørsforhold til Sønderborg, som hovedsagelig ligger på øen Als, ved at rappe om byen, ved at have ALS tatoveret på halsen og ved at rappe på sønderjysk. Efter en lang række rap på sønderjysk har han i en radioudsendelse i P4 DR Syd i 2010 erklæret at L:Ron:Harald er død. Kunstnernavnet er blevet afløst af navneattestens Lars Jensen, og han er vendt tilbage til grafittien som han dyrkede som ung. Det mest alment kendte nummer fra *Pornogangster* (1999) er *Mæ å min Kadett* der i uddrag er nedskrevet som:

> Mæ å min Kadett – Mæ å min Kadett
> Opel Kadett den er åltins numme jet
> Mæ å min Kadett – Mæ å min Kadett
> Opel Kadett den er åltins numme jet
>
> L:RON:HARALD han ælske sin Kadett
> å køie i Kadett de æ fannemgame fett
> Dobbelt kaburator å e hele svineri
> Tysk mekanik de æ nau vi ka li
>
> Så L:RON:HARALD han æ mæ å e hold
> Fåk BMW få Harald han æ kold
> Opel Kadett ja se de æ naue dæ ka holle
> Næ æ ligge å e bachsæi mæ conni å bolle

En anlyse af dialekten i *Mæ å min Kadett* og resten af numrene på *Pornogangster* viser at der er særtræk fra flere sønderjyske dialekter og ikke kun fra de alsiske. Den foranstillede bestemte artikel bliver udtalt e-agtigt, hvilket er et østsønderjysk og alsisk særtræk, og i alle rap bliver den gengivet *e*. Desuden er det personlige pronomen *æ* dvs. det rigsdanske *jeg,* og præpositionen *å* er lig *på*. Dertil kommer det

dybe sønderjyske *a*. Derimod er diftongeringen af langt *e*, *o* og *ø* ikke gennemført konsekvent da nogle ord udtales uden diftongering fx *hele* og *se*, mens *køre* bliver udtalt med diftongering som *køy* og skrives *køie*, hvilket kan være alsisk udtale. Udtalen af gammeldansk *k* er *g* i *ligge,* men *ch* i *bach.* De sønderjyske særtræk indgår således ikke altid i en fast kombination, og derfor er rappene på *Pornogangster* fremført på en moderne regional dialekt, moderne sønderjysk.

Ligesom Valdemar Rasmussen er L:Ron:Harald meget bevidst om sin brug af dialekten og både glad og stolt over at kunne sønderjysk. I et interview til Danmarks Radio i 2007 fortæller han (H) på sønderjysk intervieweren (I), der i løbet af interviewet også slår over i sønderjysk, hvorfor det er vigtigt at rappe på sønderjysk:

> I: L:Ron:Harald hvad skal vi egentlig med synnejysk?
> H: Altså synnejysk det ska vi da udbrej mest muligt til æ hele verden for det er da den fineste dialekt der naunsin er opfundet altså.
> I: Hvad er det der er så godt ved den?
> H: Jamen altså den svinger jo, den er musisk, og den er charmerende og der er mange goj vendinger og udtryk og møj godt fikumdick man ka lau mæ æ sproch der jo (DYT fikumdick betyder lumskeri eller fikfakseri). Jer fra køffenhaun I spille så smart I er stou i æ kæft [...] det sai æ L:Ron:Harald æ man.
> I: jamen tænk dig nu om fordi hvis du snakker synnejysk i køffenhaun fx så er dæ it ret manne dæ forstå hva du sai, hva æ så æ mening mæ et?
> H: jamen æ mening er at de der køffenhaunere ska lær å forstå at det hele it ska foregå på køffenhavnsk jo, måske udvide deres horisont lidt it altså, æ tøs jo at det hele it ska vær så strømlinet og globaliseret og multinationalt og vi ska ålle sammen snak engelsk eller ålle sammen snak smart køffenhaunsk eller naue. Æ tøs jo at dæ ska være flere farver å æ palet, jo flere farver å æ palet jo bedre er det jo it altså, hvert menneske udtrykker sig å sin måj, og æ dialekt det er jo bare en måj at udtrykke sig å jo. Æ ka godt li mangfoldighed ved mennesker, å derfor så tøs æ det er galt vigtig at vi holder fast ved æ dialekter å sån.
>
> (Fra: http://www.dr.dk/Tema/Graenseland/Forside.htm).

Omverdenens holdninger til rap på sønderjysk

L:Ron:Harald plæderer i interviewet for sprogpluralisme, og han er imod den sproglige ensretning som udbredelsen af københavnsk har medført. Tillige giver han en æstetisk vurdering af sønderjysk som den fineste dialekt. Flere af hans lokale tilhængere havde en tilsvarende holdning på en chat der har været knyttet til L:Ron:Haralds hjemmeside. De gav svar på tiltale til den unge Nadja som ikke forstod dialekten på *Pornogangster* og ikke mente at sproget var dansk. Hun skrev: "hva er det lige for et sprog han taler?? Det er ihvertfald ikke dansk det kan jeg da høre..."

Fire sønderjyske unge forsvarede dialekten og påpegede at den er lige så dansk og rigtig som rigsdansk, og at det tillige er et udtryk for begavelse at beherske to sprog:

> "Det er et særpræg af dansk kultur der hedder dialekt. Den sms agtige 'short hand' og brug af mange engelske låneord kan vel kaldes en moderne dialekt. Jeg ved ikke om du seriøst mener, at dette ikke er dansk blot fordi DU ikke forstår det. Men nu fik du i hvert fald et forsøg på et seriøst svar."
> "er nu ret sikker på dialekterne går ligeså langt tilbage og er ligeså rigtig som rigs-dansk eller rigtig dansk som du mener"
> "Ja, se nu her Nadja skanken :) Jeg kan både snakke (Dansk) som du kalder det, og jeg kan snakke med dialekt, bare fordi der er nogle folk som er mere begavede end dig behøves du ikke rakke ned på dem :)"

Det fjerde svar som var på sønderjysk, betegnede spørgeren som en skide københavner og bad hende holde kæft:

> "Hold æ kæft skie kæffenhaune' MOJN".

Litteraten Lars Bukdahl har i *Generationsmaskinen. Dansk litteratur som yngst* 1990-2004 (2004:323) også kommenteret L:Ron:Haralds rap: "det forbliver for vildt, at han rapper på sønderjysk" og i *Poesi dér*: *danske raptekster* 1988 – 2004 (2004: 104) finder han at "dialekt (gloser og stavning)" hører til de forholdsvis eksotiske koder som er svære at placere i forhold til åbne og lukkede koder: "dialekt (hvad f.eks. med L:RON:HARALDs dialektale udgaver af hip-hop-lingo)".

Det er dermed overladt til andre at afgøre om dialekt er en åben eller lukket kode. Når Bukdahl kalder en dialekt eksotisk, er der næppe tvivl om at den er fremmed for ham og sikkert en lukket kode. Bukdahl har også problemer med indsigt i temaerne som L:Ron:Harald rapper om og betegner en Opel Kadett og en Puch Maxi for "højst konkrete og lettere absurde omdrejningspunkter" (2004:110). Denne bedømmelse som absurd vidner om total uvidenhed om ungdomskultur og sprog blandt nogle af drengene og de unge mænd i landkommuner og købstæder i 1990'erne, i hvert fald i Sønderjylland. For dem var det lykken at blive 16 år og kunne få knallertkørekort og en knallert, helst en Puch Maxi. For den 17-årige var målet at få kørekort på 18-årsfødselsdagen, og bilen skulle være en billig, gammel Opel Kadett. Det foretrukne mærke i 2010 er en sort Golf, og knallerten og bilen er stadig vigtige transportmidler for unge mænd på egne med ringe offentlig transport. De giver mulighed for samvær med andre unge, for at komme i byen og for at imponere. Dertil hjælper store højtalere som spiller for åbne bilvinduer. Denne del af ungdomskulturen hører ligesom dialekten til livet i lokalsamfundene og er derfor ikke et absurd temavalg, men en afspejling af kulturen i hjemstavnen som har stor betydning i rapgenren. L: Ron: Harald udviser i modsætning til Lars Bukdahl stor indsigt i denne gruppe unges værdier og rapper om dem med en stor grad af selvidentifikation.

Sønderjysk valgrap

L:Ron: Harald er imidlertid andet end pornoganster. Han er et politisk menneske som engagerer sig til fordel for Socialdemokratiet og har komponeret to valgrap for partiet. Da Benny Engelbrecht fra Sønderborg stillede op til folketingsvalget i 2007, skrev L:Ron:Harald *Respekt for Engelbrecht* som er en rap på sønderjysk. Han indleder den med at fremføre at han mest synger om bajere og traktortræk, men nu har han et andet budskab. Derefter følger rappens omkvæd:

> "Sæt kryds ved Engelbrecht/for æ mand er til gavn/han tænker å æ landsdel og it København. Fremskridt for Jylland/det er motto for æ mand/ han skal vælges nu/for vi ved hvad han kan."

Og det første af otte vers lyder:

> "Dæ ska ske nau nyt det ka' itt blyw ve /Få Dyffel Møll male helt a hælved te'/Sy- å Vestjylland blywe æueset å glemt/Det æ Køffenhauneri å det dævlengame slemt."
>
> (Fra: http://benny-engelbrecht. Smartlog.dk/valgsang).

Denne valgrap er skrevet på moderne sønderjysk, dvs. det er en moderne regional dialekt, og det er bemærkelsesværdigt at den foranstillede bestemte artikel både bliver udtalt og skrevet *æ*, mens L:Ron:Harald tidligere i sine sønderjyske rap konsekvent har brugt *e*. Valgrappen fik seks stjerner ud af seks mulige i Berlingske Tidende og en pæn omtale i Politiken. Da Mondo på P3 gennemførte et stort grandprix for valgsange med en national sms-afstemning blandt tolv nominerede sange, blev den imidlertid kun nummer tre, muligvis pga. dialekten. Alligevel konkluderede Benny Engelbrecht at det "der startede som en god lokal spøg er jo med et blevet en landsdækkende begivenhed." (Benny Engelbrecht, Smartlog 13.11.2007). Ved at kalde rappen *en lokal spøg* markerer han at den har skullet appellere til vælgere i Sønderjylland og først og fremmest de unge vælgere, som DSU-Sønderborg holdt en valgkampsaften for med de to sønderjyske rappere L:Ron:Harald og Jeppe Rap på et kendt hip-hop spillested i Sønderborg. Der var stuvende fuldt, og det har nok givet mange stemmer. Engelbrecht blev i hvert fald valgt ind i Folketinget.

Under valgkampen til Regionsrådet for Region Syddanmark i 2009 komponerede L:Ron:Harald igen en valgrap på sønderjysk, *Gi vos Jesper*. Det var til den yngste kandidat Jesper Smaling, nr. 24 på liste A, som dog ikke blev valgt (www.smaling.dk). Samme år præsenterede det tyske mindretals Slesvigsk Parti og dets ungdomsorganisation Junge Spitzen hver sin valgrap på sønderjysk til kommunalvalget i de fire sønderjyske kommuner. Slesvig Partis *Det' Vos* er forfattet på traditionel sønderjysk, mens de unges *Spitzenklasse Rap* bliver fremført på moderne sønderjysk (Pedersen 2011:199). De markerer partiets regionale tilhørsforhold og var led i en valgkamp, hvor partiet markedsførte sig som det sønderjyske parti, hvilket også fremgår af hjemmesiden www.stemsønderjysk.dk. Slesvigsk Parti fik et overordentlig godt valg, sandsynligvis takket være dets sønderjyske profil som mange sønderjyder kunne identificere sig med, og valgrappene som tiltalte mange unge.

Andre rappere fra Sønderjylland

Valgrappen *Spitzenklasse Rap* er komponeret og rappet af Brygs fra 4Fod, men bortset fra denne ene rap har han ikke produceret andre rap udelukkende på sønderjysk. Han ønsker dog sammen med sønderjyden Kami-Kaspar i gruppen 4Fod (to mænd har fire fødder) at fremhæve deres sønderjyske rødder. I et interview bliver de spurgt:

> "I har også brugt et meget sønderjysk udtryk i musikken indtil nu, hvordan kan det være, og hvad får I ud af det? Bryx svarer: Altså når vi rapper, forkorter vi ordene af som vi ville udtale dem når vi snakker. Vi siger aldrig *"ik-ke"*, og på den måde bruger vi nok vores sprog til at få ting til at rime, som andre ikke kan. Og Kami-Kasper tilføjer: På et nummer som *"Mojn"* rapper vi forholdsvis rigsdansk, men vi laver omkvædet på sønderjysk, fordi vi ville repræsentere Sønderborg på en original måde, så folk recognizer vi er anderledes." (HipHop.dk fra 05/09/2005).

Rappernes *ik* er den jyske apokoperede form af *ikke* som hører til jysk talesprog nærmere end sønderjysk, hvor nægtelsen er *it*. Men deres hensigt er ifølge interviewet også kun at signalere deres sønderjyske tilhørsforhold gennem enkelte indslag som fx i rappen *Ja Mojn doo*, hvor omkvædet er på moderne sønderjysk med omlyd i præsens i *geh* (*går*), særformen *saj* (*siger)* og det personlige pronomen *æ* for *jeg*, mens ordet *alle* ikke har den dialektale udtale *åll* :

"Ja mojn do/ alle vegne æ geh der saj de mojn do/ ja mojn do/ ja mojn do/ alle vegne æ geh der saj de mojn do/ så mojn do/ ja mojn do." (www.youtube.com).

I en anden rap *Legen på vejen* der udspiller sig på Enghave Plads i Købehavn, møder vi hilsnen *mojn* i den verbale form *mojner:* "Og mojner folk, mens asfalten bliver flosset". Med andre ord markerer de deres regionale sønderjyske tilhørsforhold i teksten.

Endvidere er der Jeppe Rapp fra Sønderborg som ikke har rap på sønderjysk, men som på mindst et nummer, *Sønderbronxpunx* sammen med 4Fod (2008), har sønderjyske stemmer som kommenterer rappen. Clemens, Kenneth K fra Faktaposen og senere Østkyst Hustlers samt

Per Vers er blandt de landskendte rappere som også er opvokset i Sønderjylland, men i deres rap har jeg endnu ikke fundet nogen brug af sønderjysk.

National, lokal og regional – en konklusion på sønderjysk i sang og rap

Sønderjysk dialekt, både den traditionelle og den moderne, er med de sønderjyske sange under tysk styre, popsange fra 1980'erne og nutidens rap i snart 150 år blevet brugt i forskellige former for sang til at markere en identitet, først en dansk national identitet, senere en regional eller en lokal identitet. Hertil kommer den sønderjyske folkesang som til alle tider har været udtryk for et tilhørsforhold til Sønderjylland (Dam-Jensen & Lauritsen 1983). Som identitetsmarkør har sønderjysk vist sig i denne analyse stadig at appellere til en følelse af fællesskab, lokalt og regionalt, samt til at markere rødder i Sønderjylland. Det gælder helt ned til brugen af et enkelt ord, den sønderjyske hilsen *mojn*.

Denne hilsen spiller en gennemgående rolle i sønderjysk rap lige fra den første rap i Sønderjylland, eller rettere i Danmark, *Mojn*, som var udsprunget af den sønderborgske Handelstandsforenings kampagne for Sønderborg i 1975 med sloganet: *Mojn – vi ses i Sønderborg* (Pedersen 1995). L:Ron:Harald har ligeledes komponeret en rap med titlen: *Mojn*, der indgår i cd'en *Vi' fra Jylland* med referencer til Valdemar Rasmussens *Mojn.* De har begge tillige komponeret rap med titlen *Mojn, Mojn har do moch i æ øjn,* dog med vidt forskelligt indhold. Dertil kommer 4Fods rap *Ja Mojn do*. Desuden indgår hilsnen mojn i en lang række af de sønderjyske rap herunder valgrappene.

Det 35 år gamle slogan *Mojn – vi ses i Sønderborg* har også vist sig levedygtigt. De unge rappere i Sønderborg har taget det til sig og omformet det til: *Mojn – vi ses i Sønderbronx,* og det figurerer på flere sønderborgske rapperes T-shirt i dag. Hermed hentyder de ikke blot til hjemstavnen, men også til at de første hiphoppere som udtrykte sig inden for rapgenren, var fra South Bronx i NewYork City. Navnet *Sønderbronx* indgår i øvrigt ikke blot i Jeppe Rapps ovennævnte nummer, men også i flere af L:Ron:Haralds rap.

Ved at kombinere det lokale med det globale har de rappere

som udtrykker sig på sønderjysk, placeret sig i et glokalt rum. De har rødder i det lokale og får inspiration fra det globale. Derfor har sønderjysk betydning for dem. Og dialekten er åbenbart også værdifuld og acceptabel for deres tilhængere siden flere af rapperne er blevet landskendte.

Litteratur

Adriansen, Inge & Karen Margrethe Pedersen (red.) (2007) *Sønderjyllands-billeder eller selvportrætter?* Sønderjyske Museer 2005-7, Sønderborg: Museum Sønderjylland.

Bukdahl, Lars (2004) *Generationsmaskinen. Dansk litteratur som yngst* 1990-2004. København: Borgen.

(2004) *Poesi dér*: *danske raptekster* 1988-2004. Århus: Systime.

Dam-Jensen, Elsemarie & Birgit Lauritsen (1983) *Æ ga nok vee vå lænng æno. Træk af folkesangens historie i Sønderjylland*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning.

Den Danske Ordbog (2003-5). København: Det danske Sprog og Litteraturselskab.

Ingemann, B.S. (1837) I aller de riger og lande. *Holger Danske. Et Digt.*

L:Ron:Harald (1999) *Pornogangster*. Cd.

(2006) *Vi' fra Jylland*. Cd.

Nyberg, Magda (1988) Tyske låneord i sønderjysk. *Dialektstudier* 5. København: Institut for Dansk Dialektforskning.

(1990) Unge sønderjyders rigsmålstilegnelse. *Danske Folkemål* 33:159-169.

(1993) Skal det foransatte bestemte kendeord i sønderjysk skrives med e eller æ? *Sønderjysk Månedsskrift:*117-118.

Pedersen, Karen Margrethe (1995) MOJN – en hilsen i Sønderjylland i 75 år. Henrik Becker-Christensen (red.) *Grænsen i 75 år*. Aabenraa:244-268.

(2003) Navne i Sønderjylland. *Navne er trofast*. Modermål-Selskabets Årbog. København:111-123.

(2011) Valgkamp på sønderjysk. *Jysk, ømål, rigsdansk mv. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen*. Torben Arboe og Inger Schoonderbeek Hansen (red.). Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Århus:185-206.

Rasmussen, Valdemar. *E-post*, september 2010.

Thomsen, Karsten: Ved Forårstid i *Tolv sønderjyske Viser af Karsten Thomsen fra Frøslev* (1945). Udg. Af Sprogforeningen ved Martin N. Hansen. Aabenraa.
Valdemars Orchestra (1975) *Mojn – vi ses i Sønderborg*. LP, STUK, 22012.
Valdemarsk (Valdemar Rasmussen) (1991) *Sønderjysk Kaffebord*. Music Mecca, Cd 1016-2.
(2008) *NOK*. Gateway Music. Cd.
VOS (2010) *Når vi vasker vinduer*. Cd, Jack Music.

Internetkilder

4 Fod (2005) *Interview*. www.hiphop.dk (05/09/2005)
(2007) *Ja Mojn doo*. Wn.com/4Fod_Ja_Mojn_Doo
Benny Engelbrecht (2007) http://benny-engelbrecht. Smartlog.dk/13.11.2007
http://benny-engelbrecht. Smartlog.dk/valgsang
L:Ron:Harald (2007) *Respekt for Engelbrecht*. http://benny-engelbrecht. Smartlog.dk/valgsang.
(2007) *Interview* i http://www.dr.dk/Tema/Graenseland/Forside.htm
(2009) *Gi' vos Jesper*. www.smaling.dk
(2010) Interview i P4, DR Syd: http://www.dr.dk/Regioner/Syd/Nyheder/Soenderborg/2010/03/04/084003.htm
Jeppe Rap (2008) *Sønderbronxpunx* www.youtube.com
Spitzenklasse Rap (2009) www.stemsønderjysk.dk
Det' Vos (2009) www.stemsønderjysk.dk
Jesper Smaling (2009) www.smaling.dk og wn.com.lronharald_gi_vos_jesper!

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Fokus på tryk

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Betegnende for forbindelser som ˛*spille* ˈ*fløjte*, ˛*gøre* ˈ*rent* og ˛*køre* ˛*i* ˈ*tog* er verbets tab af tryk. Med udgangspunkt i en af undertegnede anskueliggjort sammenhæng mellem tryksvage verber i dansk og umarkerethed med hensyn til aspektualitet og referentialitet[1] skal i det følgende tryktabsforbindelsernes fokus-baggrundsstruktur undersøges nærmere. Efter en kort introduktion til tryktabsfænomenet vil en præsentation af den ovenanførte hypotese samt nogle generelle betragtninger om forholdet mellem tryk og semantik lede frem til en analyse af tryktabsforbindelserne som informationsstrukturelt umarkerede enheder.

2. Fænomenet 'enhedstryk'

Når et tryksvagt verbum forbindes med et efterfølgende ofte ikke-verbalt trykstærkt element kan sidstnævnte betragtes som en konceptuel del af verbalet. Denne særlige form for verbalkompleks har medvirket til indføringen af begreber som 'enhedstryk' (Jespersen 1906, 1934, Thomsen 1991, Togeby 2003), 'tryktabsforbindelse' (Diderichsen 1976) og 'inkorporation' (Thomsen 2002a, 2002b, Herslund 2005). Michael Herslund anvender den overordnede betegnelse 'komplekst prædikat' og skelner mellem tre forskellige forbindelsestyper. 'Infinit co-subordination' benævnes forbindelser som ˛*komme* ˈ*løbende* hvor et infinit verbum kombineres med et infinit verbum (Herslund 2005:89).

[1] se Petersen (2010).

Er det derimod en adverbiel eller en nominal størrelse der danner en enhed sammen med et verbum, drejer det sig om 'frasale verber' som ˚*sætte* ˡ*sammen* (Herslund 2005:92) eller 'nominale inkorporeringer' som ˚*læse a*ˡ*vis* (Herslund 2005:95).

2.1 Nuanceret klassifikation af tryktabsforbindelser

At Herslunds inddeling af de komplekse prædikater kan differentieres yderligere, fremgår af Ole Togebys fremstilling hvor der sondres mellem fire forskellige former for såkaldte korporative prædikater med enhedstryk. Tre af disse er forskellige varianter af det netop beskrevne inkorporeringsfænomen (Togeby 2003:70):

a) Kategoriseringsprædikat: kopulativt verbum + nøgent substantiv
˚*spille* ˡ*klovn*

b) Uægte sammensætning: fuldverbum + nøgent substantiv[2]
˚*synge* ˚*i* ˡ*kor*

c) Støtteverbumsprædikat: støtteverbum + verbalsubstantiv
˚*gøre* ˡ*tilføjelser* ˌ*til*

d) Diskontinuert prædikat: fuldverbum + retningsadverbium
˚*holde* ˡ*ud*

En vigtig forskel mellem Herslunds og Togebys model består i at sidstnævnte skelner mellem fuldverber, kopulative verber og semantisk afblegede støtteverber. Med henblik på en tilfredsstillende beskrivelse af de forskellige typer af tryktabsforbindelser bør imidlertid også valensstrukturelle forhold tages med i betragtning. For ikke at blive fanget i cirkelslutningen om at alle typer af inkorporerede led er valensbundne, sådan som det beskrives af Thomsen (1991) og Togeby (2003), tages der her udgangspunkt i tanken om at der til enhver valensbærer er knyttet en leksikalsk kodet aktantstruktur (jf. Jakobsen 2005, Herslund og Sørensen 1982, Jensen 1985). Alt efter sammenhængen kan denne aktantstruktur realiseres mere eller mindre fuldkomment.

[2] Jf. Rischel (1980) og Scheuer (1995).

Særligt vigtigt er hensynet til valensforhold når det inkorporerede led udgøres af en præpositionsforbindelse. Forskellige grammatiske prøver kan tydeliggøre at der i nedenstående forbindelser både er tale om objekt- og to forskellige former for adverbialinkorporering.

(1) *Børnene ˛synger ˛i ˈkor* (i betydningen 'samtidig')
(2) *Poul ˛synger ˛i ˈkor*
(1a) *Poul ˛spiller ˛på ˈfløjte*

I det følgende vil verbet og præpositionen blive anset som to forskellige typer af valensbærende relatorer (jf. Nielsen 1995). At præpositionen er tempusindifferent, er ikke afgørende for dens evne til ligesom verbet at forbinde to argumenter. En udeladelsesprøve kan bestemme hvilken relator der er den primære og dermed den afgørende for realiseringen af propositionen.

(1a) **Børnene ˛i ˈkoret*
(1b) **Børnene ˛synger ˈkor*
(1c) *Børnene ˈsynger*
(2a) *Poul ˛i ˈkoret* (*ˈsynger ˈgodt*)
(2b) **Poul ˛synger ˈkor*
(2c) *Poul ˈsynger*
(3a) **Poul ˛på ˈfløjten*
(3b) *Poul ˛spiller ˈfløjte*
(3c) *Poul ˈspiller*

At det i (3) er verbet der bærer valensen, fremgår af muligheden for i (3b) at udelade præpositionen. I (2a) er det derimod præpositionen der meningsfuldt står alene tilbage, og som dermed udgør det afgørende relationelle element. Det faktum at præpositionsforbindelsen i (1) er en underordnet modifikator af verbet og således ikke relaterer sig til subjektet, gør at kun en udeladelse af hele præpositionsforbindelsen er tilladt.

Til at klargøre den semantiske styrkeforskel mellem verberne i (2) og (3) kan en permutationsprøve anvendes.

(2d) *Poul ˛synger teˈnor ˛i ˈkoret*
(3d) **Poul ˛spiller ˛i orˈkester ˛på ˈfløjten*

Al den stund det efter enhedsforbindelsen i (3d) ikke er muligt at placere præpositionsforbindelsen *på fløjten*, markeres det at denne aktant i modsætning til det præpositionelle adverbial *i koret* er afhængig af verbets fulde semantik. Adverbialet *i koret* besidder derimod selv den afgørende relationelle betydning som gør det i stand til at frigøre sig fra verbet. Tryktabet degraderer således fuldverbet *synge* til en slags kopulaverbum. At kopulafungerende tryksvage verber med efterstillede adverbialer viser sig at være afvisende over for indsættelsen af et mådesadverbial foran det inkorporerede led, adskiller dem fra andre typer af inkorporerede verber.

(1d) *Børnene ₒsynger ˈsmukt ₒi ˈkor*
(2e) **Poul ₒsynger ˈsmukt ₒi ˈkor*
(3e) *Poul ₒspiller ˈsmukt ₒpå ˈfløjte*

Den manglende mulighed for verbalmodifikation i tryktabsforbindelser hvor verbet udviser kopulativ funktion, bekræftes af følgende eksempler:

(4) **ₒsidde ˈroligt ˈenke*
(5) **ₒligge ˈroligt ₒpå ˈsygehuset*
(6) **ₒsidde opˈmærksomt ₒtil ˈmøde*

3. Tryktabsforbindelser og umarkerethed

3.1 Tryk og semantik

Som det netop er blevet beskrevet, medfører den udtryksmæssige svækkelse i form af tryktabet ofte også en semantisk afblegning. Denne sammenhæng gælder både verbale og præpositionelle relatorer. At præpositioner normalt hører hjemme i tryksvage positioner foran substantiver og kun tildeles tryk i tilfælde af kontrastfokus, kan en topikaliseringsprøve tydeliggøre. For at få eksempelsætningerne nedenfor til at klinge så naturligt som muligt er der blevet indskudt et trykstærkt sætningsadverbial.

Ligeværdige relatorer:
(3f) ˈ*Fløjte ˌspiller ˌPoul ˈofte ˌpå*
(3g) ₒ*På ˈfløjte ˌspiller ˌPoul ˈofte*

Fjernes substantivet fra sin efterstillede position i forbindelsen med verbet og præpositionen, ændres den prosodiske struktur således at verbet og præpositionen som erstatning for det nu flyttede efterled får tildelt bitryk. Er både verbet og præpositionen nødvendige for realiseringen af det efterfølgende led, sådan som det er tilfældet ved de fleste præpositionsobjekter, kan en fremrykning problemfrit finde sted. Bitrykket på både verbum og præposition påtvinger ikke for megen semantisk tyngde for nogen af relatorernes vedkommende. Det samme gør sig gældende hvis præpositionen kan betegnes som den primære relator.

Præpositionen som primær relator:
(7a) ˈ*Lejlighed* ˌ*bor* ˌ*han* ˈ*næppe* ˌ*i*
(7b) ₒ*I* ˈ*lejlighed* ˌ*bor* ˌ*han* ˈ*næppe*

Også i et dette tilfælde udgør præpositionen et semantisk afgørende element som kan bære en udtryksmæssig forstærkning i form af en ekstra trykgrad. Derimod vil en semantisk fattig præposition som *til* i *Ole* ₒ*bor* ₒ*til* ˈ*leje* ikke være i stand til at bære den tyngde som et bitryk tildeler det. Kun en topikalisering af hele præpositionsforbindelsen med præpositionen som det foranstillede tryksvage element lader sig derfor gennemføre.

Verbet som primær relator:
(8a) *ˈ*Leje* ˌ*bor* ˌ*han* ˈ*ikke* ˌ*til*
(8b) ₒ*Til* ˈ*leje* ˌ*bor* ˌ*han* ˈ*ikke*

Trykkets funktion består således i mere end at fremhæve noget i forhold til noget andet. I forbindelsen ₒ*gå* ₒ*til* ˈ*byen* giver det tryksvage verbum blot en retningsangivelse uden at specificere på hvilken måde bevægelsen foregår. Med en trykstærk realisering af verbet desambigueres det leksikalske indhold derimod med det samme. Den udtryksmæssige reduktion som både tryktabet og det for det meste nøgne substantiv er årsag til, kan således forstås som et tegn på en svækkelse af den leksikaliserede semantiske kodning. Forbindelserne betragtet som indholdsmæssigt sammenhængende enheder kan derfor beskrives som umarkerede i den forstand at de i forhold til tilsvarende forbindelser med hovedtryk på verbet og determineret

substantiv muliggør en udvidelse af nogle ellers mere fastlagte pragmatiske omstændigheder. Med udgangspunkt i Jensen (2007) bruges oppositionen 'umarkeret' over for 'markeret' på den måde at den umarkerede form besidder den markerede forms egenskaber, mens markerede størrelser kun kan benyttes på en begrænset del af det umarkerede anvendelsesområde. Markerede kategorier leverer derfor en snævrere fokuseret information (jf. Elšík 2006).

Hvordan denne tætte sammenhæng mellem tryk og betydning gør sig gældende for tryktabsforbindelserne med hensyn til aspektualitet, referentialitet og informationsstruktur vil i det følgende blive eksemplificeret.

3.2 Aspektualitet og referentialitet

Hypotesen om tryktabsforbindelsernes umarkerethed viser sig ved deres mulighed for i henhold til Vendlers (1967) tidligst baserede verbalklassifikation enten både at kunne henvise til et successivt og et ikke-successivt tidsforløb eller både at være i stand til at begrebsliggøre et definit og et indefinit tidsrum. Vendlers verbalkategorier kan sammenfattes skematisk således:

+ Successivt tidsforløb	Indefinit tidsrum	Activity	"I hvor lang tid har du løbet?"
	Definit tidsrum	Accomplishment	"Hvor lang tid tog det at skrive bogen?"
÷ Successivt tidsforløb	Definit øjeblik	Achievement	"Hvornår nåede du derop?"
	Indefinitte øjeblikke	State	"I hvor lang tid har du elsket hende?"
		Specific state	F.eks. en maler der i begrænsede tidsrum af sit virke udfører aktiviteten *at male*.
		Generic state	F.eks. en regent der på en abstrakt måde hele tiden udfører aktiviteten *at regere*.

Som det fremgår af Petersen (2010), kan den samlede verbalforbindelses aspektuelle forhold gøres medansvarlige for det inkorporerede arguments grad af referentialitet. Herved brydes med den herskende forståelse af inkorporerede argumenter som definitivt non-referentielle (Thomsen 1991), dvs. som anvendt udelukkende attributivt. På basis af Vendlers (1967) aktionsartsstudier foreslås det at tryktabsforbindelserne kan ses som semantisk og pragmatisk flertydige enheder der har en videre aspektuel og referentiel anvendelighed end tilsvarende konstruktioner med hovedtryk på verbet. Dermed bør disse betegnes som aspektuelt og referentielt umarkerede. Da et udsagn som *Jeg ˳spiller ˳på ˈfløjte* både kan være svar på spørgsmålet *Hvad laver du?* og *Hvad er din profession/hobby?*, evner det både at fungere som en durativ aktivitet der spænder over et successivt tidsforløb, og en generisk tilstand som er tidsligt ikke-successiv. Af de forskellige mulige former for aspektualitet følger at der i ovennævnte eksempel både kan være tale om en specifikt udpeget referentiel fløjte og en fløjte i beskrivende non-referentiel forstand.[3] En trykstærk (uden at være emfatisk) realisering af verbet ville derimod kræve et referentielt tilknyttet objekt, enten i bestemt eller ubestemt form: *Jeg ˈspiller ˳på ˈfløjten*/*˳en ˈfløjte* samt en entydig successiv tolkning af den samlede forbindelses aktionsart.

En lignende flertydighed udviser for eksempel forbindelsen *˳gå ˳i ˈskole* der både kan udtrykke successiv, definit tid som 'accomplishment' (i betydningen 'gå hen til skolen'), successiv, indefinit tid som 'activity' (i betydningen 'være på vej til skole') og ikke-successiv, indefinit tid som 'specific state' (i betydningen 'være skolegænger'). Som en konsekvens af de forskellige aspekttualitetstolkninger er både en specifik referentiel skole (i fortolkning 1) og en non-referentiel skole (i fortolkningerne 2 og 3).

3.2 Fokus-baggrundsstruktur

Hvad fokusområdets omfang angår, kan en tryktabsforbindelse som *ˈPoul ˳spiller ˳på ˈfløjte* betragtes som umarkeret i den forstand at hovedtrykket på det inkorporerede led både kan give anledning til en

[3] Jf. Jensens (2007) skelnen mellem en non-referentiel beskrivende funktion og en referentiel udpegende funktion.

snæver og en bred fokusfortolkning. Det inkorporerede leds stærke tryk tvinger verbet i baggrunden således at et snævert eller kontrastivt fokus på objektet (som svar på spørgsmålet *Hvad spiller Poul på?*) er en lige så plausibel fortolkning som en forståelse af hele forbindelsen som i neutralt sætningsfokus (som svar på spørgsmålet *Hvad laver Poul?*). Forbindelser hvori verbet og objektet begge er trykstærke, vil derimod udelukkende kunne tydes som neutralt betonede med både verbet og objektet i bredt sætningsfokus. Et snævert fokus opnås kun ved tilføjelsen af et ekstra stærkt tryk..

(3h) ˈ*Poul* ˈ*spiller* ˌ*på* ˈ*fløjten*
Hvad laver Poul? = bredt sætningsfokus
(3i) ˈ*Poul* ˈ*spiller* ˌ*på* ˈˈ*fløjten*
Hvad spiller Poul på? (snævert fokus)

For at desambiguere en tryktabsforbindelses fokus-baggrundsstruktur er en topikalisering af det inkorporerede led nødvendig. Får dette plads i fundamentfeltet, er kun den snævre fokusstruktur med kontrasttryk på det inkorporerede led mulig.

(3j) ˈ*Fløjte* ˌ*spiller* ˌ*Poul* ˈ*ofte* ˌ*på*
Hvad spiller Poul på? (snævert fokus)

En sådan fokusering med objektet som kontrastfokus i fundamentfeltet lader sig fint gennemføre for både det bestemte substantiv *fløjten* og det inkorporerede led *fløjte* i nøgen form. At der alligevel hersker en stor forskel mellem disse fremrykkede leds selvstændighedsstatus, viser sig derved at kun objektet med den efterhængte artikel er i stand til at udgøre et topic som baggrundsinformation i sætningens fundament.

(3k) ˌ*Fløjten* ˌ*spiller* ˈ*Poul* ˈ*ofte* ˌ*på*
(3l) *ˌ*Fløjte* ˌ*spiller* ˈ*Poul* ˈ*ofte* ˌ*på*

En tryksvagere udtale af det fremrykkede substantiv lader sig kun gennemføre når dette fremtræder i bestemt form. Dermed opnår det den topicværdi som er en forudsætning for et selvstændigt fungerende ikke-inkorporeret objekt.

4. Sammenfatning

Hensigten med nærværende bidrag har været at underbygge og udvide den påviste sammenhæng i Petersen (2010) mellem trykforhold, morfologisk, syntaktisk, semantisk og pragmatisk struktur. Den udtryksmæssige reduktion som både tryktabet og det for det meste artikelløse substantiv medfører, og som muliggør den syntaktiske inkorporering, har vist sig at afspejle en umarkerethed både på semantisk og pragmatisk plan. Således er tryktabsforbindelsernes aspektuelle og referentielle umarkerethed blevet bekræftet og udvidet med en analyse af forbindelsernes flertydige fokus-baggrundsstruktur. Denne kommer til udtryk gennem muligheden for både et snævert fokus på en enkelt konstituent og et bredt sætningsfokus.

Litteratur:

Diderichsen, Paul (1976 (1946)) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.

Elšík, Viktor & Yaron Matras (2006) *Markedness and Language Change: The Romani Sample*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Herslund, Michael & Finn Sørensen (1982) Syntaks og leksikologi: indledning til en valensgrammatisk analyse af fransk og dansk. *SAML* 9:33-83.

Herslund, Michael (2005) Komplekse prædikater. *Dansk Funktionel Lingvistik: en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. Elisabeth Engberg-Pedersen m. fl. (red.). København: Københavns Universitet:88-100.

Jakobsen, Lisbeth Falster (2005) Valens, prædikation og realisationsmønstre. *Dansk Funktionel Lingvistik: en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. Elisabeth Engberg-Pedersen m. fl. (red.). København: Københavns Universitet:57-87.

Jensen, Eva Skafte (2007) Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk. *Det bedre argument: Festskrift til Ole Togeby 7. marts 2007*. Henrik Jørgensen & Peter Widell (red.). Århus: Wessel og Huitfeldt:299-320..

Jespersen, Otto (1906) *Modersmålets fonetik*. København: Det Schubotheske Forlag.

(1934) *Modersmålets fonetik*. 3. udg. København: Gyldendal.

Nielsen, Jette Lamberth (1995) *En syntaktisk og semantisk undersøgelse af præpositionen*. Odense: Odense Universitets Trykkeri.

Petersen, Kathrine Thisted (2010) Når verber taber tryk. Valens, referentialitet og aspektualitet i forbindelse med inkorporation og tryksvage verber i dansk. *Arkiv för nordisk filologi* 125:155-183.

Rischel, Jørgen (1980) Phrasenakzent als Signal des Objekts ohne 'determiner' im Dänischen. *Festschrift für Gunnar Bech. Zum 60. Geburtstag am 23. März 1980. Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik*, *Sonderband 1*. Mogens Dyhr m.fl. (ed.) København: Københavns Universitet:262-279.

Scheuer, Jann (1995) *Tryk på Danske Verber*. RASK Supplement Vol. 4. Odense: Odense Universitetsforlag.

Thomsen, Ole Nedergaard (1991) Unit accentuation as an expression device for predicate formation in Danish? *Acta Linguistica Hafniensia* 23:145-196.

(2002a) Complex Predicate Formation and Incorporation. Towards a typology Thomsen. *Complex Predicates and Incorporation – a Functional Perspective*. Ole Nedergaard og Michael Herslund (red.). København: C.A. Reitzel:288-381.

(2002b) Complex Predicates and Processing in Danish. *Complex Predicates and Incorporation – a Functional Perspective*. Ole Nedergaard Thomsen og Michael Herslund (red.). København: C.A. Reitzel:120-174.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?*. København: Gads Forlag.

Vendler, Zeno (1967) *Linguistics in Philosophy*. New York: Cornell University Press:97-121.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Links og topics i tredje klasse

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

1. Tema, emne, topic og link

Traditionelt er der to forskellige funktionelle karakteristikker af det (eller de) led i sætningen der tildeles den funktion der ofte kaldes tema, topic eller emne:

Enten karakteriseres det som 'sætningens udgangspunkt', og så kaldes det ofte *tema*. Sådan er det fx i forskellige varianter af Pragerskolens behandling af "funktionelt sætningsperspektiv". Gunnar Frost Olesens beskrivelse af dansk informationsstruktur (Olesen 1982) hører til denne tradition, ligesom beskrivelsen af tematisk struktur i systemisk funktionel grammatik (Halliday 1994). Enric Vallduvìs *link* (Vallduvì 1992) kan ses som en omplantning af temabegrebet i en generativ grammatisk ramme. Jeg låner Vallduvìs term, men ikke hans teori.

Eller leddet karakteriseres "in terms of aboutness", som 'dét sætningen handler om', og så kaldes det ofte *topic* med henvisning til filosoffen Peter Strawson. Det er almindeligt i den amerikanske tradition, fx hos Reinhart (1982) og Gundel (1985, 1988), der begge arbejder inde for en generativ grammatisk ramme, og hos Lambrecht (1994), der har en mere funktionelt orienteret tilgang.

Jeg vil forsøge at vise at de to karakteristikker dækker over to forskellige funktioner, der bør holdes adskilt, og som ikke nødvendigvis bæres af det samme led i sætningen:

> ***link*** (alternativt *udgangspunkt*, *fundament, tema*) og
> ***topic*** (eller *emne*)

Betegnelserne *link* og *topic* har jeg valgt i håb om at opnå en vis Verfremdungseffekt. Ingen af de to termer er i almindelig brug i dansk sammenhæng, og jeg håber derfor at læseren ikke vil lade sig lede på vildspor af etablerede forestillinger. Jeg har forsøgt at identificere de relevante led ud fra den funktionelle karakteristik uden på forhånd at tage stilling til om de har obligatoriske udtryk, fx subjektstatus eller placering på førstepladsen i sætningen, og først derefter overveje om funktionerne kan tilordnes et bestemt udtryk.

Derefter vil jeg give en oversigt over de typer af *links* og *topics* jeg har fundet i mine tekster fra tredje klasse – plus et par stykker som jeg kender andre steder fra, og som kan tænkes at have en vis teoretisk interesse.

Endelig vil jeg fremsætte nogle spekulationer med udgangspunkt i den hypotese at det er linkfunktionen der er fundamentfeltets primære funktion, ikke som hos Hansen og Heltoft angivelsen af sætningens illokutionære ramme (Heltoft 1999b:1).

2. Temaet i Systemic Functional Grammar

Hos M.A.K. Halliday får temaet begge de nævnte karakteristikker:

> The Theme is the element which serves as the point of departure of the message; it is that with which the clause is concerned (Halliday 1994:37).

Men det er uklart om de to karakteristikker skal opfattes som synonyme eller som to forskellige karakteristikker der begge kan anvendes om det materiale der udpeges som tematisk.

Temaet udpeges ved hælp af en procedure der beskrives således:

> The Theme extends from the beginning of the clause up to (and including) the first element that has a function in transitivity (Halliday 1994:53).

Det sidste element i temaet hævdes derfor at være enten en participant (typisk et nominalt led), en cirkumstant (typisk et adverbielt led) eller en proces (typisk et fuldverbum). Dette element kaldes "topical Theme" fordi det har funktioner der svarer til dem der normalt tilskrives topics

i topic-comment-analysen. Men proceduren udpeger oftest også flere andre led med ret forskelligartede funktioner som tematiske, hvor det somme tider kan være svært at se i hvilken forstand de falder ind under den funktionelle karakteristik af temaet.

I kraft af denne procedure bliver subjektet per default topikalsk tema, mens processen i realiteten altid holdes uden for temaet. Subjektet har nemlig i engelsk en temmelig fast plads foran det finitte verbal i deklarative sætninger – det kan vist kun fortrænges af *here* og *there* (*here comes the sun; there's a tavern in the town*) – så hvis der ikke er anbragt participant- eller cirkumstantudtryk foran det, så får det rollen som topikalsk tema. I interrogativer bruges der *do*-support i de tilfælde hvor det finitte verbal ikke er et modal- eller hjælpeverbum, og det sikrer at selv om subjektet ganske vist kommer efter det finitte verbal, så kommer det altid før fuldverbet, som er det der udtrykker processen. Og tilsvarende i imperativer, hvor subjektet ganske vist kun sjældent er eksplicit, men hvor det kommer før fuldverbet når det er (*you better be good!; don't you ever behave like that again!*). Proceduren udelukker i alle tre tilfælde at processen kan være tematisk, og i alle tre tilfælde tildeler den subjektet rollen som default topikalsk tema.

Proceduren er udtrykkelig ikke definerende, hverken hos Halliday (som nævner at japansk har en partikel som topicmarkør, ikke ledfølgen) eller hos hans danske tilhængere. Og hvis den overføres til dansk (eller andre germanske sprog), hvor subjektet ikke har en fast plads foran verbet, så fører den til besynderlige resultater. Fx tilskriver proceduren oversættelser af engelske sætninger til andre germanske sprog en tematisk struktur der er radikalt anderledes end det engelske udgangspunkt (Hasselgård 2000), og det ville jo betyde at den oversatte teksts struktur skulle være radikalt forskellig fra udgangspunktet, hvad den ikke er i en god oversættelse. Men Hallidays danske tilhængere (Andersen m.fl. 2001, Frimann 2004) behandler i praksis proceduren som om den var definerende – eller i hvert fald har de valgt at forsøge at løse problemerne ved at at fastholde initialitetskriteriet, men give det en anden stopklods end subjektet. I deres redegørelse er subjektet derfor ikke tematisk per default – hvilket ellers ville have været meget fornuftigt – og tanken om at sætninger normalt skal have et topic/topikalsk tema, afvises helt.

3. Emnet i dansk funktionel grammatik

Lars Heltoft (1996) argumenterer for at informationsstruktur ikke nødvendigvis er kodet, men fremgår af afsenderens hensigt med meddelelsen eller af modtagerens forståelse af den, og han gør opmærksom på at første plads i en dansk sætning ikke er reserveret for topics. Heltoft tilskriver, ligesom Halliday, *topic* begge de to karakteristikker:

> topic ... is a referential constituent functioning as the point of departure for a message, the entity that the message is about (1996:252).

Heltofts karakteristik af topic'et tilføjer i forhold til Hallidays karakteristik af temaet et krav om at et topic skal være referentielt, og det betyder at Heltofts topic funktionelt mere eller mindre svarer til Hallidays topikalske tema, selv om beskrivelsen i øvrigt er helt forskellig. Det fremgår at subjekter kan være topics, uanset om de står i fundamentfeltet eller på subjektspladsen, og at topic på subjektspladsen endda kan forenes med fokuseret finit verbal, og det betyder jo at initialitetshypotesen afvises. Men heller ikke hos Heltoft er det klart om de to karakteristikker skal opfattes som synonyme eller forskellige – er kommaet mellem de to karakteristikker et appositionskomma eller et opremsningskomma? Tilsvarende hedder det i den foreløbige udgave af Grammatik over det Danske Sprog (Hansen og Heltoft 1999) både at "Emnet er meddelelsens udgangspunkt, den krog som resten af meddelelsen hænges op på" (Hansen og Heltoft 1999:192), og "Emnet er en referentiel størrelse som resten af meddelelsen handler om" (Hansen og Heltoft 1999:193), men her skelnes der mellem to typer af emner, *fundament* og *tema*, sådan at sætningens subjekt er grammatikaliseret – og tilsyneladende obligatorisk – tema, mens fundamentet, det fundamentfeltsplacerede led, sætter sætningens perspektiv.

4. Link og topic

Jeg vil som nævnt foreslå at de to karakteristikker betragtes som definitioner af to forskellige funktioner, altså som ikke-synonyme:

Link svarer til 'sætningens udgangspunkt', dens *fundament, tema.* Linkfunktionen peger ud af sætningen og linker dens indhold til den mentale repræsentation af tekstens indhold. Linket er ikke nødvendigvis en referent og ikke nødvendigvis topic, selv om de ofte er sammenfaldende.

Topic svarer til 'det som sætningen handler om', dens *emne.* Topicfunktionen er sætningsintern og peger på den referent som sætningen udsiges om (Lambrecht 1994). Sætningens topic er ofte, men ikke nødvendigvis, også link.

Det ville ikke være nødvendigt at skelne hvis de to funktioner nødvendigvis måtte bæres af det samme led i sætningen, men sådan er det ikke. I sætningen (fra tekst 1, se bilag 1)

1.3 [Han skulle lære at løbe op af væggen] *på vejen op slår han en fis*

ville jeg sige at 'på vejen op' er link, men ikke topic, fordi det er meningsløst at hævde at sætningen handler om hvad der skete 'på vejen op'. Det er 'han' der er topic, fordi sætningen netop handler om hvad 'han' gjorde (eller hvad der skete med 'ham', afhængigt af om man regner subjektet for *slå en fis* som AGENT eller EXPERIENCER).

Det svarer med visse modifikationer til Paul Diderichsens skelnen mellem to typer af fundamenter, nemlig situationsfundamenter, der peger på "en Situation, hvori Sætningsindholdet angives at foregaa", og genstandsfundamenter, der peger på "en Genstand, hvorom Sætningsindholdet udsiges" (1946:190f). Det som Diderichsen taler om her, er ganske vist ikke forskellige informationstrukturelle funktioner, men forskellige udfyldninger af førstepladsen i sætningen der kan varetage sådanne funktioner. Situationsfundamentet svarer til mit *link* med den modifikation at et topicudtryk på førstepladsen også bærer funktionen som link til den omtalte situation fordi topicreferenten optræder i den, og genstandsfundamentet svarer til mit *topic* med den modifikation at topicudtrykket ikke står på førstepladsen hvis linkfunktionen bæres af et andet led.

Hos Hansen og Heltoft (1999) beskrives det sådan at subjektet er grammatikaliseret emne og i denne funktion kaldes tema, mens

verbalhelheden er grammatikaliseret kommentar under navnet rema, og det indebærer at hvis der kommer "et andet led [end subjektet, OR] på førstepladsen, opstår der således en situation med to emneled, fundament og tema" (1999:203). Kommentaren er "alt hvad der udsiges om fundament og tema" (1999:206). Fundamentet er med andre ord ikke en del af kommentaren i disse tilfælde, men da det kan være en del af verbalhelheden, dvs. af remaet, bliver det uklart hvordan forholdet mellem fundament og kommentar skal forstås, eller generelt hvordan fundamentet kan have emnestatus når det ikke er subjekt. Fundamentet svarer til mit *link* med den modifikation at linket ikke nødvendigvis har emnestatus i forhold til kommentaren, men peger ud af sætningen, nemlig på den mentale repræsentation af teksten, mens temaet svarer til mit *topic* med den modifikation at subjektet ganske vist er default (umarkeret) topic, men at topicfunktionen kan overtages af andre led:

> *og ledningerne havde de selv klippet over*

Sammenbindingen af sætninger til tekst foregår altså ved hjælp af links, strengt taget ikke ved hjælp af topics. I tekster hvor de to funktioner overvejende er sammenfaldende, vil jeg dog alligevel kalde tekststruktureringen topicorienteret (*og han ... og han ... og han ...*), i tekster hvor de overvejende er adskilt, vil jeg kalde den linkorienteret (*og så ... og så ... og så ...*). Tekst 1 i bilag 1 er et eksempel på topicorienteret tekststrukturering, mens tekst 2 er et eksempel på linkorienteret tekststrukturering.

5. Introduktion af referenter; ikke-identificerbare topics

Nogle sætninger har ikke topic-comment-artikulation fordi de kun har den funktion at indføre en referent, ikke at sige noget om den:

> 1.2 *Der var en dreng* [han skulle til caporeda han hed polledreng.]

Sådanne sætninger forekommer hyppigst i begyndelsen af en tekst eller et større tekstafsnit, og den indførte referent er som regel topic i den eller de følgende sætninger, og sådan er det jo også her.

Sætningerne svæver med andre ord ikke frit i luften, for den omtalte referent er beregnet til at blive inkorporeret i den situation der omtales (eller skal omtales), dvs. at den kan linkes til den mentale repræsentation af teksten, som i dette tilfælde ganske vist er tom. Funktionen minder om den som ekstraponerede nominaler kan have, nemlig at indføre eller aktivere referenter der skal siges noget om. Det tryksvage *der* i funktionen som "formelt subjekt" må have rødder i en funktion som abstrakt, formelt link til den omtalte situation i almindelighed, i god overensstemmelse med Paul Diderichsens karakteristik af det som "formelt situativ".

I nogle tilfælde introduceres en referent som ikke-identificerbart topic:

<u>En dreng</u> var på vej til skole

Det hævdes normalt at denne konstruktion, med ubestemt nominal (dvs. med ikke-identificerbar referent) i fundamentfeltet, er højlitterær og meget talesprogsfremmed, men den kan altså findes hos elever i tredje klasse som er i gang med at skrive deres første større skriftlige opgave i skolen. Dette eksempel er initialt i teksten, og i tredje klasse har jeg kun fundet introducerende ikke-identificerbare topics i denne position, men jeg skal om lidt give et eksempel som ikke er tekstinitialt. Eksemplet her, som ikke er enestående, viser at identificerbarhed ikke er en nødvendig forudsætning for topicstatus, som det ellers ofte hævdes. Jeg følger her Lambrecht (1994), som siger at tilgængelighed er tilstrækkeligt, dvs. muligheden for at linke til repræsentationen af teksten. Også i dette tilfælde er repræsentationen tom, og hvad som helst kan linkes til den. Eksemplet tyder i øvrigt også på at elever med ingen eller begrænset erfaring i produktionen af skriftsproglige tekster kan trække på erfaringer med reception af skriftsproglige tekster, læste eller højtlæste, og at de kan være opmærksomme på at der er forskelle mellem skrevet og talt sprog. Og det kan jo have en vis skrivepædagogisk betydning at man ikke behøver at regne med at starte fra scratch, og at det ikke kun er skrivetræning der er afgørende for skriveudviklingen.

Senere i teksten linkes der normalt til aspekter af den omtalte situation eller mere specifikt til allerede indførte referenter. Jeg har som

nævnt ikke eksempler fra tredje klasse på introducerende topics der ikke er tekstinitiale, men her er ét fra visen om den svenske konstabel fra Sverige der skød sig selv af fra en kanon:

> *En bukseknap fandt man i Polen*
> *men det var nok ikke hans*

Bukseknappen er både topic og link. Udsagnet handler om den, og tilhøreren linker den automatisk til sin repræsentation af teksten ved at drage den slutning at den tilhørte konstablen, som altså er den forudsatte referent, antecedenten. Den introduceres med et ubestemt nominal fordi den ikke er identificerbar, men den er tilgængelig fordi det allerede har været omtalt hvor forskellige andre af konstablens legems- og beklædningsdele blev fundet. Jeg indrømmer at fordelingen af bestemt og ubestemt i visen i nogen grad ser ud til at være påvirket af metriske hensyn snarere end rent informationsstrukturelle, men her kan der ikke være tvivl om at forfatteren har haft til hensigt at få os til at inferere at den omtalte bukseknap tilhørte den stakkels konstabel, for vitsen er at han omgående benægter inferensen. Det ville han næppe have gjort hvis han ikke havde regnet med at læseren havde draget slutningen om bukseknappens tilhørsforhold, og han ville slet ikke have kunnet gøre det hvis han havde introduceret bukseknappen i bestemt form. *En bukseknap* kan i sammenhængen læses som 'en af konstablens bukseknapper', og det gør vi så fordi vi er på et sted i teksten hvor det er den mest relevante mulighed, indtil vi bliver gjort opmærksom på at det lige så godt kunne være 'en eller anden bukseknap' og derfor slet ikke relevant. Eller rettere sagt: relevant på en anden måde end vi lige troede. For der blev jo faktisk fundet en bukseknap i Polen som kunne have været konstablens, men det var nok alligevel ikke sandsynligt at det var hans. Vi kan med andre ord stadig linke bukseknappen til vores repræsentation af teksten, omend på en anden måde end vi først regnede ud, og teksten er derfor trods alt sammenhængende.

6. Topicorienteret tekststrukturering

Topicorienteret tekststrukturering lægger vægten på de referenter som indgår i den omtalte situation, især de handlende personer, og teksten

struktureres efter hvad de foretager sig, eller hvad der foregår med dem.

Sætningens topic kan være hentet fra den foregående sætnings comment (progressivt topic):

1.2 [Der var en dreng] *han skulle til caporeda*

Eller det kan være en gentagelse af den foregående sætnings topic (fortsat topic):

1.2 *han hed polledreng.*
1.3 *Han skulle lære at løbe op af væggen*

Genoptaget topic
Sætningens topic kan også genoptage et topic (eller en anden referent) fra tidligere sætninger end den umiddelbart foregående (genoptaget topic):

1.3 [på vejen op slår han en fis] *den stank af æg i en mikroven.* (progressivt topic)
1.4 *Han døde,* (genoptaget topic)

Dynamisk topic
Som eksemplet med konstablens bukseknap viste, kan topics (og andre referenter) være tilgængelige eller identicerbare uden at være identiske med allerede indførte referenter, fx i kraft af en del-helhed-relation eller en anden relation til noget allerede omtalt (dynamisk topic). Dynamiske topics kan være eksplicit forankret til en allerede omtalte referent:

1.5 *Min vens far, som hedder BÆ, han var glad for at hans søn var død.*

Eller forankringen kan være implicit:

1.3 [Han skulle lære at løbe op af væggen ...]
1.4 [Han døde,] *læren lavede nogle pandekager*

I dette tilfælde drager læseren automatisk den slutning at den omtalte lærer er ham der skulle lære Polledreng at løbe op ad væggen, men uden at det meddeles at der er en sådan relation. I det første eksempel skal man ganske vist drage den slutning at *min ven* er den netop afdøde Polledreng, og den støttes jo af den efterfølgende comment (selv om den omtalte far kunne have haft flere, uomtalte, sønner), men ikke på indføringstidspunktet. Derimod meddeles den nyindførte referents relation til den forudsatte.

7. Linkorienteret tekststrukturering

Linkorienteret tekststrukturering lægger vægten på den omtalte situations tidslige og rumlige struktur, ofte med links til tidspunkter og tidsrum i situationens forløb eller til de steder hvor sætningsindholdet angives at foregå:

> 2.2 [Nu skal i bare høre.] *Det var i et frikvarter vår en dreng blev moppet*.
> 2.3 *Et minut sener skulle de end ene i timen fik han det dårligt*.
> 2.4 *Ti sekunder sener var han død*

8. Spekulationer over fundamentfeltets funktion

Lars Heltoft har fremsat den hypotese at fundamentsfeltets primære funktion er at angive sætningens illokutionære ramme, mens det som jeg her har kaldt linkfunktionen (og som Heltoft kalder sætningens perspektiviske udgangspunkt) er sekundær og ikke altid realiseret. Heltoft tager udgangspunkt i den iagttagelse at sætninger med tomt fundamentfelt er helhedsspørgsmål, betingelsessætninger eller imperativer, mens sætninger med et *hv*-led i fundamentfeltet er enkelthedsspørgsmål, og sætninger med andre udfyldninger er assertiver.

Jeg har i hovedsagen to betænkeligheder ved denne opfattelse. For det første mener jeg at det er problematisk at tilskrive udfyldningen af en og samme plads i sætningen to forskellige indhold uden umiddelbart indlysende relationer til hinanden: ramme og perspektiv. Og for det andet kan sætninger med udfyldt fundamentfelt godt være spørgsmål eller imperativer: *Han kommer i morgen?* eller *Han kommer hvornår?* kan være lige så gode spørgsmål, i skriftsproget markeret

med spørgsmålstegn og i talesproget ofte med ikke-faldende eller kun svagt faldende intonation (Grønnum 2001:312f), som *Kommer han i morgen?* eller *Hvornår kommer han?*. Og *Bare kom an!* er en lige så god imperativ som *Kom du bare an! – Venligst vent* er mere kontroversiel, men af andre grunde, og uden tvivl imperativisk. Det tyder ikke på at udfyldningen af fundamentfeltet koder illokutionær ramme selv om det er indlysende at der er affinitet mellem udfyldning og ramme, og selv om sætninger med uudfyldt eller *hv*-udfyldt fundamentfelt næppe kan være fremsættende (undtagen i parasitære tilfælde som *Er paven katolik?*).

Derfor vil jeg i det følgende kort skitsere en anden tolkning af disse forhold med udgangspunkt i at fundamentfeltsplacering koder (udtrykker) linkfunktionen, mens tilskrivningen af illokutionær ramme må foregå inferentielt, men naturligvis med udfyldningen af fundamentfeltet som et vigtigt udgangspunkt. Der er kun tale om nogle foreløbige overvejelser, og det er langt til en egentlig analyse, men jeg mener at den opfattelse af link som jeg foreslår, indebærer at en sådan redegørelse bliver nødvendig, og derfor har jeg valgt at tage overvejelserne med.

Sætninger med tomt fundamentfelt

Sætningsudsagnet i sætninger med tomt fundamentfelt har som helhed et uvist forhold til den omtalte situation, og kan derfor ikke uden videre linkes til den. Hvis sætningen er et helhedsspørgsmål, spørger den efter sætningsudsagnets relation til den omtale situation:

Har jeg fortalt dig at jeg bor tæt på en skov

Hvis sætningen er en betingelsessætning, er dens udsagn heller ikke uden videre relateret til den omtalte situation, undtagen som en hypotetisk mulighed – i tredje klasse har betingelsessætninger ikke tomt fundamentfelt, så jeg har igen måttet ty til den danske sangskat for et eksempel:

Er du dus med himlens fugle og skovens grønne træer
Forstår du alle hjerter der banker her og der
Kan du smile til en kronhjort og vinke til en stær
Så har du fundet ud af noget som er meget værd

Heller ikke hvis sætningen er imperativisk, er dens udsagn uden videre relateret til den omtalte situation, undtagen som en efterspurgt, fremtidig handling der vil gøre udsagnet sandt:

Skynd dig nu lidt

I alle tre tilfælde er det derfor modtagerens opgave at levere linket til den omtalte situation, enten ved at bekræfte eller afkræfte sætningsudsagnets relation til den omtalte situation for afsenderen (ved spørgsmål) eller for sig selv – og måske også afsenderen (ved betingelssesætninger), eller ved at udføre den handling som gør sætningsudsagnet sandt i situationen (ved imperativer). I alle tre tilfælde er udsagnets relation til den omtalte situation ukendt for afsenderen i skrivende/talende stund, og han kan derfor ikke udstyre sætningen med et linkudtryk. Det tolkes så som en anmodning til modtageren om at levere et link.

Sætninger med *hv*-led i fundamentfeltet

Hvis sætningens udsagn mangler et argument, et specifikt link til den omtalte situation, så kan fundamentfeltet være udfyldt med et led der indeholder et interrogativt pronomen Her repræsenterer *hv*-leddet det link som afsenderen anmoder modtageren om at levere:

Hvor har du dog været og hvorfor er du solskoldet på næsen

Betingelsessætninger med *hvis* kan tolkes på samme måde, ikke som et logisk *hvis*, men som et hypotetisk link til den omtalte stuation:

Men hvis du tenker på den gang han faldt på cyklen med mælken skete der ikke andet end han brækkede armene og benene

Litteratur

Andersen, Thomas, Uwe Helm Petersen & Flemming Smedegaard (2001) *Sproget som ressource, dansk systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal 1946.

Frimann, Søren (2004) *Kommunikation – tekst i kontekst, tekstanalyse med systemisk funktionel lingvistik.* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag: Institut for Kommunikation.

Grønnum, Nina (2001) *Fonetik og Fonologi. Almen og Dansk*. 2. udgave. København: Akademisk Forlag.

Gundel, Jeanette K. (1985) 'Shared Knowledge' and Topicality. *Journal of Pragmatics* 9:83-107.

Gundel, Jeanette K. (1988) Universals of topic-comment structure. *Studies in Syntactic Typology.* M. Hammond, E. Moravcsik, J. Wirth (eds.). Amsterdam: John Benjamins:209-239.

Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*, Second Edition. London: Edward Arnold.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (1999) Kapitel 2. Forudsætninger og oversigt. *Grammatik over det Danske Sprog*, Erik Hansen og Lars Heltoft (red.). Foreløbig udgave, dec. 1999.

Hasselgård, Hilde (2000) English multiple themes in translation. *Contrastive Studies in Syntax.* Copenhagen Studies in Language 25. Alex Klinge (ed.). København: Samfundslitteratur:11-38.

Heltoft, Lars (1996) Topics in Danish and in Universal Pragmatics. *Proceedeings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics.* Lars Heltoft og Hartmut Haberland (eds.). Roskilde: Department of Languages and Culture, Roskilde University:251-262.

(1999a) Kapitel 18. Hierarki og ledstillling. *Grammatik over det Danske Sprog*, Erik Hansen og Lars Heltoft (red.). Foreløbig udgave, dec. 1999.

(1999b) Kapitel 19. Topologisk sammenbinding. *Grammatik over det Danske Sprog*, Erik Hansen og Lars Heltoft (red.). Foreløbig udgave, dec. 1999.

Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and sentence form: topic, focus and the mental representations of discourse referents*. Cambridge, Cambridge University Press.

Olesen, Gunnar Frost (1982) *På vej mod kommunikationens grammatik*. Århus: Arkona.

Reynhart, Tanya (1982) *Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics.* Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Vallduvì, Enric (1992) *The Informational Component.* New York: Garland.

Bilag 1

Her er de to tekster fra tredje klasse som jeg især henviser til og henter eksempler fra. Henvisninger til de to tekster følger den linjenummerering som jeg har sat ind i forhold til de linjebrud der findes i originalen. Der forekommer også eksempler fra andre tekster. Hvis de også er fra tredje klasse, anføres det ikke specielt, hvis de kommer andre steder fra, vil det fremgå.

Tekst 1:

1. caporeda[1]
2. Der var en dreng han skulle til caporeda han hed polledreng.
3. Han skulle lære at løbe op af væggen på vejen op slår han en fis den stank af æg i en mikroven.
4. Han døde, læren lavede nogle pandekager men læren døde og så alle blev glade over at læren var død.
5. Min vens far, som hedder BÆ, han var glad for at hans søn var død.
6. Alle gik hjem fra caporeda.
7. Bæ han skulle på mcdonald´s han blev ædt på vejen der hen
8. Det var en tissemyre der åd ham den gik videre.
9. Min far ville hjælpe BÆ men det var for sent. Min far græd .
10. slut

Tekst 2:

1. den besvimede dreng
2. Nu skal i bare høre. Det var i et frikvarter vår en dreng blev moppet.
3. Et minut sener skule de end ene i timen fik han det dårligt.
4. Ti sekunder sener var han død alle skreg læren ringede 112
5. De kom ser hurtigt de kunne. Da de kom to de dragen med.
6. På hospitalet fandt de ud at han var helt død. Men fem dage sener
7. Vågnede han han var bare besvimet.
8. Da han kom jam havet han brækket benet og armen.
9. Han fik en raketi stor gave af sin mor og far.
10. Det gik godt i skolen sælom han havet brækket benet og amen

[1] Capoeira, brasilansk kampdans, udtalt med to "flapped" forrtunge-r'er, der i skriften er gengivet med r og d.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Endnu en aspektteori – om aspekt i dansk og danske aspektmarkører

Mikołaj Sobkowiak
Adam Mickiewicz Universitet i Poznań

1. Indledning

Traditionelt betragtes dansk som et aspektløst sprog på grund af de praktisk set manglende morfologiske aspektmarkører. Fænomenet har alligevel fået ganske meget opmærksomhed fra danske sprogforskere, selv om ingen af dem indtil videre har leveret en holistisk behandling af aspekt- og aktionsartsproblematikken (jf. Togeby 2003:329). Til trods for et vist terminologisk sammenrod[1] i dansk aspektologi, er langt de fleste danske aspektologer klare over fænomenets kompleksitet og skelner mellem ASPEKT og AKTIONSART (jf. Jørgensen 2001, Togeby 2003). Sprogfolkenes bevidsthed om ASPEKTETS komplekse natur og lidt uklare status i dansk afspejles i den måde, de griber problemet an i deres forskning. Vælger man nemlig at se på aspektproblematikken fra en mindre radikalt synsvinkel end det traditionelle slaviske, får man straks at se, at dansk har de sproglige midler til rådighed, der er nødvendige for at kunne udtrykke de semantiske aspektværdier. Derfor findes der stort set ingen behandling af ASPEKT i dansk, som udelader den grundlæggende antagelse, at aspektmarkering ikke udelukkende foregår i forbindelse med simple verber og deres morfologiske afledninger. I større eller mindre omfang peger sprogforskere på mere komplekse, syntaktiske enheder som aspektbærende.

[1] Hansen og Heltofts (1994) AKTIONSART er det samme som Cramer et al. (1996) kalder ASPEKT, og termen AKTIONSART denoterer to forskellige fænomener hos hhv. Engerer (2003) og Lund (2003). Til gengæld kan man finde AKTIONSART og ASPEKT som ækvivalente og udskiftelige betegnelser hos Hansen (1967 III) og Rajnik (1999). En detaljeret diskussion af de enkelte tilgange og forskellene mellem dem findes i Sobkowiak (2009a).

Formålet med denne artikel er at præsentere nogle danske aspektmarkører i sætninger i datid og førnutid med udgangspunkt i en aspektteori, som bygger på samspillet mellem AKTIONSART og ASPEKT på den ene side og en tilpasset udgave af Reichenbachs (1947) REFERENCE TIME på den anden. Til trods for, at aspekt som regel opfattes som forbundet med verber, peger mine resultater på flere tilfælde, hvor aspektmarkering i dansk foregår ekstraverbalt. Nogle af aspektmarkørerne har endda intet med selve verberne at gøre. Både den præsenterede aspektteori og en del af overvejelserne deromkring stammer fra min ph.d.-afhandling, som jeg indleverede og forsvarede ved Adam Mickiewicz Universitet i Poznań i 2009.

2. Situationstyper og aktionsarter

Min aktionsarts- og aspektteori er, lige som de fleste andre, påvirket af Vendlers (1967) og Comries (1976), som jo er nogle af de mest markante aspekt-relaterede teorier overhovedet, men den er ligeledes stærkt inspireret af Smith (1997), Van Valin (2005) og Engerer (2003). Da sprogets primære funktion er at beskrive verdenen omkring os, er hovedtanken bag teorien, at "en ytrings endelige aspektværdi bestemmes af den type situation i den ekstrasproglige verden, som den givne ytring beskriver" (Sobkowiak 2009a:12). Konceptet er ikke mit eget og kan findes hos bl.a. Smith (1997). Endvidere mener Smith, at enhver ekstrasproglig situation kan opfattes som en af hendes fem prototypiske SITUATIONSTYPER ('*situation types*'), hvilket jeg er enig i. Enhver SITUATIONSTYPE må desuden kunne gengives af et (eller flere) sæt sproglige enheder. Dermed får både den ekstrasproglige virkelighed og de sproglige midler, vi bruger til at referere til den, en afgørende rolle i mine overvejelser.

I den omtalte aspektteori fungerer SITUATIONSTYPE, AKTIONSART og ASPEKT som hovedbegreber. SITUATIONSTYPERNE, som tilhører det sprogfilosofiske domæne, betragtes som "idealiserede situationer eller situationskoncepter etableret på baggrund af deres relevante temporale og kvalitative træk" (Sobkowiak 2009a:52, jf. også Smith 1997:17). De tre standardtræk, som er relevante for såvel min som mange andres klassifikationer af den slags er [±dynamicitet], [±durativitet] og [±resultativitet], hvor distinktionen [±dynamisk] er den mest

basale.[2] I (1) præsenterer jeg en oversigt over Smiths (1997:20) fem SITUATIONSTYPER, som jeg har valgt at fordanske navnene på og anvende i mit projekt, samt deres temporale og kvalitative egenskaber, hvis *clusters* udgør klassificeringskriteriet for SITUATIONSTYPERNE (jf. Sobkowiak 2009a:12, 57):

(1)

SITUATIONSTYPE	**DYNAMICITET**	**DURATIVITET**	**RESULTATIVITET**
TILSTAND	[-]	[+]	[-]
UAFGRÆNSET PROCES	[+]	[+]	[-]
AFGRÆNSET PROCES	[+]	[+]	[+]
RESULTATIV PUNKTHÆNDELSE	[+]	[-]	[+]
IRRESULTATIV PUNKTHÆNDELSE	[+]	[-]	[-]

Nogle eksempler på de enkelte SITUATIONSTYPER angives i (2):

(2)

a. |at elske nogen, at bo et sted|[3]	TILSTAND
b. |at arbejde, at sidde på en stol|	UAFGRÆNSET PROCES
c. |at skrive et brev, at tabe sig|	AFGRÆNSET PROCES
d. |at tabe sine nøgler, at møde nogen|	RESULTATIV PUNKTHÆNDELSE
e. |at nyse (en gang), at blinke (en gang)|	IRRESULTATIV PUNKTHÆNDELSE

Man kan overføre ovenstående model til det sproglige univers, hvor plus- og minus-værdierne kan bestemmes ud fra relevante sproglige tester, det være sig sprogkombinatoriske eller sprogsystematiske (jf. Engerer 2003). Dermed kommer de hidtil ontologiske egenskaber til at definere klasser af sproglige strukturer, der udtrykker SITUATIONSTYPERNE inden for et bestemt sprogsystem. I min nomenklatur hedder disse klasser AKTIONSARTER (jf. Van Valin/LaPolla 1997:91f.). Som det fremgår af (3) er der en en-til-en korrespondance mellem de enkelte SITUATIONSTYPER og AKTIONSARTER med hensyn til fordelingen af de tre standardtræk til trods for, at de to kategorier tilhører vidt forskellige domæner. Navnene på de enkelte AKTIONSARTER følger med nogle

[2] Se Sobkowiak (2009a:54f.) og litteratur citeret deri for en detaljeret gennemgang af de tre egenskaber og deres reciprokke forhold

[3] Eksemplerne er angivet i |…| for at understrege, at det ikke er sproglige strukturer, men sprogfilosofiske situationskoncepter, der er tale om.

forbehold Engerers[4] (2003) fordanskning af Smiths (1997) navne på hendes '*situation types*':

(3)

AKTIONSART	DYNAMICITET	DURATIVITET	RESULTATIVITET
STATISK	[-]	[+]	[-]
AKTIVITET	[+]	[+]	[-]
ACCOMPLISHMENT	[+]	[+]	[+]
ACHIEVEMENT	[+]	[-]	[+]
SEMELFAKTIV	[+]	[-]	[-]

Min opfattelse af aktionsartsproblematikken er som sagt stærkt inspireret af Engerer (2003), hvilket har haft stor indflydelse på AKTIONSARTERNES udtryksplan i min model. I sin artikel præsenterer Engerer 4 hovedkriterier (eller grundpiller, som han kalder dem), som man skal rette sig efter, når man konstruerer en moderne aktionsartsmodel. De hedder *betinget universalisme*, *grammatisk relevans*, *aktionsartreduktionisme* og *syntaktisk aktionsart*. En detaljeret gennemgang af de fire findes i Sobkowiak (2009a:47f.) og naturligvis i Engerer (2003), men her vil jeg blot sammenfatte deres konsekvenser så kort som muligt. Følger man nemlig Engerers anvisninger, ender man med at danne en aktionsartsmodel, som bygger på ganske universalistiske præmisser, hvor AKTIONSARTERNE ikke nødvendigvis er morfologisk-funderede, men dog har en form for forankring i grammatikken (bestemt af sproglige tester). Som følge deraf bliver antallet af AKTIONSARTER reduceret grundigt til det nødvendige minimum, og AKTIONSARTERNE kan identificeres på syntaktisk niveau.

Den minimale syntaktiske kontekst, hvori AKTIONSARTER kommer til udtryk i min model, kalder jeg efter Smith (1997) for en VERBAL KONSTELLATION[5] (i det følgende betegnet som VK), som kort sagt er en minimal sætningsdannende konstruktion. Den prototypiske VK ser sådan ud (jf. Sobkowiak 2009a:68f.):

(4) $VK_{[\pm DYN, \pm DUR, \pm RES]} = [S_{[\pm DKA]} + V_{[\pm DYN, \pm DUR, \pm RES]} + (O_{[\pm DKA]}) / (ADIR/LOK)] + (A)$

[4] Beslutningen om at anvende disse og ikke andre betegnelser har jeg begrundet i Sobkowiak (2009a:66).

[5] Dog er der nogle få konceptuelle forskelle mellem Smiths og mine VK'er.

Som sagt er en VK en konstruktion, som har alle leddene, der er nødvendige for at kunne danne en sætning. Det kan man se i (4), hvor den givne prototypiske VK har to obligatoriske elementer: et potentielt subjekt (S) og et potentielt verballed (V), som udgør konstellationens kerne. Disse ledsages af et potentielt objekt (O) og et potentielt retnings- eller stedsadverbial (A), som afhængigt af verbet i en given VK kan vise sig at være obligatorisk eller fakultativt. Nogle gange er adverbiel modificering nødvendig for entydigt at kunne identificere en given type VK, uden at adverbiet egentlig er led i konstellationen, og derfor findes der også et potentielt adverbial uden for den prototypiske VK i (4). Det potentielle subjekt og objekt tildeles [±DKA]-værdier, som har med kvantificering at gøre (jf. nedenfor) og ligner Verkuyls (1972) [±SQA]. Kort sagt betyder en [+DKA]-værdi, at den pågældende nominale frases centrale element determineres af en bestemmer, mens [-DKA]-værdien tilskrives nominale fraser, hvis centrale elementer er artikelløse appelativa i pluralis eller evt. stofnavne uden bestemmere (jf. Sobkowiak, 2009a:70).

Interessant nok er der i den givne VK to steder, hvor det er muligt at tildele plus- og minusværdier i forbindelse med de tre aktionsartsmæssige standardegenskaber på baggrund af adækvate syntaktiske tester (jf. diskussionen om valg af passende tester i Sobkowiak 2009a:72-84). Dette skal understrege, at det ikke (altid) udelukkende er verbets karakteristik, der bestemmer hele VK'ens AKTIONSART. Verber har godt nok deres intrinsiske standardegenskaber, som bestemmes ud fra deres optræden i maksimalt enkle sætninger (dvs. sætninger bestående af kvantificeret subjekt, verbal og eventuelt kvantificeret objekt, hvis dette er nødvendigt, jf. Smith 1997:54), som jo bidrager til hele VK'ens AKTIONSART, men de bestemmer den ikke altid. Et verbum med intrinsiske AKTIVITET-egenskaber kan således stadig være kerne i en ACCOMPLISHMENT-VK, hvilket ofte er tilfældet i forbindelse med VK'er, der har bevægelsesverber som kerner (jf. Sobkowiak 2009b og Durst-Andersen/Herslund 1996:70).

3. Fællesnævner(e) søges

Mens SITUATIONSTYPER og AKTIONSARTER umiddelbart har med situationers interne struktur og forløb at gøre, er ASPEKT en slags perspektiv,

som man præsenterer begivenhedernes forløb udfra (jf. Sobkowiak 2009a:12) eller "det vindue gennem hvilket situationen anskues" (Togeby 2003:318). Det er vigtigt at understrege, at AKTIONSARTERNE således er forbundet med strukturer, som man kan danne sætninger ud fra, hvorimod ASPEKTER er sætningers egenskaber. I min aspektteori skelner jeg, ganske traditionelt, mellem to ASPEKTER, nemlig det PERFEKTIVE og det IMPERFEKTIVE. Opfattelsen af ASPEKT som en slags perspektiv er ikke helt ny, for den optræder allerede i Comries (1976:3) berømte definition af ASPEKTER som "ways of viewing the internal temporal constituency of a situation" samt hos Platzack (1979:39), hvor ASPEKT betegnes som "the way a speaker (or writer) chooses to present a situation."

Mit aspektsystem har en hierarkisk struktur, hvor de to semantiske hovedkategorier – IMPERFEKTIVT og PERFEKTIVT ASPEKT – består af nogle underklasser. Således anser jeg TERMINATIVITET (betegnelse af slutning på en situation, hvor en tilstandsforandring finder sted), INKOAKTIVITET (fremstilling af en tilstandsforandring forbundet med, at en ny situation begynder) og SEMELFAKTIVITET (situationen konceptualiseres som en engangshandling uden tilstandsforandring) som perfektive betydningsvarianter. Derimod er KURSIVITET (fremstilling af en situation som igangværende i den omtalte periode) og HABITUALITET/GENERISKHED (situationen præsenteres som gentagen og kan forstås som subjektets vane eller dets karakteristiske træk) er de to undergrupper inden for det imperfektive ASPEKT (jf. Sobkowiak 2009a:142). Siden perfektivitet og imperfektivitet er ment som overbegreber i forhold til de nævnte underkategorier, må der være en slags semantisk fællesnævner for hver af de to, som gør sådan en klassifikation hensigtsmæssig og i det hele taget mulig.

De hyppigt anvendte fællesnævnere for aspektuelle betydninger, som f.eks. [±helhed] eller [±totalitet] synes ikke tilfredsstillende (jf. ibid. s. 144f., Durst-Andersen 2000:51), og derfor har jeg besluttet mig for at prøve at finde nogle nye. Takket være min grundlæggende antagelse om, at en sætnings aspektværdi er afhængig af den pågældende VK's AKTIONSART (dvs. AKTIONSARTEN af den VK, som den givne sætning er dannet ud fra) har jeg kunnet konstatere en sammenhæng mellem perfektivt og imperfektivt ASPEKT på den ene

side og Reichenbachs REFERENCE TIME på den anden.

I sin behandling af engelske tempora peger Reichenbach (1947:71-78) på tre tidspunkter og deres relevans. Disse beskrives således af Vikner (2003:95): YTRINGSTIDSPUNKTET (S) er "det tidspunkt hvor sætningen ytres", BEGIVENHEDSTIDSPUNKTET (E) betegner "det tidspunkt hvor et forhold som sætningen beskriver, er lokaliseret temporalt" og REFERENCETIDSPUNKTET (R) defineres som "det tidspunkt som de beskrevne forhold defineres ud fra."

Jeg har delvist fulgt bl.a. Platzack (1979) og Borik (2005) og antaget, at R er det komponent af en sætnings semantik, som leverer oplysninger om sætningens ASPEKT (jf. Sobkowiak 2009a:145-154). Samtidig er det en forudsætning for mig, at S, E og R ikke skal prædefineres som tidspunkter (jf. Reichenbach 1947 og Vikner 2003) eller intervaler (jf. Borik 2005). I stedet for kan de potentielt være det ene eller det andet, alt efter den AKTIONSART, som er forbundet med den pågældende sætning. Af denne grund er der tale om et BEGIVENHEDSINTERVAL i forbindelse med STATISKE samt AKTIVITET- og ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger, som alle sammen er durative, og et BEGIVENHEDSTIDSPUNKT, når de pågældende sætninger er dannet ud fra ikke-durative ACHIEVEMENT- og SEMELFAKTIVE VK'er. Da jeg i min afhandling kun har beskæftiget mig med sætninger i datid og førnutid, har det været ligegyldigt, om S egentlig er et tidspunkt eller et interval, for det hele foregår alligevel til venstre for det på tidsaksen. R betegner jeg til gengæld som ASPEKTUEL REFERENCETID. Den kan, afhængigt af sætningens ASPEKT, være punktuel (perfektivt ASPEKT) eller lineær (imperfektivt ASPEKT) og udgør således den semantiske fællesnævner for de to overordnede aspektuelle kategorier i min teori. Min opfattelse af aspektuel referencetid har noget til fælles med Jørgensens (2001:115) *opmærksomhedsfelt*, som er en vigtig del af hans aspektdefinition.

Det sidste, som uden tvivl kræver nogle kommentar i denne forbindelse, er de enkelte AKTIONSARTERNES kompatibilitet med perfektivt og imperfektivt ASPEKT. Dette kan kort sammenfattes således: STATISKE sætninger samt AKTIVITET- og ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger er pga. deres kursive betydning og den dertilhørende lineære aspektuelle referencetid imperfektive. ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger kan

dog også have punktuel referencetid, i hvilket tilfælde de er perfektive lige som ACHIEVEMENT-baserede og SEMELFAKTIVE sætninger. Derudover kan sætninger dannet på baggrund af alle AKTIONSARTER også have generisk-habituelt imperfektivt ASPEKT (jf. Sobkowiak 2009a:148-154).

4. Verber og aspektmarkering

En stor del af aspektmarkering i dansk foregår vha. selve verberne eller verbum-baserede konstruktioner. Nogle gange er et verbums leksikalske betydning (eller dets intrinsiske aktionsartsmæssige standardegenskaber) afgørende for en VK's AKTIONSART, og der er derfor intet behov for at anvende separate aspektmarkører. Så er der tale om leksikalsk aspektmarkering, og sætninger, som ikke indebærer nogen aspektmæssige tvetydigheder, kalder jeg for aspektmæssigt suveræne (Sobkowiak 2009a:178). Dette er tilfældet i forbindelse med de fleste STATISKE sætninger (5a) samt AKTIVITET- og ACHIEVEMENT-baserede sætninger, hhv. (5b) og (5c):

(5) a. Hun elskede sin mor.
b. Vi har arbejdet i England.
c. Hun fandt en halvtredskroneseddel.

Kun AKTIVITET-sætninger kan i denne forbindelse være problematiske, idet de kan være tvetydige mellem en inkoativ perfektiv og en kursiv imperfektiv fortolkning. I dette og næste afsnit viser jeg, hvordan sådanne tvetydigheder kan undgås. Her vil jeg blot nævne problemet og illustrere det med det følgende eksempel fra Vikner/Vikner (1997:268):

(6) Marianne så på Niels. Han smilede.

Tvetydighed kan også medføre apsektforskelle i forbindelse med habituel-generisk omtolkning (jf. Sobkowiak 2009a:182f.). Dette sker, når sætninger, som ellers er (eller kan tolkes som) perfektive, kan omtolkes som habituel-generiske (7c), (d) og (e):

(7) a. Hans yndlingsost stank.
b. Hun sov i timerne.
c. De kørte til Århus.
d. Han kom hjem fuld.

e. Han hostede.

Det kan tydeligt ses i (7), at habituel-generisk omtolkning er kompatibel med alle fem AKTIONSARTER, inklusive dem, som i forvejen medfører kursiv imperfektivitet (7a) og (b).

Når et verbums leksikalske betydning ikke er tilstrækkelig til, at man entydigt kan udtrykke (im)perfektivitet, dukker behovet for at entydiggøre sætningens aspektmæssige budskab op. Dette kan man gøre ved at vælge førnutid frem for datid i ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger, hvor det er muligt. På den måde undgår man den tvetydighed, der ifølge Vikner og Vikner (1997:281) opstår pga. datidens neutralitet mht. ASPEKT:

(8)	a. Hun vaskede bilen.	perfektiv/imperfektiv
	b. Hun har vasket bilen.	perfektiv

Ellers kan valg af hjælpeverbet *være* i stedet for *have* eller omvendt påvirke aspektværdien i en sætning i førnutid (jf. Durst-Andersen/ Herslund 1996:80, Jørgensen 2001:123, Togeby 2003:104). Dog er denne markeringsmekanisme begrænset til bevægelsesverber og nogle få andre verber, som i førnutid kan optræde med begge hjælpeverber.

Aspektmarkering kan som sagt også foregå uden for selve verbet, men i direkte forbindelse med det. Man kan nemlig kombinere VK'er med det begrundelsesdenoterende faseverbum *at begynde* (Engerer 2006:91) for at markere inkoativ perfektiv betydning. Dog er der nogle restriktioner mht. denne aspektmarkørs distribution, fordi den næppe kan optræde i sætninger bygget på STATISKE VK'er (9a) til trods for, at den fungerer uden problemer i AKTIVITET- og næsten alle ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger, hhv. (9b) og (9c). Endvidere får faseverbet *at begynde* en habituel-generisk fortolkning i forbindelse med ACCOMPLISHMENTS, der betegner målrettet bevægelse (9d) og ACHIEVEMENTS (9e), mens de er tvetydige i kombination med SEMELFAKTIVE sætninger[6] (9f):

(9) a. ?Barnet begyndte at være syg.

[6] Alternativt kan man anvende et af faseudtrykkene *at komme i gang med, at gå i gang med, at give sig til, at give sig i kast med*, hvis distributionsrestriktioner ligner det omtalte faseverbums.

b. De begyndte at synge.
c. Jeg begyndte at bygge et hus.
d. Han begyndte at løbe hjem.
e. Babyen begyndte at åbne sine øjne.
f. Rygeren begyndte at hoste.

I forbindelse med nogle ACCOMPLISHMENT-sætninger kan man ved hjælp af faseudtryk også udtrykke den perfektive terminative betydning. For at gøre dette kan man gribe til konstruktionen *at blive færdig med* (10a) fulgt af infinitiv eller konstruktionen *at få+perfektum participium* (10b) og (c), hvor ordstillingen til højre for verbet *at få* til en vis grad er valgfrit. Den førstnævnte konstruktion kan ligeledes kombineres med AKTIVITET-sætninger, men så betegner den blot, at den omtalte uafgrænsede proces er slut, uden at dette medfører nogen form for aspektforskel (10d).

(10) a. Hans blev færdig med at bygge huset.
b. De har fået justeret maskinen.
c. De har fået maskinen justeret.
d. Vi blev færdige med at synge.

Faseudtrykkene *at være i gang med, at være i færd med, at være ved* og *være+ ude/inde/oppe/nede/henne/ovre+og*, som alle følges af infinitiver, kan til gengæld finde anvendelse ved verbum-baseret markering af det imperfektive. Disse kan per definition kun bruges i sætninger, der betegner durative situationer (undtagen tilstande, som ikke er dynamiske), men dog med nogle restriktioner, som ikke er helt klare. Det fremgår nemlig af Østergaards (1979) undersøgelse, at *at være ved*-konstruktionen ikke anses som naturlig i forbindelse med AKTIVITET-sætninger. Modeksempler på Østergaards resultater kan findes i f.eks. Hansen/Heltoft (1994), hvor man netop kan finde den slags kombinationer. Dog bekræftes Østergaards påstande vedrørende *at være ved* af en lignende statistisk undersøgelse i norsk (Tonne 2003). De resterende faseudtryk kan, til trods for Østergaards postulater, stort set uden begrænsninger kombineres med både AKTIVITET- og ACCOMPLISHMENT-sætninger.

Med i gruppen af infinitiv-baserede aspektmarkører, som dog ikke kan kaldes for faseudtryk, findes også modalverbet *at kunne* og

det semi-modale verbum *at pleje*. Deres funktion er begrænset til entydig markering af habituel-generisk imperfektivitet, og der er ikke nogen aktionsartsmæssige begrænsninger mht. deres distribution (jf. Sobkowiak 2009a:189f.).

Kursive pseudokoordinationer (i det følgende kaldt PK'er) er nok de mest omtalte danske aspektmarkører (jf. Østergaard 1979, Brandt 1992, Bjerre/Bjerre 2007, Kjeldahl 2009, Hesse 2009). Dette kan skyldes deres uklare status. Lad os se på nogle eksempler:

(11) a. Eleverne stod og sang nationalsangen.
b. Hun lå og sov.
c. Køerne gik og græssede.
d. Morten lå og kørte på sin nye knallert.

PK'er består af to elementer – et ASSISTERENDE VERBUM (Kjeldahl 2008) og et andet verbalt element, som er koblet sammen vha. den sideordnende konjunktion *og*. Alligevel kan der ikke laves om på den rækkefølge, som de to elementer optræder i. Det får sprogforskerne til at undre sig over PK'ernes samtidige hypo- og parataktiske egenskaber (jf. Brandt 1992). For min teoris vedkommende er det vigtigste ved PK'er, at det assisterende verbums (*ligge*, *sidde*, *stå*, *løbe*, eller *gå*) leksikalske betydning er sløret, og at man pseudokoordinerer VK'ernes kerner med assisterende verber for at markere det imperfektive ASPEKT. Dette sker typisk for at entydiggøre potentielt tvetydige ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger[7] (12a og b):

(12) a. Hun stod og fortalte ham historien.
b. Han sad og skrev et brev.
c. Vi stod og ventede på vores fætter Lars.
d. Han gik og arbejdede i haven.

Eksemplerne (12c) og (d) viser, lige som (11b-d), at PK'er også er kompatible med AKTIVITET-sætninger. I så fald kan man næppe tale om markering af det imperfektive (sætningerne er jo imperfektive i forvejen) – PK'erne kan i den slags tilfælde bruges som syntaktisk forstærkning til bedre at kunne visualisere situationen (jf. Hesse 2009:80). Her bør man også nævne PK'er med verbet *at tage* og

[7] Dog med Østergaards (1979:100) forbehold.

frasen *at gå hen* som første led. De har potentiale til at markere perfektivitet (pga. deres første led), men kombineres med VK'er, som i forvejen er perfektive (13). Dermed kan de også siges at fungere som visualiseringsstøtte:

(13) a. Hans tog og flyttede bilen fra den uheldige parkeringsplads.
b. Jensen gik hen og fandt bogen i et antikvariat.[8]

Jeg vil også nævne duplicering af VK'ens kerne, som kan anvendes til at understrege det imperfektive, og som Jørgensen (2001:130) anser for at være stærkt grammatikaliseret. Han illustrerer bl.a. således sin påstand:

(14) Vi kørte og kørte i flere timer.

Både Jørgensen (2001:131f.) og Durst-Andersen/Herslund (1996:92f.) angiver, delvist efter Hansen (1967 III:78f), præffigering og suffigering som former for intraverbal aktionsart- og/eller aspektmarkering, hvilket jeg ikke er enig i. Tilføjelse af præ- eller suffiks til et dansk verbum kan godt nok resultere i, at den nydannede afledning kan optræde i ACHIEVEMENT-konstellationer (og dermed ACHIEVEMENT-sætninger), hvilket det simple verbum ikke kan (jf. at holde-at afholde), men præffigering medfører langt mere end blot forskel i AKTIONSART – verbets leksikalske betydning ændres nemlig markant. Dermed accepterer jeg på nær nogle få eksempler (at elske-at forelske sig) ikke morfologisk afledning som en mekanisme, der spiller en væsentlig rolle inden for aktionsartsmarkering (en mere udførlig diskussion derom findes i Sobkowiak 2009a:181f.).

4. Ekstraverbal aspektmarkering

Dansk har også en række mekanismer til rådighed, som muliggør entydig aspektmarkering, men som ikke er forbundet med selve verberne. Den slags markører vil jeg gerne præsentere i dette afsnit. Et perfekt eksempel på en sådan mekanisme er indskydning af et omsagnsled til genstandsled i ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger,

[8] Begge eksempler stammer fra Jørgensen (2001). *Tag og*-pseudokoordinationer optræder for resten hyppigst i imperativ.

som Durst-Andersen og Herslund (1996:85f.) anser for en slags suffigering.

(15) a. Boris skrev digtet færdigt.
b. Boris malede loftet rødt.
c. Boris vaskede tøjet rent.
d. Han skrev digtet rent.[9]

I samtlige eksempler i (15) har omsagnsled til genstandsled uden tvivl en perfektiviserende funktion, for uden dem kunne sætningerne være tvetydige. Dog er det risikabelt at sige, at omsagnsled til genstandsled i (15b-d) er rene aspektmarkører, hvilket man sagtens kan sige om (15a). Dette skyldes, at de ud over det terminative semantiske komponent forårsager en ændring i verbets leksikalske betydning. De kan derfor ikke regnes som rene aspektmarkører af samme grund som afledninger af holde-afholde–typen (jf. ovenfor).

Entydig markering af terminativ perfektivitet kan ligeledes ske ved anvendelse af verbale partikler, som det er tilfældet i (16a) og (b). Dog vil jeg påpege, at når man tilføjer en verbal partikel til en tvetydig sætning, medfører dette ofte en ændring af verbets leksikalske betydning (16c) og (d), lige som det sker med omsagnsled til genstandsled. Aspektmarkering vha. verbale partikler forekommer altså i et meget begrænset omfang (jf. Durst-Andersen/Herslund 1996:85ff, Sobkowiak 2009a:167f).

(16) a. De spiste maden op.
b. Vi drak vinen ud.
c. Han betalte pengene ind på sin konto.
d. De har bygget huset om.

I stedet for at supplere aspektmæssigt tvetydige sætninger med ekstra elementer, som entydiggør aspektværdien, kan man manipulere med sætningens (eller egentlig VK'ens) elementer. For eksempel kan man i ACCOMPLISHMENT-baserede sætninger erstatte direkte objekter med præpositionsobjekter, dvs. "konstruktioner af transitive verber hvor der foran objektet kan indskydes en præposition" (Jørgensen 2001:128, jf.

[9] Eksemplerne stammer fra Durst-Andersen/Herslund (1996:85) og Gudiksen (1997:87).

også Hansen/Heltoft 1994:65, Durst-Andersen/Herslund 1996:73f.). På den måde eliminerer man den ASPEKT-relaterede tvetydighed (17a) til fordel for en klart imperfektiv betydning (17b):

(17) a. Ulla skrev et digt.
b. Ulla skrev på et digt.[10]

Alle de indtil videre angivne eksempler har det til fælles, at objekterne (hvis der altså er noget objekt i den pågældende sætning) har delimiteret kvantitet. I praksis betyder dette, at det nominale element, der står i objekt-funktionen, ledsages af en bestemmer, som bl.a. kan være en (u)bestemt artikel, et possessivt, demonstrativt eller ubestemt pronomen eller et talord (jf. Sobkowiak 2009a:69f.). Fjerner man bestemmeren, får sætningen automatisk en entydig, habituel-generisk, altså imperfektiv betydning (jf. kontrasten mellem kvantificerede og ikke-kvantificerede objekter i (18a) og (b) nedenfor). Også subjekterne i de hidtil omtalte eksempler har alle sammen delimiteret kvantitet. Subjekter, hvis kvantitet ikke er delimiteret, medfører generisk betydning, og de pågældende sætninger betegner dermed hele klasser denotater i stedet for individuelle eksemplarer, jf. (18c) og (d).

(18) a. Hun spiste (et kilo) æbler.
b. De drak (en flaske) vin.
c. Dinosaurer har været uddøde i rigtig mange år.
d. Unge mennesker var uansvarlige.

Klart nok kan man også gribe til adverbiel modificering, når man gerne vil markere habituel-generisk imperfektivitet. Det gør man ved at ekvipere en sætning med et frekvensadverbial[11], hvor det denoterede repetitionscyklus kan være mere eller mindre restriktivt jf. hhv. (19a) og (b). Dog kan adverbiel modificering også have andre konsekvenser for sætningens aspektværdi. For eksempel kan en sætning få inkoativ perfektiv betydning, når den suppleres med adverbiet *pludselig* (19c)

[10] Jeg er desuden dybt uenig med bl.a. Smith (1997) og Durst-Andersen/Herslund (1996) i, at ACCOMPLISHMENT-sætninger bliver til AKTIVITET-sætninger ved omdannelse af direkte objekt til præpositionsobjekt, jf. Sobkowiak 2009a:173ff.

[11] En mere dybtgående diskussion af diverse frekvensadverbialer og deres distribution findes bl.a. i Sobkowiak (2009a:184f.).

og (d). Uden adverbiet kunne sætningerne være tvetydige mht. aspekt, jf. (6) ovenfor. Ellers kan man også bruge resultative og durative tidsadverbialer til at markere hhv. terminativ perfektivitet (19e) og kursiv imperfektivitet[12] (19f).

(19) a. Hansen besøgte sin gamle mor to gange om ugen.
b. De spiste ofte på Café Fup.
c. Pludselig kiggede hun på ham.
d. Pludselig smilede han.
e. Han vaskede bilen på en halv time.
f. Han vaskede bilen i en halv time.

Den sidste markeringsmekanisme, som jeg gerne vil nævne her (selv om jeg er klar over, at der må findes flere aspektmarkører i dansk end dem, jeg har valgt at nævne), er forskellig fra de øvrige, da den udelukkende forekommer i komplekse sætninger. Man kan nemlig markere habituel-generisk imperfektivitet vha. konjunktionen *når*, jf. (20a) og (b), mens tilsvarende sætninger med konjunktionen *da* alt efter de pågældende sætningers AKTIONSART kan være perfektive (20c) eller udtrykke kursiv imperfektivitet (20d), jf. Jørgensen (2001:127f.), Togeby (2003:105).

(20) a. Han fik en madpakke med hjem, når han besøgte sin mormor.
b. Hun snakkede med sin nabo, når hun var fuld.
c. Han fik en madpakke med hjem, da han besøgte sin mormor.
d. Hun snakkede med sin nabo, da hun var fuld.

5. Konklusion

I denne artikel har jeg forsøgt at præsentere en ganske liberal opfattelse af aspektproblematikken, som gør det muligt at identificere denne traditionelt morfologiske verbale kategori i dansk på trods af det danske sprogs manglende morfologiske aspektmarkører. Jeg håber at have overbevidst læseren om samspillet mellem den type ekstrasproglige situation, som en given sætning beskriver, og denne

[12] Disse adverbialer anvendes hyppigt, også af mig, i syntaktiske tester, som er sigtet mod identificering af sproglige enheders durativitet og resultativitet, jf. Sobkowiak (2009a).

sætnings aspektværdi. Derudover har jeg peget på to overordnede typer aspektmarkører i dansk, hvoraf den ene er direkte forbundet med verber, mens den anden har mindre eller intet med selve verberne at gøre. Begge typer aspektmarkører har præcist samme funktion, som er at fjerne enhver form for ASPEKT-relateret tvetydighed, og de fuldfører denne opgave lige effektivt. Dermed håber jeg at have bidraget positivt til udforskningen af aspekt som primært semantisk kategori samt til udforskningen af det danske sprogs syntaks og semantik.

Litteratur

Bjerre, Anne og Tavs Bjerre (2007) Pseudocoordination in Danish. *Proceedings of the HPSG07 Conference.* Stefan Müller (ed.), elektronisk udgave hentet på http://csli-publications.stanford.edu/HPSG/8/bjerre-bjerre.pdf.

Borik, Olga (2006) *Aspect and Reference Time*. Oxford: Oxford University Press.

Brandt, Søren (1992) Two Problems in Danish Verb Syntax. *Nordic Journal of Linguistics* 15:47-64.

Comrie, Bernard (1976) *Aspect*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

Cramer, Jens m.fl. (1996) *699 varme termer*. *Leksikon til sprogkundskab*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Durst-Andersen, Per (2000) Aspekttypologi og verbaltypologi. *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 7*. Jens Nørregaard-Jensen m.fl. (red.) Odense Universitetsforlag:51-72.

Durst-Andersen, Per og Michael Herslund (1996) The syntax of Danish verbs: Lexical and syntactic transitivity. *Content, Expression and Structure: Studies in Danish Functional Grammar*. Elisabeth Engberg-Pedersen Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltfoft, Lisbeth Falster Jakobsen (red.). Amsterdam: John Benjamins:65-102.

Engerer, Volkmar (2003) Tid i sprog – Aktionsartteoriernes fire grundpiller, V. Engerer (temared.), *Tid i sprog* (= *Tidsskrift for Sprogforskning*, I/2003), Århus:21-45.

(2006) Faseverbet *begynde*: dets syntaks og semantik i dansk. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (red.) Århus: Aarhus Universitet:91-100.

Gudiksen, A. (1997) -et-*afledninger i dansk med hovedvægt på de danske ømål*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

Hansen, Aa. (1967) *Moderne dansk* I, II, III. København: Grafisk Forlag.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (1994) Kentaurnominaler i dansk. *Nordlex Projektet. Sammensatte substantiver i dansk* (= *LAMBDA 20*). I. Baron (red.), København: Handelshøjskolen.

Hesse, Andrea (2009) *Zur Grammatikalisierung de Pseudokoordination im Norwegischen und in den anderen skandinavischen Sprachen.* Tübingen & Basel: A. Francke Verlag, 2009.

Jørgensen, Henrik (2001) Nogle bemærkninger om aspekt i dansk. *Jeget og ordene*. *Festrskrift til Rolf Reitan.* Carsten Madsen, Henrik Skov Nielsen, Peer E. Sørensen (red.). Århus: Klim:115-136.

Kjeldahl, Anne (2009) Semi-leksikalske verber og selektion. *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell & Inger Schoonderbeek Hansen (red.). Elektronisk udgave:205-216.

Lund, Karl-Henrik (2003) Aspekt, tempus og Kærlighedens ø. Om narrativ progression i dansk og russisk. *Tid i sprog* (= *Tidsskrift for Sprogforskning*, I/2003). V. Engerer (temared.). Århus:65-87.

Platzack, Christer (1979) *The Semantic Interpretation of Aspect and Aktionsarten. A Study of Internal Time Reference in Swedish*. (= *Studies in Generative Grammar* 8). Dordrecht: Foris.

Rajnik, Eugeniusz (1999) *Gramatyka języka duńskiego. Morfologia.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Reichenbach, Hans (1947) The Tenses of Verbs. *The language of time. A reader.* I. Mani, J. Pustejovsky, R. Gaizauskas (2005). Oxford: Oxford University Press:71-78.

Smith, Carlota (1997).*The Parameter of Aspect*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

Sobkowiak, Mikołaj (2009a) *Perfektivitet og imperfektivitet i dansk og polsk – et kontrastivt stadium i aspekt og aktionsart*. Ph.d.-afhandling, Adam Mickiewicz-Uinversitetet, Poznań.

(2009b). Bevægelsesverber i polsk og dansk og *accomplishment*-dilemmaet. *Folia Scandinavica Posnaniensia* 10. Witold Maciejewski, Grzegorz Skommer (red.):219-236

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gad.

Tonne, Ingebjörg (2007) Analyzing progressives in Norwegian. *Nordic Journal of Linguistics* 30.2:185-208.

Van Valin, R. og R. LaPolla (1997) *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.

Van Valin, Robert (2005) *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vendler, Zeno (1967) Verbs and times. (2005) *The Language of Time. A Reader*. Inderjeet Mani, James Pustejovsky, Robert Gaizauskas (red.) Oxford University Press:21-32.

Verkuyl, Henk J. (1972) *On the compositional nature of the aspects*, Dodrecht: D. Reidel Publishing company.

Vikner, Sten (2003) Tempus som tre uafhængige træk. *Tid i sprog* (= *Tidsskrift for Sprogforskning*, I/2003). Volkmar Engerer (temared.), Århus:89-104.

Vikner, Sten og Carl Vikner (1997) The Aspectual Complexity of the Simple Past in English. A comparison with French and Danish. *Sounds, Structures and Senses. Essays presented to Niels Davidsen-Nielsen on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Carl Bache, Alex Klinge (red.). Odense: Odense University Press:267-284.

Østergaard, Frede (1979). The progressive aspect in Danish. *Aspectology. Workshop at the Fifth Scandinavian Conference of Linguistics. Frostavallen, April 27-29 1979*. Th. Petterson (ed.). Stockholm: Almquist og Wiksell International:89-110.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik

Janusz Stopyra
Universitetet i Wrocław

Sapir-Whorf-hypotesen gør os opmærksom på den sproglige determinisme og relativisme. Determinismen betyder, at sproget afspejler et sprogfællesskabs tænkemåde, dets erfaringer, prioriteter og interesseområder. Dette udgør et sprogfællesskabs viden om omverdenen og er, hvad man kalder "naiv viden", dvs. viden om vores hverdag, om typiske situationer, ting og forhold, og ikke fagviden. Man kan også tale om omvendt detenninisme, dvs. at hvis vi taler et bestemt sprog, må vi gå de veje, som dette sprog stiller til rådighed, bruge dets kategorier, dets grammatik og leksik.

Man kan sige, at forskellen mellem sprogene ikke beror på strikte grammatiske forskelligheder, men er langt dybere, dvs. et resultat af forskellige erkendelsesprocesser i de forskellige sprog. Dette kan man kalde den sproglige relativisme, som skyldes det faktum, at et konkret sprog afspejler et konkret sprogfællesskabs behov og prioriteter. Den sproglige relativisme betyder, at man har samlet sin viden om omverdenen, sine erfaringer osv. i et konkret sprog, dvs. i sit eget sprog, og ikke i sproget i al almindelighed.

De forskellige kategoriseringer af den ikke-sproglige realitet kan man finde på det morfologiske, syntaktiske og leksikalske område. Som eksempler kan nævnes udtryk for aspekt (udført eller ikke udført handling) i polsk, der mangler i dansk og tysk, eller bestemthed/ubestemthed ved danske og tyske substantiver, som mangler i polsk.

Sapir og Whorf påpeger differencer i forskellige kulturers sproglige verdensbillede. Efter deres mening kan disse forskelle besværliggøre eller endda umuliggøre konununikationen. For eksempel er tidsbegrebet hos Hopi-indianeme helt forskelligt fra vores tidsbegreb. Det afrikanske folk Bantu kender kun benævnelsen for en rød ko og en hvid ko. Men de kender ikke benævnelsen for en ko i almindelighed. Laplændere har forskellige betegnelser for rensdyr, bl.a. for en-, to-, tre- og syvårige rensdyr uden at have en betegnelse for overbegrebet 'rensdyr'. De har for eksempel også forskellige betegnelser for is, sne og kulde, men de har ikke betegnelser for overbegreber som vores is, sne og kulde. Det var nok også grunden til, at de ikke lod sig overtale til at bruge norsk som sprog. Det kunne nemlig ikke give udtryk for ting og forhold, som var vigtige eller afgørende for dem, dvs. det kunne ikke bruges til at give udtryk for deres behov og prioriteter.

Man kan sige, at et bestemt sprog på den ene side afspejler et bestemt sprogfællesskabs forskellige behov og prioriteringer, som hænger sammen med en bestemt tænkemåde. For eksempel siger sætningen *Drengen gik til skole* ikke noget som helst om, hvorvidt handlingen er afsluttet eller ej. Det er simpelthen noget, en dansker ikke nødvendigvis har behov for at udtrykke. Men det er anderledes for en polak, der på dette sted enten må sige *Chlopak szedl do szkoly* (uafsluttet handling) eller *Chlopak poszedl do szkoly* (afsluttet handling). I den polske sætning ved vi, at drengen kom helt frem til skolen, hvilket vi ikke kan slutte af den danske sætning. Her udtrykkes aspektkategorien i polsk ved hjælp af et bestemt præfiks. Sproget tvinger ham så at sige til at vælge mellem afsluttet og uafsluttet handling. Det gælder ikke i dansk. l den samme sætning på polsk kan vi i øvrigt ikke sige noget om, hvorvidt vi kender drengen eller ej. Dette er muligt i dansk.

Man kan altså sige, at hvis vi taler et bestemt sprog, tvinger dette sprog os til at tale på en bestemt måde, dvs. vi må vælge en bestemt måde at udttykke os på. Det viser sig, at spørgsmålet ikke kun vedrører forskelle mellem vores sprog og forskellige eksotiske sprog, men også mellem sprog, der er nærbeslægtede, for eksempel forskellige indoeuropæiske sprog som tysk, polsk og dansk. Her beror de leksikalske forskelle på, om en bestemt nations sprog har ord for ting og forhold, som er

vigtige eller afgørende for den og – omvendt – ikke har ord for ting og forhold, der ikke er vigtige. Der er mange problemer på dette område, hvor der for et bestemt element i den ikke-sproglige virkelighed findes et ord i L1, der mangler i L2 eller omvendt. Men der findes også problemer med forskellig klassificering af benævnelser, som er et resultat af tilstedeværelsen af to ord for et element i den ikke-sproglige virkelighed i L1 og et ord i L2 (konvergens) og først og fremmest i tilstedeværelse af et ord for et element i den ikke-sproglige virkelighed i L1 og to eller flere ord i L2 (divergens). I overættelsesteorien taler man her enten om neutralisering (2:l) eller om diversifikation (l:2), der er en kilde til de fleste sproglige problemer. De skyldes, at oversætteren fra L1 til L2 ikke kender alle ækvivalenter i L2, eller at der er en fare for overdiversificering (eng. *wood floats in the water > Holz treibt auf dem Wasser > Holz schwimmt im Wasser*). En tysk eller polsk elev, der lærer dansk, har en bestemt tænkemåde, hvor han/hun bruger begreber og klassificeringer, han/hun kender fra sit eget modersmål, dvs. polsk. Hvis han/hun i tysk/polsk har flere polske ord for et bestemt element i den ikke-sproglige virkelighed, der svarer til et dansk ord, vælger han/hun ikke en forkert betegnelse. Men hvis han/hun har ét bestemt ord i tysk/polsk, der svarer til bestemte ord i dansk, mangler han/hun et grundlag for at vælge rigtigt, fordi hans/hendes verdensbillede er blevet skabt i Polen, dvs. i polsk. Tysk/polsk-danske divergenser er omvendt for polske elever potentielle årsager til sproglige fejl. Sådanne fejl skulle det imidlertid være muligt at udrydde gennem en passende sprogundervisning.

Denne undersøgelse er inspireret af Norbert Morciniec (2007), som mener, at undervisningsprogrammer for fremmedsprog, for eksempel i dansk for tyskere/polakker, egentlig bør være bygget på undersøgelser af det sproglige verdensbillede. Disse undersøgelser skal ikke kun omfatte tomme pladser i den polske leksik, hvor der mangler en betegnelse, der eksisterer i dansk, men også elementerne i den ikke-sproglige virkelighed, hvor der for en bestemt ting-/-et bestemt forhold i den tysk/polske leksik er et element til stede og i den danske to eller flere. Programmerne skal baseres på forskelle i de to kulturer. Forudsætningen er nemlig, at de fleste elementer er sammenlignelige i tysk/polsk og i dansk. Programmer skal udgøre en slags leksikalsk

og grammatisk viden, en samling af sprogbeskrivelser om de steder i den danske morfologi og leksik, der ikke svarer til den tyske/polske, dvs. først og fremmest dem, der er anderledes klassificerede i tysk/polsk end i dansk. I mit oplæg prøver jeg at påvise sådanne forskelle. Undersøgelsen er ens mht. sammenligningen mellem de tyske/polske og de danske ordfelter og er stærkt orienteret mod afprøvning af forskellige kontekster, et givet tysk/polsk og et tilsvarende dansk ord kan indgå i. I de fleste tilfælde er de ens, men på et stort område er de også forskellige. Tager man parallelle tyske/polske og danske kontekster i betragtning, så koncentrerer undersøgelsen sig om enkelte benævnelser i tysk/polsk, hvor man i forskellige kontekster bruger et bestemt ord, mens der forekommer forskellige ord i dansk (dvs. divergenser). Sådan en undersøgelse gennemfører jeg ved hjælp af eksempler fra den Tysk-Danske Ordbog af Jens Erik Mogensen / Ingeborg Zint og fra den Polsk-Danske Ordbog af Jan A. Nowak og Eugeniusz Rajnik / Halina Zg6lkowa.

Jeg har forsøgt at vælge de vigtigste og simpleste eksempler, hvor der er en stor sandsynlighed for, at man laver en fejl, og hvor der nemt kan opstå misforståelser eller forstyrrelser i kommunikationen. Jeg har udeladt regionalismer, fremmedord, ord, hvor forskellen kun udgør deres overførte betydning, og regulært flertydige ord (for eksempel på grund af metonymi) samt ord, der kun er grammatisk forskellige (og fx har en transitiv og en refleksiv bibetydning). Mange af dem hænger tæt sammen med konteksten, fx i faste udtryk, hvor vi for det samme udsnit af den ikke-sproglige virkelighed ikke har helt parallelle ord i polsk og i dansk/tysk, fx polsk *mlody czlowiek, mloda kapusta*; dansk *et ungt menneske*, men *en frisk kål*.

I al almindelighed viser det sig, at det er nødvendigt at lære et sprogfællesskabs tænkemåde at kende, dvs. dets behov og prioriteter, for at lære dets sprog at kende. Dette er så ikke kun en grammatisk viden, men også viden om den fremmede kultur, for så vidt angår L2. Undersøgelsen kunne gælde som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tyske/polske elever. Efter afprøvning af eksemplerne i begge ordbøger viste det sig, at der findes flere leksikalske divergenser mellem polsk og dansk end mellem tysk og dansk. På basis heraf kan

man slutte, at også afstanden mellem det polske og det danske verdensbillede er større end afstanden mellem det tyske og det danske verdensbillede.

Litteratur

Albrecht, Jörn (2004) *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Narr.
Morciniec, Norbert (2007) Wodurch unterscheiden sich Sprachen? *Fundamenta linguisticae*. Wrocław-Dresden: Neisse Verlag:27-33.
Mogensen, Jens Erik & Ingeborg Zint (1999) *Tysk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
Nowak, Jan A. (1995) *Polsk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
Rajnik, Eugeniusz & Halina Zgółkowa (2006) *Polsk-Dansk Miniordbog*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Tysk-danske divergenser

Substantiver

DT	**DK**	**DT**	**DK**
Band	*bind* *bånd* (*bændel*)	*Ruf*	*råb* *opkald, opringning*
Brücke	*bro* *gulvtæppe*	*Schicht*	*lag* *skift*
Bund	*bund (måleenhed)* *forbund (forening)*	*Schloss*	*slot (kongeslottet)* *lås (på døren)*
Flügel	*vinge (des Vogels)* *fløj (des Gebäudes)*	*Schluss*	*kortslutning* *afslutning*
Gang	*gang (komme i gang)* *gear (sætte vognen i andet..)*	*Schnabel*	*næb* *snabel*
Glück	*Held* *Lykke*	*Schuld*	*gæld* *skyld*

Hütte	*hytte* *glasværk*	*Schwindel*	*svimmelhed* *snyderi*
Kanal	*kanal* *kloak*	*Sendung*	*sending* *udsendelse, program*
Karte	*kort* *billet*	*Sinn*	*sans* *sind (have i sinde)*
Kerze	*(stearin)lys* *tændrør*	*Spektakel*	*larm* *skuespil*
Knochen	*knogle* *cykelnøgle*	*Spiegel*	*spejl* *niveau, procent, højde*
Luft	*luft* *vejr(et) (holde vejret)*	*Spiel*	*spil (sætte på spil)* *leg* *kamp, match (sport)*
Mantel	*frakke* *dæk (på cykel)*	*Spitze*	*spids* *(næse)tip*
Muster	*mønster (på stoffet)* *forbillede (for andre)*	*Stein*	*sten* *brik (i spil)*
Note	*node (i musik)* *karakter (i skole)*	*Tasche*	*lomme* *taske*
Partei	*parti* *part (den sagsøgte)*	*Tonne*	*tønde* *ton (1000 kg)*
Pech	*beg* *uheld*	*Vergleich*	*forlig (i retten)* *sammenligning*
Plan	*(ferie)planer* *kort (over København)*	*Weise*	*vis, måde* *melodi*
Punkt	*punkt (svagt punkt)* *prik (på en kjole)*	*Winkel*	*vinkel (en ret vinkel)* *hjørne (i et værelse*)
Rad	*hjul* *cykel*	*Wurf*	*kast* *kuld (hvalpe)*
Rang	*rang* *plads (i sport)*	*Zug*	*tog* *træk (i ét træk)*

Adjektiver

DT	DK	DT	DK
dumpf	*dump* *kvalm, muggen (luft)*	*schwer*	*tung* *hård*
eng	*snæver (dug)* *tæt (skrive)*	*spitz*	*spids (blyant)* *skrap (bemærkning)* *gejl*

Verber

DT	DK	DT	DK
blasen	*blæse* *puste*	*lüften*	*lufte (sengetøj)* *løfte (hovedet)*
dressieren	*dressere* *anrette (maden)*	*reduzieren*	*reducere (byen til en provinsby)* *sætte (priser) ned*
kosten	*koste* *smage (på vinen)*	*schneiden*	*skære* *klippe (hår)*
lesen	*læse* *samle*	*spinnen*	*spinde* *fantasere*
löschen	*slukke (ild)* *slette (båndoptagelse)*	*streichen*	*stryge* *smøre (smør på brød)*

Polsk-danske divergenser

Substantiver

PL	DK	PL	DK
akcja	*hjælpeaktion* *handling*	*odmiana*	*ændring, forandring* *variant, slags, afart* *bøjning, fleksion*
bańka	*blære* *kande*	*ogłoszenie*	*forkyndelse, bekendtgørelse* *annonce*

bieg	*løb* *gear(kasse)*
centymetr	*centimeter* *målebånd*
chłop	*bonde* *mand, mandfolk*
chodnik	*fortov* *(kulørt) løber*
ciasto	*dej* *kage*
czar	*trolddom, hekseri* *charme*
doświadczenie	*erfaring* *forsøg, eksperiment*
drut	*tråd* *strikkepind*
dusić	*kvæle, strangulere* *stuve, lade simre (en ret)*
gabinet	*arbejdsværelse* *kabinet, regering*
głuchy	*(stok)døv* *klangløs, dump, hul*
gwiazdka	*stjerne* *jul(eaften)*
hasło	*valgsprog. motto, parole* *stikord, opslagsord*
jaskółka	*svale(gang)* *galleri (i teater)*
katedra	*domkirke, katedral* *lærestol (på universitetet)*
palec	*finger* *tå*
pasek	*bælte, livrem* *stribe, strimmel*
pęd	*fart, hurtigt løb, sving* *spire, skud (på træet)*
pismo	*(bogstav)skrift* *skrivelse, brev*
podanie	*angivelse, oplysning* *ansøgning, petition*
północ	*midnat* *nord*
proch	*(røgfrit) krudt* *støv*
przebieg	*forløb, gang* *tilbagelagt strækning*
przedział	*inddeling, skildring* *(tog)kupé*
przelew	*(blods)udgydelse* *(pengenes) overførsel*
przerwa	*afbrydelse (i et møde)* *pause, frikvarter*
rozwiązanie	*opløsning (af en forening)* *ødsel; barsel*
skąpy	*gerrig, nærig* *knap, sparsom, fattig*
skóra	*hud* *læder*
skrzydło	*(fugle)vinge* *(port-, dør-)fløj*

klucz	*nøgle* *træk, flok (af fugle)*	*staw*	*(fiske)dam* *(skulder)led*
kolejka	*S-tog* *kø (stå i kø)*	*ślub*	*vielse, formæling* *højtideligt løfte, tilsagn*
kolumna	*søjle* *(militær)kolonne*	*środek*	*midte, midtpunkt* *(læge)middel*
komórka	*redskabsrum, udhus* *celle (i kroppen)* *mobiltelefon*	*świadczenie*	*vidneudsagn, vidnesbyrd* *(social) ydelse*
koperta	*konvolut* *dynebetræk*	*torebka*	*(læder)taske* *(papir)pose*
kość	*knogle* *terning, (terningespil)*	*wniosek*	*forslag* *slutning, konklusion*
krąg	*kreds, ring* *hvirvel*	*wykształcenie*	*udformning, form* *uddannelse*
kożuch	*rulam(sfrakke)* *skind (på mælken)*	*wymowa*	*(tydelig) udtale* *veltalenhed, talekunst*
kuchnia	*køkken* *komfur*	*wyprawa*	*ekspedition, rejse* *brudeudstyr*
kuć	*smede, hamre* *pukle (i skolen)*	*wyrób*	*fremstilling, produktion* *produkt, artikel*
łopatka	*skulderblad* *lille (lege)skovl*	*zachód*	*(sol)nedgang* *vest*
łuska	*(fiske)skæl* *patronhylster*	*zamek*	*slot* *(dør)lås*
mandat	*mandat (ved valget)* *bøde (for hastigheds-overskridelse)*	*zasada*	*princip* *base (i kemi)*
miednica	*kumme, balje* *bækken (på menneske)*	*zdjęcie*	*optagelse, foto* *fjernelse, bortskaffelse*

obiekt	*genstand, mål, objekt* *anlæg, bygning*	*zjazd*	*nedkørsel, kongres,* *sammenkomst*
odcisk	*aftryk i blødt* *materiale* *ligtorn (på tåen)*		

Adjektiver

PL	DK	PL	DK
ciekawy	*interessant* *nysgerrig*	*prosty*	*enkel* *jævn (om menneske, ord)*
biedny	*fattig* *ynkelig, stakkels*	*rzadki*	*sjælden (gæst)* *tynd (suppe, hår)* *lys (skov)*
młody	*ung* *frisk (kål)*	*surowy*	*rå, ubearbejdet* *streng, skarp, hård*
ostry	*skarp (mad)* *spids (blyant)*	*tępy*	*stump (redskab)* *sløv (kniv, menneske)*
pewny	*pålidelig (om menneske)* *sikker (jeg er sikker* *på noget)*	*zły*	*vred (på nogen)* *dårlig (i et dårligt lys)*

Verber

PL	DK	PL	DK
gryzć	*bide (hund)* *svie (peber)* *stikke (med mål)*	*odwołać*	*hjemkalde (én fra* *éns post)* *tilbagekalde (sit* *udsagn)*
kosztować	*koste* *smage, prøve*	*opalać*	*opvarme, fyre* *brænde, svide*

krzyczeć	*råbe* *skælde (ud på et barn)*	*palić*	*brænde (et hus brænder)* *opvarme, fyre (i ovn)* *ryge (tobak)*
lecieć	*flyve (flyvemaskine)* *strømme (vandet)*	*piec*	*bage (kage)* *brænde (solen)*
myć	*vaske (hænder)* *pudse (vinduer)* *børste (tænder)*	*powstać*	*rejse sig (op)* *opstå (for eks. boligkvarter)*
naprawić	*reparere (en radio)* *rette (en fejl)*	*próbować*	*smage (på suppen)* *prøve (at smile)*
odmawiać	*nægte, afvise* *fremsige (en bøn)*		

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Danske nominalkompositas struktur

Andrzej Szubert
Adam Mickiewicz Universitetet

Resume
Indlægget handlede om danske nominalkompositas struktur. Indledende blev der præsenteret, hvad de af bygget af, dvs. for det første hvilken struktur man har at gøre med, når man har todelt et givent kompositum. Her må man beslutte, hvilken ordklasse det første led i det pågældende kompositum hører til, fordi det ikke altid er entydigt, om man har at gøre med en substantivisk stamme, eller en verbalstamme og et bindeelement. Indlægget prøvede at vise, at bindeelementer ikke er fleksionsendelser, selvom de i høj grad stammer fra dem, og at de ikke har nogen semantisk betydning.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Genrer, tekstarter og andre sproglige handlinger

Ole Togeby
Aarhus Universitet

I mange fag og forskningsgrene interesserer folk sig for genrer og tekstarter, men de arbejder inden for forskellige paradigmer med forskellige modeller og metaforer og bruger forskellige eksempler, og de forskellige grupper er stort set uvidende om hinandens resultater som de derfor mere eller mindre ignorerer. Tekstlingvister, fx Beaugrande & Dressler, Borchmann, Engberg, Halliday, Swales, Wille, opfatter tekstarter som tekstlig arkitektur og teknik; med hvilke kompositionsmønstre og sproglige træk konstruerer man givne genrer? Sociologiske diskursanalytikere, fx Fairclough, Goffmann, van Leeuwen, Habermas, opfatter tekstarter som klodser der skal puttes i en puttekasse. Tekstens former skal passe til dens funktioner i de samfundsmæssige organisationer. Og man må ikke blande tekstarterne. Litterater, fx Derrida, Diderichsen, Genette og Wentzel, opfatter genrer som fodstier på savannen – spor af tidligere tiders kommunikationsvaner. Forfattere opfattes som folk der baner nye veje, som stifindere. Kognitivister som Aristoteles, Bateson, Grice, Harder & Kock, Jakobson og Recanati opfatter genrer og tekstarter som forventningsrammer for hvordan meningen med tekstens helhed skal forstås; skiftes rammen, bliver alt forvandlet skønt intet er ændret.

I denne artikel vil jeg skitsere en teori om både filosoffernes talehandlinger, tekstlingvisternes tekstarter og litteraternes genrer og sætte forskellen på modellerne på begreb.

Talehandlinger, diskurstekster, faglige værker og skønlitteratur
Jeg vil tage udgangspunkt i fire korte tekster der skal tjene som eksempler. En tekst defineres her som meningen med den række af sætninger som ytres mellem to talerskift som én sproglig handling. Begrebet tekst dækker både skriftlige og mundtlige ytringer og både replikker på en enkelt sætning, og værker i mange bind.

Tekst 1
(Kun det understregede er teksten)
Veninden: 1\Jah jaloux har han jo altid været.
Oda: 2\Johmen det er ingenting mod hva' han er nu. 3\Undertiden ter han sig saa man skulde tro han var sindssyg!
[To Damer kommer til syne. Den ene skubber en Barnevogn.]
4\Der er et Bord her 5\la' os –
Soya (1943): *To traade, Den skønne Fortid,* side 8

Tekst 2
1**En anden mulighed!**
2\Henrik Moberg Jessen, København S
3\Venstres skatteordfører udtaler i Information (den 15. februar), at danskerne ikke frygter skattestigninger mere, og at det skyldes "skattestoppets succes".
4\En anden mulighed kunne være, at danskerne mærker konsekvenserne af skattestoppet på plejehjemmene, sygehusene, skolerne, institutionerne og mange andre steder i Danmark.
Information 16. februar 2010, side 17, under overskriften *Læserbreve*.

Tekst 3
1**Silkehale,** *Bombycilla gárrulus*
2\20-21 cm. 3\Ret almindelig, men meget ustadig vintergæst, der kan optræde i meget store mængder. 4\Det er næringsmangel på ynglepladserne i det nordlige Skandinavien og måske også vejrforholdene, der tvinger dem hertil. 5\Silkehalen lever mest af kødbær og rønnebær. 6\Den har aldrig ynglet i Danmark. 7\Silkehalen kan rejse hovedtoppen lige i vejret eller lægge den næsten helt ned, som det passer fuglen bedst.
Hans Hvass 1954: *Fugle i farver*. Politikens Forlag, side 144.

Tekst 4
1\ **DUER OG SLANGER**
2\ Udkast til begyndelse til bordtale.
3\ (ikke holdt.)

4\ Folk burde være
som skriften forlanger:
blide som duer
og kloge som slanger.
5\ Ak, mange ærede
herrer og fruer
er blide som slanger
og kloge som duer.

Kumbel 1958: *Gruk*. 15. samling, side 10

Tekstarter eller genrer defineres i denne artikel på følgende måde:

> Tekstarter er typer af sproglige handlinger der med typer af hensigter i typer af situationer udføres ved hjælp af typer af sproglige fremstillinger om typer af emner.

Til enhver tekst (sproglig handling) knytter der sig krav om gyldighed i kommunikationssituationen; en række af sætninger der skal tælle som en tekst, skal således 1) være ærligt udtryk for afsenderens hensigt, 2) have en legitim funktion i situationen, institutionen og diskursfællesskabet, 3) være sandt udsagn om emnet, og 4) være en underholdende og behagelig (skøn, æstetisk) oplevelse for modtagerne. I en given tekst kan hovedvægten ligge på en af de fire gyldighedsfordringer således at de andre spiller en mindre eller forsvindende lille rolle. I tekst 1 ligger hovedvægten på afsenderens hensigt (og spørgsmålet er om der ikke inden for de to talerskift er to hensigter og dermed to talehandlinger, men det er ikke emnet her). Tekst 2 er som læserbrev i en avis tydeligvis en legitim social handling i det diskursfællesskab, som udgøres af den politiske offentlighed. Tekst 3 er ikke som 1 og 2 adresseret til medlemmer af et bestemt institutionsforankret diskursfællesskab, og hovedvægten ligger ikke på den sociale legitimitet, men på at det er

et sandt udsagn om virkeligheden. Endelig er tekst 4 også stillet frem for et publikum, men uden krav på sandhed og til gengæld med krav om æstetisk kvalitet. Sproglige teksthandlinger kan således inddeles i fire forskellige prototyper på grundlag af den gyldighedsfordring der lægges mest vægt på, nemlig henholdsvis: talehandlinger, diskurser, faglitteratur og skønlitteratur. Dette er ikke en opdeling i aristoteliske kategorier med klare kriterier, men en ordning af materialet i prototyper med centrale og perifere eksempler og indbyrdes familieligheder. Det hele kan stilles op i en model som følgende.

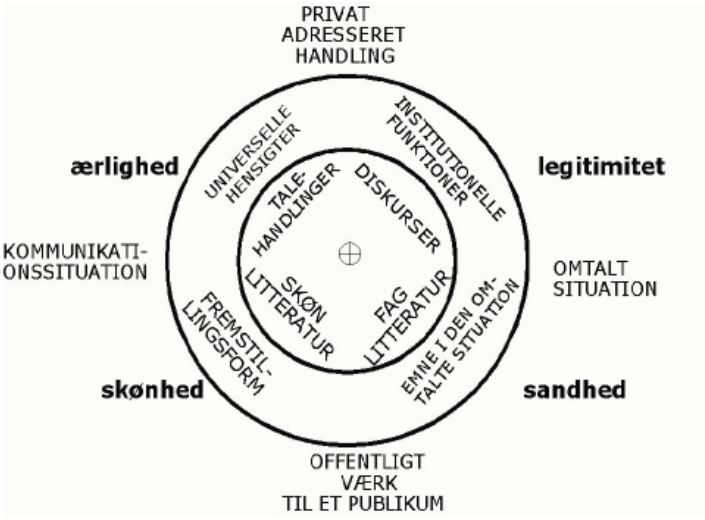

De fire prototyper som i modellen er angivet i den inderste cirkel adskiller sig også fra hinanden på en række andre kontinua som har med kanalen, mediet og de retoriske vilkår at gøre, men forskellene er tendenser og ikke kriterielle træk: mundtlighed over for skriftlighed, dialog over for monolog, interaktion over for komposition (som det der skaber kohærens mellem meningen med sætningerne), flygtighed over for varighed, simultanitet mellem afsendelse og modtagelse over for asynkronicitet, en-til-en-kommunikation (ansigt til ansigt) over for en-til-mange-kommunikation (massekommunikation).

MUNDTLIGHED, DIALOG, INTERAKTION, FLYGTIG, SIMULTAN, EN-TIL-EN
talehandlinger
praktiske tekster
faglitteratur
skønlitteratur
SKRIFTLIGHED, MONOLOG, KOMPOSITION, VARIG, ASYNKRON, EN-MANGE

Man må ikke blande tekstarterne

Sociologisk set er vores evne til at skelne mellem talehandlingstyperne grundlaget for at samfundet og civilisationen hænger sammen. Det at der er fælles normer for at et sprogligt udtryk (af en bestemt type) i en bestemt kontekst tæller som en social handling (af en bestemt type) er grundlæggende for et diskursfællesskab. Og det at folk med statusfunktioner ved talehandlinger af typen deklarationer kan skabe nye statusfunktioner, gør det muligt at skabe og vedligeholde sociale relationer af stadig mere kompleks karakter. Regeringen kan (med en talehandling) udnævne præster, præster kan ved dåben (og indskrivningen på kordegnekontoret) gøre nyfødte børn til borgere i samfundet, borgere kan ved krydser på stemmesedler gøre en borger til medlem af Folketinget, og folketingsmedlemmer kan ved at trykke på afstemningsknapperne udpege regeringer, der kan udnævne præster ... Netværket af talehandlinger danner således et fully interlocking puslespil som udgør den proces som kaldes et samfund (Searle 1996).

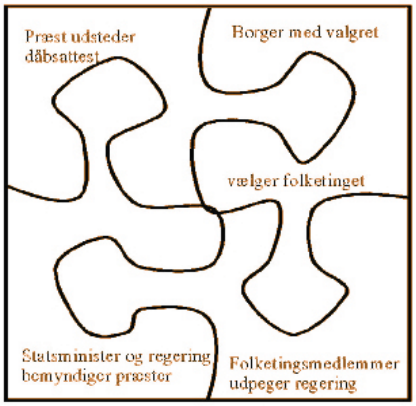

Når man således lægger vægt på afsenderens hensigt med den sproglige handling, vil kriteriet for skelnen mellem typer være tilpasningens retning (direction of fit). Man kan således skelne mellem 1) konstateringer, hvor den situation som omtales i teksten, skal passe til virkeligheden (som kommunikationssituationen er en del af), 2) reguleringer (påbud, løfter), hvor kommunikationssituationen skal passe til den omtalte situation, 3) ekspressioner, hvor der ikke finder nogen tilpasning sted, men hvor afsenderen udtrykker sin holdning til kendsgerninger, og deklarationer (som udnævnelse, dåb, afstemning), hvor tilpasningen går begge veje.

Et klassifikationssystem af talehandlinger og deres underkategorier kan på dette grundlag se således ud:

TALEHANDLINGER	**ekspressioner** ingen tilpasning	estimering	*Det er koldere udenfor end inde i køleskabet*
		evaluering	*Det er hundekoldt*
		emotiv	*Jeg fryser*
	konstateringer omtalt situation skal passe til virkeligheden	informere	*Hun er kommet for 5 minutter siden*
		hævde	*Jordens temperatur har været stigende i de sidste 10 år*
		antage	*Hun kommer nok tilbage (for hendes taske står her endnu)*
	reguleringer kommunikations-situation skal passe til omtalt situation	1. person	løfte, tilbud: *Jeg skal nok komme med det samme*
		2. person	ordre: *Kom herhen!*
		upersonlig	forbud og påbud: *Adgang forbudt. Cykler fjernes uden ansvar*
		gensidig	aftale: *Vi mødes kl. 16.*
		generel	regel: *Man må ikke slå på en der er mindre end en selv.*
	deklarationer dobbelt tilpasning	institutionel	*NN, jeg døber dig i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, amen*
		universel	*Tak*

Kriteriet for underinddelingen af diskurstekster, fx tekst 2, hvor hovedvægten ligger på tekstens sociale legitimitet, er de samfundsmæssige institutioner og sfærer som er grundlaget for denne legitimitet: markedet, uddannelsessystemet, retssystemet, den frie

presse, det politiske system og kirken. Man kan således ud fra en historisk-sociologisk beskrivelse af samfundet underinddele diskurstekserne i følgende typer:

	Diskursfællesskab	**Vigtige tekstarter i fællesskabet**
DISKURSTEKSTER	markedets diskurs	handelsbrev, aftale, kontrakt, annonce, nyhedsbrev, manual
	uddannelsesdiskurs	bekendtgørelse, lærebog, øvehæfte, eksamensopgave, opgavebesvarelse (dansk stil, fysikrapport)
	juridisk, administrativ diskurs	love, bekendtgørelse, regulativ, cirkulære, stævning, dom, partsindlæg
	journalistisk diskurs	nyhed, baggrund, feature, mening, portræt, service, leder, kronik, interview, læserbrev, nekrolog, radio-program, tegneserie,
	politisk diskurs	partsindlæg, debatter, partiprogrammer, valgannoncer, manifester
	religiøs diskurs	bøn, prædiken, dåb, salme, katekismus, evangelium

Talehandlinger, fx tekst 1, og diskurstekster, fx tekst 2, er domineret af processen, dvs. at teksten er en privat adresseret handling i tiden inden for hhv. universelle og særlige institutionelle rammer. I modsætning hertil ligger hovedvægten i tekst 3 og tekst 4 på produktet, dvs. at teksten er et værk der er stillet frem i offentligheden for et generelt publikum. I faglitterære afhandlinger ligger vægten på at tekstens udsagn og budskab skal være sande om det emne som de er om. De emner som faglitterære værker kan være om, kan inddeles på mange måder, fx efter decimalklassifikationssystemet på biblioteker, men den mest dominerende er nok den efter fakulteter; den findes på universiteterne og i gymnasieskolerne: naturvidenskab, samfundsvidenskab, humaniora og som et selvstændigt fag: filosofi. Faglitterære afhandlinger kan således inddeles efter deres faglige område på følgende måde:

VÆRKER	FAGLITTERATUR	naturvidenskab	artikel, rapport, formidling
		samfundsvid.	artikel, monografi, rapport, formidling
		humaniora	artikel, monografi, rapport, formidling
		filosofi	essay, artikel, monografi, rapport, formidling

Skønlitteratur er værker som alle har samme sociale funktion, nemlig som underholdning, oplevelse, refleksion og interesseløst velbehag for publikum. Skønlitteratur er siden Goethe, hovedsagelig på grundlag af værkets form og indhold, blevet inddelt i de tre hovedgenrer: episke, lyriske og dramatiske værker, hvortil man kan føje en restgruppe som kan kaldes kortgenrer.

Epik er typisk beretning om handlingsforløb, som regel med bagudsyn; lyrik er subjektiv 1. persons monolog om et vilkårligt emne, ofte på vers; og drama er 3. personers dialog i nutid med regibemærkninger til skuespillere på en scene. Inddelingen i genrer af litterære værker kan sammenfattes i følgende skema:

VÆRKER	SKØN LITTERATUR	epik	roman, novelle, eventyr, myte, sagn, legende, fabel,
		lyrik	centrallyrik, sang, heltedigt, salme, ode, vise,
		drama	tragedie, komedie, revy,
		kortgenrer	essay, anekdote, vittighed, gåde, aforisme, ordsprog

Genrer og tekstarter i det moderne samfund kan beskrives ved følgende diagram i de fire prototyper: talehandlinger, diskurstekster, faglige afhandlinger og skønlitterære værker, som så igen underinddeles på hver deres grudlag:

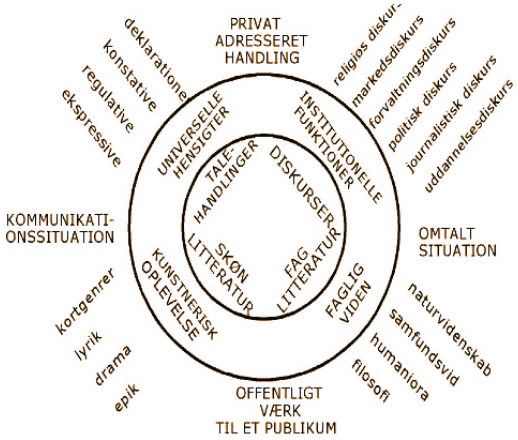

Genstand for bedømmelse

Begrebet 'skønlitteratur' må ikke forveksles med begrebet 'fiktion'. Det er i vores samfund defineret på samme måde som begrebet 'prydplante', hverken ved hjælp af plantens indre træk og egenskaber, eller ved dens nytte, men kun som det vi godt kan lide. Skønlitteratur er den litteratur som vi gerne vil læse, faglitteratur er det der gør nytte som udsagn om verden. En litterær tekst er faktisk defineret som et værk der stilles frem fordi den har nok kvalitet til at have værdi og formål i sig selv. Prøv at læse følgende tekst:

> The Crimson Candle
> A man lying at the point of death said these words to his wife who had been constantly by his side throughout his long illness. "I am about to say good-bye forever. I hope you know that I love you very much. In my desk you will find a crimson candle, which has been blessed by a High Priest. It would please me if, wherever you go and whatever you do, you would keep this candle with you as a small reminder of my love." The wife thanked him, assured him that, because she loved him too, she would do as he asked, and, after his death, she kept her word.

Den opfylder de formelle krav man kan stille til en skønlitterær epik: der er en fortæller, et publikum, et forløb med en begyndelse (ustabilitet) en midte (episode med komplikation og reaktion) og en slutning (løsning). Den måde man normalt vil reagere på et sådant fortællende skønlitterært værk, er ved at bedømme handlingens rimelighed, personernes moral, og værkets kvalitet: i) Sker de begivenheder der sker i den omtalte situation, med rimelighed og sandsynlighed? Er det sådan at det kunne ske? ii) Hvordan er personernes karakter, og opfører de sig moralsk rigtigt? Bør man gøre som dem? iii) Er det en god historie? Hvordan er dens æstetiske kvalitet?

Det opleves – og nu fortæller jeg hvordan jeg oplever det, men der er mange vidnesbyrd om at de fleste andre oplever det på samme måde – som akavet at lave disse bedømmelser af denne tekst. For der sker jo næsten ingen ting, og det der sker, er præcist hvad man kunne vente af sådanne situationer. Der er ikke noget rigtigt plot, og der er intet i teksten der kommer uventet for os.

Derfor er de fleste også tilbøjelige til ikke at kalde denne tekst for et (helt kort) skønlitterært værk. Det er det faktisk heller ikke. Teksten er konstrueret af litteraturforskeren James Phelan (2007) som en manipulation af følgende autentiske litterære tekst:

> The Crimson Candle, by Ambrose Bierce
> A man lying at the point of death called his wife to his bedside and said: "I am about to leave you forever; give me, therefore, one last proof of your affection and fidelity, for, according to our holy religion, a married man seeking admittance at the gate of Heaven is required to swear that he has never defiled himself with an unworthy woman. In my desk you will find a crimson candle, which has been blessed by the High Priest and has a peculiar mystical significance. Swear to me that while it is in existence you will not remarry."
>
> The Woman swore and the Man died. At the funeral the Woman stood at the head of the bier, holding a lighted crimson candle till it was wasted entirely away
>
> Bierce 1946 citeret efter Phelan 2007

Her bliver det lige pludselig meningsfuldt at foretage bedømmelserne: Ja, det kunne sagtens ske; der findes utvivlsomt mænd der mistror deres kone og prøver at styre dem efter at de selv er døde. Manden er en patriarkalsk skurk, men er det helt uangribeligt hvad hun gør? Ville du selv have gjort som hende? Og teksten er – længden taget i betragtning – faktisk en rigtig god tekst, fordi den er pointeret og overrasker os i den sidste linje.

Konklusionen af gennemgangen af disse eksempler på *crimson candles* må være at det faktisk er et kriterielt træk ved skønlitteratur, at teksten skal være god. Fortællinger af for lav kvalitet er (næsten) ikke skønlitteratur.

Typer af henvisning

Henvisningen til emnerne kan i en ytret sætning være af forskellige typer. For at beskrive dem må man teoretisk skelne mellem kommunikationssituationen som er en del af virkeligheden, og den omtalte situation, som er det teksten er om, og som kan være en (anden) del af virkeligheden, eller en tænkt og forestillet situation.

De to situationer er af logisk forskellig type: kommunikationssituationen er som en del af virkeligheden en entitet af højere orden end den omtalte situation og således metasituation i forhold til denne.

Kommunikation ved hjælp af tekster kommer i stand ved at afsenderen i kommunikationssituationen i tekstens begyndelse henviser modtagerne til emner i den omtalte situation, som derved forankres til kommunikationssituationen (senere i teksten kan der så henvises anaforisk til disse allerede introducerede elementer). Den første henvisning til et emne i en tekst kan ske på en af fire forskellige måder:

Deiktisk (relativ til kommunikationssituationen) henvisning:

> Afsenderen henviser til et emne x gennem dets relation til kommunikationens deiktiske centrum (JEG-HER-NU), ved enten at bruge nærdeiktiske ord: *jeg, her, nu*, eller ved at bruge fjerndeiktiske ord: *du, der, snart, fornylig*, fx *tekst 1* 4\Der er et Bord her 5\la' os – ... Det omtalte emne og den sproglige handling indgår som et element i kommunikationssituationen. Deiktisk henvisning findes altid i de ytringer som kaldes *performativer*, dem hvor man gør noget ved hjælp af ord, fx *Jeg lover hermed at komme*.

Historisk (absolut) henvisning:

> Afsenderen henviser til et emne x historisk (absolut) når det indgår som et element i en historisk situation som forudsættes at være forankret til kommunikationssituationen, ofte via tidsregning og geografi, fx *Venstres skatteordfører udtaler i Information (den 15. februar), at danskerne ikke frygter skattestigninger mere, og at det skyldes "skattestoppets succes"*. Den omtalte situation og kommunikationssituationen er adskilt men forbundet i tid eller rum.

Generisk (almen) henvisning:

> Når afsenderen ikke henviser til et specifikt x, men til ethvert eksemplar af en kategori og til enhver tid, sker henvisningen generisk, dvs. til alle mulige situationer, fx *Silkehalen lever mest af kødbær og rønnebær. Den har aldrig ynglet i Danmark. Silkehalen kan rejse hovedtoppen lige i vejret eller lægge den næsten helt ned, som det passer fuglen bedst.* Den omtalte

situation udgøres dermed af hele den kendte virkelighed; teksten beskriver ikke kendsgerninger, men snarere regler for hvordan virkeligheden kan beskrives ved hjælp af sproget. Det er det der i logikken kaldes *analytiske sætninger*.

Fiktiv (skrømtvis) henvisning:

Afsenderens henvisning til emnet x sker fiktivt, dvs. på skrømt når der ikke er nogen for modtagerne velkendt og kontrollerbar forankring af den omtalte situation til kommunikationssituationen, fx Tekst 4 $_{2\backslash}$*Udkast til begyndelse til* <u>bordtale.</u> $_{3\backslash}$<u>*(ikke holdt.)*</u> Den omtalte situation bliver derved adskilt fra kommunikationssituationen uden nogen forankring til den. I fiktion er den omtalte situation ikke en del af den kendte virkelighed, men en metafor for den virkelighed som kommunikationssituationen er en del af.

Et væsentligt træk ved forskellige undertyper af tekstarter og genrer er henvisningernes art. Talehandlinger har typisk deiktiske henvisninger, diskurstekster og faglitteratur typisk historiske henvisninger, faglitteratur og skønlitteratur typisk generiske henvisninger og skønlitteratur typisk fiktive henvisninger. Henvisningernes type er ikke kriterier på at en tekst hører til en bestemt genre, men er typiske for disse grupper af tekstarter. Tendensen kan fremstilles i dette diagram, hvor den mørkeste grå angiver af henvisningstypen er typisk for prototypen af sproglige handlinger, den lyse grå at henvisningstypen er mulig, og det hvide angiver at henvisningstypen er yderst sjælden.

	deiktisk	historisk	generisk	fiktiv		
talehandlinger					signaturforklaring	
diskurstekster					typisk henvisning	
faglige værker					mulig henvisning	
skønlitteratur					yderst sjælden	

Litteratur

Andersson, Jan & Mats Furberg (1969) *Sprog og påvirkning. Om argumentationens semantik*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Aristoteles (330 fvt., 1992) *Poetik*, oversat af Poul Helms. København: Hans Reitzel.

Austin, John (1997 (1955)) *Ord der virker*, oversættelse ved John E. Andersen og Thomas Bredsdorff. København: Gyldendal.

Bateson, Gregory (1984) *Natur og Ånd*, Rosinante, København.

Beaugrande, Robert de & Wolfgang Dressler (1972, 1981) *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.

Berger, Peter L. og Thomas Luckmann (1967 (1966)) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York: Doubleday Anchor Book.

Bhatia, Vijay K (1993) *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*, Harlow: Longman.

Simon Borchmann (2005) *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Derrida, Jacques (1986) "La loi du genre", oversat til dansk i Johansen og Klujeff (red) 2009: *Genre,* Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Diderichsen, Paul (1968) *Dansk Prosahistorie I,1*. København: Gyldendal.

Ditlevsen, Marianne Grove, Jan Engberg, Peter Kastberg & Martin Nielsen (2003) *Sprog på arbejde – kommunikation i faglige tekster*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Engberg, Jan (1998) *Fagsprogslingvistikken*, Århus: Systime.

Fairclough, Norman (2008) *Kritisk diskursanalyse. En tekstsamling* redigeret og oversat af Elisabeth Halskov Jensen, København Hans Reitzels Forlag.

Genette, Gérard (1979) "Introduction à l'architexte", oversat til engelsk i Duff, David (ed) 2000: *Modern Genre Theory*, Harlow: Longman.

Goffman, Erving (1981) *Forms of Talk*, Oxford: Blackwell.

Grice, H. P. (1975 (1967)) "Logic and Conversation" in Cole, Peter, & Jerry Morgan 1975. *Syntax and Semantics, vol 3, Speech Acts*. New York: Academic press.

Habermas, Jürgen (1981 (1976)) *Hvad er universalpragmatik?*, i Jürgen Habermas 1981: *Teorier om samfund og sprog*, oversat af Gunvor Boeberg Jensen, Gyldendal, København.

Halliday, M.A.K & Christian M.I.M. Matthiessen (2004) *An Introduction to Functional Grammar*, London: Hodder Arnold.

Harder, Peter, & Christian Kock (1976) "The Theory of Presupposition Failure". *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* vol XVII. København: Akademisk Forlag.

Jakobson, Roman (1960) "Linguistic and Poetics" in T.A.Sebeok (ed) *Style in Language*, Cambridge, Mass p. 350-377, oversat 1967: "Lingvistik og poetik" i *Vindrosen 14. årg. nr. 7*.

Leeuwen, Theo van (2008) *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis,* Oxford: Oxford University Press.

Martin, J.R. & David Rose (2003) *Working with Discourse. Meaning Beyond the Clause.* London: Continuum.

Phelan, James (2007) *Experiencing Fiction*. Columbus: The Ohio State University Press.

Recanati, F. (2004) *Literal Meaning,* Cambridge: Cambridge Universitity Press.

Searle, John R. (1975) "The Logical Status of Fictional Discourse" in Searle, John R. 1979: *Expression and Meaning*, New York: Cambridge University Press.

Searle, John R. (1996 (1995)) *Construction of Social Reality,* London: Penguin Books

Swales, John M. (1990) *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Teilmann, Katja (2007) *Genreblandinger. Om ironisk og humoristisk multi-genericitet i dansk litteratur efter 1800*, ph.d.-afhandling. Forsvar 23.2.2007.

Wentzel, Knud (1981) *Tekstens metode. Et synspunkt på litterære og praktiske tekster*, Gyldendal, København.

Wille, Niels Erik (2007) *Fra tegn til tekst*, København: Samfundslitteratur.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Flersprogethed i Nordslesvig i spændingsfeltet mellem mundtlighed og skriftlighed

Alice Westergaard
Universität Flensburg

(Foredraget blev på mødet holdt af Elin Fredsted)

Resume
Mundtlighed og skriflighed.
Med udgangspunkt i Koch & Oesterreichers skelnen mellem medial og konceptionel skriftlighed og mundtlighed vil vi gerne vise eksempler på, hvordan konceptionel mundtlighed gengives skriftligt i kommunikationen på Facebook (Koch & Oesterreicher 1994). Det drejer sig om tri-linguale unge fra Nordslesvig, der skriver på sønderjysk, tysk og rigsdansk. Karakteristisk er, at deres foretrukne skriftprog er sønderjysk (!) med kodeskift til tysk. Her er rig lejlighed til at studere de unges leg med sprog, deres eksperimenter med sønderjysk ortografi samt deres egne refleksioner over sprog.

Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.):
13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2010

Talehandling og tekst

Peter Widell
Aarhus Universitet

1. Indledning

Idet jeg ved "genre" i det følgende vil forstå *tekstgenre***,** og ikke fx filmgenre eller musikgenre, vil jeg med udgangspunkt i *talens almenpragmatiske betingelser*, sådan som de behandles inden for pragmatisk tekstteori, forsøge at afklare spørgsmålet om, hvorvidt en tekst er (a) en sekvens af talehandlinger (hvor hver talehandling stort set svarer til udtryksenheden en helsætning), (b) en hierarkisk struktur med én overordnet talehandling eller (c) såvel en sekvens af enkeltstående talehandlinger som en hierarkisk struktur med én overordnet talehandling.

Det er min tese, at tekster med en vigtig undtagelse – som jeg skal komme ind på senere (se afsnit 4) – skal forstås som angivet i punkt (c), altså at tekster på én og samme gang er en sekvens af talehandlinger og en hierarkisk struktur med én overordnet talehandling. For at indse, hvordan det kan forstås kræver det imidlertid, at talehandlingsbegrebet bliver belyst nærmere.

Spørgsmålet om forholdet mellem talehandling og tekst er i den seneste tid behandlet af flere skandinaviske sprogforskere, bl.a. Ib Ulbæk (2009), Kjell Lars Berge (2010), Jan Svensson (2010), Ole Togeby (2010) og Simon Borchmann (2010).[1] Så vidt jeg kan se, er der problemer med alle de forslag, der bliver peget på i artiklerne. Efter min mening skyldes det en række grundskavanker

[1] Debatten foregår også internationalt. Her vil jeg henvise til en række artikler i Tsohatzidis (2007), del II. I artiklen her vil jeg holde mig til den skandinaviske diskussion.

ved talehandlingsbegrebet, som kan føres tilbage til en ukritisk videreførelse af den klassiske talehandlingsteori (John L. Austin (1997 (1962)), John R. Searle (2001 (1965); 1969)).

For at sandsynliggøre min tese om sammenhængen mellem talehandling og tekst bliver jeg indledningsvis nødt til kort at komme ind på de skavanker, jeg mener knytter sig til det klassiske talehandlingsbegreb, og give et kort rids af en ny teori om talehandlingen, jeg har udviklet. Det gør jeg i afsnit 2. Med baggrund i denne nye teori vil jeg dernæst i afsnit 3 kritisere de hidtidige forsøg på at redegøre for forholdet mellem tekst og talehandling. I et kort slutafsnit vil jeg endelig kort resumere mit hovedstandpunkt.

2. Talehandlingsteori

Inden for klassisk talehandlingsteori opereres der med et lagdelt talehandlingsbegreb. I en talehandling er det ifølge Austin (1997 (1962)) altid muligt at identificere tre distinkte talehandlinger: En *lokutionær handling* (eller *lokution*), en *illokutionær handling* (eller *illokution*) og en *perlokutionær handling* (eller *perlokution*). Siger jeg i en given situation:

(1) "Jeg kommer i morgen"

kan det i en bestemt kontekst ses som et løfte om at komme (på det tidspunkt, der i forhold til talesituationen vil være) i morgen. Her vil selve det at sige de ord, jeg siger, med den betydning, ordene har på dansk, ifølge Austin være det samme som at udføre en lokutionær handling, mens den illokutionære handling herudover kræver, at den lokutionære handling bliver kontekstualiseret som et løfte *i og med* udførelsen af den tilsvarende lokution (og forstået som sådan af modtager). Hvad endelig den perlokutionære handling angår, omfatter den specielt den sluteffekt, jeg tilstræber at opnå hos modtager ved hjælp af min illokutionære handling, heriblandt i (1) at fremkalde en forventning hos modtager om, at jeg kommer (og at han evt. bliver glad for det). De tre typer talehandlinger er tæt forbundne i den forstand, at den perlokutionære handlings succes er afhængig af den illokutionære handlings succes, og den illokutionære handlings succes igen af den lokutionære handlings succes. Da Austins begreb om lokution

er uklart, har Searle (1968) foreslået, at "lokution" erstattes med "proposition", som han så definerer som den del af talehandlingen, der forbliver konstant under en udskiftning af forskellige illokutionære kræfter, IK, med hinanden:

(2) IK (proposition)

hvor "proposition" står for en vilkårlig proposition, og "IK" står for én af de mulige illokutionære talehandlingstyper, propositionen vil kunne forbindes med. Searle (1979 (1975):12-20) hævder, at det er muligt at skelne mellem fem grundtyper af illokutioner, nemlig henholdsvis *assertiver*, *kommissiver*, *direktiver*, *ekspressiver* og *deklarationer*, svarende til fem grundlæggende typer af vellykkethed, nemlig henholdsvis *sandfærdighed*, *forpligtethed på egen fremtidige handling*, *forpligtethed på at kunne få modtager til at udføre en fremtidig handling*, *vederhæftighed* samt *korrekthed i udførelsen*. De er alle udtryk for en såkaldt *performativ analyse* af talehandlingen (Austin, Searle), ifølge hvilken talehandlinger ikke forholder sig til forud eksisterende kendsgerninger, men tværtimod skaber eller konstituerer nye kendsgerninger i verden i form af talehandlinger af de nævnte fem typer: At sige "Jeg kommer i morgen" er *eo ipso* at afgive et løfte om at komme i morgen.

Denne klassiske analyse af talehandlingen er blevet angrebet af flere. Paul Grice (1989 (1975)), Peter F. Strawson (1971 (1964)), Stephen Schiffer (1972) har ment, at talehandlinger blot er almindelige instrumentelle handlinger alene byggende på sofistikerede udgaver af afsenders kommunikative intentioner. Andre har blot modsat sig den performative analyse af talehandlingen. Kent Bach & Robert M. Harnish (1979:203) ligger i forlængelse heraf. Ifølge Bach & Harnish, som er de kritikere af den klassiske talehandlingsteori, jeg overvejende vil holde mig til i det følgende, refererer afsender blot refleksivt til det, han gør, for at få modtager til at drage visse slutninger med udgangspunkt i beskrivelsen. Han skaber ikke talehandlingen i og med sin tale. Forholdet er ikke konstituitivt. En lignende opfattelse finder vi hos Donald Davidson (1979): Siger jeg "Jeg kommer i morgen", siger jeg ifølge Davidson (under de rette kontekstuelle betingelser): "Jeg-komme-i-morgen. *Det* er et løfte."

I Widell (2001; 2010) har jeg også stillet mig kritisk over for Austins og Searles performative analyse. Min kritik går dog i en noget anden retning. Jeg er enig med Bach & Harnish i, at i talehandlinger, hvor det er eksplicit angivet, hvilken talehandling der er tale om, er det korrekt at tale om, at noget konstateres. I sådanne sammenhænge vil jeg se de eksplicitte angivelser som *metaassertiver*, dvs. som assertioner om, hvordan de primære propositioner skal forstås. Fx ser jeg alle såkaldt eksplicitte performativer af typen "Jeg X'er hermed over for dig, at ..." (Austin (1997 (1962):60ff;96ff) eller alle såkaldt primitive performativer (Austin 1997 (1962):98ff), fx imperativformen i "Gå!", som sådanne metaassertiver. Deres kommunikative funktion er at *tydeliggøre* afsenders intention for modtager om, at det sagte skal forstås som en påstand, et løfte, en hensigtserklæring eller her: en ordre.

Imidlertid er jeg på ingen måde enig med fx Bach & Harnish, når de generelt undsiger den performative analyse.

På syv afgørende punkter mener jeg, der er fejl såvel hos Bach & Harnish som i den klassiske analyse:

(a) Over for Bach & Harnish bør det fastholdes, at assertivet faktisk er i fuld overensstemmelse med Austins og Searles oprindelige performative analyse: Siger jeg "Solen skinner", skaber jeg faktisk en ny – institutionel – kendsgerning i verden. Jeg indgår ikke blot i et forhold til en på forhånd eksisterende situation, nemlig solens skinnen. Jeg konstituerer også en bestemt talesituation, en situation, hvor jeg optræder som afsender, hvor der er en modtager, og hvor jeg asserterer en proposition.[2] Assertivet er en ægte illokutionær handling.

(b) Over for Austin og Searle vil jeg til gengæld hævde, at assertivet er den eneste talehandling af denne illokutionære type, der findes.

(c) Deklarationer er ikke en bestemt talehandlingsklasse, som både Austin (1997 (1962):170) og Searle (1979 (1975)) samt Bach & Harnish (1979:41ff.) antager det. Tværtimod indgår der et deklarationselement i en hvilken som helst social handling. Det særlige ved assertivet som deklaration er så, at det i

[2] Searle har understreget denne pointe over for Bach & Harnish i Searle (1989).

modsætning til en række andre deklarationer i samfundet såsom dåbserklæringer, udstedelse af pengesedler, abdikationer m.v., er bærer af propositionelle domme: At døbe er ikke at erklære et bestemt propositionelt indhold for sandt. At assertere har derimod netop denne karakter: At assertere er at *erklære sig forpligtet på sandheden af en proposition.*

(d) Assertivet har forskellig funktion, alt eftersom det definerer en mening (som i normeringssituationen altid vil være identisk med en sand proposition) og er et *normativ*, eller det gør brug af et allerede normeret meningsindhold og er et *konstativ.* Denne vigtige distinktion, som sikrer sproget analyticitet (Juhl & Loomis 2010), underbelyses som regel i talehandlingsteorien. Fx forudsætter Searle i sin talehandlingsteori i Searle (1969:17) eksistensen af et sprogsystem, ligesom Bach & Harnish (1979:7) forudsætter eksistensen af, hvad de kalder en "linguistic presumption".

(e) Ekspressiver er ikke en særlig gruppe illokutioner som i den klassiske talehandlingsteori, sådan som fx Searle hævder det. Ekspressiver er assertiver om afsenders egne mentale tilstande ("jeg ved, at …", "jeg har til hensigt, at …", "jeg ønsker, at …" osv.): De skaber ikke disse mentale tilstande; de eksisterer på forhånd og uafhængigt af, om jeg forholder mig til dem med mine ekspressiver eller ej.

(f) Assertivet kan indgå som delhandling i udførelsen af en rent instrumentel handling. Det gælder netop, når vi har med et *kommissiv* og et *direktiv* at gøre. Siger jeg "Brevet er fremme kl. 5" i den hensigt at love modtager brevet kl. 5, udfører jeg en kommissiv talehandling. Og siger jeg "Vandet koger" i den hensigt at få modtager til at lave kaffe, udfører jeg en direktiv talehandling. Men handlingerne her er rent instrumentelt anlagt. Der er ikke – som Austin og Searle, og for den sags skyld også Bach & Harnish, gerne vil have det – tale om illokutioner, dvs. handlinger, der i situationen tæller som henholdsvis et kommissiv og et direktiv. Handlingerne er ganske vist udført ved hjælp af en samtidig udførelse af en illokutionær handling, nemlig henholdsvis konstativet "Brevet er fremme kl. 5" og

konstativet "Vandet koger". Men i sig selv – som kommissiv og direktiv – er de to talehandlinger alene slutningsbaserede. De kræver alene, at modtager drager slutninger, der gør dem informative, sande eller relevante, hvis ikke de i forvejen er det: Propositionen "Brevet er fremme kl. 5" er umiddelbart usand, men vil kunne blive sand, hvis afsender bringer brevet frem; og tilsvarende: Propositionen "Vandet koger" er umiddelbart irrelevant, men vil kunne gøres relevant, hvis modtager bruger vandet til at lave kaffe. Det er imidlertid ikke noget, modtager vil kunne aflæse af ytringen. Det må etableres på baggrund af kvalificerede gæt fra modtagers side. Men det gør netop kommissivet og direktivet til perlokutionære handlinger.[3]

(g) I den forbindelse er det vigtig at se, at assertivet gør plads for endnu en grundlæggende perlokutionær talehandling ved siden af kommissivet og direktivet, nemlig *informativet*.[4] Jeg kan, som vi har set, bruge et assertiv, fx assertivet "Vandet koger", (i) til at få modtagerens accept til at måtte gøre den formidlede proposition sand (= kommissiv) eller (ii) til at få modtager til at acceptere at ville gøre den formidlede proposition sand (= direktiv); men jeg kan også bruge assertivet (iii) til at få modtageren til at acceptere den formidlede proposition som slet

---

[3] Det er i den forbindelse vigtigt at se, hvori kommissiver adskiller sig fra direktiver:

Hvad kommissivet angår, erhverver det sin karakter af forpligtelse fra det indlejrede assertiv: Lover jeg at udføre en eller anden handling, fx at vaske op ved at assertere "Jeg vasker op", får løftet slet og ret sin kraft fra forpligtelsen til at gøre den asserterede proposition – i dette tilfælde propositionen "jeg vasker op" – sand.

Hvad direktivet angår, har det ikke noget tilsvarende forpligtelseselement: Beder jeg én om at vaske op, er min eneste forpligtelse forpligtelsen til at få dig til at forstå, hvad det er, jeg vil have dig til. Her er jeg ikke bundet til udførelsen af nogen yderligere handling. Fx heller ikke til eventuelt at begrunde mit direktiv i lyset af et eller andet moralprincip, sådan som Jürgen Habermas (1996 (1983):45ff.) har søgt at argumentere for, det altid er tilfældet, i sin formalpragmatiske talehandlingsteori og i sin diskursetik: Som bl.a. Searle har bemærket det (Searle 1991:92), og som jeg vil gentage det her, strækker det diskursive fællesskabs etik sig ikke ud over at være meningsfuld og forståelig i fællesskabet. Det strækker sig ikke til den instrumentelle handlens område.

Med andre ord: Direktiver er blot instrumentelle handlinger, der tilfældigvis har deres afsæt i et assertiv: Assertivet "Vandet koger" hænger ikke essentielt sammen med det direktiv, det eventuelt kan indgå i. Eller for at sige det i Austins terminologi: Direktiver er perlokutionære handlinger.

[4] Bach & Harnish opererer også med et informativ forskelligt fra assertivet. De opfatter det imidlertid fejlagtigt som en illokutionær handling.

og ret sand, så den vil kunne fungere som et stykke information for modtager (= informativ).

Som man kan se, er der afgørende forskelle mellem den her præsenterede talehandlingsteori og Austin og Searles klassiske udgave. Set i forhold til den følgende diskussion omkring forholdet mellem talehandling og tekst er det dog (a) og (e), der repræsenterer den væsentligste nyorientering: Mens man i den klassiske talehandlingsteori grundlæggende opererer med fem sideordnede klasser af illokutionære handlinger – assertiver, kommissiver, direktiver, ekspressiver og deklarationer – opereres der i mit nye forslag til en talehandlingsteori med kun én klasse af illokutionære handlinger, assertiver (der så ganske vist falder i nogle indbyrdes sideordnede underklasser, heriblandt den klassiske teoris ekspressiver) samt med tre distinkte perlokutionære klasser, kommissiver, direktiver og informativer, hvoraf de to første repræsenterer en omdefinition af de tilsvarende talehandlingsklasser i den klassiske teori.

Jeg vil i det følgende gerne vise, hvorfor denne nyorientering repræsenterer et bedre bud på, hvordan vi kan afklare forholdet mellem talehandling og tekst, end de tidligere nævnte bud.

3. Talehandling og tekst – nogle synspunkter

Tekster[5] står i modsætning til samtaler. Begge kan involvere flere talehandlinger. Men i samtaler bytter de samtalende hele tiden roller som afsender og modtager. I tekster derimod er forholdet mellem afsender og modtager konstant. Her vil afsender kunne udføre flere

[5] Jeg vil i artiklen her udelukkende behandle sagprosa, og ikke skønlitterære tekster. Endvidere vil jeg operere med den restriktion, at tekstresuméer af enhver art skal opfattes som selvstændige tekster. Dvs. jeg vil opfatte visse overskrifter, rubrikker og underrubrikker i avisartikler og visse indledninger i artikler og bøger som selvstændige tekster.

Nogle opfatter resuméer som dele af mere overordnede tekster, kaldet "eksposition-er" (fx Togeby 2003:121). Det vil jeg for så vidt ikke modsætte mig, når blot det tages i betragtning, at ekspositionsbegrebet ikke befinder sig på samme grundlæggende niveau som det tekstbegreb, jeg er interesseret i her.

I argumentative tekster kan afsender undertiden forholde sig til flere modtagere, der får hver sin besked. Sådanne tekster vil jeg også opfatte som flere tekster henvendende sig til hver sin modtager. Dog vil jeg heller ikke her modsætte mig, at man opfatter dem som én løsere sammenstykket tekst, når blot det også her tages i betragtning, at det pågældende tekstbegreb ikke er så grundlæggende, som det tekstbegreb, vi diskuterer i artiklen her.

talehandlinger efter hinanden uden at afsender eller modtager afbryder, eller uden at samtaleparterne går hver til sit. Tekster kan i princippet bestå af blot én talehandling. Her vil talehandlingen udadtil være en replik i en samtale, og indadtil altid en tekst. Taler vi om tekster, vil de dog normalt bestå af flere internt forbundne talehandlinger. Spørgsmålet er imidlertid, om en tekst så skal ses som (a) en "flad" sekvens af talehandlinger, én for hver helsætning, om den skal ses som (b) én eneste overordnet talehandling afspejlende tekstens globale struktur, eller om den som en tredje mulighed skal ses som (c) begge dele. Den problemstilling vil jeg gerne søge at belyse i det følgende.

Som nævnt har flere i den seneste tid taget spørgsmålet op til behandling. Men – mener jeg – uden noget tilfredsstillende svar. Berge (2010), Svensson (2010), Togeby (2010) Borchmann (2010) og Ulbæk (2009) forsøger alle på hver sin måde at analysere tekster som i (c). Borchmann og Ulbæk nærer dog visse forbehold over for en sådan analyse. Diskussionen drejer sig især om, hvordan relationerne mellem de enkelte dele i en tekstsekvens skal forstås i relation til en eventuelt overordnet talehandling. Her tager fx Borchmann med støtte i argumenter fra Wittgenstein (1971 (1963)) og Austin (1999 (1962)) afstand fra, at en tekst skulle kunne ses som en konfiguration af propositioner, som først til sidst får tildelt en overordnet illokutionær kraft. Her vender Borchmann sig især mod den hollandske tekstlingvist van Dijk, der med sin separation af propositionen fra illokutionen og med sin tese om, at hver af de to dele af tekstens talehandlinger udgør hver deres selvstændige hierarki, lægger op til denne synsmåde (van Dijk 1980). Det er ifølge Borchmann en uheldig og forkert betragtningsmåde: "[…] man kan ikke fastlægge et udsagns sandhedsbetingelser uafhængigt af brugssituationen; for hvert sætningsbåret udsagn gælder det således at det må relateres til situationen og den konkrete anvendelse før det kan relateres til andre udsagn" (Borchmann 2010:27). Derfor duer makrobegrebet og det beslægtede begreb om kohæsion ikke for sætninger og selvstændiggjorte propositioner (Borchmann 2010:33).[6]

[6] Hvad kohæsionsbegrebet angår, mener jeg, Borchmann her tager munden for fuld. Det er rigtigt, at man ikke kan bygge et kohæsionsbegreb med udgangspunkt i sprogsystemet, sådan som kohærensteoretikerne har forsøgt at gøre det, siden Halliday & Hasans monografi om begrebet så dagens lys (Halliday & Hasan 1976). Men definitionen af kohæsion som co-reference finder jeg på ingen måde suspekt.

Og derfor er det ifølge Borchmann forkert at se en tekst som:

(3) IK [$prop_1$ # $prop_2$ # $prop_3$]

Tværtimod må man se en tekst som:

(4) IK_1 ($prop_1$) # IK_2 ($prop_2$) # IK_3 ($prop_3$)

Anderledes forholder det sig, når vi ser på illokutionerne, ikke som nødvendige for etableringen af de dertil knyttede propositioners sandhedsværdier, men i stedet for som bidrag til teksthelheden. Her er det faktisk nødvendigt at se teksten som makrohandling: "Antagelsen om at teksten er én sproghandling, er nødvendig dels for udformningen af et adækvat tekstkriterium, dels […] når de […] *behandler* en sekvens af sætninger *som en helhed*. Antagelsen om at teksten er en sekvens af sproghandlinger er […] nødvendig for at forklare hvordan læsere kan skabe sammenhæng mellem sætningers meningskorrelater." (Borchmann 2010:25).

Nu mener jeg kun, man kan være enig i Borchmanns afstandtagen fra van Dijks forsøg på at skille proposition fra illokution. Der er imidlertid et problem i forbindelse med synspunktet, som Borchmann ikke tager op.[7] Det berøres til gengæld af Ulbæk (Ulbæk 2009). Problemet er, *hvordan sekvensen af talehandlinger nærmere kan tænkes sammensat og danne en helhed, og om der er en bestemt kombinatorik bag*. Nærmere bestemt består problemet i, at mens kompositionaliteten på det semantiske niveau "[…] beror på, at de indgående propositioner er af samme type: bærere af sandhedsbetingelser […]", så "[…] (findes) denne kompositionalitet […] ikke på sproghandlingsniveau […] assertiver og direktiver er ikke af samme logiske type […]" (Ulbæk 2009:466-467). Eller anderledes udtrykt: Mens propositionen sammensat med #'erne i (3) danner en forståelig semantisk komposition og i den forstand er en helhed, synes illokutionerne sammensat med #'erne i (4) ikke på tilsvarende vis at kunne ses som en sådan forståelig helhed, eller, som Ulbæk forsigtigt tilføjer, en sådan "[…] er i det mindste ikke udviklet"

[7] Dette skyldes et bevidst fravalg fra Borchmanns side; Borchmann (2010) vil blot introducere problemet, ikke besvare det.

(Ulbæk 2009:466). Ulbæk konfronterer egentlig ikke problemet, men vælger alligevel at slutte op om Teun van Dijks løsningsforslag (jf. van Dijk 1980:175-199), idet han ser *sekvensen af talehandlinger i en tekst som en sammenhæng af hierarkisk forbundne mikrohandlinger, hvor den talehandling i sekvensen, der danner den øverste talehandling i hierarkiet, makrohandlingen, repræsenterer tekstens pragmatiske helhed*.

Både Borchmann og Ulbæk er enige om at forkaste (4). De mener, at tekster bør defineres såvel gennem sekvensen af talehandlinger som gennem én overordnet talehandling (der så at sige hentes ud af sekvensen). Der er imidlertid stadig et problem: For hvordan skal vi forstå forholdet mellem IK_m(prop) og den underliggende sekvens af talehandlinger? Hvordan skal vi forstå forbindelsen mellem dem?

Dette problem optager også Togeby. Han kan ikke se anden mulighed end at gå tilbage til en eller anden udgave af (3). Han forsøger i hvert fald at stille et nyt begreb om *teksthandling* op ved siden af talehandlingsbegrebet til definition af sit tekstbegreb: "En teksthandling kan således beskrives som bestående af den illokutionære situering af en tekst, som er rækken af tekstualiserede paragraffer (som hver især er degraderede udsagn), der består af realitetsmarkerede sagforhold […]." (Togeby 2010:80). Videre siger han: "Integreringen af paragraffer til en tekst kan ske ved universelle, anførende, narrative, argumentative eller informationelle konneksioner. Realitetsværdien kan være fremsat, benægtet, spørgende, hypotetisk." (Togeby 2010:80). Så vidt jeg kan se, betyder denne manøvre, at konneksionerne[8] holdes væk fra

[8] Idet Togeby skelner mellem konnektiver som sproglige udtryk og konneksioner som deres semantiske indehold, *sidestiller* i sin teori forskellige sæt konnektiver – universelle, dvs. logiske konnektiver, anførende konnektiver som "at" og tilsvarende konnektiver, narrative konnektiver som "fordi", "for at" m.v., argumentative konnektiver som "ergo", "derfor" m.v. samt informationelle konnektiver som "nemlig", "altså" m.v. – formentlig fordi de har samme syntaktiske placering i dagligsproget. Ifølge min mening er det udtryk for en grov "strukturalistisk" overgeneralisering. Det, at konnektiverne har samme syntaktiske placering, betyder i hvert fald ikke, at de konneksioner, de betegner, er af samme orden. Tværtimod: De universelle konnektiver er betegnelser for metaassertiver for den mest generelle måde at forholde sig til verden på – i handling som i sprog – og er i realiteten udgangspunkt for definitionen af alle andre konnektiver i sproget, som ud over at støtte sig på logik også bygger på forskellige metafysiske antagelser: De anførende konnektiver er betegnelser for metaassertiverne for de propositionelle attituder, der indgår i al vores perception og handlen – A ser p, A vil q osv. De narrative konnektiver betegner metaassertiverne for kausale og instrumen-

den overordnede illokution, der markerer teksthandlingstypen, idet de i stedet stilles mellem de degenererede – dvs. af-illokutionaliserede – propositioner, der så på deres side vil kunne knyttes til et sæt forskellige realitetsværdier, idet de vil kunne være fremsatte, negerede, spørgende eller hypotetiske. For at holde os til realitetsværdierne "fremsat" og "benægtet"[9], er det imidlertid vanskeligt at se, hvor meget der ligger i de to betegnelser: Normalt er en fremsat proposition det samme som en asserteret proposition, ASS(p), og en negeret proposition det samme som negationen af en asserteret proposition, ~ASS(p), dvs. en sammensat proposition forsynet med en illokutionær kraft, altså en teksthandling. Derfor mener jeg, Togeby har et problem: Enten er det, Togeby her siger, i modstrid med, hvad han siger andre steder i sin artikel, samtidig med at det medfører det uheldige, at vi får et konnektiv placeret foran hver sætning, der angiver en illokution, hvilket det netop er Togebys hovedbestræbelse at undgå. Eller også har vi i virkeligheden med et rent tilfælde af (3) at gøre: En sekvens af propositioner underlagt en overordnet illokutionær handling, hvilket selvfølgelig synes at løse problemet med homogeniteten af de størrelser, der forbindes, men til gengæld forsynder sig mod det forhold, at vi skal nå frem til en situering og en sandhedsværdi for de enkelte propositioner, noget kun asserterede propositioner er i stand til.

I begge tilfælde er der ifølge min opfattelse tale om en utilfredsstillende analyse.

---

telle relationer i verden – A er årsag til B, A er middel for B. De argumentative konnektiver er betegnelser for metaassertiverne for forskellige slutningsrelationer i sproget af faktisk, hypotetisk eller kontrafaktisk art – A, fordi B, og A medfører B (på prædikatslogisk eller modallogisk vis). Og sluttelig betegner de informationelle konnektiver metaassertiverne for den basale mereologiske (og heraf afledte mængdeteoretiske) struktur i verden. De betegner altså vidt forskellige ting.

Da det vil føre for vidt at komme nærmere ind på alle disse logiske og metafysiske forhold omkring de konnektiver i sproget, Togeby nævner, vil jeg i artiklen her fortrinsvis forholde mig til de logiske konnektiver og deres distribution.

9 Hvad de andre realitetstyper angår, kan de ikke sidestilles med "fremsat" og "negeret". Vi ser med andre ord her den samme overgeneralisering som ved konnektiverne: Et spørgsmål er et direktiv – nærmere bestemt en speciel slags anmodning, nemlig om, at hører leverer et stykke information. Det er dermed en talehandling og ikke en realitetstype på niveau med den degenererede proposition. Hvad betegnelsen "hypotetisk" angår, betegner den det forhold, at førsteleddets sandhedsværdi i en materiel implikation ikke kendes. Der er med andre ord tale om et rent propositionslogisk forhold.

4. Talehandling og tekst – mod en nybestemmelse af forholdet I

Men hvad er nu grunden til, at man således synes at støde panden mod en mur i forsøget på at nå frem mod et tilstrækkeligt tilforladeligt pragmatisk tekstbegreb? Hvad er det, der fører til, at hverken Borchmann, Ulbæk eller Togeby kan nå frem mod en tilfredsstillende redegørelse – heller ikke for dem selv – for sammenbindingen af de enkeltstående talehandlinger, så de vil kunne udgøre en fornuftig teksthelhed?

Ifølge min mening skyldes problemet, at man ikke har nogen pålidelig talehandlingsteori at bygge på. Her er det især den klassiske antagelse om, at der eksisterer forskellige typer illokutionære talehandlinger, hver med deres specifikke tilfredsstillelsesbetingelser, der virker blokerende for en tilfredsstillende løsning. Især synes muligheden for en fri og utvungen anvendelse af konneksionerne at være blokeret.

I min talehandlingsteori opererer jeg udelukkende med én illokutionær handling. Hermed har jeg i udgangspunktet skaffet mig et solidere grundlag for en tilforladelig semantik, end man kan skaffe sig i den klassiske talehandlingsteori. Mit meningsbegreb er transparent: Når det bruges, vil det kun levere sandhedsværdier, og ikke alle mulige andre værdier, svarende til talehandlingstyperne i den klassiske talehandlingsteori forskellige fra assertivet, som vi skal til at kombinere med disse sandhedsværdier. Blandt andet betyder det, at vi nu på homogen vis kan gøre rede for de logiske konnektivers operationsmåde i enhver tekst. Med udgangspunkt i simple propositioner af første orden vil vi nemlig altid kunne opbygge en vilkårlig kompleks proposition ud fra en anvendelse af de logiske konnektiver, vi i udgangspunktet råder over. Disse logiske konnektiver, som primært refererer til forhold i de handlinger, vi udfører, vil derefter let kunne gives sprogligt udtryk gennem brugen af metaassertiver: konnektiverne "og" ("&"), "eller/og" ("∨"), "hvis-så" ("→") og "ikke" ("~") vil slet og ret kunne defineres som tegn, der står for s*andhedsfunktioner af simple udsagn eller propositioner.*[10]

[10] "&" som sandhedsfunktionen {S,S,F,F},{S,F,S,F} => {S,F,F,F} (konjunktion), "∨" som sandhedsfunktionen {S,S,F,F},{S,F,S,F} => {S,S,S,F} (disjunktion), "→" som sandhedsfunktionen {S,S,F,F},{S,F,S,F} => {S,F,S,S} (materiel implikation) og "~" som sandhedsfunktionen {S,S,F,F} => {F,F S,S} (negation).

Pointen er, at det således vil være muligt at definere et hvilket som helst tekstindhold ud fra formlen: *mening = sandhedsbetingelse*. Med dette udgangspunkt vil det nu også være relativt simpelt at besvare spørgsmålet om, hvorvidt en tekst vil kunne forstås som en sekvens af talehandlinger, eller om vi bliver nødt til at opfatte konnektiverne som knyttet alene til de indlejrede propositioner. Faktisk synes følgende ækvivalens for "&" nu at kunne gælde for enhver tekst:

(5) $\text{ASS}\,[\text{prop}_1\ \&\ \text{prop}_2] \equiv \text{ASS}_1(\text{prop}_1)\ \&\ \text{ASS}_2(\text{prop}_2)$

Da al vederhæftig sproglig kommunikation nemlig kræver, at afsender holder sig til sandheden af de fremsatte assertioner, vil modtager alene skulle forholde sig til dette krav. Men her vil dét for afsender at assertere, at prop_1 er sand og prop_2 er sand (som vi har set, Togeby foreslå), være det samme som at assertere, at prop_1 er sand, og derefter assertere, at prop_2 er sand (Borchmans, Ulbæks og mit forslag).[11] Da en overvældende majoritet af tekster i realiteten er konjunktioner, vil valget af, hvor vi placerer den illokutionære kraft, for disse teksters vedkommende alene være et spørgsmål om læserpsykologi, nemlig om, hvorvidt læsning skal opfattes som én stor final tilordning af sandhedsværdier, efter at vi har forstået den samlede tekstmening, som vi har set Togeby mene, eller om læsning skal ses som en række successive tilordninger af sandhedsværdier, proposition for proposition, som vi har set Borchmann og Ulbæk mene.

Jeg mener, Togebys opfattelse er psykologisk uplausibel, og må derfor stille mig på linje med Borchmann og Ulbæk.

Nu består ikke alle tekster imidlertid alene af konjunktioner. Vi kan have tekster, der også (eller for den sags skyld alene) indeholder disjunktioner, materielle implikationer og negationer. I disse tilfælde har vi et problem. For her har vi ikke logikken med. Således har vi ikke nogen ækvivalens i (6):

(6) $*\text{ASS}\,[\text{prop}_1 \rightarrow \text{prop}_2] \equiv \text{ASS}_1(\text{prop}_1) \rightarrow \text{ASS}_2(\text{prop}_2)$

[11] Asserterer jeg vederhæftigt, at "[…] det sner, og der ligger store driver på vejen", er det ligegyldigt, om jeg når frem til min propositions sandhed ved at assertere den samlede proposition vederhæftigt – {S,F,F,F} – eller om jeg gør det ved først vederhæftigt at assertere "det sner" – {S,S,F,F} – og dernæst "der ligger store driver på vejen" – {S,F,S,F} – og dernæst beregne sandhedsfunktionen: {S,S,F,F},{S,F,S,F} => {S,F,F,F}.

Det er ikke sådan, at det at assertere, at hvis $prop_1$, så $prop_2$, er det samme som at sige, at hvis jeg asserterer $prop_1$, så asserterer jeg også $prop_2$. Her synes Togeby at have ret: Assertionen vil her kun kunne gælde *den samlede proposition* "[$prop_1 \rightarrow prop_2$]". Derfor må man vente med at tilordne sandhedsværdier, indtil den samlede mængde af følgende enkeltpropositioner er læst, fx:

(7) ASS [($prop_1$ & $prop_2$ & $prop_3$ & $prop_4$ …) → $prop_5$]

eller

(8) ASS [($prop_1$ ∨ $prop_2$ ∨ $prop_3$ ∨ $prop_4$ …) → $prop_5$]

Men det betyder, at man her vil kunne komme til at skulle holde en række virtuelle sandhedsværdier åbne i hukommelsen, før man vil kunne afgøre, om den samlede proposition er sand eller falsk, hvilket netop er det, Togeby generelt mener, man må tage hensyn til. Så på dette punkt bliver vi altså nødt til at følge Togeby.

Imidlertid behøver vi i praksis kun delvis at følge ham. For det første, fordi det i virkeligheden er sjældent, man møder et større antal propositioner underlagt materielle implikationer eller disjunktioner, hvorfor korttidshukommelsen sjældent belastes unødigt. For det andet, fordi en rent propositionslogisk forståelse af de to typer af sandhedsfunktioner sjældent kommer på tale, da man i langt de fleste berettende fremstillinger vil kunne *berige sit "hvis", "eller"* eller *"ikke"* gennem brug af tautologiske slutningsformer såsom modus ponens, modus tollens m.fl.[12] Og for det tredje, fordi disse

[12] Fx vil en præteritums-sætning som "Hvis det sneede rigtigt meget, fik vi fri fra skole" normalt blive læst ud fra den relevansbaserede slutning, at "det sneede rigtig meget" *mere end én gang har været sand*, og at konsekvensen "vi fik fri fra skole" for hvert tilfælde af kraftigt snefald også har været det. Eller for at tage et mere komplekst tilfælde op: Hvis vi har en sætning som "Hvis det var for koldt, eller det regnede eller sneede, blev vi inden døre og spillede kort eller tegnede og malede", vil denne sætning normalt blive læst ud fra den relevansbaserede slutning, at vi med disjunktionen "det var for koldt eller det regnede eller sneede" alene har med en *eksklusiv disjunktion* at gøre (svarende til en læsning af "p eller q" ikke som "p ∨ q", men som "p & ~q) ∨ (~p & q)"), som modtager regner med afsender *samlet antager som sand*. Det betyder, at vi her faktisk må se de indgående propositioner i antecedensen som *asserterede*.

Da konjunktionen er den konneksionstype i en tekst, der kræver mindst skopus, er konnektivet "&" det mest benyttede. Og punktummer læses hyppigst som "&", da det er det mest egnede udgangspunkt for at kunne operere med relevansbaserede slutninger med udgangspunkt i andre slutningsformer.

berigede slutningsformer ofte er angivet metaassertivt gennem brug af passende konnektiver, fx "Vejen er våd, *da* det har regnet", som vil skulle analyseres "Vejen er våd, det har regnet, og *relationen mellem det første sagforhold og det sidste sagforhold skal forstås som en kausalrelation* = (*derfor*)".

Men dermed skulle en række problemer for den materielle implikations og disjunktionens vedkommende være ryddet af vejen: Vi *kan* ganske vist møde ikke-asserterede propositioner i en tekst, i princippet uendeligt lange sekvenser af sådanne propositioner, men i praksis er sekvenserne relativt korte, og vi har pragmatisk og semantisk understøttede forventninger om sandhedsværdien af det samlede udtryk, ikke blot henover "&", men også henover "∨", "→" og "~".

5. Talehandling og tekst – mod en nybestemmelse af forholdet II

Ét væsentligt problem står stadig tilbage at løse, nemlig hvordan en tekst kan ses både som en sekvens af sideordnede talehandlinger og som én overordnet talehandling afspejlende tekstens globale struktur, sådan som især Borchmann mener, det er nødvendigt.

Som sagt skitserer Borchmann problemet, men søger ikke at løse det. Jeg vil imidlertid forsøge at gøre det i det følgende.

Umiddelbart er det et paradoks, at talehandlinger både skulle kunne være sideordnede og hierarkiserede på en og samme gang. Men ifølge min opfattelse skyldes paradokset alene, at man på klassisk vis ser en tekst som bestående af lutter illokutioner. Følger man derimod min nyorientering, vil det ikke være noget problem at forene en sideordning og et hierarki. Ifølge min nyorientering findes der nemlig to grundtyper af talehandlinger, som det er væsentligt at holde ude fra hinanden: illokutioner og perlokutioner. Men dermed eksisterer der også en mulighed for at operere med to slags ordning i en tekst: en illokutionær ordning, hvor teksten vil kunne fremstå som en *ikke-hierarkiseret sekvens af assertiver og metaassertiver*[13] – det er, hvad vi lige har beskrevet – og en perlokutionær ordning, hvor teksten vil kunne fremstå som et *hierarki af perlokutionære handlinger*.

[13] Assertiver og metaassertiver er på samme niveau qua assertiver. Hierarkiseringen mellem assertiv og metaassertiv er en hierarkisering mellem assertivets proposition og metaassertivets proposition.

Spørgsmålet er så: Hvilket hierarki? Ulbæk berører i sin tidligere nævnte artikel spørgsmålet: "Man kunne […] overveje, om det er sådan, at der i typen ligger en tilbøjelighed til at lade sig underordne eller overordne" (Ulbæk 2009:470). Og han fortsætter: "Min fornemmelse siger mig, at assertiven er svagere end de andre (talehandlingstyper; m.a.). Det kunne skyldes, at assertiver kan bruges til at give grunde til at spørge, at forpligte, at beordre, at sproghandle" (Ulbæk 2009:470). Desværre bliver det kun til disse spredte – og vage – bemærkninger. Men jeg tror, Ulbæk er inde på noget rigtigt her. Ansatsen er imidlertid ifølge min mening ikke helt korrekt. Det er korrekt, at assertiver kan bruges til begrundelse af kommissiver og direktiver. Men de kan også bruges til begrundelse af assertiver. Så hierarkiseringen kan ikke hvile på selve begrundelsesforholdet.

Sagen kræver altså en nærmere opklaring. Først og fremmest mener jeg ikke, at de talehandlinger, Ulbæk kalder "assertiver", kan være assertiver eller i det hele taget illokutioner. For sekvensen af assertiver, tekstens illokutioner, skal jo – som vi har set – bruges til at skaffe teksten de fornødne sandhedsværdier, og kan derfor ikke stå i noget hierarki med andre talehandlinger i teksten, jf. tidligere. Hvis vi skal lede efter vores hierarki, må vi i stedet se på informativet. Det er informativet, vi skal parallelstille med kommissivet og direktivet. Til gengæld er der så kun disse tre typer af perlokutioner.

Hvis vi skal se på hierarkiseringsmulighederne mellem de tre typer af perlokutioner, og vi indskrænker os til *hierarkipar*, synes vi at kunne opstille følgende parmuligheder (med den højestrangerende talehandlingstype, hvad den så måtte bestå i, fremhævet med kursiv; parentesen angiver, at den underordnede talehandling er fakultativ): (i) (informativ) + *kommissiv* – (ii) (informativ) + *direktiv* – (iii) (informativ) + *informativ* – (iv) (kommissiv) + *informativ* – (v) (direktiv) + *informativ* – (vi) (kommissiv) + *kommissiv* – (vii) (kommissiv) + *direktiv* – (viii) (direktiv) + *kommissi*v – (ix) (direktiv) + *direktiv.*[14]

Spørgsmålet er nu: Hvilke er gyldige, og hvorfor? Lad os undersøge det.

Det er den sproglige handlens fremmeste og oprindeligste opgave at koordinere ikke-sproglige handlinger, umiddelbart gennem

[14] Det er vigtigt at understrege, at vi her kun taler om hierarkisering og ikke om rækkefølgeorden

kommissiver og direktiver: Lover jeg at komme i morgen, er løftets vellykkethed afhængig af, at jeg udfører den ikke-sproglige handling at komme i morgen (som led i at leve op til min forpligtelse på at gøre det indlejrede assertiv sandt). Og anmoder jeg én om at skrælle kartofler, er anmodningens vellykkethed afhængig af, at han indgår i den ikke-sproglige aktivitet at skrælle kartofler. Dermed knyttes en forbindelse mellem talen og den rent instrumentelle handleverden. Anderledes forholder det sig med informativerne: Informativerne er altid vellykket udført, når blot modtager accepterer, at afsenderens proposition er sand og følgelig optager det sagte som information. Der kræves ingen handlen *i konsekvens af det sagte*: Et informativ kan altid afløses af endnu et informativ – og endnu et.

Nu kan den handling, kommissivet og direktivet angår, selvom den i sin grundform og oprindelse er af ikke-sproglig art, undertiden være af sproglig art.[15] Derfor kan vi ikke bruge kommissivet og direktivet til at skelne mellem, hvornår vi har med en fortsat samtale at gøre, og hvornår samtalen ophører for at overgå til ren instrumentel handlen. Det kan vi derimod, når vi vil skelne mellem tekster på den ene side og samtaler og ren instrumentel handlen på den anden side. Her synes brugen af kommissiv og direktiv nemlig *altid* – som en simpel følge af kommissivernes og direktivernes virkemåde – at angive overgangsstedet mellem tekst og ikke-tekst, hvad enten denne ikke-tekst har form af fortsat samtale eller ren instrumentel handlen. Anderledes forholder det sig med informativet, som aldrig vil kunne sikre denne forbindelse til den ikke-tekstlige handleverden.

Men det er netop også forklaringen på, at kommissiverne og direktiverne rangerer højere end informativerne i en tekst: De knytter sig i modsætning til informativet direkte til handleverdenen, som de virker styrende og koordinerende ind på, idet de så samtidig får rollen som tekstafsluttere eller tekstlukkere. Derfor er (i) og (ii) ovenfor

[15] Nu kan det, kommissiverne og direktiverne angår ganske vist også være tale: Spørger jeg fx om noget, forventer jeg et svar. Men et svar er en talehandling. I den forstand kan kommissiver og direktiver også igangsætte og vedligeholde sproglig handlen, sådan som det fx vil være tilfældet i en række samtaletyper, fx i argumentative diskurser. Det fjerner imidlertid intet fra, at kommissiver og direktiver i deres grundlag og oprindelse må angå den rene instrumentalitet, og at det er deres hovedopgave at styre arbejdsprocesser: Fx på tv-fabrikken, når der skal fremstilles tv-apparater. I hjemmet, når der skal mad på bordet. På posthuset, når posten skal ud.

gyldige hierarkipar, men ikke (iii) – (ix). De sidste kan ikke være det, fordi de ikke afspejler eksistensen af et overordnet kontaktsted mellem det tekstlige og det ikke-tekstlige: Da informativerne aldrig vil kunne gøre det, er (iii) – (v) ugyldige former. Og hvad kommissiverne og direktiverne angår, kan der kun vælges kontaktsted mellem tekst og ikke-tekst én gang – man kan ikke gennem flere perlokutioner forholde sig meningsfuldt til én og samme tekst-eksterne handling; hvilken perlokution skulle nemlig gælde? – hvorfor også (vi) – (ix) må anses for ugyldige former. Af samme grund vil der ikke kunne dannes hierarkier af kommissiver og direktiver "i flere etager".

Vi kan altså konkludere: Kommissiver sikrer teksten enhed og hierarkisk struktur. Informativet gør det derimod ikke. Derfor må vi sige: *Enten består en tekst af et informativ eller af en i princippet uendelig lang sekvens af sideordnede informativer, eller den danner en hierarkisk talehandlingsstruktur bestående af ét overordnet kommissiv eller direktiv og eventuelt ét eller flere underordnede og indbyrdes sideordnede informativer.* Vi kan angive forholdet i følgende formel (hvor "/" står for enten-eller, parenteserne angiver fakultativitet og prikkerne principiel uendelighed):

(9) inf + (inf + …) / [(inf + inf + …) + komm/dir]

Det er vigtigt at understrege, at hierarkisering i (9) ikke bygger på indre-tekstlige begrundelsesforhold, sådan som i Ulbæks analyse. Ulbæk diskuterer eksempler af typen: "Du får varen. Du har (nemlig) betalt mig 500 kr."; "Du har ytret ønske om at lave stegte kartofler. Du skærer kartoflerne i skiver [...]". Men selvom det, der står i informativet, tjener som begrundelse for det, der står i kommissivet eller direktivet, er det ikke det, der danner teksthierarkiet. Perlokutioner kan ikke qua perlokutioner begrunde hinanden. Det betyder ikke, at der ikke eksisterer de begrundelsesforhold, Ulbæk nævner. De skal imidlertid findes ikke via perlokutionerne, men via de propositioner, der indgår i de respektive perlokutioner (samt de dertil knyttede relevansbaserede slutninger, som skal til for at skabe sammenhæng i teksten). De har ikke noget med selve perlokutionerne at gøre.[16]

[16] Det er vigtigt, at man holder propositionshierarkiet og talehandlingshierarkiet adskilt. Det første hierarki angår det, der tales om, dvs. det, der eksplicit siges, og det, der evt. kan sluttes

Ulbæk er inde på, at en tekst kan have flere "toppe" (Ulbæk 2009:472). Fx vil mange direktive tekster – manualer, kogebøger, lovsamlinger[17] o.l.– bestå af en hel række konjungerede direktiver:

(10) "Kartoflerne skæres i skiver. De steges i rigelig fedt på panden [...]".

Det kan ikke tilbagevises. Men det ændrer intet ved, at disse handlingsigangsættende talehandlinger aldrig vil kunne underordnes et informativ, eller at de vil kunne danne et flerleddet hierarki af talehandlinger qua talehandlinger. Alle "toppe" vil her altid være lige høje.

Direktiver kan angives gennem metaassertiver: "Gå!", altså "Du-gå" (assertiv). "Det er en ordre" (metaassertiv). I sådanne tilfælde er teksten selvfølgelig assertiv og, hvis assertivet accepteres

herudfra. Det andet hierarki angår talehandlingstyperne i teksten og deres relation til teksthelheden.

I den henseende er Ulbæks ræsonnementer omkring hierarkisering i Ulbæk (2009:469ff) netop eksempler på, at de to ting ikke holdes adskilt.

Eksempelvis mener Ulbæk et sted, at det ikke giver mening at gøre et direktiv i en direktivsekvens overordnet, fordi alle direktiver refererer til dele af et handleforløb, hvor ingen dele vil kunne undværes (Ulbæk 2009:472). Begrundelsen er fuldstændig korrekt. Men den er ganske irrelevant for en besvarelse af spørgsmålet om en eventuel hierarkisering af tekstens talehandlinger: Det at fremstille en madret er en ren instrumentel aktivitet, og har ingen indflydelse på de direktiver eller andre typer af talehandlinger, afsender udfører.

Et andet sted diskuterer Ulbæk spørgsmålet om eksistensen af eventuelle samlebetegnelser for givne aktiviteter i tekster, fx "Lav stegte kartofler" i stedet for "Skær kartoflerne i skiver. Kom olie på panden. Steg de skivede kartofler i olien." Igen er det fuldstændig korrekt, man kan finde sådanne samlebetegnelser. Imidlertid er en sådan iagttagelse ganske irrelevant for en besvarelse af spørgsmålet om en eventuel hierarkisering af talehandlingerne i sådanne tekster. I virkeligheden er sådanne samlebetegnelser nye tekster i form af resuméer over den oprindelige tekst (jf. note 3).

Det skal retfærdigvis siges, at Ulbæk ikke er ene om at sammenblande talehandling og proposition. Den oprindelige synder er her van Dijk (van Dijk 1980:184-195).

17 Lovsamlinger udgør en speciel handlesammenhæng. De består af direktiver rettet mod medlemmerne i et retsfællesskab. Men det, at de er direktiver, er ikke tilstrækkeligt for at gøre dem til lovsamlinger. Love er ikke blot direktiver. Love er direktiver, man er forpligtet på inden for fællesskabets rammer: De skal træde i kraft som love, og de skal holdes i hævd som love. Der er derfor tale om deklarationer (i den rent sociale forstand af ordet, jf. afsnit 2) med udgangspunkt i direktiver tydeliggjort ved metaassertiver: "Et køretøjs hastighed *skal* til enhver tid være afpasset efter forholdene med særligt hensyn til andres sikkerhed." (Færdselslovens § 41; min fremhævelse). Eller for metaassertivt at tydeliggøre, at der i realiteten er tale om en erklæring: "Dette er erklæret som lov: Et køretøjs hastighed skal til enhver tid være afpasset efter forholdene med særligt hensyn til andres sikkerhed".

af modtager, også tydeliggørende og dermed informativ omkring, hvilken perlokution, afsender intenderer.[18] Dette metaassertiv gør dog ikke teksten til en informativ tekst. Da den nemlig er irrelevant som informativ slet og ret, leder den modtager til den relevansbaserede slutning, at afsender formentlig også intenderer den som et direktiv. Står der i kogebogsopskriften:

(11) "Skær kartoflerne i skiver. Steg dem i rigelig fedt på panden [...]"

er der med andre ord stadig tale om en direktiv tekst med flere, her to, "toppe" fuldstændig ligesom i (9). Hvert metaassertiv tolkes som information om, at "resten" skal forstås som udgangspunkt for, at der drages en slutning inden for en mål-middel-ramme, altså som information om, at der er blevet udført en direktiv perlokutionær handling.

Men hermed kan vi generelt omkring hierarkidannelse i tekster sige*: Hvis der findes enten ét eller flere kommissiver eller ét eller flere direktiver i en tekst, er teksten enkelt-hierarkiseret. Består teksten derimod af lutter informativer, danner den en ikke-hierarkiseret enhed.* Det støtter – med en vigtig kvalifikation – standpunkt (c) fra tidligere: Tekster er enkelt-hierarkiserede, medmindre de udelukkende består af informativer. Og udgangspunktet for den tekstlige hierarkisering stammer ikke fra forhold internt i teksten. Den stammer fra, hvilken kontakt der skal etableres mellem tekst og kontekst.

6. Afslutning

Som det skulle være fremgået af det foregående, er der til afklaring af spørgsmålet om forholdet mellem talehandling og tekst store fordele ved at erstatte den klassiske talehandlingsteori med den her

[18] Man kan i den forbindelse spekulere over, hvorfor der findes grammatikaliserede metaassertiver for direktiver, men ikke for kommissiver. Med baggrund i den nye formulering af talehandlingsteorien i afsnit 3 synes forklaringen simpel: Udfører jeg en kommissiv talehandling, er sikringen af kommissivets vellykkethedsbetingelser sammenfaldende med sikringen af det tilsvarende assertivs vellykkethedsbetingelser. Det hele sker i ét hug. Anderledes forholder det sig med direktivet: Her skal det sikres, at det står klart for modtager, at han skal udføre en handling. Derfor er det ofte nødvendigt at gøre særligt opmærksom på dette forhold, hvilket naturligt medfører en hårdere programmering af metassertiverne i forbindelse med direktiverne: Derfor har vi såvel leksikaliserede som grammatikaliserede former her.

foreslåede nyorientering af talehandlingsteorien. Ifølge den klassiske talehandlingsteori, hvor alle talehandlingstyper opfattes som parallelstillede, er det vanskeligt at forene tanken om, at en tekst er en sekvens af sideordnede talehandlinger med tanken om, at teksten har en overordnet talehandling, en makrohandling. Vi synes at havne i et paradoks.

Ifølge den nyorientering, jeg foreslår, er der intet paradoksalt ved forholdet mellem talehandling og tekst. Her vil følgende enkle billede fremstå: *I illokutionær forstand er en tekst en sekvens af asserterede simple propositioner, medmindre der forekommer disjunktioner eller materielle implikationer i teksten; i perlokutionær forstand er en tekst en enkelt-hierarkiseret serie af talehandlinger med en handlingsregulerende talehandling som overordnet (et kommissiv eller et direktiv), medmindre der er tale om en ikke-hierarkiseret serie af rent meddelende talehandlinger (informativer).*

Jeg tror ikke man kan overvurdere relevansen af denne tese om teksten med basis i den foreslåede nyformulering af talehandlingsteorien. Med denne som udgangspunkt har vi i virkeligheden skabt et nyt fundament for genreteorien.

Litteratur

Austin, John L. (1997; 1. udg. engelsk 1962) *Ord der virker.* København: Gyldendal.

Bach, Kent & Robert M. Harnish (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts.* Cambridge, MA: The MIT Press.

Berge, Kjell Lars (2010) Tekst og ytringshandlingsteori. *Skandinaviske Sprogstudier* 1, 1: 93-110.

Borchmann, Simon Uffe (2010) Tekster og sproghandlinger: Introduktion til et tema og en problematik. *Skandinaviske Sprogstudier* 1, 1:1-39.

Davidson, Donald (1979) Moods and Performances. *Meaning and Use.* A. Margalit (ed.). Dordrecht-Holland: D. Riedel Publishing Company: 9-20.

Grice, H. P. (1989; 1. udg. 1957) Meaning. *Studies in the Way of Words.* Cambridge Massachusetts/ London, England: Harvard University Press:213-223.

Habermas, Jürgen (1986 (1983)) *Diskursetik*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

Halliday, Michael A.K. & Ruqaiya Hasan (1976) *Cohesion in English.* London: Longman.

Juhl, Cory & Eric Loomis (2010) *Analyticity*. London: Routledge.
Schiffer, Stephen (1972) *Meaning*. Oxford: Oxford University Press
Searle, John R. (1968) Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. *The Philosophical Review* 77, 4: 405-424.
(1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language.* Cambridge: Cambridge University Press.
(1979a; 1. udg. 1975) A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning.* John R. Searle Cambridge: Cambridge University Press:1-29.
(1991) Meaning, Intentionality, and Speech Acts. *John Searle and His Critics.* Ernest Lapore & Robert van Gulik (eds.). London: Basil Blackwell:81-102.
(2001; 1. udg. 1965) What Is a Speech Act?. *Can you reach the Salt?: Pragmatikkens klassiske tekster.* Carol Henriksen (ed.). Roskilde: Roskilde universitetsforlag.
Strawson, Peter F. (1971; 1. udg. 1964) Intention and Convention in Speech Acts. *The Philosophy of Language.* John R. Searle (ed.). Oxford: Oxford University Press.
Svensson, Jan (2010) Språket som hydra – några tankar om språkvtenskapliga analysperspektiv. *Skandinaviske Sprogstudier* 1, 1:40-66.
Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.
(2010) Handling, tekstualisering og tekst. *Skandinaviske Sprogstudier* 1, 1:67-92.
Tsohatzidis, Savas L. (2007) *John Searle's Philosophy of Language: Force, Meaning and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
Ulbæk, Ib (2009) Sproghandlinger og tekstbegrebet: hvor er sproghandlingen i teksten?. *Drammatikken i Grammatikken.* Rita Therkelsen & Eva Skafte Jensen (red.). Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.
van Dijk, Teun A. (1980) *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. *Augias* 56-59:15-64.
(2010) A Plea for a Simple Solution: What a Performative Theory of Illocutions Really Looks Like. *Proceedings of the 22nd Scandinavian Conference of Linguistics, Aalborg, Denmark, June 19-22, 2006.* Hans Götzsche (red.). Cambridge: Cambridge Scholars Press.
Wittgenstein (1971 (1963)) *Filosofiske Undersøgelser*. København: Munksgaard.